

ACADEMIA
DEȘTIINȚE
SOCIALE
ȘI POLITICE
A REPUBLICII
SOCIALISTE
ROMÂNIA

REVISTA DE ISTORIE

DIN SUMAR:

RELAȚIA ȘTIINȚĂ-SOCIETATE ÎN GÎNDIREA ROMĂNEASCĂ INTER-
BELICĂ

ION SAIZU

PENETRAȚIA CAPITALULUI STRĂIN ÎN ROMÂNIA PÎNĂ LA PRIMUL
RĂZBOI MONDIAL (I)

VICTOR AXENCIUC

ANUL 1918 ÎN ISTORIA ROMÂNILOR — PUNCTE DE VEDERE

VIORICA MOISUC

RELAȚIILE ROMÂNNO-TURCE 1928—1934

MEHMET ALI EKREM

RELAȚIILE INTERNAȚIONALE ÎN RĂSĂRITUL ȘI SUD-ESTUL EURO-
PEI ÎN SECOLELE XIV—XV

ȘERBAN PAPAOSTEA

URBANIZARE ȘI ROMANIZARE ÎN BRITANNIA

GHEORGHE VLAD NISTOR

DEZBATERI: PROBLEME ALE REVOLUȚIEI DE LA 1821

DOCUMENTAR

RECENZII

VIATA ȘTIINȚIFICĂ

INSEMĂRI

5

TOMUL 34

1981

MAI

www.dacoromanica.ro
EDITURA ACADEMIEI
REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

ACADEMIA DE ȘTIINȚE SOCIALE ȘI POLITICE
A REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

SECȚIA DE ISTORIE ȘI ARHEOLOGIE

COMITETUL DE REDACȚIE

ARON PETRIC (redactor responsabil); ION APOSTOL (redactor responsabil adjunct), NICHITA ADĂNILĂ, LUDOVIC DEMÉNY, GHEORGHE I. IONIȚĂ; VASILE LIVEANU; AUREL LOGHIN; DAMASCHIN MIOC; ȘTEFAN OLTEANU; ȘTEFAN ȘTEFĂNESCU; POMILIU TEODOR (membri).

Prețul unui abonament este de 120 lei.

În țară abonamentele se primesc la oficiile poștale, factorii poștali și difuzorii de presă din întreprinderi și instituții.

Revistele se mai pot procura (direct sau prin poștă) și prin PUNCTUL DE DESFACERE AL EDITURII ACADEMIEI, Calea Victoriei nr. 125, sector 1, 79717.

Cititorii din străinătate se pot abona adresându-se la ILEXIM Departamentul Export-Import presă, P.O. BOX 136—137. Telex 11226, Str. 13 Decembrie nr. 3, 70116, București

Manuscrisele, cărțile și revistele pentru schimb precum și orice corespondență se vor trimite pe adresa Comitetului de redacție al revistei „REVISTA DE ISTORIE”.

Apare de 12 ori pe an.

Adresa Redacției:

B-dul Aviatorilor, nr. 1
www.dacoromanica.ro
Tel. 50.72.41, 71.247 — București.

REVISTA DE ISTORIE

TOM 34, Nr. 5

mai, 1981

SUMAR

ION SAIZU, Relația știință—societate în gindirea românească interbelică	799
VICTOR AXENCIUC, Penetrația capitalului străin în România pînă la primul război mondial (I)	821
VIORICA MOISUC, Anul 1918 în istoria românilor — Puncte de vedere	853

*

MEHMET ALI EKREM, Relațiile româno—turce (1928—1934)	883
ȘERBAN PAPACOSTEA, Relațiile internaționale în răsăritul și sud-estul Europei în secolele XIV—XV	899
GHEORGHE VLAD NISTOR, Urbanizare și romanizare în Britannia: Cadru, probleme, limite	919

DEZBATERI

Probleme ale revoluției de la 1821 (<i>Constantin Paraschiv</i>)	929
--	-----

DOCUMENTAR

PAUL ABRUDAN, Activitatea culturală a ASTREI în anii primului război mondial — premisă a făuririi statului național unitar român	935
LIVIU ȘTEFĂNESCU, Un domeniu feudal în documente inedite din secolele XV—XVIII în Țara Românească. Fondul Bărcănești	949
ION DUMITRIU-SNAGOV, Catalogul manuscriselor românești din „Biblioteca Apostolica Vaticană”	959

VIAȚA ȘTIINȚIFICĂ

Activitatea științifică a cadrelor didactice de la Facultatea de istorie—filozofie (secția istorie—filozofie) în anul 1980 (<i>Radu Manolescu</i>); Al VI-lea Simpozion național de istorie agrară a României (<i>Vasile Bozga</i>); Sesiunea științifică „Pontica 1980” (<i>Constantin C. Petolescu, Constantin Șerban</i>); Aniversarea tricentenarului liceului „Nicolae Bălcescu” (<i>Nicolae Stoicescu</i>); Ședință publică de comunicări consacrată împlinirii a 100 de ani de la nașterea lui Andrei Rădulescu (<i>Constantin Damian</i>)	973
---	-----

RECENZII

- STELIAN POPESCU-BOTENI, *Relații între România și S.U.A. pînă în 1914*, Edit. Dacia, Cluj-Napoca, 1980, 228 p. (*Paul Cernovodeanu*) 985
- VALENTIN AL. GEORGESCU, *Bizanțul și instituțiile românești pînă la mijlocul secolului al XVIII-lea*, Edit. Academiei R.S.R., București, 1980, 296 p. (*Radu Constantinescu*) 989
- EMILIA DORUȚIU-BOILĂ, *Inscripțiile din Scythia Minor*, V, Edit. Academiei R.S.R., București, 1980, 327 p., 1 hartă + 32 pl. (*Constantin C. Petolescu*) 992
- JAMES CHAMBERS, *The Devil's Horsemen. The Mongol Invasion of Europe*, Weidenfeld & Nicolson, London, 1979, XIV + 190 p. (*Dan A. Lăzărescu*) 997

ÎNSEMNĂRI

- ISTORIA ROMÂNIEI. — * * * *Marea Unire din 1918. Studii economice*, București, 1979, 175 p. (*Radu Vasile*); THOMAS NÄGLER, *Die Ansiedlung der Siebenbürger Sachsen* (Colonizarea sașilor în Transilvania), Edit. Kriterion, București, 1979, 259 p. (*Carol Göllner*); VASILE TOMESCU, *Musica daco-romana*, I, Edit. muzicală, București, 1978, 472 p. (*George Trohani*); ISTORIA UNIVERSALĂ. — *Kniha počtů Krákovského mesta Loun z let 1450—1472 a 1490—1491 = Liber rationum regalis civitatis Lunae ad annos 1450—1472 et 1490—1491 pertinens* (Registru de socoteli al orașului regal Louny din anii 1450—1472 și 1490—1491). Institutul pentru studiul istoriei cehoslovace și universale, Praga 1979, 968 + p. 7 reproduceri. Volum pregătit pentru tipar de dr. Jaroslav Vaniš (*Tr. Ionescu-Nișcov*); * * * *Monumenta Cartographica Jugoslaviae*, vol. II, *Strednjovekove Karte*, Selected and prepared Dr. Gavro A. Škrivanič, Editor dr. Danica Milič, Narodna Knjižica, Belgrad, 1979, 95 p. + 53 pl. (Historical Institute. Monographs, vol. 17) (*Victor Eskenasy*); VALTER ROMAN, *Fenomenul militar în istoria societății*, Edit. militară, București, 1980, 364 p. (*Marian Stroia*) . . . 1003
- SUMARUL PERIODICELOR ROMÂNEȘTI DE ISTORIE ÎN LIMBI STRĂINE 1013

REVISTA DE ISTORIE

TOME 34, N° 5
mai, 1981

SOMMAIRE

ION SAIZU, Le rapport science-société dans la pensée roumaine pendant la période de l'entre-deux-guerres	799
VICTOR AXENCIUC, La pénétration du capital étranger en Roumanie jusqu'à la première guerre mondiale (I)	821
VIORICA MOISUC, L'Année 1918 dans l'histoire des Roumains. Points de vue	853

*

MEHMET ALI EKREM, Les relations roumano-turques (1928—1934)	883
ȘERBAN PAPACOSTEA, Les relations internationales dans l'est et le sud-est de l'Europe aux XIV ^e — XV ^e siècles	899
GHEORGHE VLAD NISTOR, Urbanisation et romanisation en Britannia. Cadre, problèmes, limites	919

DÉBATS

Quelques problèmes de la révolution de 1821 (<i>Constantin Paraschiv</i>)	929
---	-----

DOCUMENTAIRE

PAUL ABRUDAN, L'activité culturelle de la société ASTRA pendant la première guerre mondiale — prémisses de la constitution de l'Etat national unitaire roumain	935
LIVIU ȘTEFĂNESCU, Un domaine féodal dans les documents inédits des XV ^e — XVIII ^e siècles de Valachie. Le fond de Bărcănești	949
ION DUMITRIU-SNAGOV, Le catalogue des manuscrits roumains de la Bibliothèque Apostolique du Vatican	959

LA VIE SCIENTIFIQUE

L'activité scientifique des enseignants de la Faculté d'histoire et philosophie (section d'histoire-philosophie) en 1980 (*Radu Manolescu*); Le VIe Symposium national d'histoire agraire de la Roumanie (*Vasile Bozga*); La Session scientifique „Pon-

tica 1980" (*Constantin C. Petolescu, Constantin Șerban*); L'Anniversaire du tricentenaire du lycée „Nicolae Bălcescu" (*Nicolae Stoicescu*); La Séance publique de communications consacrée à la célébration du centenaire de la naissance d'Andrei Rădulescu (*Constantin Damian*) 973

COMPTE RENDUS

STELIAN POPESCU-BOTENI, *Relații între România și S.U.A. pînă în 1914* (Les relations entre la Roumanie et les U.S.A., jusqu'en 1914), Editions Dacla, Cluj-Napoca, 1980, 228 p. (*Paul Cernovodeanu*) 185

VALENTIN AL. GEORGESCU, *Bizanțul și instituțiile românești pînă la mijlocul secolului al XVIII-lea* (Le Byzance et les institutions roumaines jusqu'au milieu du XVIIIe siècle) Editions de l'Académie de la R. S. de Roumanie, Bucarest, 1980, 296 p. (*Radu Constantinescu*) 89

EMILIA DORUȚIU-BOILĂ, *Inscripțiile din Scythia Minor* (Les inscriptions de Scythia Minor), V, Editions de l'Académie de la R. S. de Roumanie, Bucarest, 1980, 327 p. 1 carte + 32 pl. (*Constantin C. Petolescu*) 2

JAMES CHAMBERS, *The Devil's Horsemen. The Mongol Invasion of Europe*, Weidenfeld & Nicolson, London, 1979, XIV + 190 p. (*Dan A. Lăzărescu*) 7

NOTES

HISTOIRE DE ROUMANIE. — * * * *Marea Unire din 1918. Studii economice* (La grande Union de 1918. Études économiques), Bucarest, 1979, 175 p. (*Radu Vasile*); THOMAS NÄGLER, *Die Ansiedlung der Siebenbürger Sachsen* (La colonisation des Saxons en Transylvanie), Editions Kriterion, Bucarest, 1979, 259 p. (*Carol Göllner*); VASILE TOMESCU, *Musica daco-romana*, I, Editions musicales, Bucarest, 1978, 472 p. (*George Trohani*); **HISTOIRE UNIVERSELLE.** *Kniha počtů Královského města Loun z let 1450 1472 a 1490—1491* — *Liber rationum regalium civitatis Lunas ad annos 1450 1472 et 1490 1491 pertinens* (Livre de comptes de la ville royale de Louny pour les années 1450 1472 et 1490 1491). L'institut pour l'étude de l'histoire tchécoslovaque et universelle, Prague, 968 p. + 7 reproductions. Volume préparé pour la presse par dr. Jaroslav Vaniš (*Tr. Ionescu-Nișcov*); * * * *Monumenta Cartographica Jugoslaviae*, vol. II, *Strednjovekovne Karte*, Selected and prepared Dr. Gavro A. Škriyanič, Editor dr. Danica Milič, Narodna Knjiziga, Belgrad, 1979, 95 p. + 53 pl. (Historical Institute. Monographies, vol. 17) (*Victor Eskenasy*); VALTER ROMAN, *Fenomenul militar în istoria societății* (Le phénomène militaire dans l'histoire de la société), Editions militaires, Bucarest, 1980, 364 p. (*Marian Stroia*) . . . 3

SOMMAIRE DES PERIODIQUES ROUMAINS D'HISTOIRE EN LANGUES ETRANGERES 1 13

RELAȚIA ȘTIINȚĂ—SOCIETATE ÎN GÎNDIREA ROMÂNESCĂ INTERBELICĂ

DE

ION SAIZU

Desăvîrșirea unificării statale la 1 Decembrie 1918, care reclama, în scopul consolidării actului, al asanării economice și al asigurării progresului, o activitate chibzuită, după tipare moderne, crease și științei condiții mai favorabile de dezvoltare, impunându-i, totodată, noi îndatoriri. România, ne mai putîndu-și îngădui să continue linia tradițională, era obligată să-și propulseze ființa socială, avînd, între altele, „o nouă politică economică, dacă nu contrarie, cel puțin diferită de cea de pînă acum”¹. Nu era vorba de un capriciu, ci de „o poruncă a vremii în toate domeniile vieții naționale”², mai ales că marele act „ne-a surprins nepregătiți în fața unei probleme economice de ordin primordial”³. Chestiunea consta în a satisface necesitățile de bază ale României, păstrîndu-i neatîrnarea pe toate planurile⁴. Aceasta însemna că activitatea statului nu se putea hotărî excluzînd legăturile lui internaționale, dar nici supunîndu-l tendințelor acaparatoare. Deosebit, burghezia își dăduse seama că, pentru atingerea țelurilor sale de clasă, îndeletnicirii intelectuale trebuia să i se garanteze condiții, fie și limitate, de progres. Ea a scontat pe știință ca pe o pirghie menită să „perfeționeze” capitalismul, să-l „reformeze”, să-i dea trînicie și să-l ferească de zguduiri sociale.

Problemele care interesau cercurile conducătoare și de specialitate, ca și opinia publică, nu se puteau rezolva la întîmplare. Vintilă Brătianu subliniase în 1919, în conformitate cu principiile formulei „prin uoi înșine”⁵, că, în condițiile în care statul a devenit o entitate, erau necesare noi directive⁶. Într-un atare context, știința, după ce a probat și s-a manifestat, chiar din epoca modernă, ca un gaj al economicului și al politicului, a fost chemată „să aducă o contribuție mai consistentă la propășirea gene-

¹ G. Cioriceanu, *O nouă orientare în economia națională*, în „Buletinul U.G.I.R.”, X (1931), nr. 3 — 4, p. 69.

² M. Manoilescu, *În zodia organizării*, București, 1933, p. 26.

³ II. Toader, *Controverse economice*, Oradea, 1933, p. 14.

⁴ V. Brătianu, *Situația financiară a României*, București, 1925, p. 8 — 9.

⁵ I. Saizu, *Considerații asupra politicii „prin noi înșine” în perioada 1922—1928*, în „Studii”, 26 (1973), nr. 2, p. 319 — 337; Idem, *Dimensiunile, caracterul și structura concepției „prin noi înșine” în perioada 1922 — 1928*, în „Revista de istorie”, 32 (1979), nr. 12, p. 2319—2339.

⁶ V. Brătianu, *Economia națională a României*, în „Democrația”, VII (1919), nr. 4 — 5, p. 195.

rală a țării, să facă noi eforturi în vederea integrării științelor pozitive în viața națiunii”⁷. Se sublinia se cu tărie că, dacă în lupta pentru desăvîșirea unificării statului rolul istoricilor, al lingviștilor și al literaților a fost de prim ordin, în consolidarea Marii Uniri locul întii revenea, printr-o rocadă obiectiv necesară, reprezentanților disciplinelor experimentale, națiunea putînd fi numai în acest fel pe deplin pregătită pentru afirmarea puterii de a stăpîni teritoriul și de a-și exercita funcția culturală⁸. Totodată, știința era stăruitor invitată să se înscrie cu un efort tenace spre a combate tezele unor străini⁹ potrivit cărora poporul român era „incapabil de a se guverna singur și de a-și civiliza țara în care locuiește”¹⁰.

Necesitatea utilizării științei se impunea nu numai la scară națională, dar și la nivelul oricărui compartiment, întrucît — se sublinia atunci — „vedem că în fiecare ramură se lucrează independent de cealaltă și prea de multe ori una în dauna celeilalte”¹¹. În asemenea împrejurări, coordonarea și educația au fost apreciate drept vitale pentru popor și pentru țară¹²; ele trebuiau să aibă ca obiectiv major valorificarea complexă și intensivă a bogățiilor naturale¹³. Se considera, în consecință, că numai o muncă metodică, povățuită de știință și de disciplină, putea asigura o bună organizare a avuției naționale în vederea producției¹⁴. Mai mult, se consemnase, îndeosebi după criza economică din 1929—1933, că, în mijlocul dezorientărilor, animatorii de opinie s-au îndreptat spre economist aproximativ în felul în care bolnavul caută pe doctor¹⁵.

Activitatea de asanare a factorilor materiali și social politici, prețindea în chip imperativ, nu numai o îndrumare științifică, dar și o așezare a ei pe asemenea temelii. Încă din 1918, Gr. Antipa, pentru a da cel mai vechi și mai ilustru exemplu din perioadă, îmbia la un procedeu metodic, cumpănit chiar de la început, pentru ca statul și poporul să-și păstreze ființa. Se impunea, întii de toate, alcătuirea unui bilanț al datoriei și al nevoilor, ținîndu-se cu precădere cont de trebuința ca în asigurarea mijloacelor bănești să nu se apeleze la combinații financiare bazate pe augmentarea impozitelor, ci, *în exclusivitate*, pe analiza severă a stării tuturor ramurilor de producție și a posibilităților de a le multiplica prin utilizarea rațională a naturii și a bogățiilor rămase neproductive¹⁶. El demonstra cu perspicacitatea unui vizionar că, întrucît conjunctura favorabilă producției românești nu putea dura mai mult de un deceniu, erau necesare măsuri radicale și la timp, care să ducă la exploatarea organizată a avu-

⁷ M. Herșcovici, *Rolul științei în dezvoltarea socială* (teză de doctorat), Iași, 1972, p. 224.

⁸ Gr. Antipa, *Reorganizarea Academiei Române*, București, 1934, p. 8.

⁹ Vezi, între alții, Herman de Keyserling, *Analise spectrale de l'Europe*, Paris, 1930, p. 307.

¹⁰ Gr. Antipa, *Rolul Academiei Române în combaterea campaniilor de ponegrire a poporului și statului român*, București, 1940, p. 1.

¹¹ P. N. Panaitescu, *Îndrumarea economică și educația economică națională*, în „Buletinul Inst. ec. rom.”, VII (1928), nr. 1—2, p. 13.

¹² *Ibidem*, p. 4.

¹³ P. Nicoresco, *La Roumanie nouvelle*, București, 1924, p. 154—155.

¹⁴ O. Tăslăuanu, *Producția. Un program economic. Epoca guvernului Avrcescu. 1920*, Cluj, 1924, p. 23.

¹⁵ J. Lescure, *Nu există decît o economie națională*, în „Excelsior”, II (1936), nr. 75, p. 1.

¹⁶ Gr. Antipa, *Necesitatea înființării unei organizații a economiei naționale*, București 1918, p. 4—5, 9—10.

țiilor. Nu mai suferea temporizare porunca vremii de a structura munca și întreaga economie după metode științifice și susceptibile de efecte imediate¹⁷.

În baza tezei că manifestările economice nu sînt fenomene cu apariție întimplătoare, ci elemente componente ale societății, care-i pot asigura triumful sau pieirea, că prosperitatea depinde de dezvoltarea forțelor de producție, s-a cerut să se fixeze și la noi, prin știință, o politică chibzuită spre a obține protecția și sporirea avuției de orice fel¹⁸. România nu trebuia să aștepte „în liniște”, sau să lase ca economia să evolueze „de la sine”, în primul rînd pentru faptul că orice bogăție era apreciată atunci, mai mult ca în trecut, în lumina valorii ei internaționale. „*Problemele economice ale țării noastre — seria Gr. Antipa — nu mai pot fi, dar, nici ele judecate decît din punctul de vedere mondial și al rolului ce are această țară a-l îndeplini în producția și comerțul mondial*”¹⁹.

Innobilarea averilor nu era posibilă, în condițiile în care întreaga lume capitalistă intrase în cursa de refacere și de propășire, decît printr-o politică de exploatare rațională și de apărare a intereselor superioare. În acele împrejurări trebuiau afirmate mai hotărît ca oricînd țelurile politicii naționale: protejarea muncii, valorificarea bogățiilor și a situației geografice, îndeosebi deschiderea la Marea Neagră și la colectorul internațional — Dunărea, făcîndu-se să se înțeleagă că „*zonă de influență a vreunei mari puteri, oricare ar fi ea, nu putem și nu trebuie să fim*”²⁰.

Asemenea îndatoriri implicau creșterea automată și ireversibilă a funcției sociale a științei. Necesitatea ei obiectivă, posibilă la un anumit stadiu de dezvoltare a societății²¹, a fost exprimată documentat de personalitățile timpului, pe fondul regretului că, la noi, nu s-a înțeles destul că „*prin știință, asociată cu morala — ea însăși o înaltă știință — vom învinge, asigurîndu-ni-se un loc de onoare în concertul popoarelor*”²². Afirmînd esența științei pentru factorul uman, Emil Racoviță își exprima nemărginita încredere în capacitatea ei de a muta centrul de greutate al sensului vieții de pe plan exclusiv particular pe unul colectiv și atrăgea atenția asupra responsabilității și datoriei celor ce o slujeau de a veghea ca rezultatele muncii lor să servească omenirii²³. Cu ocazia dezbaterilor, timp de ani în șir, în cadrul ședințelor Asociației Profesorilor Universitari, a reorganizării învățămîntului superior, savantul a propus cîteva norme menite să-l alinieze cu nivelul propășirii științifice și sociale, ca și cu noile

¹⁷ *Aspectele crizei românești în cadrul crizei mondiale*, București, 1937, p. 478.

¹⁸ G. Popescu, *Dunărea din punct de vedere economic*, București, 1928, p. 5.

¹⁹ Gr. Antipa, *Problemele evoluției poporului român*, București, 1919, p. 298.

²⁰ I. N. Angelescu, *România și actuala politică economică internațională*, în „Buletinul Inst. ec. rom.”, VI (1927), nr. 2, p. 109.

²¹ M. Belea, *Revoluția științifică-tehnică și implicațiile ei social-economice în capitalismul contemporan*, București, 1971, p. 10; P. Auger, *Noua față a științei*, în *Istoria generală a științei*, vol. IV, București, 1976, p. 9.

²² Gh. Marinescu, *Munca în lumina biologiei și fiziologiei. Rolul ei social*, în „Buletinul I.R.O.M.”, III (1929), martie-aprilie, p. 83—84; Arh. St. Buc., fond I.R.O.M., dosar 9/1929, f. 192.

²³ Dana-Victoria Savu, *Știință și umanism. Dimensiuni umaniste ale activității oamenilor de știință români în perioada interbelică* (Rezumatul tezei de doctorat), București, 1978, p. 10.

trebuințe ale gospodăriei obștești²⁴. Dealtminteri, în cele mai multe cazuri, nu era vorba de a inova, ci numai de a consfinți și de a organiza prin lege „înfăptuiri firese încolțite din ineluctabile nevoi și imperios cerute”²⁵. De asemenea, Ion Simionescu, înregistrând o fărîmițare de energii în diferite direcții, care, cu toate acestea, „a iuțit progresul general cu sacrificiul năzuințelor individuale”²⁶, a stărui pe ideea că faza și sarcinile fundamentale ale evoluției României reclamau de la oamenii de știință alte servicii, ce nu le încuviințau să rămână ancorați într-o anume specialitate²⁷.

Sporirea funcției sociale era dictată și de imperativul de a recupera rămînerea în urmă, mai cu seamă că factorul politic își dovedise insuficiența în dinamizarea progresului în stat și în recuștigarea imediată și integrală a timpului pierdut prin vitregia vremurilor. D. Gusti conchisese în 1923 că, prin esența ei, orice investigație spre cunoaștere este socială, că, dacă știința are taine, ea nu este un secret pentru nimeni, că aparține națiunii, care trebuie „să fie întreținută și luminată în mod regulat asupra marilor probleme ale timpului”²⁸. În 1938, în preajma accentuării preparativelor pentru elaborarea efectivă a planului general, funcția factorului științific a fost mai proeminent definită, dar în rînd cu rolul „elitei naționale” și al statului, considerat ca fiind pentru România „*cel dintîi motiv de legitimitate și cea dintîi rațiune de a fi a unui plan economic general*”²⁹. Era timpul — scria M. Manoilescu atunci — ca în chestiunea planului economic să intervină știința, întrucît, în lipsa ei, se impunea diletantismul; ea trebuia, întîi de toate, să stabilească noțiunea de plan, țelurile lui supreme, posibilitățile și mijloacele de realizare, excluzînd tendința manifestată de fiecare autor de a pune în ideea respectivă „ceea ce gîndește și, mai ales, ceea ce îi convine”³⁰. Și tot de aceea s-a pledat ca prima ediție a planului să aibă caracter de studiu³¹, cu fixarea în mod definitiv, pe bază de cercetări științifice minuțioase, de proiecte și de lucrări pregătitoare, a scopurilor agriculturii³², pescărilor³³ și silviculturii³⁴, a liniilor mari ale politicii de stat în industrie³⁵, a raționalizării exploatărilor miniere, evitînd epuizarea zăcămintelor, și a sporirii atenției față de transport și circulație³⁶. Amintim, de asemenea, că, precum făcuse și în alte rînduri, Gr. Antipa insista în 1940 pentru includerea științei și a societăților ce o reprezentau între instrumentele care, desfășurînd o activitate impor-

²⁴ E. Racoviță, *Cîteva norme pentru organizarea universităților și a învățămîntului superior*, Cluj, 1929, p. 1.

²⁵ *Ibidem*.

²⁶ I. Simionescu, *Energii române în străinătate*, București, 1936, p. 8.

²⁷ *Ibidem*, p. 7.

²⁸ D. Gusti, *Ființa și menirea academiilor*, București, 1923, p. 18, 34.

²⁹ M. Manoilescu, *Ideea de plan economic național*, București, 1938, p. 11.

³⁰ *Ibidem*, p. 4.

³¹ *Ibidem*, p. 27.

³² V. Madgearu, *Economia dirijată*, în „Excelsior”, II (1936), nr. 90, p. 1-2.

³³ Gr. Antipa, *Chestiunea planului cincinal*, în „Buletinul Administrației generalc a P.A.R.I.D.”, nr. 1/1937, p. 15, 17-21.

³⁴ P. Ioan, *Politica silvică națională*, București, 1936, p. 51.

³⁵ *Aspectele crizei românești . . .*, p. 485.

³⁶ M. Manoilescu, *Ideea de plan . . .*, p. 50.

tantă pe bază de plan, cu o conducere unitară și o organizare precisă, să contribuie efectiv la creșterea prestigiului statului și al poporului român pe scară mondială ³⁷.

Întărirea funcției sociale proiectase pe ecranul judecății problema statornicirii unui raport optim, de înriurire reciprocă, între știință și societate, mai cu seamă că, chiar în formă embrionară, cea dintii a exercitat influențe asupra celei de a doua, pe planul producției, al relațiilor și al mentalității. În strinsă conexiune cu complexul de manifestări concrete, prima nu putea să nu depindă, ca parte integrantă, de societate și să n-o slujească. Știința și tehnica — subliniază Valter Roman — „nu sînt numai rezultatul determinării social-economice și ideologice, ci, la rîndul lor, factori activi ai dezvoltării sociale” ³⁸.

Reciprocitatea deplină între știință și societate, care face ca una să acționeze asupra celeilalte pe foarte multe căi ³⁹, nu putea să nu-și găsească în chip firesc reflectarea și în gîndirea românească interbelică, cimentată fiind deja convingerea că un stat modern nu avea posibilitatea să-și îndeplinească funcțiile fără întrebuințarea capacităților intelectuale spre progresul științei, pe de o parte, și al lărgirii aplicării ei practice, pe de alta. Înriurirea științei asupra socialului se manifesta în două direcții: moral, prin sporirea numărului informațiilor, cu precizarea cuantumului și a diferitelor legături între ele; material, prin îmbunătățirea condițiilor de viață. Cu alte cuvinte, era vorba de exercitarea în ambele sensuri a efectelor celor doi factori.

Oamenii de carte reprezentativi nu s-au limitat la cercetări rupte de nevoile, de năzuințele și de stările perfectibile ale societății, posibil de satisfăcut prin mijloacele științei, ci au tins să facă din ea un element primordial de soluționare a tendințelor spre libertate și bunăstare ⁴⁰. Gînditorii români progresiști au reușit astfel, într-o societate bazată pe contradicții, plină de asperități, să imbine „cultul sever al muncii de cercetare cu scopul etic al progresului social” ⁴¹. Exemplul vieții și activității unor mari creatori de știință pune în lumină trăsăturile generoase ale intelectualului patriot: o excepțională putere de prestație și o riguroasă disciplină a ocupației, promovate cu conștiința necesității obiective și imprimare cu consecvență în cadrul școlilor pe care le-au întemeiat și condus cu succes; abordarea unor probleme majore, cu forța originalității, fapt care a îndrumat la fondarea unor ramuri noi; un accentuat spirit de răspundere socială, o înaltă înțelegere a îndatoririlor față de colectivitate, cei mai apreciați făcîndu-și o nobilă obligație din a aborda și studia probleme cardinale, de interes comun; o preocupare sporită pentru extinderea științei în vederea întăririi contactelor între exponenții intelectualității diferitelor discipline; o susținută grijă pentru dezvoltarea

³⁷ Gr. Antipa, *Rolul Academiei Române* . . . , p. 13—14.

³⁸ V. Roman, *Revoluția științifică și tehnică și implicațiile ei asupra dezvoltării social-politice contemporane*, București, 1968, p. 3.

³⁹ J. D. Bernal, *Știința în istoria societății*, București, 1964, p. 31, 879.

⁴⁰ O. Neamțu, *Coordonate etice ale gîndirii românești*, în „Viața românească”, XXI (1968), nr. 8, p. 109.

⁴¹ *Ibidem*.

legăturilor cu mișcarea analoagă de peste hotare, manifestată în cele mai diverse modalități⁴².

Mărturiile din epocă pun învederat pe tapet, căutînd să explice raportul la care ne referim, că știința „nu poate să aibă alt izvor decît viața, iar politica economică nu poate avea altă bază decît știința economică”⁴³, că între totalitatea ramurilor muncii sociale și știință „trebuie a exista o strînsă legătură; nu se poate realiza o rațională evoluțiune a vieții economice și o așezare bună a economiei naționale fără concursul științei, fără aplicarea rezultatelor studiilor științifice în diferitele activități economice”⁴⁴. Aceasta l-a și determinat pe C. D. Bușilă să invite pe cei ce se interesau de producție, de schimb și de circulație să fie la curent cu rezultatele și cu propășirea în ramurile științei⁴⁵. Relevînd acțiunea reciprocă dintre societate și știință, D. Drăgulănescu accentua cu vădită similitudine că prima îmbogățește patrimoniul cultural, industria, agricultura și, la rîndul ei, se înavuțește „cu idei noi, proiecte teoretice și practice create de viața însăși”⁴⁶.

Definirea raportului respectiv a atras după sine disputa teoretică pentru fixarea relației între caracterul pur și aplicativ al științei, pe fundalul convingerii că „orice acțiune coerentă de ansamblu, îndreptată spre dezvoltarea cercetării tehnice, trebuie să se sprijine pe cercetarea fundamentală”⁴⁷. Încă din 1903, Dr. Hurmuzescu remarcase că propășirea intelectuală „nu este incompatibilă cu dibăcia în lucrările practice, ci, din contra, sînt două calități care se completează”⁴⁸. După 1 Decembrie 1918, teza caracterului util al științei avea să alinieze însemnate forțe. Punînd în raport direct proporțional cele două laturi ale chestiunii, același om de știință căuta să convingă că aspectul aplicativ reprezenta „tocmai partea vie a teoriei . . . , punctul de verificare al științei teoretice, îi dă viață și contribuie la dezvoltarea ei”⁴⁹, că aprofundarea și promovarea direcției pure nu se poate face decît prin experiențe și prin practică, că a le separa însemna „a le împiedica în dezvoltarea lor, căci știința fără aplicație practică nu poate propăși, după cum aplicațiunea fără conducerea științei rămîne sterilă”⁵⁰. „Orice știință adevărată — afirma cu rigoare D. Drăgulănescu — e susceptibilă de aplicație la realitate, fără de care ea ar rămîne un joc inutil”⁵¹. Gr. Antipa preciza, la rîndu-i, că, dacă știința pură poartă amprenta universalului, cea aplicativă are specific național, întrucît este chemată să soluționeze chestiuni particulare de sol, de subsol,

⁴² I. Goliat, *Istoria științei și rolul ei în dezvoltarea științei*, în *Progresele științei*, nr. 6, 9/1973, p. 301.

⁴³ Chr. Petrescu, *Sensul normativ al economiei politice*, București, 1939, p. 24.

⁴⁴ C. D. Bușilă, *Normalizarea în cadrul economiei românești*, București, 1934, p. 9.

⁴⁵ *Ibidem*.

⁴⁶ D. Drăgulănescu, *Organizarea cercetării științifice*, în „Buletinul C.R.D.”, II (1942), nr. 3/4, p. 5.

⁴⁷ R. Taton, *Prefață*, la *Istoria generală a științei*, vol. IV . . . , p. 5.

⁴⁸ Dr. Hurmuzescu, *Dezvoltarea științelor și progresul social*, Iași, 1903, p. 25.

⁴⁹ Idem, *O legiuire dăunătoare*, București, 1937, p. 18.

⁵⁰ *Universitatea din București. Deschiderea cursurilor pe anul școlar 1936—1937*, Vălenii de Munte, 1936, p. 18.

⁵¹ D. Drăgulănescu, *op. cit.*, p. 5.

de climă și de populație, toate diferite de la un stat la altul, care nu se pot copia fără suportarea consecințelor, uneori, foarte păgubitoare⁵².

Sudura între cele două sensuri ale cercetării avea statornicie în concepția lui Emil Racoviță, care remarcase că evoluția, la început, independentă a științei și a industriei explică separația între partea ei pură și aplicativă. Deosebirea însă nu se poate justifica nici teoretic, nici practic, întrucât „nu există alt mijloc de a ajunge la adevăr decât aplicarea metodelor folosite în cercetarea științifică, fie că acest adevăr se caută pentru o folosire practică încadrată, fie că se urmărește pentru dezlegarea unei probleme teoretice, adică, în realitatea celor mai multe cazuri, pentru o folosire practică într-un viitor mai mult sau mai puțin întirziat”⁵³. Așadar, diferența între făuritorii de știință și cei ce-i descopereau aplicațiile a fost considerată fără rost și aceasta deoarece, pe de o parte, cine adinea sistematic o chestiune teoretică de specialitate era exclusiv calificat să-i afle întrebuintarea, iar pe de alta, cel profilat în administrarea în practică a proprietăților naturale avea șanse ideale de a-i găsi explicația și de a-i generaliza principiile⁵⁴. Avansul tehnic — opina potrivit D. Drăgulănescu — cerea o colaborare strinsă și fecundă între omul de știință și întreprinzător, ambii având o importanță egală în procesul modern de producție, în structurarea rațională a unităților de fabricație. Tipul de cercetător care gîndește economic și aplică tehnic, reunind într-o persoană pe savant și pe tehnician, „este un produs contemporan... Tehnicianul trebuie să fie capabil a înțelege științific procesul de producție și a trăi sensul lui uman”⁵⁵. Aproximativ în același mod, N. P. Ștefănescu invita Societatea Politehnică să se preocupe de cultura tehnică, de relația dintre știință și întreprinzători, profesioniști și muncitori, spre a se putea asigura „*pacea națională și propășirea generală*”⁵⁶. Teza exclusivistă a obținerii prin știință a „armoniei” sociale și a propășirii „tuturor”, eliminînd, deci, principiul luptei de clasă, apare cît se poate de clar. Pe de alta, Societatea Politehnică nu trebuia să fie numai o asociație de calificați pentru interesele lor, ci o adevărată academie tehnică în care „*să se cerceteze problemele noi ce se pun și să se dea îndrumările fiecărui moment*”⁵⁷. În împrejurările ostile ale anului 1940, preocupările pentru dezvoltarea cercetărilor fundamentale au fost „somate” să cedeze locul de frunte investigațiilor aplicative. Gr. Antipa, de pildă, nu se gîdea atunci — o mărturisirea deschis — la înființarea unor institute de știință pură, care, deși erau de mare importanță, puteau să aștepte un timp, ci la prioritatea celor aplicative a căror fondare era „de cea mai urgentă actualitate, căci numai prin ele putem pune o bază solidă dezvoltării puterii noastre materiale și a energiei vitale a națiunii”⁵⁸.

⁵² Gr. Antipa, *Necesitatea institutelor de cercetări științifice pentru satisfacerea nevoilor actuale ale țării*, București, 1940, p. 5.

⁵³ E. Racoviță, *Institute științifice de cercetări*, în *Politica culturii*, București, 1931, p. 353.

⁵⁴ *Ibidem*.

⁵⁵ D. Drăgulănescu, *Rolul științei în dezvoltarea căilor ferate*, în „Buletinul bibliografic C.F.R.”, III (1940), nr. 9, p. 3.

⁵⁶ Apud I. Ionescu, *Societatea Politehnică față de știință, tehnica și economia națională*, în *Societatea Politehnică din România, Semicentenarul 1881—1931. Istoricul dezvoltării tehnice în România*, vol. I, București, 1931, p. 29.

⁵⁷ *Ibidem*.

⁵⁸ Gr. Antipa, *Necesitatea institutelor de cercetări...*, p. 7.

Se cuvine remarcată prin conținutul ei avansat teza că funcția aplicativă a științei trebuia orientată cel dintâi spre industrie, spre procesul de fabricație, fapt cu consecințe pozitive și asupra muncii, întrucât putea beneficia de numeroase invenții și asimila progresul⁵⁹. Știința aplicată în sectorul tehnico-industrial constituia și o sursă de creștere și de diversificare a ariei profesionale și culturale. Dintr-o cerință obiectivă, universitatea, la nivelul căreia se predau și științe tehnice, trebuia să fie scoasă din izolarea în care se afla și obligată să se preocupe și de problema practicii economice⁶⁰. S-a făcut chiar aprecierea că fără o activitate de cercetare științifică, o universitate nu merită să trăiască, că această parte esențială a vieții ei trebuia să o intereseze⁶¹.

Care erau domeniile preconizate pentru cercetarea științifică în industrie? În perioada respectivă, incomparabil mai mult ca în trecut, s-a pus în evidență rolul hotărîtor al tehnicii în dezvoltarea societății. Înseși legile progresului obligau la orientarea spre studierea și aplicarea tehnicii, spre înlăturarea inegalității de atare gen dintre ramurile de producție și de circulație. Îndreptarea spre tehnică și influența ei asupra societății era motivată de ideea avansată că progresul pe un asemenea plan reprezenta una din pîrghiile care garanta propășirea socială. Energia unui popor — remarca pe drept cuvînt I. N. Angelescu — se poate utiliza numai cu cea mai perfecționată tehnică a vremii⁶², care asigură succesul în demarajul economic al statelor. Studiul electricității, al chimiei și al aplicării lor trebuia să aibă ca scop imediat și precis, în afară de pregătirea tineretului pentru activitatea industrială, cercetarea diferitelor probleme științifice, descoperiri și invenții care ajută înaintării⁶³. Constatînd insuficiența răspîndire a științei chimice, deși în centrele București și Iași existau secții de chimie industrială, s-a demonstrat nu numai nevoia primordială pentru România de a avea cît se poate de mulți chimiști⁶⁴, dar și faptul că generalizarea activității exclusiv prin studii amănunțite dădea dreptul industriei chimiei să-și ocupe locul de frunte în economia națională⁶⁵. Intuind perfect o asemenea perspectivă, G. G. Longinescu, parafrazînd versul bolintinean „Viitor de aur țara noastră are”, enunța cu autoritatea omului de știință că în România „viitor de aur chimia noastră are”⁶⁶. N. Iorga reliefase și el că merită toată sollicitudinea disciplinele legate de chimie industrială și de electrotehnică pentru munca practică⁶⁷. Chimie și mecanica erau chemate să asigure nu numai dezvoltarea unor ramuri industriale, ci și un caracter modern agriculturii, sporindu-i producția⁶⁸.

⁵⁹ O. Tăslăuanu, *op. cit.*, p. 37-38.

⁶⁰ D. Ioanițescu, *Expunere de principii la Anteproiect de Constituție întocmit de Cercul de studii al Partidului Național-Liberal*, București, 1921, p. 49-50.

⁶¹ Dr. Hurmuzescu, *Universitate — studenți. Discursuri rostite în ședințele Senatului de la 3 și 4 martie 1937*, București, 1937, p. 12.

⁶² I. N. Angelescu, *Politica economică a României*, București, 1919, p. 7.

⁶³ Dr. Hurmuzescu, *Organizarea științifică și industrială*, București, 1920, p. 20.

⁶⁴ Al. Slătineanu, *Situația Universității din Iași*, Iași, 1929, p. 10.

⁶⁵ I. Hesselman, *Industria chimică în România*, în „Buletinul industrial”, I (1926), nr. 1, p. 15.

⁶⁶ G. G. Longinescu, *Cronici științifice*, vol. II, București, 1922, p. 185.

⁶⁷ N. Iorga, *Pentru universitate. Cuvîntări*, Vălenii de Munte, 1929, p. 49.

⁶⁸ D. St. Emilian, *Încurajarea agriculturii*, București, 1923, p. 11.

Creșterea funcției sociale a științei implica o delimitare strictă a ei de factorul politic și precizarea cadrului lor de colaborare. Față de deficitul existent în gândirea unor economiști, reflectat puternic și în practică, s-a reliefat obligația de a folosi metoda optimă de cercetare și de a stabili raporturi naturale între știință și politica economică⁶⁹, raporturi care trebuiau să statornicească odată pentru totdeauna menirea intelectualilor de a organiza „prevederea în conducerea statului”⁷⁰. În judecata lui Gr. Antipa, constatarea și formularea precisă a necesităților în fiecare moment cădea în sarcina specialiștilor, iar datoria de a le înlăptui pe umerii partidelor politice⁷¹. „Asupra oamenilor de știință mai cu seamă — nota el în 1923 — apasă o grea răspundere, căci lor le revine rolul principal de a studia toate problemele, de a găsi soluțiile lor firești și de a îndruma reformele, lăsînd apoi oamenilor politici aflarea modalităților pentru înlăptuirea lor”⁷². Acest punct de vedere a devenit pentru toată perioada interbelică laitmotivul explicării raportului dintre știință și factorul politic în cîrmuirea societății⁷³. Dovadă, între alții, I. N. Angelescu, care, în dorința de a elimina partea nefastă a politicului și de a da fundament științific oricărei activități, proba că noile elemente ale economiei naționale se cereau privite prin prisma valorii contemporane și virtuale și nimic din ceea ce era necesar funcționării ei nu trebuia sacrificat „de dragul unor succese electorale”⁷⁴. Mărturie este și cererea ca, în raport de structura geografică, materială și socială, să se dea o deosebită atenție îndrumării întregii economii, stabilindu-i anumite puncte cardinale după care să se orienteze orice partid ajuns la putere⁷⁵. Așijderea lor, Gh. N. Leon avizase că interesele superioare și permanente ale economiei trebuiau stabilite cu concursul oamenilor de știință și al tuturor specialiștilor din țară și, odată fixate, să rămînă un *vade mecum* pentru partidele de guvernămînt, care să nu mai aibă alte pasiuni decît de a se întrece în opera de realizare a prosperității⁷⁶. Se formulase cu temei necesitatea ca în investigarea chestiunilor de producție, de circulație și de desfacere să existe numeroși specialiști pentru fiecare grup de probleme și să se creeze o cultură economică larg difuzată în opinia publică⁷⁷.

⁶⁹ I. Răducanu, *Între știință și politica economică*, în „Independența economică”, XIX (1936), nr. 4—5, p. 103.

⁷⁰ *Apel către toți intelectualii*, în „Ideea europeană”, II (1921), nr. 61, p. 2.

⁷¹ Gr. Antipa, *Paralizia generală progresivă a economiei naționale și remedierea ei*, București, 1923, p. 3 4.

⁷² Idem, *Organizarea muzeelor în România*, în Academia Română, *Memoriile Secțiunii științifice*, Seria III, tom I, București, 1923, p. 145.

⁷³ Se exprimaseră, însă, și opinii contrare. C. Bakonyi, de pildă, căuta să convingă că directivele pentru atingerea idealurilor trebuiau stabilite de către politicieni, în domeniul cărora inginerii nu aveau ce căuta (C. I. Bakonyi, *Rolul tehnicii și al inginerului în criza economică*, Timișoara, 1938, p. 10).

⁷⁴ I. N. Angelescu, *Curenți în politica noastră economică actuală*, în „Analele economice și statistice”, V (1922), nr. 5—6, p. 64.

⁷⁵ I. A. Roceric, *Noi orizonturi în politica economică națională*, în „A.L.A.C.I.”, VI (1935), nr. 3, p. 18.

⁷⁶ Gh. N. Leon, *Economie politică și politică economică*, București, 1943, p. 398.

⁷⁷ P. N. Panăitescu, *Nevoia de o cultură economică. Politica și economia țărănească*, în „Convorbiri literare”, LVII (1925), ianuarie, p. 55.

Era vorba, cu alte cuvinte, de caracterul voluntar, ce se dorea constant, al „*intelectualizării progresive a vieții economice*”⁷⁸, care, căpătînd perspective largi odată cu ridicarea organizării la rangul de factor de transformare, să determine ca devenirile raționale „să precumpănească în istorie față de hazardul resorturilor individualiste”⁷⁹. Totul trebuia să aibă ca numitor comun, o acțiune bazată, nu pe tradiție sau pe acte de curtoazie, ci pe calcule precise, raționale⁸⁰, să reprezinte întotdeauna o legătură între munca științifică și economie — ca „unul din punctele esențiale ale raționalizării”⁸¹. O matematizare a procesului, garanția unei opere durabile, nu era cu putință — o releva cu autoritate P. N. Panaitescu — dacă „nu sîntem obișnuiți să gîndim economiceste”⁸². M. Manolescu avea să adauge cu legitim motiv că criteriul matematic era necesar, nu însă și suficient, cîtă vreme nu se lua în seamă și factorul de voință omenească⁸³. Deși suplimenta explicația, el nu lua în dezbateră și problema proprietății, a modului de repartiție a bunurilor materiale și spirituale, ca și multe alte aspecte.

Teza ca partidele politice să nu aibă decît o singură țintă finală — satisfacerea cerințelor evoluției României, ce nu sînt inventate, ci „izvorăsc din cauze cu mult mai profunde, care își au originea lor în firea poporului și aspirațiunile care decurg din aceasta, în natura țării și în rostul ei între țările și popoarele lumii”⁸⁴, deși necesară, era imposibil de realizat în cadrul orînduirii capitaliste măcinată de interese de grup și de castă, unde între clasele fundamentale ale societății se manifestau contradicții ireductibile.

Chiar satisfăcut imperativul științific, faptele erau amenințate să treneze, deoarece între elaborare și aplicare se întindea larg „hazardul, acel cîmp al «imponderabilelor»⁸⁵, determinat de factorul politic, care își aroga dreptul de a traduce în realitate dacă vrea, cînd vrea și cum vrea soluțiile omului de carte. În pofida acestui adevăr, știința a devansat constant politicul, nu numai recomandînd dezlegările, dar oferindu-și potențial serviciile la alcătuirea planurilor și a programelor conform celor mai înalte și mai statornice aspirații ale societății, neîmitînd nici una din rezolvările și acțiunile similare de peste hotare.

Cert este că definirea ideală a efectului reciproc dintre știință și societate a condus la faptul că mulți specialiști și-au lărgit preocupările, subordonate nevoilor fundamentale ale statului, plasînd necesitatea organizării pe baze științifice a societății, mai ales a vieții economice, pe primul plan. Mai întîi, toți oamenii de specialitate, instituțiile de știință și cercurile de studii ale organizațiilor politice, inclusiv ale celor de guvernămînt⁸⁶,

⁷⁸ Chr. Petrescu, *Considerațiuni pentru o nouă știință economică*, București, 1936, p. 21.

⁷⁹ *Ibidem*.

⁸⁰ H. Toader, *op. cit.*, p. 16.

⁸¹ M. Oromolu, *Raționalizarea și economia țării*, în „Excelsior”, I (1936), nr. 1, p. 15.

⁸² P. N. Panaitescu, *Îndrumarea economică și educația economică națională*, București, 1928, p. 6.

⁸³ M. Manolescu, *Metoda matematică și problema voinței omenești în economie*, București, 1938, p. 3, 39.

⁸⁴ Gr. Antipa, *Paralizia generală progresivă...*, p. 3.

⁸⁵ B. Solacolu, *Despre nevoia unei concepții noi în economie*, București, 1938, p. 19.

⁸⁶ I. Simionescu, *Bogății Țrosite*, București, 1937, p. 5; Gh. N. Leon, *Necesitatea unui plan de durată pentru economia națională*, București, 1938, p. 4, 7; A. Mureșanu, *Probleme economico-sociale. Spre planul cincinal al României, 1935—1940*, Turda, 1940, p. 28.

au fost invitate să procedeze la cunoașterea, prin inventariere, a potențialului statului⁸⁷. Căpăta o tot mai mare aderență teza că numai după identificarea avuțiilor, în care scop s-a relevat, în prealabil, nevoia datelor furnizate de o statistică metodic și uniform condusă, capabilă prin investigații să procure materialul documentar atât de necesar noilor îndrumări⁸⁸, politica, inspirată de realitățile românești, putea să purceadă la reorganizarea vieții economico-sociale, acțiune posibilă pe baza unui plan de ansamblu, care să încadreze totalitatea manifestărilor programatice, potențiale și de structurare a relațiilor externe⁸⁹.

Faptul reclama studierea continuă și sistematică a exigențelor fiecărei ramuri de avuție, aplicarea de dispoziții echilibrate și controlul permanent al efectelor lor. Specialiștii erau datori să exploreze, să studieze mijloacele de punere în valoare și de înzestrare a tuturor compartimentelor⁹⁰, dar să intuiască și locul ocupat de România în sfera altor interese, pentru a se trage foloase optime și a face să i se respecte drepturile și aspirațiile⁹¹. În apelul lansat cu prilejul întemeierii Asociației pentru Studiul și Reforma Socială, D. Gusti enumerase tocmai în acest sens împătritul ei scop : de a cerceta în mod dezinteresat și fără nici o prejudecată toate laturile vieții sociale românești, de a propune reformele sugerate firesc de studiile întreprinse, de a lupta pentru înfăptuirea lor și de a contribui în largă măsură la educarea socială a maselor, obiective care trebuiau să șteargă pentru totdeauna din practică „aproximația capricioasă și improvizată haotică a politicii”⁹². Convinși de puterea creatoare a poporului și încrezători în destinul lui, fondatorii asociației respective apreciaseră că „organizarea sistematică a muncii de cercetare a realităților sociale românești trebuie și poate să formeze o temelie sigură pentru reforma socială necesară la regenerarea desăvârșită a statului român, întrucât numai o cunoaștere exactă a situației de fapt poate să îndrumeze transformarea societății românești pe căile unei dezvoltări normale și prospere”⁹³.

În acest spirit, oamenii de carte, considerându-se responsabili față de destinele avuțiilor țării, față de modul lor de valorificare și de conservare, au relevat nevoia stabilirii unor programe generale și pe departamente de lucrări, alcătuite pe temeuri științifice, care să servească pe o perioadă mai îndelungată. I. N. Angelescu, de exemplu, plecând de la conceptul că bogățiile naționale determină politica economică a statu-

⁸⁷ D. Rațiu, *Cunoașterea economică a Transilvaniei*, în „Buletinul Inst. ec. rom.”, II (1923), nr. 2, p. 84; I. Adămolu, *Inventarul bogăției și potențialității teritoriului românesc*, în „A.L.A.C.I.”, VI (1935), nr. 3, p. 33; P. P. Dulfu, *Raționalizarea și raporturile sale cu tehnica și cu tehnicienii români*, București, 1931, p. 27.

⁸⁸ I. Teodorescu, *Spre o organizare a statisticii în România*, în „Buletinul statistic al României”, XV (1922), nr. 9, p. 41.

⁸⁹ V. Cilibia, *Declinul economiei liberalo-capitaliste. Economia dirijată. Planul economic*, Arad, 1939, p. 8.

⁹⁰ Gr. Antipa, *Necesitatea înființării unei organizații . . .*, p. 9—10.

⁹¹ St. J. Popescu, *Problemele unei economii dirijate în România*, București, 1939, p. 20.

⁹² D. Gusti, *Apelul făcut în aprilie 1918 cu prilejul întemeierii Asociației pentru Studiul și Reforma Socială*, în „Arhiva pentru știință și reforma socială”, I (1919), nr. 1, p. 291.

⁹³ V. Madgearu, *Raport despre activitatea Asociației pentru Studiul și Reforma Socială pe anul 1918—1919*, în idem, I (1919), nr. 2—3, p. 608.

lui ⁹⁴, s-a pronunțat împotriva empirismului, pentru cunoașterea temeinică a realităților, pentru fundamentarea științifică a activităților productive și respingerea fermă a rețetelor împrunutate ori propuse de experții străini. Numai identificarea adevărurilor de la noi — arăta el cu justete — putea să ne servească drept călăuză în alegerea unei soluții legate de interesele țării ⁹⁵. Aidoma lui, Emil Racoviță conchidea că se impunea, pe de o parte, studierea după criteriile științifice a bogățiilor și a muncii, iar pe de alta, supunerea procedeelelor empirice de exploatare controlului metodelor moderne, astfel încât cele mai absurde, destule la număr, să fie eliminate, cele insuficiente să poată fi ameliorate, iar cele noi să dobândească statut de permanentă ⁹⁶. O atare conduită reclama utilizarea maximă și optimă a bogățiilor și a energiei, fapt care se putea obține numai supunându-le legilor vieții economice, necesităților hotărâtoare, fără spirit de imitație ⁹⁷. Doar asemenea mod de a privi lucrurile făcea cu putință întrecerea cu alte popoare „pentru a nu fi înlocuiți pe pământul nostru și excluși de la viața și civilizația vremii” ⁹⁸.

Organizarea economică, menită să întocmească baza materială a statului — demonstra Gr. Antipa — se cerea pusă pe temelii trainice, decurgând din posibilitățile de producție ale țării și din nevoile de trai și de schimb ale națiunii. Aceasta pretindea, înainte de toate, „o perfectă cunoaștere științifică nu numai a problemelor pur economice și financiare, ci și, cu deosebire, a naturii țării cu bogățiile ei” ⁹⁹. Natura trebuia studiată din punct de vedere al exploatării raționale a avuțiilor pe care le posedă România, ca și al producției, muncii, capitalului și repartiției, crend premisa unui folos imens, ceea ce reclama colaborarea organizată a tuturor factorilor „fără idei preconcepute și fără alt gând decât acela al cunoașterii adevărului și numai a adevărului” ¹⁰⁰. Că se făcuse puțin în această privință o demonstrează faptul că, întocmai ca în 1918, Gr. Antipa cerea în 1940 ca proiectarea planurilor generale și organizarea muncii întregii națiuni să se facă numai pe baza cunoașterii aprofundate — în toate direcțiile — a țării și a directivelor care decurgeau din natura, din felul de viață și de muncă al poporului. Fiecare cetățean era dator într-un asemenea cadru să cunoască interesele fundamentale ale statului, ca entitate, „spre a-și putea pune în concordanță munca sa cu ele și a înlesui conclucrarea în vederea unui scop mai înalt” ¹⁰¹.

Pentru ca știința să devină factor hotărîtor în stimularea societății, ea însăși trebuia — adevărul era mai mult decât pregnant — să se supună propriilor legi de perfecționare, să accepte cel dintîi propriul ei progres, inclusiv dezvoltarea pe bază de plan, să corespundă integral cerințelor obiective de raționalizare și de organizare, cu alte cuvinte să smulgă

⁹⁴ I. N. Angelescu, *L'Accroissement de la production et son influence sur les variations du change en Roumanie*, București, 1924, p. 5.

⁹⁵ Idem, *Politica economică a României față de politica economică imperialistă*, București, 1923, p. 3—4, 39.

⁹⁶ E. Racoviță, *Institute științifice de cercetări . . .*, p. 349.

⁹⁷ I. N. Angelescu, *Politica economică a României*, București, 1919, p. 6—7, 22.

⁹⁸ *Ibidem*, p. 22.

⁹⁹ Gr. Antipa, *Necesitatea institutelor de cercetări . . .*, p. 4.

¹⁰⁰ Gh. N. Leon, *Problema producției naționale*, în „Analele economice și statistice”, XIV (1931), nr. 3—5, p. 137.

¹⁰¹ Gr. Antipa, *Rolul Academiei Române . . .*, p. 16.

pentru sine un ~~mai~~ statut. Acțiunea se afla în perfectă concordanță cu prefacerile de peste hotare, unde savanții recunoscuseră că o muncă ordonată și măsuri de structurare științifică a efortului intelectual erau indispensabile pentru asigurarea unor mari progrese. Studii vaste întreprinse nu întârziară, în consecință, să-și arate roadele¹⁰².

În conformitate cu o atare necesitate stringentă s-au manifestat predominant două tendințe: pe de o parte, ca investigațiile științifice să se elibereze de munca didactică și să-și desfășoare activitatea în regim autonom, indiferent dacă erau sau nu menținute în cadrul învățămîntului superior¹⁰³; pe de alta, de a depăși empirismul, spontaneitatea și improvizarea din viața socială, de a o organiza după criteriile științifice spre a-i da perspectivă și orizont. Porunca era cu atât mai categorică cu cît — după cum observase C. C. Teodorescu — într-un domeniu destul de important de activitate țelurile raționalizării coincideau cu cele științifice de cunoaștere a fenomenelor¹⁰⁴, cu cît — potrivit argumentării lui C. D. Bușilă — știința a tras și pînă atunci un foarte mare profit de pe urma normalizării, căci, privită la arie mondială, ea și-a reglementat nomenclatura, termenii, simbolurile, formulele, modul de lucru, metodele de încercare și de analize etc., care, toate, au determinat progrese substanțiale¹⁰⁵. Dintr-un atare interes, Gr. Antipa, ca soluție la problema respectivă, cerea în 1923 ca fiecare persoană răspunzătoare de o ramură de activitate „să-și revizuiască programul său și să-l pună în concordanță cu problemele mari ale noului stat”, ca fiecare să-și reexamineze instrumentele din sectorul propriu spre „a le dezvolta și a le potrivi scopului pentru care vrea să le întrebuițeze”¹⁰⁶.

În efortul de a îndruma știința pe calea raționalizării, conform noilor exigențe istorice, aveau să se înscrie Gh. Marinescu, L. Mrazec, Gh. Țițeica, E. Racoviță și mulți alții. Marele filolog Sextil Pușcariu, de pildă, alarmat, nu fără motiv, de explozia publicațiilor științifice postbelice, ce amenințau să nu poată fi consultate de specialiști, avertiza că „singurul remediu împotriva acestui rău care crește din an în an este de a disciplina munca individuală și de a organiza travaliul colectiv printr-o colaborare inteligentă și o cooperare internațională bine dirijată”¹⁰⁷. Dealtminteri, și pe plan mondial se trăsese semnalul că volumul mereu mărit al literaturii științifice și tehnice îngreua foarte mult culegerea informațiilor de către omul de știință¹⁰⁸.

Drept urmare, spre a ușura orientarea cercetătorului, aflat în fața primejdiei de a nu găsi calea de acces, s-a pus, în strîns raport cu planificarea activității, problema modernizării instrumentelor de informare și

¹⁰² A. Avramescu, *Redactarea unitară a articolelor tehnico-științifice*, în „Buletinul C.R.D.”, IV (1943), nr. 1/4, p. 3.

¹⁰³ Se făcuse însă și categorică apreciere că știința nu putea avansa dacă nu se practica exclusiv în universități (I. Crăciun, *Activitatea științifică la Universitatea regele Ferdinand I din Cluj în primul deceniu 1920—1930*, Cluj, 1935, p. 4).

¹⁰⁴ C. C. Teodorescu, *Normalizarea și știința*, în „Buletinul I.R.O.M.”, VII (1933), august—octombrie, p. 113.

¹⁰⁵ C. D. Bușilă, *Normalizarea în cadrul economiei românești . . .*, p. 8—9.

¹⁰⁶ Gr. Antipa, *Organizarea muzeelor în România . . .*, p. 145.

¹⁰⁷ S. Pușcariu, *Pour l'organisation du travail scientifique*, în „Dacoromania”, IV (1924—1926), partea I, p. 1.

¹⁰⁸ Apud A. Avramescu, *op. cit.*, p. 3.

de documentare. De aceea, se și apreciasse că bibliografia putea fi socotită drept „cea mai serioasă, mai cuprinzătoare și esențială încercare de raționalizare a muncii științifice”¹⁰⁹. Era vorba de a face din ordine, înțeleasă, atît ca acțiune eșalonată, cît și ca stare corectă, un factor esențial în munca de cercetare. Avînd ca țintă economisirea timpului, o rentabilizare și o eficiență sporită a materiei cenușii, raționalizarea efortului intelectual pretindea cel dintîi o orientare rapidă și precisă prin documentare. Organizarea rațională a informației, întrebuițarea exactă a elementelor ei constitutive au fost și sînt condiții primordiale pentru buna reușită. Nu se exprima astfel numai o cerință strict disciplinară. „Studiul aprofundat al tuturor chestiunilor economice — explica cu temei un contemporan — necesită soluții imediate, iar progresul rapid al tehnicii cere fără întîrziere organizarea rațională a documentației”¹¹⁰. Ordonarea și clasificarea — preciza D. Drăgulănescu — au ieșit „din cîmpul limitat al logicii cunoașterii pentru a se impune în domeniul general al muncii intelectuale”¹¹¹.

De aceea, în vederea sistematizării eforturilor de a face accesibile asemenea rezultate prin organizarea, extinderea și propășirea documentării, s-a întocmit în 1935 un proiect de statut pentru înființarea unui comitet național care să aibă menirea respectivă¹¹². Conceput cu sarcini majore, în strîns raport cu mișcarea analoagă internațională, se fonda în 1940 Centrul Român de Documentare¹¹³, care trebuia să stabilească principii și norme practice, adică să organizeze producerea, conservarea, clasarea și difuzarea cunoștințelor și a informațiilor de orice fel, și să creeze o rețea națională de profil. C.R.D. a înființat comisii de lucru însărcinate cu chestiuni de normalizare și terminologie, cu bibliografie și referate, cu clasificare și coduri¹¹⁴. Cea mai importantă activitate a C.R.D. s-a desfășurat pe linie de studii și de propagandă. Tematica abordată devine semnificativă pentru problemele de raționalizare a științei și a vieții de stat¹¹⁵.

O raționalizare mărginită la acest nivel nu putea fi nici pe departe mulțumitoare. Se impunea, în consecință, înființarea unei rețele proprii de cercetare și reorganizarea după cerințe moderne a unităților deja existente. Vremea artizanatului în știință — remarcă Al. Zub — apusese după ce expirase în economie, iar tipul de cărturar claustrat, ridicîndu-și opera cu răbdare de benedictin, „a cedat locul efortului colectiv și convergent al grupurilor de cercetători”¹¹⁶ și aceasta cu atît mai mult cu cît organizarea muncii intelectuale devenise, ea și a celei fizice, „hotărîtoare în

¹⁰⁹ I. C. Demetrescu, *Bibliografia forestieră internațională și problema celei românești*, București, 1934, p. 5.

¹¹⁰ Chr. Tudurî, *Documentația în organizarea statului*, în „Buletinul C.R.D.”, II (1942), nr. 3/4, p. 4.

¹¹¹ D. Drăgulănescu, *O tehnică nouă: documentația*, în *idem*, II (1941), nr. 1/2, p. 3.

¹¹² *Idem*, *Începuturile documentării în România*, în „Studii și cercetări de documentare și bibliologie”, VI (1964), nr. 1, p. 64.

¹¹³ *Ibidem*, p. 64—65; B. Theodorescu, *Istoria bibliografiei române*, București, 1972, p. 136.

¹¹⁴ D. Drăgulănescu, *Începuturile documentării în România...*, p. 65.

¹¹⁵ Vezi, între alții, Chr. Tudurî, *op. cit.*, p. 3—4; D. Drăgulănescu, *Organizarea cercetării științifice...*, p. 5—11; A. Avramescu, *op. cit.*, p. 3—10.

¹¹⁶ Al. Zub, *Exigențele moderne ale documentării științifice*, în „Cronica”, II (1967), nr. 24, p. 10.

politica economică a statului”¹¹⁷ și o „necesitate pentru societățile moderne, a căror viață se întemeiază pe aplicațiile științei”¹¹⁸.

De lipsa de structurare a trudei spirituale și-au dat perfect seama intelectualii români atunci când, la inițiativa savantului Gh. Marinescu, lansau apelul pentru constituirea unei asociații care să contribuie la rezolvarea chestiunilor de organizare a muncii¹¹⁹. Un atare țel, combinat cu necesitatea promovării spiritului de civilizație universală în condițiile în care mijloacele tehnice facilitau propagarea gândirii și a ideilor, a fost în chip ideal precizat și în programul Uniunii Intelectuale Române, subscris, între alții, de Dr. Hurmuzescu, Gh. Țițeica, M. Djuvara, C. Rădulescu-Motru, V. Pârvan, Gr. Antipa, O. Densușianu, G. Enescu, O. Goga, D. Gusti, N. Iorga, Gh. Marinescu, P. P. Negulescu, S. Mehedinți, I. Petrovici, S. Pușcariu, M. Sadoveanu, N. Titulescu și I. Simionescu¹²⁰. Asemenea preocupări aveau loc în condițiile în care dezvoltarea după 1 Decembrie 1918 a diferitelor ramuri ale științei a determinat reorganizarea separată a disciplinelor care compuneau Societatea Română de Științe (în 1922, secțiile de matematică și chimie; în 1923, secția de fizică; în 1927, secția de științe naturale), pentru ca, în ultimul an, societatea respectivă să se reconstituie cu scopul de a contribui la progresul ei, de a face cunoscute în România realizările pe plan mondial obținute în domeniu și de a înlesni membrilor posibilitatea de a asimila noutățile¹²¹.

Sporirea funcției sociale a științei și nevoile tot mai presante ale societății puseseră, într-adevăr, cu vigoare chestiunea dezvoltării cercetărilor științifice, depășind empirismul, și a degajării lor de activitatea didactică. Ambele tendințe se întrepătrundeau organic, solicitând, pentru împlinirea scopurilor propuse, înființarea mai multor institute consacrate exclusiv cercetării științifice¹²². Când, în 1919, constatând că trebuința imperioasă a efectuării lor nu putea fi satisfăcută în laboratoarele anexe ale catedrelor, Emil Racoviță cerea accentuarea diferențierii între institute de cercetări¹²³, el expunea punctul de vedere și al altor mari cărturari. Și pe acest tărâm, marea problemă consta în organizarea, coordonarea și direcționarea ei la nivel național cu scopul ca prin sporire producției științifice să accentueze înfrurirea asupra societății. Structurarea institutelor consacrate special cercetării, prin care știința să-și exercite atributele potrivit cerințelor raționalizării, nu era — în viziunea lui Emil Racoviță — decît „expresia nevoii absolute de a introduce metodele științifice în toate ramurile de activitate omenească”¹²⁴ și aceasta cu atît mai mult cu cît în era științifică în care intrase omenirea devenea mai avantajos și mai sigur pentru un stat să aibă asemenea instrumente perfecte decît zăcămintele bogate¹²⁵. Îndeletnicirea în atare domeniu trebuia pusă pe alte baze și din punctul de vedere al importanței ce o prezenta, deci, pentru economie, dîndu-i-se o organizare potrivită scopului,

¹¹⁷ O. Tăslăuanu, *op. cit.*, p. 22.

¹¹⁸ D. Drăgulănescu, *Organizarea cercetării științifice . . .*, p. 5.

¹¹⁹ *Apel către toți intelectualii . . .*, p. 2.

¹²⁰ *Chemarea Uniunii Intelectuale Române*, în „Ideea europeană”, VIII (1926), nr. 192, p. 1.

¹²¹ B. N. Angelescu, *Societatea Română de Științe. 50 de ani de activitate. 1890—1940*, București, 1942, p. 46—47.

¹²² M. Herșcovici, *op. cit.*, p. 225.

¹²³ *Apud Ibidem*, p. 226.

¹²⁴ E. Racoviță, *Institute științifice de cercetări . . .*, p. 364.

¹²⁵ *Ibidem*, p. 352.

adică institute cu laboratoare și cîmpuri de experiență pentru toate genurile de avuție. În concepția lui Gr. Antipa, unitățile de cercetare urmau să formeze „cele mai puternice fortificațiuni tocmai pentru apărarea națională și sporirea nebanuită a forțelor de rezistență a națiunii și statului nostru”¹²⁶. De aceea, se și preconizase ca programele lor să cuprindă nu numai știința pură, dar și aplicativă¹²⁷. Între altele, se propusese înființarea unui institut de cercetări și perfecționări industriale¹²⁸, iar la 26 martie 1936 M. Manoilescu proiectase extinderea preocupărilor pentru studiul conjuncturii, a orientării și documentării economice considerat indispensabil în practica politicii științifice a statului¹²⁹.

Pe un asemenea fundal s-a pus cu acuitate și chestiunea reorganizării Academiei, a cărei structură și activitate a fost dominată pînă la 1 decembrie 1918 de dezideratul luptei pentru desăvîrșirea unificării statului, iar după aceasta de imperativul consolidării Marii Uniri și al afirmării poporului român pe arena internațională. În 1921 s-a și numit o comisie care a dus la apariția proiectelor I. Bianu, Gr. Antipa, S. Pușcariu, E. Racoviță, toate avînd ca numitor comun accentuarea rolului ei intervenționist în viața științifică a țării. În 1927, P.P. Negulescu se preocupă și el de reorganizarea Academiei însă pe un plan mai larg, avînd cu precădere în vedere structurarea cercetării științifice la scară națională, pentru ca peste doi ani Emil Racoviță să organizeze în sesiune generală, o largă dezbateră consacrată exclusiv acestei probleme¹³⁰. Cum tentativa reorganizării nu a dat niciun rezultat, în 1934, în cadrul preocupărilor de planificare a activității statului, chestiunea a fost repusă în discuție. Se sublinia cu acel prilej că ei îi revenea rolul de căpetenie de a îndruma și de a da marile directive pentru întreaga producție științifică. Se plănuia, prin urmare, depășirea misiunii deținută pînă atunci, de a încuraja activitatea spirituală, lăsată însă să răsară în voia ei, cum și unde îi convenea, fără indicații conform unui scop determinat și fără un program special de aplicat, alegînd, apoi, lucrările bune pentru a le publica sau premia. Împrejurările, cu mersul lor rapid, cereau, specifica Gr. Antipa, rezolvarea grabnică de către toate instituțiile, printr-un efort tenace, în altă cadență și cu alte metode, a unor probleme precise, de care depindea soarta poporului și a statului, ca ocupația pe acest tărîm „să nu mai fie lăsată a se dezvolta numai la voia întîmplării și că Academia, care are îndatorirea de a o dirija, să aibă un plan determinat pentru îndrumarea ei”, să o organizeze cît mai intensiv, în raport strict „de nevoile actuale și de interesele mari permanente ale țării”¹³¹.

De altfel, nu trebuie să surprindă că și pînă atunci, într-o perioadă de emulație spirituală, subordonată cerinței fundamentale de a propulsa România pe calea progresului dinamic după procedee avansate, au putut interveni vrednice acțiuni pentru dezvoltarea pe bază de plan, prestabilit documentat, a științei. Între alții, V. Pârvan, în preocupările sale raționa-

¹²⁶ Gr. Antipa, *Necesitatea institutelor de cercetări . . .*, p. 7.

¹²⁷ E. Racoviță, *Institute științifice de cercetări . . .*, p. 353.

¹²⁸ Al. Iteanu, *Un gol în industria națională*, București, 1924, p. 3, 8—10.

¹²⁹ M. Manoilescu, *Două reforme aparente. Camerele de Comerț și învățămîntul industrial*, București, 1936, p. 5.

¹³⁰ S. Ghiță, L' „Universel” et le „National” dans le développement de la science în NOESIS, I, 1973, p. 347.

¹³¹ Gr. Antipa, *Reorganizarea Academiei Române . . .*, p. 9.

liste, a tins imediat după încheierea păcii spre organizarea într-un sistem a întregii vieți științifice¹³². Întocmind planul de structurare și de lucru al secției culturale a Asociației pentru Studiul și Reforma Socială, el a dezvoltat numeroase idei fundamentale¹³³. „Larga amplitudine în care Pârvan își gîndise proiectele — observă cu justețe Al. Zub — s-a dovedit prematură, soluții eficiente nefiind posibile, deocamdată, decît în domeniul limitate”¹³⁴. Teza ca dezvoltarea investigațiilor de acest gen să aibă loc în regim de plan, în scopul de a sluji mai bine societatea, a fost apărută și de autorii unor lucrări de cu totul altă natură. P. H. Suciuc bunăoară, remarcă, între altele, că generalizarea studiilor monografice pe ramuri, grupe și subgrupe industriale, sistematizată după un plan de ansamblu unitar, era de o deosebită utilitate, faptul înlesnind coordonarea datelor, „atît pentru cunoașterea exactă a realităților în vederea adaptării lor la nevoile economiei de apărare, cît și în vederea raționalizării întregii industrie în cadrul planului general al economiei naționale”¹³⁵.

În climatul documentării nevoii existenței unui organ central de coordonare a științelor s-a recunoscut nu numai că relația optimă a științei cu societatea suferea din pricină că prima era insuficient utilizată în toate direcțiile și în folosul tuturor, fapt pentru care i s-a repetat menirea de a face „să progreseze viața și să nu se izoleze de ea”¹³⁶, dar și necesitatea creării unui organism special, deosebit de acela pe care-l reprezenta Academia. Și astfel, în 1934, avea să apară preocuparea de a înființa în România o instituție care să coordoneze, să îndrume și să sprijine investigația științifică. Revendicarea, relativ veche, a căpătât formularea precisă la Congresul Asociației Române pentru Înaintarea Științelor, cînd, la propunerea lui L. Mrazec s-a votat o moțiune, potrivit căreia s-a insistat în fondarea Consiliului Național de Cercetări. Peste trei ani, adică în 1937, același om de știință a propus Academiei să desemneze organismul respectiv, păstrînd pentru sine cel mai de frunte rol. Propunerea fiind acceptată, s-a numit o comisie care să-i formuleze normele de funcționare. Hotărârile definitive pentru apariția lui au fost mereu amîinate de împrejurări ostile. Comisia, însă, a continuat să existe, unii membri, între ei și Emil Racoviță, aducînd numeroase clarificări în octombrie 1941 cînd guvernul a intenționat să alcătuiască un comitet al cercetărilor științifice¹³⁷.

Neînființarea unui asemenea organism a determinat ca pledoaria să ia amploare, strîns legată de remarca, făcută mai înainte, că, spre a avea preocupări de bază, consiliul trebuia să fie de la început serios organizat ca structură, personal și mijloace bănești, să fie în slujba întregii colectivități, să cuprindă toate domeniile științei și tehnicii, să fie cunoscut de public și să-și facă în mod larg știută activitatea, să contribuie la îmbunătățirea economiei și la răspîndirea culturii în mase¹³⁸.

¹³² Al. Zub, *Vasile Pârvan — preocupări bibliografice și documentaristice*, în „Carpica”, I (1968), p. 335.

¹³³ V. Pârvan, *Ideile fundamentale ale culturii sociale contemporane*, în „Arhiva pentru știința și reforma socială”, I (1919), nr. 1, p. 1—28.

¹³⁴ Al. Zub, *Vasile Pârvan. Efigia cărturarului*, Iași, 1974, p. 373.

¹³⁵ P. H. Suciuc, *Industria zahărului*, București, 1939, p. 3.

¹³⁶ D. Drăgulănescu, *Organizarea cercetării științifice . . .*, p. 5.

¹³⁷ *Analele Academiei Române. Dezbaterile*, LXV (1945—1946), București, 1947, p. 275—

¹³⁸ D. Drăgulănescu, *Organizarea cercetării științifice . . .*, p. 11.

În procesul raționalizării științei și tehnicii se vorbește, de autarhia spirituală, înțeleasă mai întâi ca o eliberare din practica de imitație a ideilor și din încătușarea Occidentului. Era un apel la o gândire proprie, închisă între granițele geografice, care — potrivit părerii lui M. Manoilescu — trebuia să determine recunoașterea tezei că industrializarea și perfecționarea producției agricole conducea „la dezvoltarea și întărirea tuturor forțelor sale de creațiune”¹³⁹; autarhia spirituală urma să ducă, de asemenea, la descoperirea acelor mijloace prin care o țară fără capital să-și poată crea utilajul necesar ridicării sale economice, să inventeze un sistem monetar și de credit capabil să corespundă aspirațiilor tuturor ramurilor muncii sociale, să elibereze serviciile statului de sub domnia experților, a noilor fanarioți¹⁴⁰. Punerea semnului egalității aritmetice între refuzul importului de idei și respingerea mărfurilor finite, ca expresii ale autarhiei materiale și spirituale, în speranța că numai pe o gândire independentă devenea cu puțință zidirea României neatrinate¹⁴¹, deși subsuma unele argumente tonice. În formularea lui M. Manoilescu însă conceptul, se afla în distonanță cu interdependența între state, obiectiv necesară și inevitabilă pe toate planurile.

În contemporaneitate, relația știință — societate încorporează, în fapt, raporturi de colaborare loială între popoare, nu izolare; ea reclamează și implică o extindere a funcției umanitarist-pacifiste. Un asemenea atribut se degajă franc și din legile pentru ratificarea convenției de colaborare și a acordului de cooperare intelectuală din 11 martie 1937 și, respectiv, 3 iunie 1939¹⁴², și una și cealaltă tinzând să înlesnească contactele amicale între națiuni, să salvgardeze patrimoniul spiritual al umanității, să favorizeze progresul științei, al artelor și al literelor. Măsura, survenită în momentul când ororile celei de a doua conflagrații mondiale erau pe punctul de a îngrozi lumea, capătă o semnificație pacifistă aparte, proprie poporului român. Legile exprimau, în exclusivitate, dezideratul mai vechi, de a determina ca sinodul științific să contribuie mai eficient și mai durabil decât congresele pacifiste și conferințele diplomatice la realizarea armoniei între popoare¹⁴³.

Nobila misiune a științei în societate și însăși raționalizarea ei revendică un efort remarcabil și de durată și sub aspectul lărgirii neîntrerupte a ariei cunoștințelor în rîndul tuturor straturilor demografice. Cu alte cuvinte, se pretindea pe drept o răspîndire la scară națională a rezultatelor, pentru ca, netăgăduit, efectul tonic al științei să cuprindă integral socialul. Încă din 24 mai 1913, în discursul de recepție rostit în ședința solemnă a Academiei, Ion Simionescu arătase că, dacă știința și folosirea imediată a rezultatelor de laborator puteau fi considerate mulțumitoare sub raportul stadiului la care se ajunsese, mediul și măsura pătrunderii spiritului erudit cît mai adînc în popor, formîndu-i cultura, indicau că era încă mult de făcut¹⁴⁴. De aceea, la puțin timp după desăvîrșirea unifi-

¹³⁹ M. Manoilescu, *Autarhia spirituală*, în „Analele economice și statistice”, XVII (1934), nr. 7—9, p. 25.

¹⁴⁰ *Ibidem*.

¹⁴¹ *Ibidem*, p. 26.

¹⁴² C. Hamangiu, *Codul general al României*, vol. XXV, partea I, p. 262—264; vol. XXVII, partea II, p. 1717—1719.

¹⁴³ D. Gusti, *Ființa și menirea academiilor . . .*, p. 20—21.

¹⁴⁴ I. Simionescu, *Evoluția culturii științifice în România*, București, 1913, p. 35.

cării statului se reafirmase datoria intelectualilor de a se constitui într-o societate care să contribuie în mod permanent la revărsarea în toate păturile sociale a „luminii, a ideilor de dreptate și a adevărilor științifice indispensabile rezolvării problemelor în legătură cu organizarea statului”¹⁴⁵, pentru difuzarea cât mai largă a respectului pentru munca intelectuală și manuală. Cum lesne se poate observa, era vorba și de disciplinele sociale, care — după părerea lui Dr. Hurmuzescu — se dovediseră a fi mult mai complicate decît știința fizică¹⁴⁶.

Constatînd utilitatea unei asemenea meniri, G. G. Longinescu avea să consemneze că nici o normă pedagogică nu lucra mai activ la ascuțirea minții și la înmulțirea cunoștințelor decît lectura revistelor de specialitate, că insuficiența lor studiere punea în relief gustul puțin dezvoltat pentru știință și pentru metodele ei. De aici judecata că răspîndirea științelor prin parcurgerea periodicilor și lucrărilor „e cea mai mare regulă care trebuie pusă la temelia tuturor reformelor”¹⁴⁷. De aici convingerea că oamenii de carte erau obligați „să contribuie și la crearea unei atmosfere favorabile științei în societatea în mijlocul căreia trăiesc”¹⁴⁸.

În promovarea științei, cei ce o slujeau, neținînd seama, cu unele excepții, de raportul între factorii sociali, reduși în orice caz la „armonie”, i-au exagerat funcția. Astfel, Dr. Hurmuzescu, Gh. Marinescu și alții erau încredințați că mersul societății se afla condus în *exclusivitate* de dezvoltarea științelor¹⁴⁹ și de marea propășire industrială¹⁵⁰. În fapt, deși preocuparea de căpetenie a științei rămînea societatea românească în condițiile determinate de existența statului întregit, la baza orientării ei se afla, declarată sau nu, „premise menținerii intacte a capitalismului sau a reformei lui pentru a-l salva de la o pieire inevitabilă”¹⁵¹.

Optica era conformă cu a multor intelectuali de peste hotare. Jean Lescure, de pildă, în calitate de profesor la Facultatea de drept din Paris, se arăta lămurit că nu trebuia să existe pe mai departe două economii (una liberală, alta socialistă), ci numai o știință economică, care pleacă de la axioma extrasă din experiență, similară prin evidența sa liniei drepte, numită „legea minimumului de efort”¹⁵². Este cît se poate de limpede că factorul social, cu implicațiile sale, îndeosebi procesul luptei de clasă, problema proprietății asupra mijloacelor de producție, chestiunea repartiției și altele erau voit eliminate din judecăți.

O retrospectivă a evoluției științei în perioada interbelică arată că aportul ei la dezvoltarea societății românești și la progresul științei mondiale a fost, remarcabil cu predilecție pe tărîmul tehnico-științific¹⁵³; erau, însă, stăruințe solitare pentru organizarea maximă a muncii științifice

¹⁴⁵ *Apel către toți intelectualii . . .*, p. 2.

¹⁴⁶ Dr. Hurmuzescu, *Cultura și știința în organizarea statului*, București, 1936, p. 4.

¹⁴⁷ G. G. Longinescu, *Cronici științifice*, vol. III, București, 1931, p. 177.

¹⁴⁸ S. Athanasu, *Din trecutul mișcării științifice în România*, în „Revista științifică + V. Adamachi”, vol. XIV (1928), nr. 1, p. 7.

¹⁴⁹ Dr. Hurmuzescu, *Dezvoltarea științelor și progresul social . . .*, p. 24; Gh. Marinescu, *op. cit.*, p. 83—84.

¹⁵⁰ Dr. Hurmuzescu, *Dezvoltarea științelor și progresul social . . .*, p. 24.

¹⁵¹ V. Malinschi, *Studii economice*, București, 1967, p. 109.

¹⁵² J. Lescure, *op. cit.*, p. 1.

¹⁵³ Al. Zub, *Din istoricul documentării în România* (mss.), p. 16.

stăruințe condamnate la ineficiență, oricât de laudabil se manifestau, cită vreme statul nu-și asuma el însuși sarcina coordonării¹⁵⁴. Așa se face că Gr. Antipa deplîngea în 1940 lipsa condițiilor și a climatului pentru ca activitatea în domeniul științelor să se poată amplifica metodic „conform unui plan determinat și bine studiat dinainte”¹⁵⁵.

În pofida faptului că știința a fost reprezentată de un cerc restrîns de capacități, se efectuaseră studii numeroase și de valoare care puteau concura cu împlinirile din statele de cultură mai veche. Progresele realizate în scurt timp în toate direcțiile activității au fost interpretate peste hotare, de oamenii de bună-credință, „nu numai ca o dovadă de aptitudinile remarcabile ale poporului, ci chiar ca o contribuție originală considerabilă la progresul general al științelor și artelor, cît și al stabilirii normelor pentru organizarea vieții publice și, deci, pentru progresul și înălțarea omenirii în general”¹⁵⁶. Nu era vorba de o copiere pasivă a rezultatelor din afară, de vreme ce, ca expresii ale unor creații notabile, circulau tot mai frecvent elemente ale terminologiei bazate pe inventivitatea românească.¹⁵⁷ Numai în matematică, noile de numiri introduse în temeiul descoperirilor ar putea umple cîteva pagini¹⁵⁸. Era o fermă replică adresată acelor care, ignorînd cauzele subdezvoltării economice, puneau pe seama factorilor psihologici rămînerea în urmă a științei românești în unele sectoare.

În concluzie, pe fondul relațiilor capitaliste, raportul știință — societate, subordonat efortului de a transforma pe cea dintîi din simplă anexă în una din principalele forțe ale celei de a doua, includea premisa unor noi forme, chiar rafinate, de exploatare a muncii fizice și intelectuale, dar și dovada unor orientări de valoare național-patriotică și general-umană. Preocupările de atare natură, menite să rezolve exigențe cantitative și calitative dictate de avansul economico-social, reprezentau, în fapt, o manifestare caracteristică secolului nostru, de la care România, dornică și interesată în propria ei propășire, nu avea dreptul să se sustragă. De aici și tendința cu sens unic, nu numai de a fixa noi coordonate, pe multiple planuri, relației știință — societate, dar și de a-i da, prin răspîndire și eficiență, caracter de masă.

Preocupările în vederea sporirii rolului științei în dezvoltarea societății au putut fi speculate de adepții curentului scientist — poziție filosofică pozitivistă de promovare și, adesea, de absolutizare a menirii erudiției — la modă în multe state, potrivit căruia, la o orînduire mai bună se putea ajunge *exclusiv* prin aplicarea metodelor moderne, raționale, la toate problemele de organizare și conducere a statului. Scopul era cît se poate de evident: substituirea ideii luptei de clasă și a misiunii revoluționare a proletariatului și a aliaților lui. În fapt, intelectualitatea progresistă s-a aflat alături de muncitorime, sprijinindu-i tactica și strategia de clasă.

¹⁵⁴ Idem, *Vasile Pârvan. Efigia cărturarului . . .*, p. 374.

¹⁵⁵ Gr. Antipa, *Necesitatea institutelor de cercetări . . .*, p. 6.

¹⁵⁶ Idem, *Rolul Academiei Române . . .*, p. 6.

¹⁵⁷ Vezi, între altele, *La vie scientifique en Roumanie*, I—II, București, T. Roró, *Alexandru-Proca and the Vector Mesons in Hadron Physics*, în NOESIS, IV, București, Editura Academiei, 1978, p. 87—90; *Dicționar cronologic al științei și tehnicii universale*, București, Editura științifică și enciclopedică, 1979, p. 85—91; V. Tutovan, *L'oeuvre scientifique du physicien Șt. Procopiu*, în NOESIS, VI, București, Editura Academiei, 1980, p. 17—23; I. M. Ștefan, *Romanian contributions to international scientific and technical terminology*, în NOESIS, V . . . , p. 61—70.

¹⁵⁸ D. Moroianu, I. M. Ștefan, *Maeștrii inginerizatăii românești*, București, 1976, p. 16.

LE RAPPORT SCIENCE—SOCIÉTÉ DANS LA PENSÉE ROUMAINE PENDANT LA PÉRIODE DE L'ENTRE DEUX-GUERRES

RÉSUMÉ

Projeté sur la toile de fond des rapports capitalistes, le rapport science—société a enregistré un processus de modification de la position du premier élément d'une annexe en l'une des principales forces de cette dernière. Ce rapport a inclus également la prémisse de l'apparition de nouvelles formes perfectionnées d'exploitation de l'effort physique et intellectuel.

Les problèmes de ce genre, découlant des impératifs d'ordre qualitatif et quantitatif du progrès social, ont représenté en fait une manifestation typique de notre siècle et la Roumanie, intéressée à son propre progrès, n'a pu se permettre de les négliger. De là deux tendances, nullement unilatérales, de situer le rapport science—société sur de nouvelles coordonnées et sur de multiples plans, de leur conférer, par l'efficience et l'ample diffusion, un caractère de masse.

Le problème touchant le rôle croissant de la science dans le développement de la société peut être utilisé par les adeptes du courant scientifique — représentant sous l'aspect philosophique une attitude positiviste — en vogue dans de nombreux Etats et suivant lequel on ne saurait créer une société meilleure qu'en appliquant les méthodes modernes, rationnelles dans tous les domaines qui touchent l'organisation et le gouvernement d'un Etat.

Le but poursuivi est aussi évident que possible : substituer l'idée de la lutte de classe et la mission révolutionnaire du prolétariat et de ses alliés.

En fait, les intellectuels progresistes se sont constamment situés du côté de la classe ouvrière, en appuyant ses tactiques et sa stratégie de classe.

PENETRAȚIA CAPITALULUI STRĂIN ÎN ROMÂNIA PÎNĂ LA PRIMUL RĂZBOI MONDIAL (I)

DE

VICTOR AXENCIUC

Tema capitalului străin, a condițiilor și consecințelor sale se menține în aria cercetării istorice românești de peste un secol. Programul Partidului Comunist Român, operele secretarului general al partidului, tovarășul Nicolae Ceaușescu au pus în evidență cu pregnanță scopurile de exploatare urmărite de capitalul străin în România, consecințele grele ale investițiilor trusturilor internaționale în finanțele și industria țării, diminuarea avuției naționale, a venitului național. „Mai bine de 70 ani — arată secretarul general al partidului nostru — monopolurile imperialiste au luat din România zeci și zeci de miliarde de dolari”¹.

Prin deceniile șase-șapte ale veacului trecut se discuta oportunitatea și necesitatea mijloacelor financiare și tehnice străine ca factor de întemeiere a bazei tehnico-economice; ulterior saltul industrializării țărilor occidentale, față de starea agrară înapoiată a României, pune în gardă asupra pericolului pentru ea de a rămâne înapoiată dacă nu se face un efort de înzestrare a economiei cu mijloace tehnice și financiare străine oricât ar fi fost acestea de costisitoare și împovărătoare pentru țară. Opoziția față de capitalurile străine, asociată cu credința dezvoltării economice pe calea industriei mici, meșteșugărești s-a dovedit a fi exprimat spiritul nobil al griiei pentru independență economică, dar depășind cu mult realitatea istorică internă și internațională a epocii. Judecând acum posibilitățile reale, tehnice-financiare de atunci ale țării și necesitățile de investiții pentru ieșirea din starea de subdezvoltare, se desprinde ideea că în sistemul și orînduirea economică internațională a epocii trecute, unei țări mici fără mijloace de transport moderne, fără industrie mecanizată, fără cadre tehnice specializate și secătuită în resurse financiare de războaie, ocupații și dominații străine anterioare, cum era situația României prin deceniile șase-șapte, nu era altă cale de a concepe modernizarea organismului economiei naționale decât alături de sursele interne și bogățiile naționale, proprii preluînd și utilizînd mijloacele financiare, tehnice, instrumentarul și mașinile provenite din străinătate.

Pentru demarajul modern al țărilor slab dezvoltate, în ultimul secol, s-a impus ca o necesitate obiectivă a progresului lor social-economic

¹ Nicolae Ceaușescu, *Cuvîntare la Congresul al II-lea al Consiliilor populare*, 10—12 septembrie 1980, Edit. politică, București, 1980, p. 40.

pe lângă solicitarea maximă a eforturilor proprii, înzestrarea cu tehnica și știința din țările industrializate, folosirea experienței acestora în organizarea producției sociale. În consecință, tema capitalului străin în țările nedezvoltate industrial ridică mari probleme nu în legătură cu necesitatea acestuia, ci cu condițiile sociale și politice în care este exportat și cu consecințele contradictorii pe care le provoacă acolo.

Constatarea lui Lenin a fost confirmată de starea economică mondială a epocii moderne: „În țările spre care se îndreaptă exportul de capital influențează dezvoltarea capitalismului, imprimându-i un ritm extrem de accelerat” ... ceea ce determină o lărgire și adâncire a „dezvoltării capitalismului în lumea întreagă”².

În ultimă instanță, numeroasele împrejurări interne și externe care acționează asupra importului de capital pot să-i determine rezultate mai mult sau mai puțin pozitive pentru țara importatoare (S.U.A., Canada, Japonia în sec. XIX), după cum în majoritatea cazurilor predomină consecințele negative.

În cele mai multe situații nu depinde de țara importatoare să fructifice numai consecințele pozitive. Ansamblul raporturilor economice și politice, pe plan intern și internațional pot pune în valoare în diferite grade efectele pozitive și negative pentru țara importatoare.

Sfârșitul sec. XIX și începutul sec. XX erau cu mult mai puțin favorabile decât acum pentru țările slab dezvoltate importatoare de capital. Experiența României pentru cei 50 de ani — 1864—1914 — de import de capital este edificatoare; din această experiență vom analiza un grup de aspecte inedite.

Un prim aspect al temei privește *contextul internațional* al competiției capitalurilor europene pentru investiții externe din care se subliniază condițiile specifice ale *penetrației în sud-estul Europei*. Se pune în evidență rolul și importanța țărilor din zonă, și în special a României în acțiunea de împărțire și reîmpărțire a sferelor de investiții și influență dintre marile monopoli și grupuri financiare europene.

Fenomenul exportului de capital dobândește la pragul celor două secole, caracter mondial și devine una din trăsăturile economice fundamentale ale stadiului capitalismului monopolist, ale imperialismului modern³.

Considerăm că prezentarea succintă a contextului european al exportului de capital va înlesni înțelegerea rolului României în acest proces ca teren de plasament, de exploatare și sursă de profit în avantajul țărilor monopoliste.

Ofensiva exportului de capital în Europa. — Diferite studii economice pun în evidență faptul că investițiile majoritare de capital din lume aparțineau cu prioritate Angliei, Franței și Germaniei. Regatul Unit deținea nu numai partea prioritară dar și vechimea cea mai îndelungată în exportul de capital. Datele ce urmează, extrase din lucrarea lui Lenin *Imperialismul stadiul cel mai înalt al capitalismului*, arată expansiunea considerabilă a capitalului în străinătate⁴.

² V. I. Lenin, *Opere complete*, vol. 27, p. 368.

³ V. I. Lenin, *Opere*, vol. 27, *Imperialismul stadiul cel mai înalt al capitalismului*, p. 365.

⁴ V. I. Lenin, *op. cit.*, p. 367.

(exprimat în mdr. fr. fr.)

	Anglia	Franța	Germania	Total	Creștere
1862	3,6	—	—	3,6	
1872	15,0	10*	—	25,0	+ 21,4
1882	22,0	15**	—	37,0	+ 12
1893	42,0	20***	?	62	+ 25
1902	62,0	27—37	12,5	101,5—115,0	+ 39,5
1914	75—100	60	44,0	179 —204	+ 77,5

* 1869; ** 1880; *** 1890

Exportul de capital se impune cu vigoare din deceniul al optulea cînd se dezvoltă mai puternic monopolurile, cînd crește substanțial masa de capital disponibil și pe măsură ce apar noi puteri financiare. Anglia, Franța și Germania, ca principalele țări exportatoare de capital, cu toate decalajele inițiale, ajung în preajma războiului să-și apropie mult sumele plasamentelor.

Un studiu al O.N.U. arată că pentru perioada 1874—1914 „totalul estimativ a exporturilor de capital a celor trei țări a fost practic egal cu venitul total al plasamentelor. Venitul mediu anual, cel puțin către sfîrșitul acestei perioade era de 5%. Totalul plasamentelor internaționale tindea să se dubleze la fiecare 12—13 ani și mărirea se pare că a fost finanțată prin rezultatele plasamentelor”⁵. În felul acesta amplificarea exporturilor de capital se făcea deci în ultimă perioadă, din veniturile obținute la vechile plasamente.

Studiul menționat arată o creștere a exportului celor trei puteri între 1874—1914 de la 6 la 33 mdr \$. Dacă se calculează dolarul la cca 5 fr fr, creșterea ar fi de la 30 mdr fr la 165 mdr fr apropiată de datele furnizate de Lenin. În lucrarea O.N.U. nu s-au luat în evidență decît plasamentele pe termen lung. Importantă este repartizarea geografică a investițiilor de capital pe continente⁶, din care Europa rămîne pe primul loc.

Europa 12 mdr \$	Africa — 6,7 mdr \$
America de nord — 10,5 mdr \$	Asia — 6 mdr \$
(la nord de Mexic)	Oceania — 2,3 mdr \$
America Latină — 8,5 mdr \$	

Zonelor mai dezvoltate industrial le revenea 22,5 mdr \$ respectiv mai mult de jumătate din total evaluat la 44 mdr \$, ceea ce confirmă interesul exportatorilor de capital pentru economiile mai dezvoltate.

⁵ Nations Unies, *Les mouvements internationaux de capitaux entre les deux guerres*, Genève, 1950, p. 2.

⁶ Nations Unies, *op. cit.*, p. 4.

Datele statistice atestă, pe exemplul celui mai mare rezervor de capital, Anglia, că plasamentele de capital erau preponderente celor de mărfuri și mai eficiente pentru politica expansionistă; astfel venitul Angliei din exportul de mărfuri a sporit între 1899 și 1912, de la 18 mil £ la 33 mil £ iar profiturile la capitalul exportat au crescut de la 90—100 mil £ la 176 mil £⁷.

Marii exportatori de capital aveau însă interese și preferințe pentru diferite zone: Anglia își plasa majoritatea capitalului exportat în coloniile și semicolonii sale, Germania distribuia jumătate iar Franța peste 2/3 din investițiile externe în Europa subliniind interesul lor pentru afacerile continentului. Dar și aici potențialul plasamentului era diferit: Franța dispunea în 1913—1914 în Europa de 6 mdr \$ în vreme ce imperiul german de aproape 3 mdr \$. De unde și concurența dar și interacțiunea între centrele financiare pariziene și berlineze pentru sfera de plasament pe piețele continentului.

România va constitui, în toată perioada studiată o asemenea sferă în competiție a celor două grupuri mari de capitaluri din care cele germane își vor păstra pînă la 1916 prioritatea și influența⁸, deși bursa pariziană era centrul mondial al capitalurilor de împrumut. Ca dovadă este că între două perioade 1891/95 și 1906/1910 emisiunea de hîrtii de valoare de stat la Paris sporește de la 17,1 mdr fr. la 25,7 mdr fr, față de sporul total al emisiunilor străine de la 20 mdr fr la 33 mdr fr.⁹

Cantonînd acum privirea la sfera europeană, datele lui Robert Liefman ne oferă o bună sinteză cantitativă prelucrată și folosită la vremea sa și de V. I. Lenin.

Gruparea plasamentelor din primul deceniu al secolului XX, a celor trei mari investitori în Europa scoate în relief atît piețele de investiție preferate cît și sferile de influență pentru care se desfășura competiția de reîmpărțire și dominație economică.

Plasamentele aproximative de capital străin în Europa, în mil. mărci *

Țări exportatoare ¹⁰	Țări importatoare				Total
	Țările Europei Occidentale	Rusia	Austro-Ungaria	Țările Balcanice**	
Anglia	2000	1000	500	500	4.000
Germania	3000	5000	8000	2000	18.000
Franța	7000	10.000	2000	4000	23.000
Total	12.000	16.000	10.500	6.500	45.000

⁷ E. Varga et L. Mendelsohn, *Données complémentaires a l'„Imperialisme” de Lenin*, Édition Sociales, Paris, 1950, p. 253.

⁸ Nicolas Xenopol, *La richesse de la Roumanie*, Bucarest, 1916, p. 193.

⁹ A. I. Schneersohn, *Finansobli kapital bo Franții*, Moscova, 1937, p. 17.

* Menționăm că 1 marcă cota în acești ani, la bursele europene la 1,1 — 1,2 fr.

** Aici România este inclusă în rîndul țărilor balcanice.

¹⁰ Pe lingă cei trei exportatori principali, pe piața mondială mai investeau capitaluri însemnate S.U.A. — cca. 3,5 mdr \$, Belgia, Olanda și Suedia cca. 5,5 mdr \$ și alte țări 2,2 mdr \$, care însă vizau, în majoritate, alte continente decît Europa.

Până la primul război mondial tabloul, prin noi investiții de cea 4—5 mdr mărci, nu se modifică astfel că judecarea datelor ne duce la concluzii valabile și în ajunul conflagrației mondiale. Anglia, deși cel mai mare exportator de capital, plasează în Europa cea mai mică sumă — 4000 mil. m în comparație cu ceilalți doi parteneri — Germania cu 18.000 mil. m. și Franța cu 23.000 mil. m.

Piața occidentală nu este ignorată dar acolo se plasează o parte minoră a investițiilor din care Franța 7000 mil m, Germania 3000 mil m. iar Anglia cea mai redusă, 2000 mil m. Orientarea plasamentelor spre Europa răsăriteană și centrală arată nu numai împletirea intereselor politice cu cele economice în politica de expansiune dar și diferența substanțială de avantagii în plus la capitalurile investite în această parte a continentului. Rata medie a dobânzii oscila între 3—4 % și datorită abundenței de capital național în zona occidentală sfera plasamentelor era limitată în vreme ce în răsăritul și centrul Europei unde șantierele căilor ferate, a construcțiilor de porturi, de edificii publice și mai ales a creerii industriilor mecanizate erau în plină activitate; aici împrumuturile de stat aduceau 7—5 % dobândă reală iar capitalul industrial 8—12 % în medie, în afară de alte avantagii secundare. Aceste condiții au atras 73 % din investiții, în sumă de 33.000 mil mărci.

Locul cel mai important îl deținea Rusia cu 36 % din totalul plasamentelor străine în Europa urmată de Austro-Ungaria cu 23 % și țările balcanice cu 14 %.

Din plasatorii de capital, finanța franceză a exportat 43 % din capitalul destinat Europei în Rusia, 30 % în țările occidentale, 17 % în Balcani și abia 10 % în Austro-Ungaria. Germania prefera și mai puțin, Europa occidentală; ea orientează majoritatea capitalului, 44 % în Austro-Ungaria, 28 % în Rusia și 11 % în Balcani.

O nouă lumină asupra capitalului străin aduce analiza plasamentelor în raport cu mărimea populației.

Criteriul capitalului străin pe locuitor poate să dea o imagine mai diferențiată a participării finanței străine în țările importatoare în funcție de un indicator principal al condițiilor economice: masa producătorilor bunurilor materiale. Acest criteriu ne arată intensitatea plasamentelor străine, în general și a fiecărui exportator în special în țările respective. Pe de altă parte, el sugerează mărimea obligațiilor financiare externe a țărilor importatoare-debitoare pe care le suportă populația lor prin impozite în raport de fondurile importate.

Capitalul străin plasat în Europa ce revine pe locuitor în țările importatoare, în mărci

Țări exportatoare	Țări importatoare				Total
	Țările Europei Occidentale	Rusia	Austro-Ungaria	Țările Balcanice	
Anglia	8	6	10	22	46
Germania	12	29	157	87	285
Franța	29	57	39	174	299
Total	49	92	206	283	630

O primă constatare este că angajamentele externe cele mai mari pe locuitor, față de cei trei exportatori de capital, le contractaseră partea centrală și răsăriteană a Europei. Important de subliniat este că cea mai mare intensitate de plasament a capitalului străin și deci și obligațiile financiare externe ridicate pe locuitor nu le aveau marile puteri importatoare — Austro-Ungaria și Rusia — ci țările balcanice. Aici capitalul străin totalizează 283 mărci în timp ce în Austro-Ungaria 206 mărci și în Rusia numai 92 mărci pe locuitor. Aceste obligații se raportau, firește, la valori diferite ale venitului național pe locuitor în țările date. Plasatorii de capital participau cu mărimi diferite: pe piața țărilor din sud-estul european capitalul francez investise 174 mărci, cel german 87 mărci iar cel englez doar 22 mărci pe locuitor. În Austro-Ungaria influența capitalului englez era și mai redusă, la 10 mărci, în schimb prioritatea o deținea în mod absolut cu 157 mărci pe locuitor capitalul german după care la distanță mare, venea cu 39 mărci, finanța franceză.

În Rusia cele mai reduse plasamente erau cele engleze — 6 mărci — iar cele mai mari proveneau din Franța — 57 mărci pe locuitor urmată de Germania cu 29 mărci.

Țările occidentale înregistrau o participare totală, din capitalul celor trei investitori — de 49 mărci pe locuitor, ceva mai puțin chiar decât jumătate din investițiile din Rusia pe locuitor.

Din punctul de vedere al exportatorilor de capital tabelul arată participarea preponderentă a finanței franceze în Rusia cu 57 mărci din cele 92 pe locuitor, și în țările balcanice de 174 mărci pe locuitor față de totalul pe locuitor de 283 mărci ceea ce pune în evidență pozițiile prioritare ale pieței pariziene de capital în aceste două zone. Germania deținea după cum s-a văzut, poziția dominantă în Austro-Ungaria și seconda Franța în țările balcanice și Rusia. Pe total însă, pe locuitor investițiile franceze de 299 mărci și germane de 285 mărci în Europa erau foarte apropiate. Fenomenul plasamentului de capital străin pe locuitor și respectiv al datoriei țărilor importatoare pe locuitor mai dezvăluie și o altă latură a chestiunii capitalului străin: cererea mare de mijloace financiare în zona răsăriteană și centrală, cu prioritate netă în sud estul Europei, corelată cu necesitățile urgente de investiții pentru dezvoltare în condițiile capacităților proprii reduse de acumulare și creștere a capitalului autohton.

Interesele economice de profit stimulau concurența între parteneri iar lupta de expansiune s-a dovedit a fi, în a doua jumătate a sec. XIX și începutul sec. XX mai ascuțită în sud estul Europei decât în restul continentului. Aici abia din a doua jumătate a secolului XIX se desfășura procesul de împărțire economică a zonelor de influență între grupurile și monopolurile capitaliste străine. Exportul de capital spre această zonă a coincis cu trecerea la o dezvoltare proprie independentă și modernă pe cale capitalistă a statelor de aici. În consecință investițiile străine au influențat puternic evoluția capitalismului de aici „grăbind extrem de mult această dezvoltare”.

Sporirea interesului centrelor financiare pentru plasamente în țările sud estului european. — Încă din perioada mișcărilor de eliberare națională și a constituirii economiilor independente, această zonă a atras interesul capitalurilor europene, la început a celor comerciale, bancare și apoi

industriale. Privit din punct de vedere economic, Balcanii — constata Mirco Lamer în studiul său *Evoluția investițiilor de capital străin în Balcani* — reprezentau pentru țările industriale dezvoltate ultimul teren virgin din Europa extrarusească pentru expansiunea industriei lor atât în privința procurării de materii prime cât și a debușeului care putea fi foarte mult lărgit pentru mărfurile lor”¹¹.

Sud-estul european cumula în această epocă, un nod de interese economice, politice, teritoriale ale marilor puteri din preajmă cât și a altora ce urmăreau să se substituie lor în influență și exploatare. Aceste state abia dobândiseră independență națională, se constituiseră în state autonome sau suverane întreprinzând acțiuni de modernizare economică și solicitând ajutorul țărilor dezvoltate. „Națiunile creștine europene au privit cu mare simpatie războaiele de eliberare a popoarelor balcanice împotriva dominației străine a turcilor. Însă sprijinul financiar a fost mai puțin creștinesc și situația financiară precară a fost exploatată în mod sistematic de către grupurile financiare”¹².

Mobilurile ce puneau în acțiune interesele lor erau multiple: cucerirea arterelor de acces pe apă: Dunărea, Marea Neagră, Marea Egee, strimtorul Bosfor și Dardanele etc. — în Peninsula Balcanică și în Asia Mică; înlocuirea prin forță economică a puterii otomane în scădere și retragere și împărțirea economică a acestei moșteniri, cucerirea piețelor de desfacere și a piețelor, în perspectivă, de investiții de capital importante în căi ferate, poduri, porturi în tinerele state eliberate; punerea în exploatare a resurselor naturale — minereuri feroase, neferoase, petrol, cărbune etc. — din aceste țări; extinderea influenței asupra lor pentru calitatea de furnizori — România, Bulgaria, Serbia — de cereale, produse animaliere, forestiere către piețele europene.

Prin structura economică, profilul producției materiale, perpetuarea lipsei de capital aceste țări vor rămâne obiectul politicii imperialiste de „complementaritate”, a țărilor industriale.

În literatura economică de circulație și autoritate mondială contemporană, situația lor este calificată ca atare: „Țările răsăritului european — sublinia Gunnar Myrdal — nu au reușit să se dezvolte la fel ca cele ale occidentului Europei și unele din ele au devenit chiar obiectul plasamentelor investițiilor străine de tip colonial, prin intermediul cărora capitalul străin exploata materiile lor prime și forța de muncă ieftină”¹³.

V. I. Lenin în analizele sale asupra economiei mondiale a caracterizat aceste țări din sud-estul Europei, în raport de capitalul străin drept „zonă a porților deschise”¹⁴.

Competiția pentru împărțirea și reîmpărțirea sferelor de influență era aici mai complicată decât în orice altă parte a Europei întrucât se ciocneau interesele puterilor financiare occidentale cu cele ale „puterilor feudale — capitaliste răsăritene”, „Butoiul” de pulbere al Balcanilor era umplut cu praf de pușcă în primul rînd în marile capitale europene. Capitalurile străine, s-au orientat, în Balcani mai întîi spre construcțiile de

¹¹ *Weltwirtschaftsliche Archiv*, vol. 48 (1938, II) p. 471.

¹² *Idem*, p. 472.

¹³ Gunnar Myrdal, *An International Economy*, New York, 1956, p. 176.

¹⁴ V. I. Lenin, *Opere complete*, vol. 26, p. 80.

cale ferată, pentru ca după crearea unei rețele eficiente de mijloace de transport să pună primele baze pentru ramurile de exploatare care le interesa. Consecințele au fost ca pretutindeni, în țările slab dezvoltate, aceleași. „Atita timp — scria Hilferding — cit exportul de capital în esență a servit la faptul că în țara înapoiată, întâi să creze un sistem de transport și apoi să dezvolte ramurile industriale producătoare de bunuri de consum, el a accelerat dezvoltarea capitalismului în această țară”¹⁵. Era o dezvoltare accelerată a modului de producție capitalist, a metodelor și instrumentelor de producere a unei mase sporite de plusvaloare dar însușită în mare parte de monopolurile străine.

În țările balcanice „se deosebesc foarte clar trei perioade succesive ale participării capitalului străin în economia lor: 1. construcția căilor ferate; 2. înființarea de bănci; 3. industrializarea”¹⁶.

În acest context de condiții și interese europene și sud-est europene se desfășoară acțiunea de penetrație a capitalurilor străine în economia României. În cele mai multe privințe expansiunea monopolistă străină găsea pentru toate țările sud-estului continentului, ca spre toate țările ce făcuseră deschiderea spre capitalism, numitori comuni în avantajii subliniați de Lenin: „profitul este de obicei ridicat, deoarece capitalurile sînt puține, prețul pămîntului relativ scăzut, salariile sînt mici, materiile prime ieftine”¹⁷. România prin legăturile sale și poziția sa prezenta interes deosebit¹⁸.

Penetrația capitalurilor străine în România. — Epoca de peste jumătate de secol, 1859—1914 de la formarea statului național a fost traversată de radicale transformări interne și internaționale în cele mai variate planuri. În consecință condițiile, formele și dimensiunile capitalului străin au fost într-o dinamică accelerată. Se pot deosebi mai multe perioade cu caracter specific în funcție de schimbările intervenite.

Schiță de periodizare a penetrației capitalului străin. — Intervalul situat între începutul secolului XIX și începutul secolului XX distinge trei perioade mari:

1. prima, premergătoare importului de capital modern, perioada penetrației elementelor economice individuale și a mărfurilor străine — 1829—1859;
2. perioada modernizării juridic-instituționale a țării și a declanșării marilor plasamente străine în concesiile și împrumuturi de stat — 1859—1887;
3. perioada intensificării importului de capital monopolist în sectoarele moderne ale economiei — 1887—1914.

Perioadele sînt marcate cu anumiți ani, ceea ce nu înseamnă că specificul fiecăreia se înscrie mecanic între ei.

¹⁵ Rudolf Hilferding, *Capitalul financiar*, traducerea rusă, Moscova, 1922, p. 391.

¹⁶ Weltwirtschaftsliche Archiv, *op. cit.*, p. 472.

¹⁷ V. I. Lenin, *Opere complete*, vol. 27, p. 366.

¹⁸ „În afara bogățiilor importante și variate ale României — explica un specialist în temă — mulți alți factori economici ca o forță de muncă foarte ieftină, posibilitatea extinderii comerțului pe Dunăre și Marea Neagră etc., „oferau capitalului străin un excelent teren de activitate”. Se sublinia faptul că „România, ca o țară tânără, a avut întotdeauna nevoie de capital străin. Panagottis B. Deritilis, *Le problème de la dette publique des états Balkaniques*, Athènes, 1936, p. 221.

1. Studiul *formelor de pătrundere economică străină* în prima perioadă are importanța sa istorică, întrucît arată modul cum s-a pregătit terenul pe care se va infiltra capitalul modern străin; acesta va folosi relațiile de afaceri ale vechilor case de bancă cu străinătatea, vechile legături externe ale întreprinderilor străine din țară, pe care se va altoi și va prezenta o filiație organică între formele vechi și noi de expansiune. După revoluția de la 1821 și mai ales după desființarea, prin Tratatul de la Adrianopol, a monopolului și imixtiunii directe în țară a puterii otomane economia marfară cu capitalurile negustorești și cămătărești, meșteșugurile, manufacturile, piața internă — cunosc un proces accelerat de expansiune; ele fertilizează terenul viitoarei dezvoltări capitaliste. Deocamdată aceasta întâmpină considerabile obstacole cum erau: raporturile feudale și diferite monopoluri ale boierilor, breslelor în producția și circulația produselor, nesiguranța afacerilor din cauza arbitrarului și corupției regimurilor de administrație feudale în criză și a perioadelor de războaie, ocupații și în deosebi diminuarea avuțiilor, a acumularilor bănești în urma războaielor marilor puteri purtate pe teritoriile românești, a plăților sub diferite titluri către puterile străine.

Totuși economia bănească face progrese notabile în anii 1829—1859, lăsînd în urmă, la distanță, stările economice ale începutului de secol. Țările române — arată G. Zane — „intraseră parțial în procesul de transformare a societății precapitaliste, pentru a păși apoi în faza capitalistă”¹⁹. Elementele străine întrevăd posibilități de lucru și cîștig în țările române; ele penetrează în principal în două forme, a întreprinzătorilor străini și a mărfurilor industriale importate.

Imigrația agenților economici — meseriași, negustori, cămătari etc. — nu are decît parțial caracter capitalist însă contribuie, prin acțiunea ei, la prefacerea economiei autohtone în economie bănească. Din deceniul al patrulea se intensifică pătrunderea elementelor străine, în deosebi a categoriilor productive de meșteșugari și lucrători; era expresia unei cereri sporite de forță de muncă calificată alături de cea de mărfuri străine — solicitată de expansiunea economiei marfare, a cărei producție meșteșugărească locală nu mai putea să-i facă față.

În stadiul dat, în țară intrau categorii variate de meșteșugari, mici întreprinzători, mănuitori de bani, cămătari, negustori miinați de interesele de cîștig care li se deschideau. Se schimbau și direcțiile și naționalitatea celor veniți. Se poate zice, de altfel, că aceasta este o epocă în care elementul german — scria Nicolae Iorga — ia locul în comerț și industrie elementelor orientale”²⁰.

Crește totodată numărul și varietatea meseriașilor, lucrătorilor, negustorilor transilvăneni deplasați și stabiliți în Principatele Române dunărene. Aceștia fondează ateliere, manufacturi, prăvălii tot mai multe. După Georgeta Penelea, în 16 din cele 18 județe ale Țării Românești în 1846 erau în evidența Vistieriei 2772 de sudiiți²¹ din care supuși austrieci

¹⁹ G. Zane, *Economia de schimb în Principatele Române*, București, 1930, p. 250.

²⁰ Nicolae Iorga, *Istoria Comerțului românesc*, vol. II, 1937, București, p. 170.

²¹ Georgeta Penelea, *Relațiile economice dintre Țara Românească și Transilvania în epoca regulamentară (1829—1848)*, în „Studii și materiale de istorie modernă”, vol. IV, Edit. Academiei R.S.R., București, 1973, p. 27.

1350, majoritatea desigur din Transilvania. În epoca Unirii după datele lui D. P. Marțian se aflau în România 696 de întreprinzători industriali de protecție străină²².

Penetrația agenților economici străini cu scopuri lucrative a reprezentat o infuzie de dinamism în economia marfară, a contribuit la stimularea și diversificarea producției, la introducerea uneori de metode și mijloace tehnice noi de producție, desigur nu fără a dăuna pozițiilor elementelor autohtone prin concurența lor, de unde și fricțiuni, contradicții în plan etnic și social. Ei au făcut parte dintre pionierii acumulării primitive lărgind premisele capitalismului în România.

Caracteristica generală este că majoritatea s-au autohtonizat, au rămas generație după generație în România, s-au integrat în viața economică a țării iar beneficiile realizate în general le-au investit — când reușeau — în activitate, lărgindu-și întreprinderile — și unii — devenind mari capitaliști. Dintre cămătari câțiva și-au creat case de bancă care apoi s-au transformat în moderne bănci comerciale.

Această categorie de capitaluri, cum constată pe bună dreptate L. Pătrășcanu — nu este „capital de export” ci capital transferat care „investit în industria unei țări rămîne încorporat economiei ei”²³.

În ceea ce privește mărfurile străine, din motivele arătate, acestea înregistrează după deceniul IV, o remarcabilă expansiune pe piața românească : de la cca. 18 mil. lei în 1832, la 66,6 mil. lei în 1861, respectiv de 3,5 ori față de anul de bază²⁴.

Penetrația unui personal economic și a mărfurilor industriale străine a contribuit la schimbarea orientării raporturilor economice externe a Principatelor Dunărene dinspre Orientul absolutist-feudal spre Occidentul burghez aflat sub semnul revoluției industriale și a progresului capitalist. Pe noile trasee și prin noile căi de legături cu centrele industrial-comerciale ale Europei se vehiculau nu numai persoane și mărfuri dar și cunoștințe tehnice, experiență de producție etc., cu avantajile ce decurgeau pentru noua epocă de prefaceri în Principate.

În sens invers, spre capitalele occidentale se propagă o informație largă asupra bogățiilor naturale, ieftinătății materiilor prime și forței de muncă, asupra posibilităților pieții interne și deci a avantajilor afacerilor în și cu țările române. Tentația întreprinzătorilor străini pentru câștiguri este tot mai mare.

Tocmai această perioadă premergătoare amenajează condițiile și accesul pentru capitalul modern de mai târziu ; căci elementele economice străine din țară se află în legături cu furnizorii, cu negustorii de peste graniță, se împrumută uneori de la bancherii din străinătate etc. ; se creiază astfel o rețea de legături de afaceri care în deceniile următoare vor constitui canale și suporturi ale mișcării capitalurilor străine spre România. Este de altfel cunoscut faptul general că cele mai multe plasa-

²² Analele Statistice ale României, 1863, nr. 13 16, p. 136—137. Din cei 696 de întreprinzători, 208 erau sub protecția austriacă, în mare parte transilvăneni, 222 greacă, 15 otomană, 91 rusă, 33 germană, 40 franceză, italiană și engleză la un loc.

²³ Lucrețiu Pătrășcanu, *Un veac de frământări sociale 1827—1907*, Edit. politică, București, 1969, p. 291.

²⁴ *Enciclopedia României*, vol. IV, București, 1943, p. 463.

mente străine de capital modern nu s-au făcut direct pe loc gol, ci s-au plantat pe mici întreprinderi, case de bancă, magazine autohtone de regulă individuale ale românilor sau străinilor autohtonizați — pe care societățile străine le-au absorbit și transformat în firme sociale *. Era o practică ce aducea numai avantajii întreprinzătorilor străini: întreprinderea autohtonă asigura cunoașterea pieții locale, a furnizorilor, avea un număr de personal informat asupra clienților și posibilităților de dezvoltare etc.

Deocamdată, însă, această *perioadă premergătoare*, pune în fața capitalului străin ca și a celui autohton, numeroase probleme ce trebuiau rezolvate pentru trecerea la activitatea capitalistă generală în țară.

2. *Modernizarea juridico-instituțională a țării, declanșarea marilor plasamente în concesi și împrumuturi de stat, 1859—1887, formează conținutul celei de a doua perioade în istoria penetrației capitalului străin. Este începutul expansiunii marilor companii și monopoluri străine în țara noastră.*

Formarea statului modern român aduce situații noi economico-sociale de colaborare mai intensă cu țările industriale, de atragere a capitalurilor lor în modernizarea economică. S-a inaugurat marea operă de formare a organismului modern al economiei naționale ²⁵, chemat să creeze condiții generale, materiale și instituționale, favorabile dezvoltării noului mod de producție, progresului material și civilizației pe care acesta îl reprezenta în acea epocă. Implicite se formau bazele de penetrație și acțiune a capitalurilor străine prioritar sub forma plasamentelor în concesiuni și investiții de stat care vor rămâne formele principale ale penetrației companiilor străine până la sfârșitul deceniului al nouălea. Motivele preferinței acestor forme vor reieși din examinarea împrejurărilor noi ale atracției interesului capitalului străin.

Între noile împrejurări stimulative a interesului finanței străine pentru România se pot menționa: 1. perspectiva dezvoltării mai sigure a pieții naționale, mai cuprinzătoare după Unire; 2. perspectiva modernizării legislației și instituțiilor economico-sociale publice necesare siguranței circulației mărfurilor, banilor, proprietății, capitalului, a ocrotirii lor de către statul recent format; 3. proiectele de construire a unor obiective generale ale economiei moderne: căi ferate, comunicații telegrafice, drumuri, porturi, magazine și antrepozite precum și instituții financiare ca bănci de credit, case de economii, bancă de emisiune monetară etc. toate necesare urgent activității capitaliste; 4. perspectivele unor investiții mari întreprinse de stat sau cu participarea statului în domeniile de mai sus.

După G. Zane, statul român numai pentru condițiile generale materiale alte țării avea nevoie de fonduri de cel puțin 1 mdr. lei ²⁶ egale atunci cu bugetul țării pe 12 ani.

* Constatarea aceasta infirmă opiniile nerealiste ale introducerii capitalismului în România de către capitaliștii străini sau punerea bazelor industriale, bancare de către aceștia. Cercetarea istorică relevă că inițial producția de mărfuri, apoi cea capitalistă, în limitele timpului său, aparținea prioritar producătorilor autohtoni lingă care sau peste care s-au plantat întreprinderile capitalului străin.

²⁵ V. Axenciuc, *Considerațiuni asupra formării organismului capitalist al economiei naționale în România*, „Anale de istorie”, anul XXI, nr. 2, 1975, p. 153.

²⁶ G. Zane, *Studii*, București, 1980, p. 177.

Programul de mari reforme economice, exprimat în mesajul domnesc din decembrie 1859, necesita în primul rînd bani, investiții, lucrări publice etc. care în condițiile crizei și lipsurilor financiare de atunci ale țării nu puteau fi procurate din surse interne. Masele muncitoare erau sărăcite de războaie și ocupații străine, de dări și poveri. Iar moșierii, principalii proprietari ai averii naționale se împotriveau la finanțarea bugetului. „Clasele dominante — sublinia G. Zane — refuză o nouă repartiție a sarcinilor fiscale și chiar majorări ușoare de dări în cadrul sistemului existent. Oamenii politici combat orice majorare de dări, sau instituirea de noi impozite; ei pretind în loc economii, ceea ce însemna menținerea statului în starea în care se afla”²⁷.

Singura soluție realistă, dacă nu se voia menținerea crizei și înapoierii economice a țării, în condițiile concrete de atunci erau împrumuturile externe.

Perspectivile menționate mai sus au pus în mișcare o avalanșă de misiți, întreprinzători, speculanți dornici de afaceri pe picior și ciștiguri imediate care se ofereau să creeze întreprinderi, bănci, căi ferate etc. Presa timpului însuflețită de apariția posibilităților importului de capital aduce publicului în primii ani sute de oferte de investiții, de afaceri. Multe din ofertele capitaliștilor străini în domeniul economiei private erau serioase dar au rămas nerealizate, și pentru o perioadă interesul exportului de capital în plasamente particulare se restrînge. Motivele nereușitelor ca și ale temperării interesului capitalului străin de investire în România sînt multe: lipsa unei organizări juridice — instituționale pentru activitatea capitalului, lipsa institutelor de credit modern și ieftin, în locul cărora domnea camăta cu 16—36%²⁸, lipsa de burse de mărfuri și valori, sistem monetar dezorganizat, circulația greoaie a informației comerciale, extrema scumpete și timpul prelungit a transportului cu mijloace rudimentare; o piedică majoră era de asemenea lipsa în țară a personalului tehnic, calificat, și specializat în operațiuni de calcul și evidență, de organizare a întreprinderilor pe fondul unei populații active cu 85% analfabeți, iar pe deasupra o altă moștenire grea de la regimul trecut: o administrație, mai ales locală coruptă și a bunului plac.

În general în economia de schimb domina un slab climat de ordine și disciplină comercială în care să poată prolifera activitatea capitalistă. Curățirea terenului de asemenea piedici, se impunea a fi realizată urgent și cu mijloace autoritare; statului modern, noului aparat de stat îi reveneau funcții economico-juridice determinante în opera creerii organismului modern al economiei naționale, dar cu atît mai dificile de realizat cu cît cadrele de bază rămîneau aceleași. Cu toate acestea în perioada 1859—1887 se produc marile prefaceri ce demolează și elimină treptat cele mai multe dintre piedici, înlătură vechile stări adverse activității economice moderne, creează noua suprastructură juridico-economică a țării. Procesul central este cel de *instituționalizare a organismului economiei naționale de tip burghez modern*²⁹ desfășurat sub impulsul marilor evenimente sociale

²⁷ *Ibidem.*

²⁸ *Ibidem*, p. 180—181.

²⁹ *Progresul economic în România 1877—1977*, Edit. politică, București, p. 155.

și naționale : formarea aparatului statului modern român, crearea instituțiilor sale juridico-economice, reforma rurală și înlăturarea de drept a relațiilor feudale la sate, instituirea administrației autonome a comunelor și de coplesitoare importanță, dobândirea independenței de stat.

Procesul de instituționalizare a organismului modern al economiei naționale a însemnat înlăturarea instituțiilor și legislației medievale sau semif feudale și crearea unora noi, necesare și stimulative a vieții economice burgheze. Acest proces a pus bazele juridice ale funcționării libere, neîngrădite a economiei pe temeiul legilor sociale obiective ale modului de producție și schimb capitalist. Astfel a fost instituită și consacrată *proprietatea privată absolută* prin legea rurală din anul 1864, codul civil și codul de comerț, constituția din 1866 ; s-a legiferat de asemenea *libertatea juridică a muncii* suprimându-se obligațiile feudale (1864) și mai târziu (1873) desființându-se monopolul și organizarea breslelor ; codul civil a consacrat libertatea deplină de folosire de forță de muncă salariate ; s-a instituit și s-a garantat de stat *libertatea de întreprindere*, a operațiunilor industriale, comerciale, bancare etc. ; legi speciale crează în 1882 bursele *de mărfuri și valori* ³⁰ ca expresie juridică a recunoașterii acțiunii legii valorii și a legii concurenței ; se înființează în 1864 camerele de comerț și industrie ; statul garantează funcționarea unor instrumente de circulație și schimb ca cecul, polița, warantul etc. ; prin lege de stat se introduce în practica economică *sistemul metric, zecimal de măsură*, înlocuindu-se o multitudine de etaloane diferite de greutate, lungime, capacitate care frânuau procesul circulației mărfurilor și valorilor ³¹.

Se creează instituții sub auspiciile statului care au funcția de a veghea la securitatea proprietății, a capitalului ; în domeniul circulației monetare, în anul 1867, s-a *adoptat sistemul monetar național* ³² pe bază de leu real, înlăturându-se anarhia provocată de circulația a zeci de monede străine în acest domeniu ; o lege din 1864, înființează *Casa de depuneri și consemnațiuni* ³³ în scopul formării economiilor și capitalurilor garantate de stat ; se pun bazele *sistemului de credit modern și de emisiune monetară* prin întemeierea Băncii Naționale a României în 1880 cu privilegiu unic de emisiune și pentru credite de reescont. Printr-o serie de măsuri se înlătură vechiul regim de finanțe și se creează *sistemul modern burghez de finanțe publice* ³⁴ cu bugete autonome de stat, județ și comună, cu fiscalitate universală și administrație autonomă financiară ; pentru nevoile lor statul, județul, comuna vor avea buget de venituri și cheltuieli, vor stabili impozite, vor putea contracta împrumuturi în țară și străinătate, vor putea da în concesiune anumite servicii ca iluminatul, transportul în comun, aprovizionarea cu apă, construcții de edificii sau întreprinderi de interes public în care vor penetra multe societăți cu capital străin.

³⁰ Simon D. Gartenberg, *Bursa și valorile mobiliare*, București, 1935, p. 7.

³¹ Constantin Moisil și E. Bodea, *Măsuri și greutăți de altă dată*, Enciclopedia României, vol. IV, 1943, p. 499.

³² *Crearea sistemului monetar național la 1867*, Edit. Academiei R.S.R., București, 1968, p. 59.

³³ *Centenarul Casei de Economii și Consemnațiuni 1864—1964*, Edit. științifică, București, 1964, p. 28 și urm.

³⁴ Iulian Văcărel, *Finanțe*, Edit. științifică, București, 1970, p. 62—64.

Pe lângă legi și instituții juridico-economice se creiază *organe centrale administrative* de îndrumare și control a aplicării legislației în legătură cu economia — ministere economice — de agricultură, comerț, industrie, finanțe, de lucrări publice, departamentul căilor ferate de stat, direcții ale telegrafului, telefonului și poștei, de organizare și reglementare a comerțului exterior, de aplicare a legislației vamale etc., etc. precum și *instituții juridice* de judecare și sancționare a încălcării legislației cu caracter economic precum au fost judecătorii, tribunale cu secții comerciale etc.

Prin întregul proces de instituționalizare a economiei naționale relațiile de producție și schimb, viața economică a țării se reglementează, se organizează într-un cadru nou, juridico-economic, de tip burghez. Activitatea capitalului dobîndește siguranță în exploatare, în investiție și producție, în acumularea plusvalorii și în funcționarea sa generală.

Statul modern, într-o perioadă extrem de scurtă față de occident, folosind experiența instituțiilor burgheze europene avansate, legislația verificată de practica economică a statelor capitaliste, le-a adaptat situațiilor din România, a pus pe baze juridice instituționale mecanismul funcționării raporturilor marfare și capitaliste.

În planul condițiilor materiale generale, pînă la sfîrșitul deceniului nouă s-a construit o rețea de cale ferată de cca 2400 km cu sute de stații ³⁵ capabilă să lege centrele județene și economice principale între ele și acestea cu porturile de la Dunăre și Marea Neagră, cu circuitele europene de transport. Pe uscat și pe apă România era încadrată în sistemul transporturilor moderne, internaționale facilitînd integrarea economiei țării în circuitul vieții mondiale.

De asemenea teritoriul țării este acoperit de o rețea deasă de comunicații telegrafice, pînă la comune, asigurînd transmiterea rapidă a informației, în primul rînd economice. Se începe construcția seriei de porturi moderne la Dunăre și mare, de antrepozite în marile orașe, de magazii și depozite la stații de cale ferată; ia naștere și se extinde învățămîntul tehnic și profesional, de administrație; se întreprind lucrări de urbanizare — apă, canal, transport în comun; în general procesul de modernizare înaintează pe multiple planuri.

Așadar, în trei decenii s-a ridicat un edificiu legislativ-instituțional și material, e drept încă incomplet, dar răspunzînd procesului de modernizare a României; în cadrul său capitalul și întreprinderea se puteau dezvolta în libertatea raporturilor specifice capitalismului. Treptat, pe măsura împlinirii acestor obiective continuă să penetreze în țară întreprinzători străini, și mai ales ia proporții fără precedent importul de mărfuri. Era rezultatul Convenției comerciale cu Austro-Ungaria încheiată pe 10 ani 1875—1885, ale cărei efecte generale sînt cunoscute. Ea a deschis larg piața românească mărfurilor industriale austriece concurînd distrugător industria mică autohtonă ³⁶; asemenea perspective sumbre a temperat sau redus la minimum interesul întreprinzătorilor, meseriașilor, lucrătorilor străini pentru a lucra în România. Nu toate ramurile economice

³⁵ „Anuarul statistic al României”. 1904, p. 327.

³⁶ În deceniul 1875—1884 importul românesc crește de la 101 mil. lei la 295 mil. lei, de aproape trei ori. „Anuarul Statistic al României”, 1904, p. 282.

erau apăsate de concurența mărfurilor străine; domenii ca extractiv, forestier, bancar, comercial etc. nu erau afectate, dimpotrivă stimulate.

Pentru întregul interval 1859—1886, definit ca o perioadă de sporire a interesului și acțiunilor de prospectare a capitalului străin în economia națională, se remarcă o anumită pătrundere a societăților străine însă destul de timid și rar, multe încercări fiind nereușite. Totuși în această perioadă se plasează *inceputul penetrației capitalului modern* fiind exemple de investiții industriale, în domeniul petrolier, forestier, metalurgic — comerciale etc.³⁷.

Dacă capitalurile străine nu găsesc încă oportune și avantajoase investițiile directe, ele recurg la alte domenii unde își satisfac exigențele și unde partenerul, important și sigur, este statul român care insistă pentru atragerea și colaborarea lor. Împrumuturile de stat, diferite concesiile acordate grupurilor financiare străine sînt forma principală de plasament în această perioadă, a finanței străine în România. De ea ne vom ocupa pe larg mai jos.

Intensificarea exportului de capital monopolist în România, 1886—1914.— Intervalul de aproape trei decenii pînă la războiul mondial conectează două procese: un curs susținut al industriei, al procesului de industrializare pe plan intern cu acela al intensificării penetrației monopolurilor, a capitalului financiar în economia României.

Se schimbă mijloacele de penetrație, cresc masiv fondurile străine lucrătoare în țară, apar grupuri noi de investitori, se modifică relațiile economice externe ale țării. România se integrează din plin, cu o mare parte a reproducției sale în circuitul economic al pieții mondiale.

Față de perioada anterioară intervin elemente noi în procesul de investiție a capitalurilor externe: 1. Se modifică natura capitalului, acesta devenind monopolist, emanat de la marile centre financiare și producînd noi consecințe asupra economiei românești; 2. concesiunile și împrumuturile de stat nu mai sînt nici obiectivul predominant și nici scopul principal al interesului companiilor străine, deși statul român apelează în continuare la credite străine pe termen lung; pe prim planul interesului monopolurilor străine trec investițiilor directe în noile ramuri industriale, bancare, de asigurări, comerciale și centrul de greutate al plasamentelor se mută din economia de stat în economia particulară capitalistă.

Industrializarea ramurilor grele în occidentul european a introdus în consum noi surse de energie: petrolul cu derivatele sale, gazul metan etc. — a căror extracție și prelucrare depășea orice dimensiuni previzibile; cererea creștea mereu. Monopolurile occidentale se concentraseră asupra resurselor din Rusia și România singurele importante în Europa de atunci. Interes deosebit ele manifestau și pentru celelalte resurse: cărbuni, produse forestiere etc., urmărind să creeze în România o bază de aprovizionare.

³⁷ Prezența capitalului de investiție era redusă atît din cauza insuficienței condițiilor de activitate pentru el în România dar și datorită faptului că pe plan mondial exportul de capital nu devenise încă un fenomen caracteristic. Tudor Savin are parțial dreptate cînd afirmă că „marele capital străin rămîne multă vreme în rezervă față de plasamentele industriale, fiindcă nu găsește nici un interes în crearea de fabrici în țară, cînd era mult mai rentabil să livreze produse gata fabricate”. (Tudor Savin, *Capitalul străin în România, 1947* — p. 29.)

Industria extractivă și de primă prelucrare de pe întreg teritoriul țării a fost puternic forțată de noi investiții străine; ele au introdus mașini, tehnică și organizare modernă dar și forme monopoliste de vânzare pe piață internă. Și în România ca și în țările de origine, capitalurile străine și-au modernizat sistemele de organizare abandonând firma individuală și acționând sub forma societăților pe acțiuni.

Aceste aspecte noi, caracteristice perioadei antebelice pe care le-a îmbrăcat capitalul străin, se vor regăsi în mod concret în analiza ce urmează asupra căilor și metodelor de penetrație străină în România. În ceea ce privește importul de mărfuri, el va urma o direcție paralel ascendentă cu a plasamentelor de capital străin fără a fi produsul exclusiv al acestora, ci determinate în principal de necesitățile de modernizare a economiei, de investiții industriale și civile, de consumul sporit de mijloace de producție, de bunuri de consum al pieții interne. Importul mijloacelor de producție va crește aproape constant — cu excepția anilor de criză — sub o cerere ascendentă a pieții interne și nu va întâlni nici un fel de obstacole vamale. În schimb, importul de bunuri de consum, va veni în conflict cu producția similară autohtonă, conflict pe care guvernele burgheze vor încerca să-l atenueze sporind taxele vamale de import, încurajând industria autohtonă și diminuând astfel concurența străină.

Acestea ar fi caracteristicile celor trei perioade ale plasamentelor de capital străin în România pînă la 1914; ele înlesnesc înțelegerea căilor și formelor acestor investiții în țară într-o relație de interdependență directă cu condițiile economice și financiare interne și externe.

Desigur numai din motive metodologice am redus schița pătrunderii capitalului străin la aspectul economic-financiar căci realitatea acestui proces îndelungat s-a aflat integrată în ansamblul acțiunilor politice, diplomatice, militare internaționale și în interdependență de ele.

Marile mutații economice produse pe arena mondială între 1870 — 1914, salturile în evoluția țărilor industrial-financiare, rivalitatea dintre ele în competiția dominării și împărțirii sferelor de influență în Europa și în lume au determinat infiltrarea unora sau altora din grupurile monopoliste, izbînda unora sau altora pe piața României. Preluarea în exploatare a unor ramuri sau domenii de către societățile străine a fost pe de o parte o bază a desfășurării acțiunilor politice, diplomatice ale statelor respective asupra României dar totodată și un rezultat al luptelor și mijloacelor folosite de diplomația și forța partenerilor.

Nu poate fi ignorată nici politica și acțiunea sau contraacțiunea guvernelor române față de monopolurile și statele industriale implicate în frontul penetrației în România. Este cert că a fost o perioadă de anumită incertitudine de orientare în politica economică externă, dictată atît de dependența față de imperiul otoman cît și de insuficientă maturitate și experiență a guvernelor române în politica externă, perioadă încheiată cu cucerirea și recunoașterea internațională a independenței de stat. România promovează însă ulterior relațiile economice externe cu mai multă stabilitate și perspectivă; ea încearcă să obțină măcar formal avantajile de partener egal în tratative. România însă nu se poate sustrage

presiunilor și ofensivei mereu în creștere a puterilor monopoliste europene și a grupurilor lor financiare interesate politic și economic în dominarea țării.

În atitudinea și conduita externă a României cîntăreau de asemenea mult luptele pentru guvernare dintre grupări și partide ale claselor dominante, partide care se atașau, în funcție de interese economice și politice proprii, unora sau altora din marile puteri influente ale Europei.

Capul statului, monarhia, consolidindu-și treptat poziția în țară și străinătate, a orientat ferm multe decenii politica externă, sub toate aspectele sale esențiale, către puterile centrale ale Europei. Deși forța și influența economică financiară franceză presează în răsăritul și sud-estul Europei dobîndind poziții ireversibile în Rusia și în unele țări balcanice în lupta, tot mai ascuțită cu imperialismul german, în România influența sa este limitată³⁸. Germania s-a instalat în economia și politica României pentru cîteva bune decenii*.

Burghezia română întrevedea pericolul, în multe planuri pentru țară, pentru propriile interese, rezultat din întărirea monopolului factual al puterii capitalului financiar german asupra relațiilor economice și politice externe românești. În repetate rînduri unele guverne, unii oameni politici de stat fac încercări de dispersare a intereselor economice germane în România, de orientare a comerțului exterior, a comenzilor de materiale militare în străinătate, a împrumuturilor externe spre Paris și spre Londra sau alte centre dar cu rezultate nesatisfăcătoare în afară de investiții directe în unele ramuri industriale. Multipolarizarea relațiilor economice externe ale României și mai ales ieșirea de sub influența monopolistă germană nu era nici simplă și nici ușoară; pe de o parte din cauza forței economice și militare germane în ascensiune, pe de altă parte din cauza dependenței complexe în care intrase economia și finanțele României față de Germania.

Principalele domenii de investiții a capitalului extern în România. — Plasamentele străine în România iau amploare și se diversifică atît ca urmare a ofensivei monopolurilor occidentale cît și datorită lărgirii cerințelor de mijloace financiare și tehnice ale economiei românești.

Este cunoscut că în țările industriale se produce un surplus de capital care nu-și găsește cea mai rentabilă investiție în propria economie. El se îndreaptă spre zone slab dezvoltate în proces de transformare, din care făcea parte și România. Aici, după trei decenii de așezare pe baze moderne, capitaliste a instituțiilor administrative juridice și economice și a extinderii economiei bănești cerințele de capital și mijloacele de producție pentru fondarea bazei noi mecanizate a organismului economiei naționale devin tot mai stringente. Ele nu puteau fi satisfăcute cu mijloace proprii. Capitalurile străine sînt atrase de un teren fertil și avantajoslor. Aria lor de plasament se diversifică: împrumuturi de stat, construcții de căi ferate și alte mijloace sau obiective adiacente — poduri, silozuri,

³⁸ Nicolas Xenopol, *op. cit.*, p. 157.

* În acest sens nu poate fi subapreciat rolul însemnat pe care l-a avut aderarea, în 1883, a României la Tripla Alianță care a lărgit calea de acces și influență a imperialismului german în țara noastră.

porturi etc., mijloace de transport pe Dunăre și mare; investiții industriale, fondări de întreprinderi în comerțul exterior și interior, în domeniul asigurărilor, al serviciilor publice comunale — uzine de iluminat, transport electric, uzine de alimentare cu gaze și apă — investiții și credite bancare, reprezentanțe industriale și comerciale etc.

Dintre toate acestea vom cantona analiza asupra împrumuturilor de stat, concesiunile de stat, investițiilor industriale și bancare particulare.

Deși interesele străine pătrund în România pe calea mărfurilor importate, considerăm că aceasta se poate trata mai adecvat într-o temă de comerț exterior.

Împrumuturile externe contractate de statul român în perioada 1864—1914. — Nu este necesar să se mai demonstreze necesitatea împrumuturilor străine pentru statul român în acea perioadă.

Examinând scopul lor se constată că majoritatea creditelor angajate în străinătate au fost destinate acoperirii unor deficite bugetare, construirii și modernizării unor sectoare ale economiei naționale, înzestrării armatei etc.

Dacă valoarea sumei împrumuturilor a crescut continuu în jumătatea de secol — 1864—1914 —, condițiile de obținere a lor au fost diferite în raport de situația politică și economică internă, de piața internațională a capitalurilor.

Se detașează net două perioade în acest sens: prima, de la 1864 la 1881, a doua de la această dată pînă la sfîrșitul intervalului, respectiv la 1914. Momentul de graniță între perioade îl reprezintă dobîndirea independenței politice a României și recunoașterea ei internațională, 1877 — 1880, eveniment ce a modificat calitativ, alături de alți factori, poziția și condițiile țării în creditul internațional.

În prima perioadă, după Unirea Principatelor, cu toată gravitatea crizei financiare și a nevoilor statului, contractarea creditelor externe era foarte dificilă; se găseau puțini creditori străini dispuși să acorde împrumuturi; starea finanțelor țării, veniturilor era cel puțin critică; organizarea statală modernă abia se închea; clasele dominante și forurile lor reprezentative legislative și executive — partide, parlamente și guverne — nu aveau o viziune unică și reală, și exactă asupra stărilor de lucruri în economie; și mai puțin aveau asupra direcțiilor și mijloacelor precise de acțiune a dezvoltării economiei naționale. Oameni politici, de cultură, economiști și istorici cu conștiința datoriei patriotice dezbăteau și jalonau căi de urmat pentru prosperarea țării, dar erau departe de a putea impune sau de a putea realiza prin mijloace materiale și financiare proiectele lor. Chiar bogatul program din decembrie 1859 al mesajului lui Al. I. Cuza, în mare măsură, răminea fără acoperire din lipsa mijloacelor financiare necesare, a mijloacelor tehnice și a cadrelor de specialitate în tehnică și organizare. Dar adversitățile modernizării economice a României erau departe de a fi numai acestea. Un șir întreg de împrejurări obiective și subiective mai stăteau în calea progresului țării: de la înapoierie și dezorganizare, de la analfabetismul dominant în interior pînă la forțele puternice din afară, dominația străină, „garanția” și tranzacțiile marilor puteri europene asupra României.

Lipsește nu numai resursele financiare proprii dar și concursul, sprijinul statelor industriale dezvoltate. Soluția creditelor străine „părea cu atât mai posibilă în 1859 cu cât cele două țări Române, luate sub garanția colectivă a șapte puteri, aveau tot dreptul să speră că vor găsi din partea acestora — sau măcar a unora — sprijin financiar”³⁹.

Această speranță s-a dovedit a fi lipsită de realism. Puterile Europei nu au întreprins nimic în mod oficial sau particular pentru a finanța România. După ani de tratative, în 1864 se încheie primul, diu cele mai grele împrumuturi ale tinărului stat român. Banca imperială otomană — cu capital englez și Casa de bancă D. Stern Brothers din Londra s-au angajat să asigure plasarea pe piețele financiare a Obligațiilor române de stat în valoare de 916.000£. Statul urma să le achite deținătorilor străini în anuități de 2% amortisment și 7% dobândă anual. Din această sumă Departamentul finanțelor trebuia să primească 718.548£ restul fiind comisioane, cheltuieli etc. Articolul 13 din Contract garanta plata anuităților cu ipotecă de gradul I asupra veniturilor vamale ale României⁴⁰. În final, după calculele lui I. Tutuc, suma netă încasată de statul român a fost de 679.244£ sau un curs real de 73,8% și o dobândă reală de 11,33%⁴¹.

Împrumutul a fost rambursat în timp de 24 ani, statul român plătind în total 1.864.161£ pentru o sumă reală încasată, respectiv de 2,78 ori mai mult.

Următorul împrumut contractat în 1866, tot din forța majoră a crizei finanțelor țării, la Paris, la un grup de bancheri germani și francezi — grupul Oppenheim — a fost și mai dezavantajos. Pentru suma de 17.167.858 fr. s-au plătit 31.610.500 fr. iar dacă se deduc și 2.824.699 fr. diferite beneficii acordate concesionarilor, pierderi din plăți anticipate și diferite cheltuieli făcute de stat, reiese că cota de emisiune a ajuns la 54%, cea mai mică față de toate împrumuturile statului; iar dobânda cea mai ridicată — 17,4% pe an. Și acestui împrumut i s-au asigurat garanții: veniturile a 119 proprietăți ale statului și o parte liberă a venitului vămilelor⁴². În plus contractul prevedea obligația statului român de a nu contracta în viitor, împrumuturi la alte bănci decât cu aprobarea grupului Oppenheim. Cu acest împrumut se făcea orientarea spre finanța germană care va avea în toată perioada pînă la război un cvasi monopol asupra afacerilor financiare externe ale României.

Este drept că și grupurile financiare engleze și franceze au renunțat ușor la piața românească unele interese de aici realizîndu-se prin intermediul băncilor germane.

Am prezentat succint datele și caracterul primelor două împrumuturi externe ale României pentru a evidenția condițiile coloniale impuse țării și pentru că ele într-un fel sînt tipice pentru prima perioadă.

În deceniile următoare se angajează credite de stat tot mai mari, sporind datoria externă și suma de plată. Considerăm că nu este necesar să facem inventarul împrumuturilor externe; ele au caractere comune

³⁹ G. Zane, *op. cit.*, p. 182.

⁴⁰ Gh. M. Dobrovici, *Istoricul datoriei publice a României*, București, 1913, p. 93

⁴¹ I. Tutuc, *Împrumuturile publice ale României (1864—1916)* București, 1916, p. 38.

⁴² Gh. M. Dobrovici, *Op. cit.*, p. 121.

în fiecare perioadă. Cercetătorul interesat se poate adresa la câteva lucrări competente de tehnică financiară⁴³ unde găsește informațiile necesare.

În consecință, în caracterizarea *primei perioade* se pot distinge câteva aspecte specifice : împrumuturi de stat cu solicitare urgentă, pentru acoperirea deficitelor bugetare, a unor datorii interne mai vechi, pentru începerea unor lucrări de importanță națională : căi ferate, poduri de fier etc., înzestrarea armatei și finanțarea războiului de independență etc.

Împrumuturile externe au fost grele avînd condiții cămătărești, față de piața obișnuită a creditului european : curs scăzut, dobîndă ridicată, garanții în valori și bunuri naționale.

La contractarea lor au participat case de bancă engleze, franceze, germane etc. Capitalurile engleze și franceze uneori ajungeau în România via filialelor din Constantinopol, create în virtutea unor privilegii ale companiilor financiare în imperiul otoman. De aceste privilegii a fost legată și o anumită poziție a caselor de bancă franceze și engleze, a puterilor respective față de problemele independenței politice și economice a României. Toate împrumuturile s-au făcut sub formă de obligațiuni de stat, care, cum constata unul din analiștii datoriei publice românești erau „foarte oneroase pentru stat, atît din cauza interesului (dobînzii n.n.) cît și a cursului de emisiune”⁴⁴.

Statornicirea suveranității naționale a României ca și o anumită consolidare agrar comercială întăresc poziția ei pe piața financiară europeană ; pe de altă parte surplusul de capital monopolist al țărilor dezvoltate industrial ia proporții și intensifică concurența pentru plasament pe piețe externe. Expansiunea monopolurilor germane se îndreaptă cu insistență spre zona sud-est europeană și în special spre România. Angrenarea noilor situații și procese interne și externe pe terenul solicitărilor acute de investiții în lucrările publice forțează sporirea datoriei externe cu noi împrumuturi și într-o anumită măsură moderarea condițiilor de obținere.

Sub aceste auspicii începe *a doua perioadă*, cuprinsă între începutul deceniului nouă și primul război mondial. Ea se caracterizează prin contractarea unor împrumuturi mult mai importante, ca dimensiune și scop, și prin inaugurarea unei serii de împrumuturi de conversiune. Conversiunea vechilor împrumuturi era dictată de cel puțin trei împrejurări : prima, că împrumuturile mai vechi neexpire făcute în condiții oneroase cu dobîndă reală de 8—12% și curs scăzut, pe termene de 40—60 ani, apăsau greu asupra bugetului de stat ; a doua, că pe piața europeană ca urmare a ofertei mari de credite cît și a noii situații a României, se puteau obține credite cu 4—5% dobîndă ; era deci posibilă și avantajoasă transformarea vechilor datorii în împrumuturi noi cu dobînzii mai mici ; a treia împrejurare era dictată de politica guvernelor de a prefera să înlocuiască vechile datorii cu altele noi pe termene și mai lungi pentru a ușura cheltuielile curente bugetare și a trece plata împrumuturilor în sarcina generațiilor viitoare ; unele împrumuturi externe din deceniul nouă expirau prin anii

⁴³ Gh. M. Dobrovici, *Istoricul datoriei publice a României*, București, 1913, idem, *Istoricul dezvoltării economice și financiare a României și împrumuturile contractate 1823—1933*, București, 1934, și I. Tutuc, *op. cit.*

⁴⁴ Gh. M. Dobrovici, *op. cit.*, p. 449.

1950—1957. În această perioadă se ameliorează condițiile de obținere a creditelor externe *, cursul de emisiune se urcă de la 65—80 % în deceniile șapte-opt, la 85—95 % după deceniul nouă ; dobînda scade de la 8—12 %, în media deceniului opt la 5—6 % în media perioadei ce urmează Independenței ⁴⁵.

O altă caracteristică a noilor angajamente financiare externe era renunțarea la forma obligațiilor de stat și înlocuirea lor cu titluri de rentă, care stingeau datoria prin tragere la sorți.

În sfîrșit specificul ultimei perioade este monopolizarea integrală, de fapt de către consorțiul german — Disconto Gesellschaft, S. Bleichröder din Berlin și M. A. Rothschild fii din Frankfurt pe Main — a împrumuturilor externe ale României, și furnizarea lor în schimbul comenzilor de materiale ale uzinelor germane ⁴⁶; la ele participă în subsidiar și băncile franceze : Banque de Paris et de Pays Bas, Société Générale pour la France ... etc. fără însă să poată exercita o influență sensibilă asupra politicii românești ⁴⁷.

Împrumuturile de stat și politica legată de ele. — Contractarea împrumuturilor peste graniță își avea în țară corespondent în utilizarea lor, în cheltuieli cu destinație variată din bugetul statului ca finanțarea diferitelor ministere, a comenzilor de material civil și militar în străinătate și în țară, etc. în care erau interesate diferite grupuri politice, personalități influente reprezentanți ai moșierimii și burgheziei, ai casei regale. Multiple interese financiare, cunoscute și necunoscute publicului antrenau oamenii politici și în spatele lor pe reprezentanții puterii economice în dezbaterile nu numai a modalităților de contractare, de utilizare a împrumuturilor, dar deopotrivă în disputa pentru alegerea grupurilor financiare externe care să finanțeze împrumuturile.

Studiul nostru are în vedere că tratarea capitalului străin în România nu poate să furnizeze o imagine completă asupra temei fără antrenarea în cercetare și a laturilor politice interne și externe prilejuite de aceasta. În viziunea de față aria cercetării urmărește să pună în evidență o serie de aspecte încă din domeniul economic al temei, care este departe de a fi tratat în toate laturile sale principale.

Fără a fi un inventar, din lista temelor necesare cunoașterii fenomenului capitalului străin în România, amintim : contextul extern european al mișcării capitalurilor și locul României în această mișcare ; politica economică și diplomatică a statelor exportatoare de capital față de

* În 1913, Gh. M. Dobrovici afirma nu fără temei : „într-o trecere de timp relativ scurtă de la 1864, cînd primul împrumut a fost contractat cu un interes de 7 % dar care în ultimă analiză s-a apropiat de 18 % pe un curs de emisiune de 78 1/2 %, garantînd plata anuităților printr-o primă ipotecă asupra veniturii vămilor, astăzi avem tipul 4 % și cursul de emisiune 88 % iar drept garanție oferim creditul moral de care ne bucurăm pe piețele financiare ale apusului”, *op. cit.*, p. 453.

⁴⁵ Stabilit după lucrarea lui I. Tutuc, *op. cit.*

⁴⁶ În 1912 dîn 1577 mil. lei, peste 1200 mil. lei în titluri de rentă de stat română se găsea la deținătorii germani. George Cioriceanu, *Datoria publică a României*, 1923, p. 7.

⁴⁷ Aproape întreaga noastră datorie publică — sublinia N. Xenopol în lucrarea citată — a fost contractată la Berlin”. Iar mai jos adăuga : „Produsul acestor împrumuturi reîntra cel mai adesea în Germania pentru a plăti marile comezi de materiale pentru căile noastre ferate, sau mai mult cele de arme și muniții ; aproape tot utilajul militar este de proveniență germană”. Nicolas Xenopol, *op. cit.*, p. 209.

România; acțiunile monopolurilor străine asupra României pentru împărțirea sferei de influență și de plasament de capital; politica guvernelor României, a reprezentanților săi oficiali față de planurile și acțiunile de penetrație și acaparare întreprinse de statele și grupurile financiare străine, etc.

Asupra caracterului competiției finanței străine, respectiv a prota-goniștilor împrumuturilor externe a României, grupurile germane și franceze, a intereselor lor în piața financiară românească sînt tipice, pentru toată jumătatea de secol, pînă la războiul mondial, tranzacțiile de la sfîrșitul secolului XIX și începutul secolului XX privind contrac-tarea unor împrumuturi.

Din cauza situației dificile bugetare statul român face demersuri în vederea lansării unui împrumut de 180 mil. fr. pe piața externă, în scopul acoperirii unor cheltuieli bugetare extraordinare — 75 mil. fr. — și a convertirii unor împrumuturi mai vechi — 105 mil. fr. — a căror curs devenise la bursă suprapari, titlurile vînzîndu-se cu 101—105 % ceea ce producea pierderi statului.

În acest sens Ministrul de finanțe s-a adresat vechiului furnizor, sindicatul bancar german Disconto-Bleichröder. Acesta accepta creditul cerut de România de 180 mil. fr. cu dobînda de 4 % cedînd și grupului băncilor franceze o cotă de 22 %. Condiția pe care o punea guvernul german era ca o parte mai mare din împrumut să fie rezervată comenzilor către industria germană, întrucît, se arăta într-un document, el nu accepta să vadă banii germani lucrînd în profitul industriei franceze sau engleze ⁴⁸.

La rîndul său, ministrul de externe francez autorizează cu greu pe Banque de Paris et de Pays Bas și Comptoir National d'Escompte să participe la împrumut întrucît valorile românești cotate la bursa Parisului depășeau deja 1 mdr fr.; operațiunea se realizează totuși termenul noului împrumut fiind de 60 de ani.

Anul 1899 între multe alte semnificații este cunoscut în istoria economică mondială ca fiind începutul puternicei crize ce a ținut pînă în 1901—1902; ea a afectat, prin repercusiune, puternic economia româ-nească lovită deja din 1899 de seceta de 10 luni ce a distrus aproape întreaga recoltă de cereale ⁴⁹. În aceste împrejurări avînd și un portofoliu de datorii curente, în bonuri de tezaur — de peste 144 mil. lei ⁵⁰ România începe tratative cu Sindicatul german pentru un nou împrumut. Condițiile erau însă cu totul nefavorabile pe piața financiară europeană în criză. Băncile germane recomandă ministrului român să aștepte îmbunătățirea situației. Guvernul român tatonează finanța franceză, pentru un împrumut numai la ea, dar aceasta nu acceptă intențiile Bucureștiului de a devia interesele financiare și spre Franța și a limita influența germană. Totuși în noiembrie 1899 se încheie în condiții grele împrumutul de 175 mil. fr. cu 5 % dobîndă, curs de 91 % și doar pe 5 ani. La el participă prin tradiție grupul

⁴⁸ Raymond Poidevin, *Les relations économiques et financières entre la France et l'Allemagne de 1898—1914*, Armand Colin, Paris, 1969, p. 306.

⁴⁹ C. I. Bălcoianu, *Istoria politicii noastre monetare și a Băncii Naționale, 1880—1914*, vol. II, partea I, București, 1932, p. 335.

⁵⁰ Gh. M. Dobrovici, *op. cit.*, București, 1934, p. 156.

francez cu 22%. La încheierea tranzacției Franța a cerut guvernului român rezolvarea amiabilă a contractului Hallier pentru lucrările portului Constanța, în defavoarea statului român.

Se fac în continuare încercări din partea României de a deschide căi mai largi către finanța franceză și a ieși din monopolul instituit de grupurile germane. Dar Franța nu dă curs intențiilor Bucureștiului; băncile franceze solicitate refuză să-și deschidă filiale în România. În 1901, urmărind aceleași scopuri, guvernul român oferă Parisului o cerere pentru 200—250 mil. franci dar acesta o refuză pe motivul relațiilor politice strinse ale României cu Germania și Austro-Ungaria și mai ales pentru că unele comenzi mari de artilerie scăpau industriei franceze. În anul următor Franța își precizează poziția: acceptă împrumutul cerut de România cu condiția ca să se dea uzinelor Schneider o comandă mare de material de artilerie. Aceasta însă complică rivalitatea Krupp—Schneider care aveau o influență puternică asupra factorilor politici⁵¹ deoarece concernul german devenise furnizorul principal de piese de armament al României. Contradicțiile dintre trusturile de armament se dublează cu cele dintre grupurile bancare. În consecință, când Disconto-Bleichröder oferă băncilor franceze obișnuita cotă de 22% din împrumutul românesc, acestea, la sugestia Ministrului de finanțe francez, refuză propunerea.

Într-un schimb de scrisori dintre Disconto și Comptoir National d'Escompt de Paris, banca germană amintește celei franceze că adesea, „bani germani au servit la plata industriei franceze” de către România și că se opune unei negocieri directe între finanța franceză și România și face aluzie la o ruptură a sindicatului germano-francez. În Franța, aceasta a produs îngrijorare și cuvîntul de ordine era de a evita prin orice mijloace această ruptură. „Nu era vorba de a elimina băncile germane din România — scrie Raymond Poidevin — și nici de a interzice orice colaborare franco-germană ci numai de a stabili o colaborare pe picior de egalitate, permițînd să se impună condiția unei sporite participări a capitalului francez”⁵².

De fapt între grupurile financiare francez și german se realizase o împărțire a sferelor de plasament în România pe care din motive diferite au respectat-o o vreme; apoi concurența le-a modificat atitudinea; ea s-a complicat prin interesele adverse dintre concernele de armament ale celor două țări, interesate în obținerea comenzilor românești pe baza împrumuturilor contractate la Berlin și Paris. Ministerul de externe francez nu era ostil chiar și unui aranjament asupra acestor comenzi între Creusot și Krupp.

Odată cu declanșarea primului război mondial și declararea neutralității României, în scopul atragerii de partea lor fiecare din cele două coaliții oferă împrumuturi statului român destinate mai ales înarmării. Pentru prima oară, după jumătate de secol, apare creditul Angliei cu

⁵¹ „Krupp în Germania, Schneider în Franța, Armstrong în Anglia — remarcă Lenin la timpul său — sînt mostre de asemenea firme, strins legate de marile bănci și de guvern, care nu pot fi ușor „ocolite” în contractarea unui împrumut”, V. I. Lenin, *op. cit.*, p. 369.

⁵² Raymond Poidevin, *op. cit.*, p. 309—310.

două împrumuturi de 12 mil. £⁵³. Oferă de asemenea credite în continuare Germania și separat de ea Franța.

Încheiem tema împrumuturilor străine cu un bilanț asupra datoriei publice a României în ajunul primului război mondial. Capitalul nominal de plată a datoriei statului la 1 aprilie 1914 era de 1.866,5 mil. lei din care 1552,1 mil. lei sau 89% datorie externă și 216,4 mil. lei datorie internă⁵⁴.

Astfel, aproape 9/10 din angajamentele financiare ale statului erau față de băncile străine.

După cum s-a arătat, o mare parte din plata împrumuturilor străine s-a făcut nu prin rambursarea, achitarea datoriei ci prin contractarea unor împrumuturi noi prelungindu-se cu multe decenii obligațiile statului pe seama bugetelor viitoare. Astfel, între 1. I. 1864—1. IV. 1914, deci în 50 de ani s-au contractat în total împrumuturi în sumă de 4.010,3 mil. lei repartizate în felul următor :

— s-a rambursat efectiv	172,7 mil. lei... 4,30 %
— s-au amortizat, la împrumuturile în vigoare	570,9 mil. lei...14,09 %
Total	743,6 mil. lei...18,39 %
— s-au convertit împrumuturi vechi prin noi împrumuturi. .	1400,1 mil. lei...34,91 %
— au rămas de amortizat în viitor, suma de	1.866,5 mil. lei...46,70 %

Rezumînd putem constata că doar 18,39% din valoarea contractată a fost achitată efectiv, adică 743,6 mil. lei, în timp ce aproape 35% s-a achitat prin noi împrumuturi iar aproape 47% rămîneau să fie plătite în următoarele decenii.

Important este să stabilim ce sume efective a primit statul și cît au costat ele bugetul țării. Este dificil de calculat pentru că sursele oficiale existente nu menționează și numeroasele cheltuieli făcute cu ocazia contractărilor care pot fi determinate numai cu date de arhivă. Un calcul aproximativ real privind numai anuitățile poate fi făcut pentru intervalul 1864—1912 după tabelele lucrării lui Gh. M. Dobrovici din 1913.

Iată recapitularea sintetică :⁵⁵

— s-au contractat un capital nominal total de	3.462,3 mil. lei
— s-au contractat împrumuturi pentru plata celor vechi	1.304,2 mil. lei
Capital nominal rămas :	2.158,1 mil. lei
— Diferența de curs între valoarea nominală și cea reală în minus	297,2 mil. lei
Capital real destinat utilizării	1.860,9 mil. lei

⁵³ Gh. M. Dobrovici, *op. cit.*, București, 1934, p. 229.

⁵⁴ Francis Bernard, *Les finances de la France, de l'Angleterre, de l'Allemagne et de la Roumanie de 1914 à 1925*, Paris, 1925, p. 172.

⁵⁵ Gh. M. Dobrovici, *op. cit.*, București, 1913, p. 434—447.

Pentru a afla suma efectivă intrată la stat din toate aceste împrumuturi mai trebuie scăzute cel puțin 100 mil. lei diverse cheltuieli de comision, cheltuieli de schimb, de confecționare a titlurilor, etc., rezultate cu prilejul fiecărui împrumut, ceea ce ar reveni, cca. 3% la întregul capital nominal de 3.462,3 mil. lei.

Suma de 100 mil. lei folosită drept cheltuieli credem că este minima*.

În contul împrumuturilor s-au plătit :

1. amortizări :

a) pentru împrumuturi stinse	160,0	mil. lei
b) pentru împrumuturi convertite	155,9	mil. lei
c) pentru împrumuturi în vigoare.	265,5	mil. lei

Total amortizări 581,4 mil. lei

2. dobânzi la toate împrumuturile 2.053,2 mil. lei

Total plăți efectuate : 2.634,6 mil. lei

3. datoria rămasă de plată la 1. IV. 1912 1.576,7 mil. lei

4. dobânzi etc. de plată la suma rămasă
de 1.576,7 mil. lei 1.383,5 mil. lei

Total de plată pentru viitor... 2.960,2 mil. lei⁵⁶

Deci în aproape 50 de ani s-au contractat împrumuturi de stat din care 89% peste graniță, în sumă nominală de 2.162,1 mil. lei și real net de 1.860,9 mil. lei, din care rămase de plată în viitor 1,576,7 mil. lei.

În contul împrumuturilor statul a plătit

pînă la 1912 2.634,6 mil.

și urma să plătească în viitor. 2.960,2 mil. lei

Total plătit + de plată 5.594,8 mil. lei

În concluzie, pentru suma de 1.860,9 mil. lei statul român plătește și urma să plătească încă pentru returnarea integrală a împrumuturilor și dobânzilor uriașă sumă de 5.594,8 mil. lei, respectiv în plus peste suma primită 3.729,9 mil. lei reprezentînd prioritar profiturile marilor grupuri financiare occidentale, ceea ce revenea cca. 300% față de suma efectiv încasată din împrumuturi.

Ce însemna această valoare în lei aur pentru economia națională vom vedea mai jos.

Deocamdată, prima constatare este că dobânzile au depășit mult suma de amortizat. Ele s-au exprimat în anuități — cote părți din împru-

* Aceasta reiese clar din diferența între dobînda nominală și cea reală, ultima fiind sporită cu cheltuieli ocazionate de contractarea împrumutului. După calculele lui I. Tutuc, la împrumuturile din intervalul 1864-1880 dobînzile nominale de 7-8% dădeau dobînzi reale de 11,33 - 17,38% iar la împrumuturile următoare la dobînzi nominale de 4-5% cele reale oscilau în medie între 5,20-7,70%.

⁵⁶ Notăm că după 1912 pînă la intrarea României în război, august 1916 s-au mai contractat noi împrumuturi de 720 mil. lei, astfel că suma datorată se ridică la 2.073 mil. lei. *Enciclopedia României*, vol. IV, 1943, p. 800-801.

mut plus dobînda la întreg împrumutul — mereu sporite după cum se poate constata după perioade decenale ⁵⁷.

perioada decenală	suma în mil. lei	creștere
1864 — 1873	46,9	100
1874 — 1883	414,9	428
1883* — 1894	559,4	577
1894 — 1904	778,0	802
1904 — 1915	1.022,4	1.055

În primele două decenii sumele plătite cresc de 4,3 ori iar în următoarele trei de încă șase ori astfel că în ultima perioadă — de 11 ani — bugetul statului suportă plăți de peste 1 mdr. lei.

În aceste cheltuieli ponderea dominantă o dețineau dobînzile nu amortizarea împrumuturilor. Astfel dacă în 1864 amortismentul era de 2,7 mil. lei iar dobînzile de 6 mil. lei anual respectiv de peste două ori mai mari, în 1900 raportul se decalează la 16,8 mil. lei amortismente și 66,6 mil. dobînzii pentru ca în anul bugetar 1914/15 să fie de 35,8 mil. lei și 78,8 mil. lei subliniind tendința de creștere mai mare, în valoarea anuităților a amortismentelor. Creditul românesc se bucură în ultimele decenii de încredere pe piața financiară a Europei. Aceasta își avea temeiul mai ales în avantajile și profiturile de care beneficiau creditorii străini. Se afirma că „fondurile române constituiesc plasamentele cele mai solide, convenind tuturor capitaliștilor atât din țară cât și din străinătate” ⁵⁸.

Dar sumele tot mai mari ca anuități încărcău bugetul statului și sarcina financiară asupra locuitorilor țării după cum se poate urmări ⁵⁹:

Anul bugetar	Anuitatea în mil. lei	Ponderea în venituri bugetare %	Anuitatea pe locuitor în lei	Anuitatea pe o familie, medie în lei,
1864	8,6	14,3	2,10	10,50
1874	27,1	32,8	6,22	31,10
1884 85	46,8	40,6	9,45	47,25
1894 95	65,8	34,2	11,68	58,40
1904/5	85,9	37,09	13,25	66,25
1914 15	116,3	20,5	14,92	74,60

⁵⁷ Calculat pe baza Gh. M. Dobrovici, *op. cit.*, 1913, p. 452 și Gh. M. Dobrovici, *op. cit.*, 1934, p. 227.

* Din 1881 — 1882 anul bugetar se sfîrșea la 31 martie și începea la 1 aprilie, de unde și perioadele decenale luate în calcul sfîrșesc și încep în același an calendaristic.

⁵⁸ Gh. M. Dobrovici, *op. cit.*, 1934, p. 233.

⁵⁹ *Enciclopedia României*, vol. IV, 1943, p. 770; „Anuarul statistic al României”, 1915—1916.

Suma anuală de plată la împrumuturi se mărește de la 8,6 mil. lei la 116,3 mil. lei iar în bugetul statului ponderea anuităților atinge nivelul cel mai înalt de 40 % în 1884 după care se reduce treptat la 20 % din 1914 datorită creșterii mai rapide a bugetului statului. În același timp sarcina pe locuitor a plăților datoriei publice sporește de peste 7 ori, de la 2,10 lei la 14,92 lei și în aceeași proporție pentru o familie medie de 5 persoane.

Un ritm mai mare de creștere are datoria publică a statului și față de venitul național.

Anii	Venit național în mil. lei ⁶⁰	Datoria externă în mil. lei	Anuitatea în mil. lei ⁶¹
1864	894,2*	48,1	8,6
1901	1.401,3**	1.277,0	85,5
1911	1.952,5	1.504,5	98,6

După cum lesne se observă datoria externă ca și anuitățile au crescut mult mai repede ca venitul național.

Dacă raportăm acești indicatori pe locuitor imaginea realității devine și mai clară :

Anii	Venit național în lei	Datoria externă în lei	Datoria externă față de venitul național	Anuitatea în venit național %
1864	218	11,76	5,39	0,96
1901	232	211,42	91,13	6,12
1911	271	271,17	100,60	5,02

Pe locuitor venitul național crește ușor de la 218 la 271 lei în vreme ce datoria externă mult mai accelerat de la 11,76 la 271,17 lei depășind în 1911 dimensiunile venitului național pe locuitor ; de asemenea anuitatea ajunge la 6,12 % în 1901 și 5,02 % în 1911 în venitul național.

Deci numai prin anuități, fără alte cheltuieli, se diminuea venitul național cu 5—6 % în favoarea străinătății și este îndoielnic dacă investițiile sau utilizările obținute din împrumuturi produceau atât în venitul național.

În sfârșit, pentru o imagine concretă a dimensiunii externe ca și a plăților ce trebuiau efectuate pentru datoriile contractate menționăm că aurul, se vindea liber pe piață cu cca. 3000 lei kg. Dacă la 1 aprilie

⁶⁰ Datele privind venitul național după cifrele furnizate de Institutul Central de Cercetări Economice, Caiet de studii nr. 69 din 1980. Gh. Dobre, *Indicatori ai evoluției economiei naționale, 1860—1938*

* pentru 1862;

** pentru 1899—1901.

⁶¹ Anuitatea cuprinde plățile pentru toată datoria statului, neputându-se separa cele pentru dotarea externă; dar se știe că datoria externă reprezenta 85—89 % din total, astfel că în acciași proporție se aflau și anuitățile.

1914 datoria externă se ridică la 1652,1 mil. lei aceasta reprezenta 550.700 kg aur. Am văzut că pînă în 1912 România a plătit numai dobînzii la împrumuturi de stat în sumă de 2053,2 mil. lei adică o valoare echivalentă cu 684.300 kg. aur.

Cum s-au utilizat sumele obținute din împrumuturi?

O regrupare a cheltuielilor înregistrate pe ministere sau pe destinație, după obiectivele realizate pînă la 1. X. 1914 prezintă următorul tablou :

Căi ferate cumpărate, răscumpărate și construite	1.131,8
Construcții militare, înzestrare armament	433,9
Construcții publice, clădiri instituții, școli, spitale, P.T.T. etc.	129,4
Construcții, instalații, fabrici tutun	21,2
Construcții portuare, vase etc.	6,1
Acoperiri deficite bugetare	176,7
	1.899,1

Este suma care se apropie mult de cifra împrumuturilor efectiv primite — 1.860,9 mil. lei, diferența provenind din reglementări bugetare etc.

Astfel, într-o perioadă de jumătate de secol, folosul împrumuturilor plătite de trei ori produsul lor, a constat în construcții civile pe de o parte, de căi ferate și întregul sistem de gări, magazii aferente, de porturi și instalații portuare iar pe de alta localuri pentru ministere și alte instituții centrale pentru școli și spitale etc. ce reprezenta cca. 68% din total. Al doilea capital ca importanță îl reprezenta înzestrarea armatei și mai ales cheltuielile costisitoare făcute peste granița pentru armament, constituind 23%, în vreme ce pentru deficite bugetare s-a afectat cca. 9% din totalul sumelor obținute din împrumuturi.

Astfel că împrumuturile contractate de stat au servit în majoritate scopurilor productive și necesare obiectivelor care au mărit patrimoniul statului și respectiv al economiei țării. Pentru acest nou patrimoniu, pentru înzestrarea cu mijloace de transport și comunicații necesare dezvoltării și profiturilor claselor dominante masele producătoare — în primul rînd țărănimia, — a purtat sarcini fiscale grele care au contribuit substanțial la situația ei precară materială. Nu se greșește afirmîndu-se că edificiul modern al României a fost clădit în principal din munca milioanelor de țărani, a muncitorilor industriali; el a constituit un mare pas înainte pe calea civilizației materiale și culturale a țării de care însă constructorii săi au beneficiat ultimii și în măsura cea mai redusă.

Primul beneficiar au fost băncile și industriile străine. Ele au cîștigat în trei planuri : dobînzii la împrumuturile acordate, profituri la comenzi de materiale și mărfuri importante în contul împrumuturilor și dependența financiară, tehnică a economiei naționale de sursele străine în primul rînd de Germania.

România constituia unul din terenurile cele mai avantajoase pentru împrumuturile străine din Europa. Rentabilitatea împrumuturilor plasate în diverse țări din Europa, la începutul secolului XX, atestă deplin aceasta⁶²

Țara și renta	Pentru o rentă de 1 leu se cere un capital de	Venitul %
România 9 titluri de rentă (1882—1890)	20,30—23,62	4,23—4,92 %
Franța 3% perpetue	33,10	3,02 %
Engleze consolidate	35,40	2,82 %
Belgiene 3 %	33,66	2,97 %
Olandeze 3 %	32,00	3,12 %
Rusia 3% 1891	20,70	4,83 %
Turcia 4% unificată	30,25	4,40 %
Brazilia 4%	22,20	4,49 %
Bulgaria 5% 1896	19,22	5,20 %

Astfel, cu cit țara este mai puțin dezvoltată și face obiectul exploatarei capitalurilor străine ea plătește un venit net mai mare la împrumuturile contractate — între 4,23 — 5,20 % — România, Rusia, Turcia, Bulgaria — pină la aproape dublul dobinzii țărilor dezvoltate exportatoare de capital cum erau Franța 3,02% sau Anglia 2,82%.

Plățile considerabile pentru împrumuturile externe, au diminuat venitul național, în primul rînd parte de acumulare ceea ce mărea nevoia de noi împrumuturi peste graniță pentru asigurarea dezvoltării aparatului de producție și circulație al țării și perpetua, măbind, datoria țării și dependența ei de centrele financiare străine. O ieșire din aceste situații în timpul regimului burghez în România nu a fost găsită.

Întreaga evoluție economică modernă a României a purtat puternica amprentă a consecințelor infiltrării și exploatarei capitalului străin. „O trăsătură caracteristică a dezvoltării economiei țărilor românești în cea de a doua parte a secolului trecut — remarcă secretarul general al partidului, tovarășul Nicolae Ceaușescu — este pătrunderea rapidă a capitalului străin care acaparează ramuri principale ale industriei naționale. Penetrația capitalului străin — îndeosebi german, francez, belgian, englez — este facilitată de împrumuturile înrobitoare pe care le contractează România în străinătate, de creșterea datoriei statului față de marile bănci din apus, concesionarea resurselor naturale ale țării trusturilor internaționale”⁶³.

⁶² „Buletinul economic”, 1905, nr. 2, p. 27.

⁶³ Nicolae Ceaușescu, *România pe drumul construirii societății socialiste multilateral dezvoltate*, vol. 8, Edit. politică, București, 1973, p. 255—256.

Împrumuturile străine au angajat un proces complicat de concesii, au netezit calea de penetrație în sectoarele moderne ale economiei capitaliste, în industrie și bănci, teme ce vor fi abordate în partea a II-a a studiului.

LA PÉNÉTRATION DU CAPITAL ÉTRANGER EN ROUMANIE JUSQU'À LA PREMIÈRE GUERRE MONDIALE

RÉSUMÉ

L'auteur aborde, dans une ample vision, la nécessité de l'engagement de capital étranger, les conditions de sa pénétration et les effets de celui-ci pour l'économie roumaine pendant la période 1864—1914. Dans la première partie de l'étude sont exposées les dimensions et les conditions de l'exportation de capital en Europe et surtout dans le sud-est du continent. Ainsi, les capitaux investis atteignaient en Russie 92 marks par habitant, en Autriche-Hongrie 206 marks et dans les pays balkaniques 283 marks, ce qui démontre l'importance de cette zone pour l'expansion des capitaux occidentaux.

La pénétration du capital étranger en Roumanie est délimitée par périodes et caractérisée comme suit : a) l'intervalle 1829—1859 en tant que période qui précéda et prépara les conditions requises pour l'importation de capital moderne ; b) 1859—1887, la période de la modernisation, de l'institutionnalisation de l'organisme de l'économie nationale et de l'introduction des placements étrangers en emprunts d'Etat et constructions de chemins de fer ; c) 1887—1914, la période de l'importation massive de capital monopoleur sans forme de prêts, d'investissements industriels et bancaires.

La première partie de l'étude traite des emprunts contractés par l'Etat roumain à l'étranger durant la période 1864—1914. On examine les conditions spoliatrices des premiers emprunts, l'attitude des gouvernements, des aspects de la compétition des grands groupes occidentaux pour accaparer le marché financier roumain ; à partir de la fin du XIX-e siècle, le marché financier roumain est quasi-monopolisé par le groupe Disconto-Bleichröder-Berlin qui fournit environ les 3/4 des prêts étrangers à la Roumanie.

Un bilan général : entre 1864—1914, la Roumanie a contracté un capital de 2.158,1 millions de lei, dont 89 % à l'étranger. Pour un capital net provenant de prêts se montant à 1.860,9 millions de lei, pendant un intervalle de 50 ans l'on a payé et l'on devait payer à l'avenir 5.594,8 millions de lei, soit le triple de la somme effectivement reçue.

Les annuités se sont accrues, passant de 8,6 millions de lei en 1864 à 116,3 millions de lei en 1914. Par habitant, l'annuité augmente durant cette même période de 2,10 lei à 14,92 lei. Rapportée au revenu national par habitant, la dette publique à l'étranger représentait 5,39 % en 1864 et 100,6 % en 1911, atteignant au niveau du revenu national.

Le capital emprunté fut utilisé comme suit : 68 % pour la construction de chemins de fer, ponts, édifices etc. ; 25 % pour la dotation de l'armée ; 9 % pour couvrir les déficits budgétaires qui, en réalité ont „coûté” trois fois plus. La Roumanie a représenté un marché rentable pour les prêteurs étrangers : le revenu net des rentes roumaines ainsi que de celles russes, brésiliennes et bulgares était de 4,25—5,6 % contre 2,82 % que représentait les rentes britanniques, 2,97 % les rentes belges ou 3,02 % les rentes françaises.

Le capital étranger placé en Roumanie a stimulé le développement des transports modernes, de l'industrie et des banques, mais „le prix de revient” et les conséquences qui en ont découlé pour l'économie du pays ont été difficiles : exportation massive sans équivalent de revenu national, constitution d'une dépendance économique importante du pays par rapport aux centres financiers occidentaux.

ANUL 1918 ÎN ISTORIA ROMÂNILOR

— PUNCTE DE VEDERE —

DE

VIORICA MOISUC

Rezultat legic al evoluției sociale, economice și politice a națiunii române, statul național unitar a cărui constituire s-a încheiat la 1 Decembrie 1918 a cuprins între hotarele sale întreaga națiune română. Unirea Principatelor românești Moldova și Muntenia în 1859, act realizat de masele populare și recunoscut ca atare de marile puteri, a fost consolidată prin înlăturarea suzeranității otomane și stabilirea independenței depline de stat în 1877—1878. Ca și anterior, acest „fait accompli” a fost sancționat pe plan juridic internațional. La sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea, în răsăritul Europei, unde marile imperii multinaționale retrograde habsburgic și țarist țineau sub dominație un mare număr de națiuni și popoare, lupta națională de eliberare a căpătat o amploare fără precedent în condițiile ascuțirii contradicțiilor inter-imperialiste. Constituirea de state naționale independente devenise un *imperativ* al acelei etape istorice. Lenin remarca cu dreptate că „foarte mulți români și sirbi (în raport cu numărul total al românilor și sirbilor) locuiesc în afara granițelor statului « lor » că, în general, « construcția de stat » în direcția burghezo-națională nu s-a terminat în Balcani »¹. Observația era la fel de valabilă și pentru cehi și slovaci — aflați sub dominație habsburgică, și pentru polonezi — împărțiți între trei imperii; la rîndu-i imperiul otoman, dominînd națiuni și popoare în Europa și Asia ajunsese într-o stare avansată de degradare și înapoiere privind propriul popor de cadrul natural al dezvoltării sale — statul național; în imperiul habsburgic, clasele dominante austriacă și maghiară, preocupate de „cît” și „cum” să exploateze mai mult și mai eficient pămînturile dobîndite prin forță și popoarele private de libertate, anihilau capacitatea creatoare a propriilor lor națiuni, capacitate ce nu se putea afirma decît în cadrul unor state suverane, *naționale*, independente; agravată pînă la punctul său culminant în anii primului război mondial, criza economică-politică-națională din imperiile austro-ungar, țarist și otoman nu mai putea fi stăvilită prin nici un fel de măsuri represive, administrative, militare etc. Prăbușirea țarismului sub loviturile revoluției socialiste a fost urmată de prăbușirea imperiului austro-ungar. Pînă la sfârșitul anului 1918 Republica Cehoslovacă, Regatul sirbo-croato-sloven, Republica Polonă

¹ V. I. Lenin, *Opere complete*, vol. 30 ed. a II-a, Edit. politică, București, 1964, p. 355.

erau fapte împlinite ². În ceea ce ne privea, la 1 Decembrie 1918, cei 100.000 de români reprezentând voința „tuturor românilor din Transilvania și Banat” au decretat Unirea tuturor teritoriilor locuite de ei cu România — încheindu-se astfel ultima etapă a constituirii statului național-unitar român ³. „Desfășurarea evenimentelor istorice demonstrează în modul cel mai categoric faptul că Unirea nu a fost efectul unei întâmplări, rodul unei simple conjuncturi favorabile sau al înțelegerilor intervenite la masa tratativilor, ci rezultatul luptei hotărâtoare a celor mai largi mase ale poporului, un act de profundă dreptate națională, realizarea unei concordante legice între realitatea obiectivă și drepturile inalienabile ale poporului, pe de o parte, și cadrul național cerut cu stringență de aceste realități” — sublinia tovarășul Nicolae Ceaușescu, secretarul general al Partidului Comunist Român, precizând în continuare adevărul de necontestat că „Tratatul de pace încheiat ulterior n-a făcut decît să conștătească starea de fapt existentă...” ⁴

Forțele progresiste ale timpului, oameni luminați, cu vederi înaintate și în pas cu marile transformări revoluționare ce se derulau în ritm rapid, au înțeles pe deplin legitatea fenomenului, au manifestat solidaritatea lor cu lupta dreaptă de eliberare națională a popoarelor, au exprimat satisfacția pentru împlinirea unei cauze drepte. La 3 noiembrie 1918, un manifest semnat, printre alții, de Ady Endre, Bartok Béla, Bölöny György, Kadály Zoltan, Varga Jenő, sublinia: „Față de națiunile surori nu avem nici o pretenție. Și noi ne considerăm o națiune reînnoită, o forță acum eliberată, ca și acei frați care se ridică fericiți la o viață proaspătă pe ruinele monarhiei. Ne trezim ușurați la conștiința faptului că nu mai sîntem forțați să fim stîlpii asupririi. Să trăim unul lingă altul în pace ca națiuni libere cu alte națiuni libere” ⁵. Un fapt cu semnificații largi pentru înțelegerea comunității de interese a românilor și naționalităților conlocuitoare în chestiunea construcției statului național unitar român, îl constituie adeziunea fără rezerve la Unirea din 1918 a germanilor, șvabilor, evreilor ⁶. Pentru cei peste șaptesprezece milioane și jumătate de locuitori ai noii României împlinite în hotarele sale etnice (din care 73% români) începea o etapă nouă de dezvoltare pe calea progresului, etapă ce pune la ordinea zilei depășirea marilor rămîineri în urmă, pe toate pla-

² Vezi pentru toate acestea *Afirmarea statelor naționale independente unitare din centrul și sud-estul Europei (1821-1923)*, Edit. Academiei R.S.R., București 1979.

³ Vezi Ion Popescu-Puțuri, Augustin Deac, *Unirea Transilvaniei cu România, 1 Decembrie 1918*, Edit. politică, București, 1970; M. Mușat și I. Ardeleanu, *Marea Unire din 1918 și confirmarea ei pe plan internațional*, în „Independența României”, Edit. Academiei R.S.R. București, 1977, p. 385-412; Ștefan Pascu, C. Gh. Marinescu, *Răsunetul internațional al luptei românilor pentru unitate națională*, Edit. Dacia, Cluj-Napoca, 1980; Ștefan Pascu, *Marea Adunare Națională de la Alba Iulia, incununare a ideii, a tendințelor și a luptelor de unitate a poporului român*, Cluj, 1968; N. Fotino, I. Calafeteanu, *La consécration internationale de la Grande Union*, în „Revue Roumaine d'histoire”, 17, nr. 4/1978; Viorica Moisuc, *Tratatul de la Trianon consacraré internațională a legitimității Unirii Transilvaniei cu România*, în „Anale de istorie”, XXII, nr. 3/1976 etc.

⁴ Nicolae Ceaușescu, *România pe drumul construirii societății socialiste multilateral dezvoltate*, vol. 17, Edit. politică, București, 1979, p. 275.

⁵ *Afirmarea statelor naționale independente unitare din centrul și sud-estul Europei 1821-1923*, p. 37.

⁶ *Ibidem*, p. 39.

nurile — moștenire grea lăsată de lungă perioadă de exploatare, jaf și asuprire săvârșite de marile imperii vecine.

★

Într-un studiu intitulat „Istoria este ea artă sau știință”, aflat în prețiosul fond de manuscrise al Bibliotecii ASTRA din Sibiu, A.D. Xenopol afirmă „Pentru cine e de părere că scopul principal al istoriei este o frumoasă expunere, indiferent dacă acea expunere reproduce dezvoltarea vieții sau numai un basm, pentru acela istoria este o artă; pentru acel ce este incredințat că, cu toate greutatețile ce sînt de învins, istoria trebuie să reproducă adevărul asupra mersului lucrurilor omenesti, indiferent dacă expunerea lui este frumoasă sau nu, pentru acela, desigur, *istoria este o știință*”⁷; cuvintele marelui cărturar rămîn de mare actualitate cu atît mai mult dacă avem în vedere circulația, în literatura de specialitate sau de masă, a unor eseuri care construiesc istoria unor fenomene conform unor concluzii antestabile. În această literatură există un singur adevăr: negarea adevărului istoric obiectiv, eludarea sau răstălmăcirea faptelor, formularea unor teze „potrivite” care să rimeze cu faptele la fel de „potrivite”. Se pune, desigur, întrebarea dacă asemenea „basme” cum le denumea Xenopol, merită atenție din partea acelor istorici care fac din istorie știință, dacă este posibilă, pe o atare bază, o polemică științifică reală? Căci ce s-ar putea răspunde oare unei afirmații de genul: dez-agregarea imperiului austro-ungar în urma luptei naționale de eliberare a națiunilor asuprite „este o legendă care se opune diametral faptelor istorice”⁸, ca și cînd anul 1918 nici n-ar fi existat în istorie? Ce s-ar putea răspunde, de asemenea, afirmației după care tratatul de alianță încheiat de România cu puterile Antantei în 1916, tratat ce subordona *integral* participarea României la război unui singur scop: eliberarea provinciilor românești subjugate de Austro-Ungaria și reunirea lor cu Patria, este caracterizat drept „tilhăresc”, „imperialist”⁹. Merită oare un răspuns teza după care România este „produsul păcii din 1919”, azvirlindu-se, simplu la coș toată istoria unui popor care avea îngropate în pămîntul pe care trăia multe generații de strămoși atunci cînd au prins a se revărsa peste aceste ținuturi prospere triburi ale unor populații în migrație?

Fără îndoială, Nicolae Iorga avea dreptate cînd spunea: „Omul așezat în dreptul lui nu poate avea nici un fel de patimă. Are patimă cine este scos din locul care *nu* i se cuvine, din locul acela în care el avea sentimentul că este stăpîn prin cucerire și a fost stăpîn prin apăsare. Acela are patimă”¹⁰. Ori „patima” aceasta în încercarea de a se demonstra ceea ce *nu se poate* demonstra, de a se nega adevăruri istorice ineluctabile și de a se „crea” așa zise adevăruri din virful peniței, de a face deci anti-istorie, amintește realmente timpurile cînd cancelariile austro-ungară sau

⁷ Biblioteca ASTRA, Sibiu, Fond Manuscrise, mapa XXI/12.

⁸ Maria Ormos, *L'Europe Centrale de Saint-Germain et de Trianon; coopération ou nationalisme*, comunicare prezentată la colocolviul internațional cu tema: „L'Europe de Versailles 1919-1923”, Geneva, septembrie 1979.

⁹ V. N. Vinogradov, *Vstuplenie Rumunii v pervuiu mirovoiu voynu*, în „Novaia i Noveisăia Istoria”, nr. 5/1976, p. 63.

¹⁰ N. Iorga, *Rostul istoric al Unirii* — cuvîntare ținută pentru Liga Culturală la Fundația Dalles, Vălenii de Munte, tip. „Datina Românească”, 1933, p. 9.

țaristă „decretau” că nu există „problemă națională” în imperiile lor, iar măsurile represive aplicate popoarelor asupra erau menite să „rezolve” atât de primejdioasa luptă de eliberare națională.

Cărturarii români, în special cei care s-au aplecat cu migală asupra trecutului istoric al poporului lor, descifrându-i rosturile și temeiurile, n-au făcut niciodată „știință pentru știință”; trecutul, cu tot ce a fost bun sau mai puțin bun a servit prezentului, în cele mai arzătoare momente ale lui, iar toate serveau viitorului; și nu o dată, apărind un prezent plin de speranțe, cărturarii români patrioți și-au ridicat glasul pentru adevăr, acel adevăr care se confundă cu însăși istoria poporului lor. În temeiul acestui adevăr, așadar, vom încerca, la rîndu-ne, să aducem în atenție fapte istorice care atestă că *anul 1918 al românilor* a fost o legitate obiectivă, actul de voință și luptă a unei națiuni de aproape optsprezece milioane de oameni, o realitate concretă și ireversibilă pe care comunitatea internațională progresistă a sprijinit-o și recunoscut-o ca atare; momentul acesta: 1918, care a însemnat împlinirea unui ideal național pentru care s-au adus grele jertfe de întreaga națiune română, nu îngăduie nici o atingere și nici o întinare din partea oricui ar fi; iată de ce, dincolo de orice polemică științifică, dincolo de ceea ce se poate numi „diferență de opinii”, este vorba în acest caz, de respectul ce se cuvine adevărului istoric, devenirii istorice a unui popor care nu a fost îngenunchiat niciodată de-a lungul existenței sale și nu datorează nimic nimănui în opera ce a săvîrșit-o asupra lui însuși, care s-a bucurat de solidaritatea internațională a forțelor înaintate, progresiste în diferite epoci.

★

Intr-un interesant studiu ce-și propune să analizeze și să explice orientarea istoriografiei ungare după 1918 în condițiile politico-istorice noi, total diferite de cele anterioare, Glatz Ferenc arată că atenția literaturii istorice a fost îndreptată în bună măsură asupra explicării descompunerii monarhiei dualiste și, ca urmare, a „Ungariei istorice”, evocându-se argumente „istorice”, tendința fiind de fapt de „a se scrie despre dezintegrarea vechii formații de stat ca de o problemă vitală a națiunii”¹¹. Și autorul, încercînd să explice acest fenomen, apreciază: „istoricul ungar — făcînd abstracție de concepția istorică marxistă care și din cauza excluderii ei din Ungaria de atunci nu a putut juca un rol de seamă — a suferit cumplit” din cauza „șocului Trianon-ului”¹². Influența determinantă a acestui „șoc” ar explica, după părerea autorului, orientările istoriografiei ungare „nemarxiste” de după 1920 și anume: „unitatea istorico-geografică a Marii Ungarii”; Ardealul considerat drept „simbol al statului independent ungar”; „motivarea istorică” a refacerii vechii Ungarii (deoarece, „raționamentele economice puteau fi întoarse și pe dos, iar argumentele etnice erau numai parțial utilizabile, căci pe teritoriile dezlipite trăia doar o mică parte a locuitorilor unguri”); „cercețarea istoriei Ardealului nu s-a restrîns doar la tema statului ungar independent de Habsburgi, ci s-a lărgit pînă la prezentarea Ardealului ca apar-

¹¹ Glatz Ferenc, *Trianon és a magyar történettudomány*, în „Történelmi szemle”, nr. 2/1978, p. 411—421.

¹² *Ibidem*.

ținând organic de Ungaria-mamă”¹³, arată Glatz Ferenc. De asemenea un loc de prim ordin în istoriografia ungară de după primul război mondial l-a avut și „problema națională” în vechiul imperiu și anume „a raportului dintre unguri și naționalități”. În tratarea acestei din urmă probleme, o importantă categorie de studii „se străduia — constată Glatz Ferenc — să demonstreze mereu că ungerii pot pretinde rolul politic conducător pe baza dreptului primului venit”¹⁴. O altă latură a modului „sui generis” de tratare a problemei naționale din fosta monarhie era și încercarea de a se demonstra — amintește Glatz Ferenc — că „ungurii au conviețuit întotdeauna bine cu celelalte popoare conlocuitoare în țară, adică politica națională ungară a ținut întotdeauna seama de naționalități”¹⁵, cu alte cuvinte „inexistența” vreunei reale probleme naționale în vechea Ungarie.

În adevăr, cu sau fără „șocul” provocat nu de Trianon sau alte tratate de pace, ci de revoluțiile de eliberare națională din 1918, cei ce regretau vechile stări de lucruri au lansat pentru cei ce ar fi vrut să le exploateze, teorii subordonate unui singur scop: revizuirea frontierelor naționale-etnice ale statelor constituite sau întregite în 1918, ori obținerea unui nou statut teritorial-politic în centrul Europei sub formulă federativă, avînd ca centru, evident, Ungaria. Cine nu-și amintește, de pildă, de cele scrise de Paul Teleki, viitor președinte de Consiliu, care susținea că Ungaria cu regiunile „dezlipite”, „formează o unitate geografică, ea are frontiere și un centru net delimitat, și părțile sale se completează armonios din punct de vedere economic”¹⁶; mai tîrziu amirul fascist Horthy pretindea că dezmembrarea monarhiei austro-ungare a fost „o nebulie regretată azi de toți”¹⁷. Horthy, purtător al deveziei „nem, nem soha !” (nu, nu, niciodată), susținea, de altfel, cu aceeași convingere eroarea că „în Transilvania, românii nu reprezentau decît o minoritate” și, prin acțiunea trupelor sale, România „a anexat” această provincie la sfîrșitul lunii decembrie 1918¹⁸. Cine nu își amintește de asemenea de teoria „Elveției de Est” a lui Oskár Jászi* care în fapt viza crearea unei confederații a statelor foste „membre” ale monarhiei și a

¹³ *Ibidem.*

¹⁴ *Ibidem.*

¹⁵ *Ibidem.*

¹⁶ *Mémoires de l'amiral Horthy, régent de Hongrie*, Hachette, Paris, 1954, p. 112—113.

¹⁷ *Ibidem.* p. 140.

¹⁸ *Ibidem.* p. 90.

* Cunoscut sociolog maghiar, director al revistei „Huszadik Század” (Secolul al XX-lea), Oskár Jászi a primit în guvernul Károlyi conducerea ministerului naționalităților. Se puna în Jászi speranța de a se putea păstra în aceeași „patrie maghiară” naționalitățile străine, asigurîndu-se dreptul exclusiv al ungerilor asupra unui astfel de stat peștriț. Lipsa de perspicacitate a lui Oskár Jászi în această problemă și insistențele sale în imposibilitatea acțiune pe care o întreprindea apar cu atît mai lipsite de sens, cu cît în perioada cînd se începuse aplicarea vestitei legi Apponyi, Jászi făcuse o anchetă „sociologică” în Transilvania și se convinsese de realitățile românești. „Cu toată vasta lui cultură și cu toate ideile lui progresiste, Jászi nu s-a putut ridica niciodată peste orizontul îngust al «Ungariei milenare, naționale, unitare» — aprecia unul din străluciții reprezentanți ai generației Marii Uniri, Onisifor Ghibu. Naționalitățile, deși ele formau peste 50% din populația țării, trebuiau să se mulțumească cu situația pe care le-o asigurau stăpînii; ele trebuiau să fie «patriote» în sensul hotărît de cei ce înainte cu o mie de ani cuceriseră cu sabia, pămîntul țării” (Vezi Onisifor Ghibu, *Pe baricadele vieții. Anii mei de învățătură*, Editura „Dacia”, Cluj-Napoca, 1981, p. 200.

țării limitrofe, constituită din Austria, Ungaria, Boemia, Serbia, Croația, Dalmația, iar Transilvaniei i se oferea o „autonomie culturală și comunală conformă cu spiritul austro-marxismului lui Renner”¹⁹. Formula „refacerii” vechii Ungarii, se știe, a circulat în toată perioada interbelică, în felurite variante și cu felurite motivații, dintre care, evident, nu lipsea aceea a „imposibilității” existenței unei Ungarii lipsită de Transilvania și celelalte teritorii ce aparținuseră „Coroanei” Sfintului Ștefan, a necesității refacerii acestui factor de „ordine și echilibru” în centrul Europei.

Cu cită îndreptățire se ridică Nicolae Iorga, în 1933, contra unor astfel de aberații cu iz de „știință istorică” atunci când scria : „... fiindcă a fost vorba de viață economică, la Budapesta nu știu ce fel de istorici ai economiei politice sau economiști foarte politici au aruncat următorul argument : Ungaria trebuie refăcută, căci ea a constituit un model de unitate economică. Te întrebi mai întâi : care Ungarie ? Ungaria Sfintului Ștefan creată de Papa, pentru un îndemn la cruciadă ?” „Regatul Apostolic — arăta Iorga — nu este nici teritorial, nici național. Poate să fie și mare și mic. A fost mare când erau cruciadele ; nu mai sint cruciadele, s-a strâns frumos în hotarele destul de convenabile pe care le are acum și pe care toată ziua le poate umplea cu sentiment național. Însă sentiment național — sublinia marele savant — nu înseamnă a căuta pricină vecinului pentru a-i lua înapoi ceea ce, cindva, tot dumneata i-ai luat lui, ci sentiment național pozitiv, creator, onest, este acela care te face să orînduiești lucrurile bine în țară la dumneata”²⁰.

Desigur, este firesc ca în zilele noastre, mai ales după *demonstrația* făcută de cei 60 de ani de recentă istorie a statelor ce formau, după 1918, obiectul atîtor atacuri mai mult sau mai puțin disimulate prin teorii de natura celor amintite, adevărul anului 1918 să apară în toată complexitatea lui, deși, în mod firesc, există opinii diferite cu privire la unele fenomene, momente, situații.

Așa de pildă, într-o lucrare de sinteză asupra istoriei Europei Centrale în secolele al 19-lea și al 20-lea, apărută relativ recent, G. Ránki și I. T. Berend subliniază că „principiul naționalităților se dovedea a fi incompatibil cu principiul feudal dinastic al Habsburgilor”²¹. Folosind numeroase argumente, date statistice, autorii demonstrează că la începutul secolului nostru, din totalul de 50 milioane locuitori ai Austro-Ungariei, cele două națiuni ale căror clase dominante dețineau puterea formau abia 44%, iar popoarele aflate sub stăpînirea acestora, unele gravitau către unirea cu patriile lor independente, altele doreau să-și constituie state proprii, independente²². În anii primului război mondial se, arată în continuare, procesul s-a dezvoltat, statele ce s-au constituit fiind rezultatul finalizării lui²³.

¹⁹ Vezi Ignác Ronsics (maitre de recherche à l'Académie des Sciences de Hongrie), *La question nationale et sociale sous la République des Conseils de Hongrie*, in „La Pensée”, nr. 206 (juillet-août), 1979, p. 51-63.

²⁰ N. Iorga, *Rostul istoric al Unirii*, p. 15.

²¹ Iván T. Berend — György Ránki, *East-Central Europe in the 19th and 20th Centuries*, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1977, p. 11.

²² *Ibidem*, p. 15-18.

²³ *Ibidem*, p. 77-80.

Ideia este dezvoltată și de Pintér István într-un recent articol. „Încă la cumpăna secolului, naționalismul ungar era forma ideologică și politică fundamentală pe care au îmbrăcat-o interesele marii moșierimi și marilor industriasi, tendințele de a realiza o Ungarie Mare, independentă de Austria, în cadrul căreia să asuprească naționalitățile care trăiau aici. Clasele la putere în Ungaria — arată autorul — înțelegeau dominația lor asupra popoarelor nemaghiare din bazinul carpatic ca o misiune, o menire istorică, și negau dreptul la existență națională a altor naționalități”²⁴. El subliniază și o altă caracteristică: „idealul statului maghiar milenar cu conținut burghez a devenit parte integrantă a ideii că ungerii trebuie să aibă rol conducător în Europa de sud-est”²⁵.

După cum se știe, ideea „misiunii istorice” nu era proprie numai imperiului austriac sau imperialismului ungar. Analizând această trăsătură a politicii externe a imperiului țarist, istoricul sovietic A. A. Iordanski arată că Ecaterina a II-a, fluturând lozinca despre „eliberarea creștinilor asupriți din Peninsula Balcanică de sub jugul turcesc”, se înfrunta aprig cu Maria Tereza pentru dominația la gurile Dunării, Marea Neagră, Balcani. În această confruntare, când Maria Tereza a anexat partea de nord a Principatului autonom al Moldovei (viitoarea „Bucovină”), spre marea nemulțumire a țarinei Rusiei, aceasta din urmă a încercat să obțină, de altfel fără succes, „trecerea Principatelor române în stăpînirea regelui polon Stanislav Poniatowski, protejatul Rusiei. Cum, însă, în acel timp Polonia trăia ultimele zile înainte de a fi împărțită — precizează A. A. Iordanski — propunerea Ecaterinei însemna pur și simplu trecerea Principatelor la Rusia”²⁶. Ocupația țaristă a Principatelor române și marile avantaje materiale și politice ce au rezultat din această situație pentru acest imperiu au convins-o o dată mai mult pe Ecaterina cea Mare de importanța ce ar fi avut-o „constituirea în partea europeană, a « Imperiului greco-oriental » care trebuia să includă și Principatele dunărene, în fruntea lui urmînd a fi pus Potemkin”²⁷. Oprindu-se îndelung asupra raporturilor austro-ruso-turce și a situației Principatelor Române „prinse între două focuri”²⁸ în ultimul sfert al secolului al 18-lea și începutul secolului al 19-lea, istoricul sovietic amintit subliniază că Principatele române Moldova și Muntenia erau necesare Rusiei imperiale „ca bază pentru înaintarea viitoare spre Constantinopol și Strimtori și ca punct final al marii artere acvatice care era Dunărea”²⁹. După cum se știe, la Tilsit și la Erfurt, vechiul plan al Ecaterinei a II-a a fost reluat, în diferite formule, de successorul ei care a încercat să cointerezeze și alte puteri. Înțelegerile secrete între cabinetele de la Viena—Petersburg—Paris pe seama Principatelor române al căror statut de autonomie fusese grav încălcat prin ocupația militară țaristă în perioada interminabilelor războaie țaristo-otomane, l-au determinat pe istoricul sovietic K. K. Perski să aprecieze

²⁴ Pintér István, *A magyar nacionalizmus a második világháború előtt és alatt*, în „Társadalmi Szemle” no. 10, 1979, p. 38—49.

²⁵ *Ibidem*

²⁶ A. A. Iordanski, *Rumlniia. Narod, ego istoriia, ekonomika, politika i voorujénne silt*, Moskva—Leningrad, Gos. voennoe izd., 1926, p. 71—72.

²⁷ *Ibidem*.

²⁸ *Ibidem*, p. 71.

²⁹ *Ibidem*, p. 75.

că ele (înțelegerile secrete) „au produs o impresie puternică asupra românilor, care au înțeles că și Austria și Rusia doresc nu eliberarea românilor, ci numai mărirea posesiunilor ce dețineau pe seama lor”³⁰, iar un alt istoric sovietic, N. A. Mohov, referindu-se la aceeași confruntare de interese între Petersburg și Viena sublinia cu realism că „destinul Principatelor devine o monedă de schimb în lupta diplomatică internațională”³¹. În adevăr, în iunie 1811, de pildă, N. P. Rumianțev, ministrul de externe al țarului Alexandru I îi scria generalului M. I. Kutuzov, comandantul suprem al trupelor de ocupație în Principatul românesc Moldova că „dobândirea ambelor Principate ar lăsa în mâinile noastre posibilitatea de a face vreun schimb favorabil cu Austria, cedindu-i ei Țara Românească pentru o altă regiune și chiar dacă un astfel de schimb n-ar avea loc, atunci, avînd posibilitatea să-i propunem succesiv Valahia fie ca cesiune, fie ca schimb, am păstra în permanență cea mai mare pondere în sistemul politic al Cabinetului de la Viena”³². Iată deci cum două Principate cu statut de *state autonome*, erau tratate ca „monedă de schimb” în politica marilor imperii ale timpului. Deteriorarea relațiilor cu Napoleon I l-a determinat însă pe țarul Alexandru să-și reducă marile sale planuri politice la ceea ce i se părea „realizabil”, adică anexarea Principatului Moldovei pînă la Siret și a Dunării la vărsarea ei în Marea Neagră, pretinzînd totodată Porții otomane o „despăgubire bănească” pentru „renunțarea” la Principatul Valahiei³³. În cele din urmă, Alexandru a trebuit „să se mulțumească cu o compensație « atît de neînsemnată » — după părerea politicienilor petersburghezi — arată A. A. Iordanski — numai pentru că în acea perioadă relațiile dintre Alexandru și Napoleon s-au complicat într-atît încît războiul dintre Rusia și Franța a devenit inevitabil”³⁴; acest lucru — subliniază istoricul sovietic revenind la ideea „misiunii eliberatoare” a țarilor — „a elucidat definitiv în ochii patrioților români rolul împăratului rus și adevăratele motive ale cointeresării « celei mai mari puteri creștine » la cauza eliberării popoarelor asuprite din Orientul Apropiat”³⁵. Am adăuga că, în ceea ce-i privește pe români, Principatele lor, bucurîndu-se de autonomie politică, administrativă, religioasă, economică, culturală, nu erau în situația de a fi „eliberate” nefiind „provincii” (pașalicuri) turcești. Așadar, în ceea ce le privea, marile imperii „creștine” nu puteau invoca sub nici o formă motivația „eliberării românilor de sub jugul otoman”.

Într-o perioadă ulterioară, ideea „misiunii istorice” este exprimată și în alte formule, printre care un loc aparte l-a avut aceea a „statului federativ”, formulă ce avea în vedere perpetuarea stărilor de lucruri din marile imperii multinaționale sub învelișul unei haine noi. În această ordine de idei subliniem contribuția remarcabilă a istoricului maghiar Mérei Gyula la analiza cauzelor crizei imperiului habsburgic. El consideră

³⁰ K. K. Perski, *Rumînia*, Izdatelstvo „Misl”, Petrograd, 1924, p. 75.

³¹ N. A. Mohov, *Pagini din istoria unei prietenii multisekulare*, Edit. „Știința”, Kișinău, 1977, p. 122.

³² *Vneșniaia politika Rosii XIX i naciolo XX veka. Dokumenti rosiiskogo Ministerstvo Inostrannih Del*, seria I, Moskva, 1962–1967, tom. VI, p. 129.

³³ *Ibidem*, p. 182.

³⁴ A. A. Iordanski, *op. cit.*, p. 75–76.

³⁵ *Ibidem*.

că nici un fel de proiect de federalizare a imperiului habsburgic nu-l putea salva, dezagregarea lui fiind o necesitate istorică³⁶. Referindu-se pe larg la variatele formule de „fedație” preconizate, începînd cu proiectul Wesseleny-Garașanin și terminînd cu cel avansat de Aurel Popovici în lucrarea „Statele Unite ale Austriei Mari” la începutul secolului al XX-lea și al lui Oskar Jászi din timpul războiului, Mérei Gyula respinge ideea că ar mai fi fost posibilă supraviețuirea imperiului austro-ungar în acele condiții istorice cînd toate naționalitățile asuprite doreau propriile lor state independente, indiferent de gradul de liberalizare ce-l putea oferi un stat federativ³⁷. Pe aceeași poziție, autorii monografiei *Histoire de la Hongrie* publicată la Budapesta în urmă cu cîteva ani, apreciază caracterul inevitabil al dezintegrării dublei monarhii, elementul determinant al acestui fenomen fiind lupta de emancipare națională și politică a naționalităților oprimate ce aspirau la constituirea statelor lor proprii, independente și suverane. În ceea ce privește tratatul de pace de la Trianon, autorii consideră pe bună dreptate că el „a dat satisfacție justelor aspirații” ale naționalităților din fostul imperiu³⁸.

Problematica dezagregării imperiului austro-ungar sub acțiunea luptei naționalităților oprimate este tratată într-o foarte interesantă comunicare prezentată la colocviul româno-cehoslovac de la București, în 1967 și de cunoscutul istoric J. Macúrek³⁹. Referindu-se la contextul politico-istoric din monarhia habsburgică pînă în 1872, J. Macúrek se oprește asupra fenomenului luptei naționale de eliberare în diferite momente, demonstrînd dezvoltarea colaborării între cehoslovaci și români pentru unul și același scop: emanciparea națională-politică, reconstituirea statului independent al cehilor și slovacilor, unirea românilor și a teritoriilor locuite de ei aflate sub stăpînirea Austriei și Ungariei, cu „Patria-mamă”.

Compatriotul său, istoricul Zdeňek Kutina, ocupîndu-se la rîndu-i de caracterul statelor din centrul și sud-estul Europei constituite sau desăvîrșite în 1918, subliniază că „înglobarea tuturor românilor și a teritoriilor ocupate de ei într-un singur stat național” a fost scopul urmărit de România prin intrarea ei în război în august 1916, iar statul realizat prin voința și lupta întregii națiuni române în 1918 a fost „un stat național-unitar”; rezultă deci că tratatele de pace din anii 1919—1920 au consemnat în cazul României, ca și al celorlalte state din această zonă geografică, o „realitate de fapt”⁴⁰.

Pe același fundal de idei, Julius Bardach, profesor la Universitatea din Varșovia, și Hubert Izdebski, analizează în raportul privind principiul federativ și statul federal în istorie — raport prezentat la al XV-lea Con-

³⁶ Mérei Gyula, *Föderációs tervek Dél-kelet-Európában és a Habsburg-monarchia 1840—1918*, Budapest, Kossuth-Könyvkiadó, 1965, p. 54.

³⁷ *Ibidem*.

³⁸ *Histoire de la Hongrie des origines à nos jours*, Editions Corvina, Budapest, 1974, p. 431—432.

³⁹ J. Macúrek, *Les Tchèques et les Roumains à l'époque du réveil des nationalités en 19-e siècle* (București, 1967).

⁴⁰ Zdeňek Kutina, *O politický charakter Velkého Rumunska*, în „Slovanský přehled”, No. 4/1968, p. 280—289.

gres internațional de istorie de la București (august 1980) — inegalitatea flagrantă de tratament între națiunile *dominante*, pe de o parte și națiunile *dominate* pe de altă parte, /atît în cadrul imperiului austro-ungar cît și al imperiului țarist. Aceste inegalități s-au accentuat spre sfîrșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea, lupta națională de eliberare, pentru constituirea unor state suverane, independente, devenind o trăsătură definitorie a situației politico-sociale din marile imperii ⁴¹.

Caracterul acut al crizei din imperiul dualist este scos în evidență și de Emil Niederhauser care subliniază accentuarea „marilor contradicții între națiunile asuprite și clasele dominante austriece și ungare, între națiuni dominante și asuprite” în ajunul primului război mondial. „*În mod firesc* (subl. ns.) — arată Niederhauser, polonezii, românii, sîrbi și italienii mergeau pe calea unificării cu tovarășii lor din alte state și doreau să se despartă de imperiu” ⁴². Așadar emanciparea națională-politică în cadrul unor state proprii a națiunilor asuprite din dubla monarhie apare în optica istoricului amintit ca un fenomen istoric obiectiv.

Din multitudinea de probleme proprii amplului proces de descompunere a imperiului habsburgic, istoricul englez Kenneth Johnstone se oprește asupra locului României în istoria Europei în epoca modernă, iar în mod expres analizează regimul politic-național al românilor transilvăneni și bucovineni în contextul, pe de o parte, al evoluției raporturilor dintre Austria și Ungaria, pe de altă parte al relațiilor dintre imperiul habsburgic și imperiul țarist. Istoricul amintit consideră că în aceste împrejurări „scena era deschisă mării dispute dintre Rusia și Austria pentru țările balcanice și pentru ceea ce a fost considerat a fi muribundul Imperiul Otoman”. Istoricul amintit apreciază că și datorită așezării lor geografice, Principatele române „constituiau pentru Rusia un coridor natural spre Turcia și Balcani și, ca atare, o cale esențială de mișcare în frecvențele războaie ruso-turce” ⁴³.

În legătură cu toate acestea, istoricul sovietic N. A. Mohov, la ale cărui studii ne-am mai referit, analizînd împrejurările politico-diplomatice în care s-au agravat contradicțiile austro-ruse în zona balcanică și dunăreană în ultimul sfert al secolului al XVIII-lea, arată că, după ce Maria Tereza anexează Bucovina, se instituie în această provincie o politică dură împotriva populației autohtone: „guvernul austriac coloniza în mod insistent Bucovina cu austrieci, polonezi și oameni de alte naționalități... Peste tot învățătura în școli era în limba germană” ⁴⁴, subliniază istoricul sus amintit.

În condițiile internaționale ale adîncirii rivalităților dintre imperiile habsburgic și țarist pentru dominație și influență în zona sud-estică a Europei, situația românilor aflați sub stăpînire străină s-a înrăutățit foarte mult. „Politica sălbatică de maghiarizare — arată în continuare

⁴¹ Julius Bardach et Hubert Izdebski, *L'État fédéral et le principe fédératif en histoire*, raport la al XV-lea Congres mondial de istorie, București, august, 1980.

⁴² Niederhauser Emil, *Hatvan év. Az Osztrák-Magyar Monarchia fölbomtása*, în „Népszabadság” nr. 244/15 octombrie 1978.

⁴³ Kenneth Johnstone, *Romania's place in European history*, în „History Today”, iunie 1978, p. 397—405.

⁴⁴ N. A. Mohov, *Pagini din istoria unei prietenii multiseculare*, Editura „Știința”, Kîșinău, 1977, p. 124.

istoricul britanic Kenneth Johnstone — dusă de guvernul ungar de-a lungul jumătății de secol ce a urmat (după 1848, n.n.), a spulberat orice speranță într-o soluție, în afară de aceea a capitulării totale; compromisul din 1867 a pus capăt oricăror vise cu privire la o provincie românească autonomă sub coroana imperială...”⁴⁵.

Judecăți similare aflăm și într-o amplă lucrare consacrată istoriei imperiului habsburgic după 1867 a istoricului american Arthur J. May; analizând trăsăturile politicii interne și externe a „imperului ruinei” — cum l-a denumit Lloyd George — în epoca avântului luptei naționale de eliberare, A. J. May se oprește și asupra situației românilor și precizează că problema Transilvaniei a dominat în mod indubitabil evoluția raporturilor dintre Austro-Ungaria și România — apreciere în deplină concordanță cu realitatea⁴⁶. Autorul prezintă aspectele caracteristice ale politicii dure de maghiarizare a naționalităților, promovată de contele Coloman Tisza și continuată de D. Bannfy iar mai târziu de contele Apponyi, și subliniază rezistența dirză opusă de naționalitățile asuprite care au făcut *front comun* în apărarea drepturilor lor; în acest context, A. J. May formulează aprecierea că românii au dus lupta cea mai tenace și cea mai eficace contra deznaționalizării, recurgând la mijloace extrem de variate și abile și fiind susținuți permanent de compatrioții lor din România independentă. Scopul final al luptei lor, arată A. J. May, era unirea românilor într-un singur stat⁴⁷.

Reluând aceeași chestiune cu referire la români, istoricul sovietic N. A. Mohov arată că „aflându-se în încercuire străină poporul și-a menținut limba și obiceiurile și, deși țarismul a frinat dezvoltarea națională, aceasta a continuat; a continuat și dezvoltarea conștiinței etnice în rîndurile poporului”⁴⁸. La fel, într-o culegere de studii publicată în U.R.S.S. în urmă cu trei ani și consacrată problemei naționale în fostul imperiu, se arată că „în mod deosebit după revoluția din 1848”, revoluție la înăbușirea căreia în cele trei Principate române armatele țariste au avut rol principal, „asuprirea națională practică de țarism s-a intensificat”⁴⁹.

Avântul mișcărilor revoluționare de eliberare în imperiile multi-naționale, mișcări ce antrenau masele largi ale popoarelor asuprite, manifestându-se într-o multitudine de acțiuni, reprezintă un larg evantai de probleme asupra cărora și-a îndreptat atenția și cunoscutul istoric francez Pierre Renouvin, el analizând cu precădere evoluția crizei politice în ajunul izbucnirii primului război mondial; în acest cadru, P. Renouvin prezintă statutul diferitelor naționalități subjugate de marile imperii și evidențiază adevărul incontestabil că, în pofida politicii dure de asuprire, aceste naționalități „n-au pierdut conștiința individualității lor”⁵⁰.

⁴⁵ Kenneth Johnstone, *op. cit.*,

⁴⁶ Arthur J. May, *The Habsburg Monarchy — 1867—1914*, Harvard University Press, 1965, p. 100—101.

⁴⁷ *Ibidem*.

⁴⁸ N. A. Mohov, *Studii privind istoria formării poporului moldovenesc*, Editura „Kartea Moldovenească”, Kișinău, 1978, p. 117.

⁴⁹ *Moldavane (Ocerki istorii, etnografii, ikeustvovedenia)*, Izdatelstvo „Știința”, Kișinău, 1977, p. 47.

⁵⁰ Pierre Renouvin, *La crise européenne et la première guerre mondiale (1904—1918)*. Cinquième édition revue et augmentée, Presses Universitaires de France, Paris, 1969, p. 649.

Renouvin consideră că destrămarea acestor imperii în favoarea statelor naționale-independente era o cerință firească a timpului, a cărei împlinire nu putea fi oprită de forțele interesate în menținerea vechilor stări de lucruri. El conchide: « Balcanizarea » Europei dunărene, pe care diplomația puterilor Antantei a considerat-o mult timp ca o perspectivă nedorită, era *un fapt împlinit* (subl. ns. — V.M.) înainte de a se fi gândit Cancelariile să intervină⁵¹. Așadar, popoarele dunărene și-au hotărât *singure* viitorul, independent de voința și planurile marilor puteri (inclusiv ale Antantei), punind Conferința de Pace în fața unor fapte deja consumate.

Concluzii similare despre modul în care *principiul naționalităților* a acționat ca un catalizator al luptei pentru emanciparea politică a naționalităților asupra din marile imperii, formulează și Herbert J. Muller care arată că acest fenomen „a fost o realitate vie a vieții moderne internaționale, consecință a unui veac de frământări”⁵², iar Hugo Hantsch consideră că problema națională a rămas nerezolvată în Austro-Ungaria, dualismul din 1867 dând Austriei și Ungariei statute fictive de state unitare⁵³. Despre caracterul *fictiv* al statutului de state unitare atribuit Ungariei și Austriei vorbește și Robert Kann, ceea ce, după părerea sa, a compromis ideea federativă care ar fi permis un statut mai liberal numeroaselor naționalități cuprinse între hotarele imperiului⁵⁴.

Jacques Droz, într-o lucrare publicată imediat după al doilea război mondial, afirmă, ca și istoricii mai sus menționați, că mai ales după 1867, în imperiul habsburgic are loc o amplă „revoluție a naționalităților” pentru emancipare națională și politică⁵⁵. (Cîteva ani mai târziu, Jacques Droz și-a schimbat această opinie susținând că menținerea imperiului habsburgic ar fi fost în interesul naționalităților⁵⁶.)

Pe aceeași poziție se află și Peter Sugar care apreciază că „singura soluție” pentru rezolvarea problemei românilor aflați sub stăpînire străină era unirea lor cu România⁵⁷.

Principiul naționalităților, ca element fundamental în statuarea unei ordini politice noi, superioare celei existente în Europa sfîrșitului de secol 19 și începutului secolului următor, cu corolarul său: constituirea statelor unitare, naționale, independente și caracterul de „fait accompli” în momentul deschiderii Conferinței de Pace, reprezintă tot atîtea adevăruri recunoscute în trăsăturile lor definitorii în numeroase lucrări și studii mai vechi sau mai noi. Dintre istoricii care s-au ocupat de aceste probleme, H. W. V. Temperley de pildă, subliniază că principiul naționalităților a substituit vechile principii dinastice în conținutul tratatelor de

⁵¹ *Ibidem*, Vezi aceleași idei și în *Les grands problèmes internationaux pendant la première guerre mondiale*, Marzorati, Milan, 1964, vol. II, p. 785.

⁵² Herbert J. Muller, *Freedom in the Modern World*, Harper et Row Publishers, New York, 1966, p. 348—349.

⁵³ Hugo Hantsch, *Die Geschichte Österreichs*, Verlag Styria, Wien, 1968, Band II, p. 376.

⁵⁴ Robert Kann, *A History of the Habsburg Empire, 1526—1918*, University of California Press, 1974, p. 332—335.

⁵⁵ Jacques Droz, *Histoire de l'Autriche*, Presses Universitaires de France, Paris, 1946, p. 90.

⁵⁶ Jacques Droz, *L'Europe Centrale*, Payot, Paris, 1960, p. 8.

⁵⁷ Peter F. Sugar, *The nature of the non germanic societies under Habsburg Rule*, în „Slavic Review”, vol. XXII, nr. 1/martie 1963, p. 27.

pace de la Trianon și Saint-Germain⁵⁸. La fel, Maurice Crouzet consideră că eliberarea popoarelor subjugate din centrul și sud-estul Europei și constituirea statelor unitare independente naționale au pus capăt conflictului acut cu caracter național din cadrul fostelor imperii, iar frontierele noilor state sînt, în linii generale, conforme cu aspirațiile naționale ale popoarelor⁵⁹.

Pe aceleași coordonate, Maxim Mourin constată că unirea românilor într-un singur stat național, realizată de ei înșiși, a fost o realitate de fapt pe care Conferința de Pace de la Paris „era invitată să o sancționeze”⁶⁰, iar G. D. Spector, cunoscutul istoric american care s-a ocupat îndeaproape de activitatea delegației României la Conferința de Pace, consideră, de asemenea, că pe harta Europei Centrale și sud-estice, modificările teritoriale s-au produs mult înainte de deschiderea Conferinței de Pace, aceasta putînd doar să ratifice o situație de fapt⁶¹. I. I. C. Brătianu, spune Spector, „mult mai versat decît oricare dintre cei patru mari”, era perfect conștient că în realitate Conferința nu putea să facă nimic altceva decît să accepte deciziile deja aplicate de popoare în centrul Europei⁶². La rîndul său, R. Ristelhueber subliniînd că în 1918, România „și-a realizat în sfîrșit aspirațiile sale tradiționale, unind toate pămînturile românești ca pe timpul domniei lui Mihai Viteazul”⁶³, ajunge implicit la aceeași relație între „fait accompli” și consemnarea lui de Conferința de Pace. La fel, istoricul american V. S. Mamatey, după ce explică pe larg cum au luat ființă România — stat național unitar — și celelalte state din aceeași zonă geografică, precizează: „Conferința de Pace a fost pusă, în felul acesta, în fața unui fapt împlinit în estul Europei Centrale, pe care nici nu l-a dorit dar nici nu putea să-l modifice”⁶⁴. Ocupîndu-se de aceeași problemă, Robert Lee Wolf arată că unirea românilor într-un singur stat a rezultat din exprimarea voinței naționale la Alba-Iulia, la 1 Decembrie 1918⁶⁵; așadar, Tratatul de pace au, după concepția sa, un rol secundar pe planul constituirii statului național unitar român. Concluzii identice sînt exprimate și de Gottold Rhode, care subliniază că voința maselor populare a determinat actul unirii tuturor românilor într-un singur stat⁶⁶, iar L. S. Stavrianos explică, la rîndu-i, că la Paris,

⁵⁸ H. W. V. Temperley, *A History of the Peace Conference of Paris*, London 1920—1924, vol. IV, p. 139.

⁵⁹ Maurice Crouzet, *L'époque contemporaine à la recherche d'une civilisation nouvelle* Presses Universitaires de France, Paris, 1957, p. 32.

⁶⁰ Maxime Mourin, *Histoire des Nations européennes*, Payot, Paris, 1962, vol. I, p. 297

⁶¹ G. D. Spector, *Roumania at the Paris Peace Conference. A study of the diplomacy of I. I. C. Brătianu*, Bookman Associates, New York, 1962, p. 230—234.

⁶² *Ibidem*.

⁶³ René Ristelhueber, *Histoire des peuples balkaniques*, Librairie Arthème Fayard, Paris, 1950, p. 330—331.

⁶⁴ V. S. Mamatey, *The United States and East Central Europe 1914—1918. A study in Wilsonian diplomacy and propaganda*, Princeton University Press, Princeton, 1957, p. IX—X.

⁶⁵ Robert Lee Wolf, *The Balkans in our time*, Harvard University Press, Cambridge, 1956, p. 99.

⁶⁶ Gotthold Rhode, *Ostmitteleuropa und Südosteuropa, Weltgeschichte der Gegenwart*, Francke Verlag, Bern und München, 1962, vol. I, p. 270.

Conferința pentru Pace nu putea decît să recunoască și să întărească prin hotărîrile sale, *situația de fapt* existentă în centrul și sud-estul Europei⁶⁷.

★

Dacă în marea majoritate a lucrărilor sale reprezentative, istoriografia contemporană apreciază destrămarea marilor imperii multinaționale și constituirea statelor independente, unitare, naționale ca fenomene inexorabile ale istoriei, există și autori ce pun în circulație, uneori cu deosebită insistență, teze contrare care, de altfel, nu sînt deloc originale, ele ducînd poate ceva mai departe acele puncte de vedere vechi pe care le prezenta Glotz Ferenc în studiul mai sus citat.

Așa de pildă, unele teze vehiculate de diverși istorici și care decurg de fapt una din alta duc, inevitabil, la o singură concluzie: caracterul artificial al statelor din centrul și sud-estul Europei. Iată cîteva dintre verigile acestui lanț al denaturării faptelor istorice: „autodeterminarea a apărut ca ideologie în momentul în care, legată de unele exigențe aparent democratice, servea atît pentru disimularea expansiunii cît și pentru combaterea principiului despotice și agresiv, adică a principiului «germanic» — susține Maria Ormos⁶⁸. Arătînd că autodeterminarea națională sau principiul naționalităților a fost susținut de marile puteri ale Antantei ca un „camuflaj ideologic” după „eșuarea tentativelor de pace separată ale Austro-Ungariei la începutul lui 1918”⁶⁹, autoarea consideră, referindu-se la Conferința de Pace, că „hotărîrile în beneficiul lor (al statelor din centrul și sud-estul Europei — n.n.) au fost adoptate fără concursul acestora” (subl. ns.). Maria Ormos este de părere că Statele din centrul și sud-estul Europei rezultate chipurile din interesele politice-economice-strategice ale marilor puteri, precum și proiectele Franței „destinate a promova redresarea economică a regiunii (era vorba în 1918 de reconstrucția întregii economii cehoslovace, poloneze, ungare și române)”, proiectul Confederației dunărene etc., toate acestea „vizau umplerea acestui *vacuum* (subl. ns.) născut după dispariția monarhiei, cu o nouă unitate ce s-ar fi creat sub conducerea Franței”⁷⁰. Așadar, iată cum aflăm de la autoarea sus-amintită că desființarea asupririi naționale a aproximativ 30 de milioane de oameni în Europa Centrală și de Sud-est, a generat un „vacuum”, iar constituirea unor state independente, suverane, unitare, naționale a dus nici mai mult nici mai puțin decît la haos economic. Dacă ducem mai departe judecata Mariei Ormos se poate spune, desigur, că desființarea exploatării coloniale pe întinse teritorii din Africa și Asia și proclamarea în zilele noastre a peste o sută de state independente n-au fost fenomene de progres istoric, ci au generat un „vacuum”, „rezolvarea” fiind, probabil, o formulă ce ar readuce popoarele, înainte exploatare, într-o așa zisă unitate politico-economică pusă sub egida fostelor metropole. Resorturile unei astfel de judecăți vin în contradicție cu istoria vie a sute de milioane de oameni și a zeci de state independente.

⁶⁷ L. S. Stavrianos, *The Balkans since 1453—1947*, Holt Rinehart and Winston, New York 1961, p. 572.

⁶⁸ Maria Ormos, *op. cit.*, p. 8.

⁶⁹ *Ibidem*, p. 10.

⁷⁰ *Ibidem*, p. 12.

Teoria „vacuum”-ului generat de dezagregarea monarhiei dualiste și eliberarea a milioane de oameni de sub dominația străină este susținută și de Diószegi Istvan într-un articol despre situația internațională în ajunul Conferinței de Pace de la Paris; el afirmă, de pildă, că „în politica mondială și în imediata apropiere a țărilor învinse s-a creat un *vacuum* spre care s-au îndreptat diferite forțe, manifestându-se nestingherite”, aceste „forțe” fiind, după părerea sa, marile puteri învingătoare și statele mici din centrul și sud-estul Europei care „s-au străduit să umple golul creat de războiul mondial”⁷¹, rezultând din demonstrația sa că rolul principal în dezagregarea imperiului habsburgic l-a avut înfringerea militară a Puterilor Centrale în război.

Revenind la problema dezbătută de Maria Ormos, aflăm că eșuarea tuturor încercărilor Franței și respingerea în anii următori de România, Iugoslavia, Cehoslovacia a unor alte numeroase acțiuni inițiate de marile puteri în ideea „reconstrucției” economice a regiunii central-sud-est-europene ar fi avut ca urmare menținerea *vacuum*-ului creat în Europa Centrală de dezagregarea imperiului dualist; și autoarea se întreabă: „De ce micile state ale Europei Centrale au făcut să eșueze proiectul francez, ideea de unitate a regiunii; de ce au vrut să păstreze acest *vacuum* în Europa Centrală?” Și răspunsul său îl găsim în următoarea aserțiune: „Faptul că politica acestor țări era determinată de trecut explică frica atavică, imaginea arhaiică a inamicului. Acesta este un fenomen general dar el devine un fenomen particular în Europa Centrală în virtutea orizontului politic îngust al micilor națiuni și poate că și din cauza faptului că conștiința înapoiată era legată prea strâns de apărarea independenței recent cucerite și de naționalismul determinat de aceasta”⁷². Deci, făcând abstracție totală de secolele de luptă pentru eliberarea națională și politică a națiunilor oprimite în imperiul multinațional, uitând complet că a existat un an 1918 când națiunile subjugate și-au ales *singure* calea de urmat în viitor, neluând în considerare nici măcar simpla *cronologie* a faptelor care stabilește că România, Cehoslovacia, regatul sîrbocroato-sloven, Polonia, *existau ca state de sine stătătoare la sfîrșitul anului 1918* și că Tratatul de la Saint-Germain și Trianon n-au adus nici o *noutate* din acest punct de vedere, Maria Ormos vede un mare *vacuum* politic și economic în Europa Centrală și de Sud-Est după dezagregarea imperiului habsburgic și crede că numai „refacerea” unității economice a zonei ar fi putut aduce „salvarea”. Dar ceea ce este foarte greu de imaginat pentru un istoric al zilelor noastre este ideea că apărarea independenței naționale ar fi apanajul unei „conștiințe înapoiate”; comentînd fondul unei astfel de concepții, rezultă deci că independența națională este egală cu naționalismul șovin, cu anarhia economică, cu refuzul oricărei cooperări, iar topirea independenței naționale și a frontierelor într-o „unitate economică” pusă sub egida unei anume puteri ar echivala cu progresul istoric. Lipsa de originalitate a aserțiunilor Mariei Ormos, o dovedește și faptul că oameni luminați ai anilor '30 se ridicau hotărît contra celor ce susțineau că independența și suveranitatea statelor ar fi „piedici” în calea progresului și păcii. „A recomanda în condițiile actuale abolirea independenței

⁷¹ „Magyar Nemzet”, 31 decembrie 1978.

⁷² Maria Ormos, *Op. cit.*, p. 22.

naționale drept leac pentru pacea veșnică, înseamnă nu numai să recomanzi o rețetă inadmisibilă, ci să arunci lumea în haos și anarhie dacă s-ar porni pe un asemenea drum... să predici ca leac pentru o pace veșnică, distrugerea sentimentului național, nu este numai o imposibilitate, ci și a lipsi pe om de cel mai însemnat suport al individualității lui actuale”⁷³ — o spunea Nicolae Titulescu în Reichstag-ul german în mai 1929. Și el sublinia și un alt adevăr general valabil: „De aceea dreptul internațional apare astăzi, pentru toți, mai ales o lege de *coordonare*, nu de *subordonare*, iar poziția fiecărui stat în parte, față de celelalte state, o poziție de *independență*, nu de *dependență*”⁷⁴.

În strinsă legătură cu teoriile mai sus amintite și în aceeași optică de abordare a problemelor, este formulată și teza „unității economice” a vechiului imperiu, „distrusă” prin deciziile tratatului de pace de la Trianon. „Teritoriile ce formau o unitate economică odinioară — susține Magda Adám — s-au separat din punct de vedere politic și juridic” în ceea ce autoarea numește „părți cu o structură economică unilaterală, concurând între ele, incapabile de o autonomie deplină”⁷⁵. Așadar, statele din centrul și sud-estul Europei constituite prin lupta națională de eliberare, sînt, după părerea istoricului amintit, „părți” ale unui „întreg” economic ce fusese monarhia dualistă. Teza o susținea și Oszkár Jászi în 1921 cînd prezicea „destrămarea” noilor state din „cauza imposibilității de a supraviețui” după distrugerea „întregului economic-politic” ce fusese monarhia: „E imposibil să distrugi o jumătate dintr-un organism economic complicat și cealaltă jumătate să nu se contamineze de moarte... Europa răsăriteană și centrală — constata O. Jászi — stau în fața unei totale prăpăstii a dizolvării: producția nu se poate porni, șomajul crește de la o zi la alta, legăturile de stat și morale se destramă în bucăți”⁷⁶. Teza vine în contradicție cu realități obiective, arhicunoscute și recunoscute. Se știe, de pildă că, departe de a fi o „unitate economică”, monarhia habsburgică, prezenta tabloul unor mari inegalități de la o regiune la alta în ceea ce privește dezvoltarea economiei. Transilvania, de pildă a rămas permanent în situația de furnizoare de materii prime și piață pentru desfacerea mărfurilor industriale. „Noi ardelenii — scria Gheorghe Bariț la mijlocul secolului trecut — sîntem tocmai pe atîta de săraci, pe cît ar trebui să fim de avuți, pentru că la noi este: a) lipsă totală de credit; b) lipsă de piețe comerciale; c) mai totală lipsă de institute științifice pentru agricultură, industrie și comerț; d) biruri nemăsurate împrejurărilor arătate în cele trei puncte; e) lăcomia nebună mai virtuos al unei părți însemnătoare din aristocrația ungurească, iar ca de 20 de ani încoace și al burgheziei de toate naționalitățile”⁷⁷. Situația Transilvaniei s-a agravat odată cu crearea dualismului, în 1867, cînd provincia este

⁷³ Nicolae Titulescu, *Discursuri*, Editura științifică, București, 1967, p. 328.

⁷⁴ *Ibidem*, p. 330.

⁷⁵ Magda Adám, *Magyarország és a Kisantant a harmincas években*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1968, p. 28. Pe aceeași poziție se află și Henry Bogdan, recenzentul lucrării menționate în „Revue d'histoire de la deuxième guerre mondiale”, no. 85/ianuar 1972, p. 106.

⁷⁶ Oszkár Jászi, *The dissolution of the Habsburg Monarchy*, Chicago and London, The University of Chicago Press, 1966, p. 153.

⁷⁷ „Gazeta Transilvaniei”, nr. 42 din 26 mai 1862, p. 166 (după Victor Jinga. *Principii și orientări ale comerțului exterior al României (1859—1916)*, Editura Dacia, Cluj-Napoca 1975, p. 189).

integrată în sistemul vamal unic al monarhiei; burghezia austriacă și maghiară mențineau Transilvania într-o stare de dependență de tip colonial, plasându-și aici o însemnată cantitate de produse industriale și procurându-și materii prime în condiții avantajoase⁷⁶.

Se știe, de asemenea, că procesul de creare a complexului economic național al României, pregătit veacuri la rând prin strinsele legături economice și spirituale între toate provinciile românești, intrat într-o fază superioară în 1859 și 1877—1878, a fost accelerat prin integrarea *organică* în 1918 a Transilvaniei ca și a celorlalte provincii locuite de români ce se aflaseră sub stăpânire străină, în economia României. Formarea și dezvoltarea *complexului economic național* s-a impus ca o legitate a dezvoltării economiilor naționale, legitate valabilă pentru toate statele. În noile condiții, a avut loc diviziunea internațională a muncii în dimensiuni noi, privind atât diferitele ramuri ale economiei naționale cât și regiunile geografice — administrative; apar și se dezvoltă noi ramuri și unități economice necesare complexului economic național. Punctul de vedere al Magdei Adám după care „burghezia țărilor nou constituite refuză vechile idei economice și politice de colaborare, opunându-se diviziunii muncii constituite în cadrul monarhiei”, ignoră fundamentele economice ale „noilor idei” care erau incompatibile cu diviziunea anacronică a muncii în cadrul monarhiei habsburgice. Renunțarea de tinerele state la „vechile idei economice și politice de colaborare”, generate de diviziunea imperialistă a muncii, precum și organizarea complexului economic național conform necesităților obiective ale statului național independent, reprezintă *un act de progres istoric*, confirmat, de altfel, de desfășurarea în zilele noastre a unui proces similar în țările eliberate de sub dominația colonială.

O problemă care revine astăzi în discuție pe plan internațional în legătură cu transformările socio-politice-naționale din Europa Centrală și de sud-est în anul 1918, este aceea a revoluției mondiale, teză susținută, după cum se știe, de mulți militanți și teoreticieni comuniști în acel timp. Recent, L. Nagy Zsuzsa, de pildă, referindu-se la această chestiune, este de părere că programul revoluției ungare privind desființarea frontierelor și constituirea unei republicii mondiale proletare, „era o concepție cu orizont larg. Se aștepta ca suferințele provocate de război, contradicțiile sociale, cât și politica dusă de Antanta victorioasă să ducă la revoluționarea rapidă a popoarelor Europei, în cursul căreia să ia ființă dictaturi ale proletariatului care se vor alia și, în acest cadru, pe baza democrației proletare, se vor soluționa rapid și contradicțiile naționale burgheze”⁷⁹. La fel, Diószegi István, pornind de la ideea că „crearea” statelor independente din centrul și sud-estul Europei — „state naționale burgheze” — a fost o proastă soluție care „nu putea promite decât începutul unei noi perioade de violențe”, consideră că „învingătorii și învinșii trebuiau deopotrivă să aibă în vedere curentul ce pune în fața omenirii cuprinsă de viftoarea conflictelor naționale perspectivele unei rezolvări supranaționale,

⁷⁶ Vezi Victor Jinga, *op. cit.*, p. 187—191.

⁷⁹ „Kritika”, Budapesta, 7 iunie 1978.

internaționaliste”⁸⁰. În aceeași optică dar într-o manieră de a extinde problemele teoretice și practice ale anilor 1918—1919 la istoria zilelor noastre, Firon Andrés consideră că „nici în acel moment rezolvarea nu consta în trasarea hotarelor, cu oricâtă grije s-ar fi făcut acest lucru” și că „realismul politic al anilor 1918—1919” constă, după părerea sa tocmai în faptul că revoluția ungară a sfaturilor se pronunța contra integrității teritoriale, contra frontierelor. Autorul amintit se socotește în măsură să aprecieze că „o politică închisă în limite naționale”, înțelegând prin aceasta politica proprie, independentă, a statelor naționale noi, s-ar fi dovedit a fi, în perspectiva istoriei, o proastă formulă politică, generatoare de noi conflicte. „Este nevoie de o rezolvare, și acest lucru îl resimte toată lumea — constată autorul. Iar rezolvarea o poate aduce numai perspectiva istorică socialistă a Europei de est luată global” — afirmă fără nici un echivoc Firon Andrés⁸¹. În ceea ce-l privește pe Kende János, el apreciază că formula pe care o preconiza Republica Sfaturilor din Ungaria, și anume o republică socialistă sovietică a popoarelor fostei monarhii, formulă prin care „P.C.U. s-a detașat de politica integrității teritoriale”, ar fi „putut să reprezinte o contrapondere corespunzătoare în fața planurilor imperialiste ale Antantei”⁸².

Așa dar, iată reinviată, după mai bine de 60 de ani, teorii a căror esență greșită a fost infirmată încă de la bun început de istorie și care este infirmată mereu de realitățile zilelor noastre. A considera *azi* că revoluția mondială era soluția optimă a marilor probleme ale anului 1918, și că eșuarea ei atunci, „nu dovedește dreptatea adversarilor, ci cel mult superioritatea forței lor”⁸³, a considera *azi*, că o „republică supranațională” ar fi un cadru organizatoric posibil pentru dezvoltarea societății omenеști, înseamnă nu numai a formula și susține utopii, a relua teze vechi, depășite și infirmate de istoria însăși dar înseamnă, în primul rînd, a nesocoti legități obiective ale dezvoltării economice-sociale-politice cu privire la dreptul inalienabil al națiunilor de a exista de sine stătător, de a-și organiza viața în cadrul statelor naționale independente — state a căror menținere în timp nu poate fi, cel puțin în stadiul actual al dezvoltării istorice, exact determinată.

În legătură cu tezele formulate de autorii mai sus menționați, se impun citeva precizări.

În primul rînd este vorba de o *înțelegere îngustă și deformată a procesului revoluționar mondial*. După cum se știe, marea diversitate de contradicții în societatea contemporană generează forțe extrem de diverse, componente ale procesului revoluționar mondial care reunește într-un singur șuvoi lupta revoluționară contra imperialismului și capitalismului, lupta de eliberare națională, lupta anticolonialistă etc. El cuprinde toate fenomenele și procesele care determină modificări structurale în viața societății pe plan mondial, în favoarea progresului social, eliberării naționale, democrației. Ori, a pune semnul egalității între procesul revoluționar mondial — fenomen de o mare complexitate ce ia forme extrem de dife-

⁸⁰ „Magyar Nemzet”, Budapesta, 23 ianuarie 1979.

⁸¹ „Élet és irodalom” Budapesta, nr. 46/18 noiembrie 1978.

⁸² „Interpress Magazin”, Budapesta, noiembrie 1976.

⁸³ „Élet és irodalom”, nr. 46/18 noiembrie 1978.

rite — și revoluția socialistă mondială, dovedește o mare îngustime de vederi; părerea după care revoluțiile de eliberare națională, democratice nu fac parte din acest proces, ci numai acelea care au un caracter net anticapitalist, duce la negarea în fond a *progresului istoric*, rezultantă directă a procesului revoluționar mondial în multitudinea manifestărilor sale⁸⁴. De altfel, acest mod de a privi revoluția a fost caracteristic multor militanți și teoreticieni socialiști și comuniști în anii avântului revoluționar. Așa de pildă, înainte de Congresul socialist internațional de la Londra din 1896, unde s-a adoptat rezoluția „Acțiunile politice ale clasei muncitoare” în care s-a precizat „recunoașterea directă și fără echivoc a dreptului de autodeterminare pentru toate națiunile”, Rosa Luxemburg publicase articolul „Neue Strömungen in der polnischen sozialistischen Bewegung in Deutschland und Österreich” în care aducea o critică aspră liderilor Partidului Socialist Polonez pentru poziția lor în favoarea creării Poloniei independente⁸⁵; în anii 1913—1914, în condițiile avântului mișcărilor de eliberare națională, dezbaterile în problema autodeterminării s-au reluat pe un plan și mai larg, confruntându-se două principale concepții: cea marxistă care se pronunța pentru autodeterminarea națiunilor până la despărțirea de statele multinaționale și constituirea de state naționale independente și concepția social-democraților austrieci (Otto Bauer, Karl Renner) care respingea ideea autodeterminării opunându-i autonomie național-culturală. Chiar și după victoria revoluției socialiste în Rusia și adoptarea istoricului document privind dreptul de autodeterminare până la despărțire pentru toate popoarele ținute cu forța în fostul imperiu al țarilor, continuau să se manifeste în mișcarea internațională de idei poziții și concepții ce mergeau pe vechea linie a Rosei Luxemburg, a lui Otto Bauer și Karl Renner. Se știe, desigur, cum în timpul revoluției ungare a Sfaturilor se ajunsese a se afirma că „nu există națiuni, există numai clase”⁸⁶ sau că „naționalitatea a fost un fel de grupare de oameni de ranguldoi”, considerându-se că „asuprirea națională este de fapt asupra proletariilor”⁸⁷; de aici s-a ajuns la constatarea că „în Ungaria sovietică nu există problemă națională”⁸⁸. În seria de prelegeri ținute de conducătorul revoluției ungare, Bela Kun, despre modificarea programului partidului, sînt expuse pe larg tezele de mai sus; plecînd de la ideea că „întregul drept de autodeterminare este, din punctul nostru de vedere, o ficțiune deșartă, căci noi nu vrem drept de autodeterminare, nu vrem separare ci noi vrem unirea proletariatului, fără deosebire de naționalitate, fără luarea în considerare a granițelor naționale”, Bela Kun formulează scopul revoluției ungare și anume: „împărăția unitară a socialismului realizat pe plan internațional”⁸⁹, el precizează că „noi trebuie să rupem cu politica integrității teritoriale, aceasta este o problemă neîn-

⁸⁴ Vezi *Progresul istoric și contemporaneitatea*, Edit. politică, București, 1976, p. 155—158.

⁸⁵ „Die Neue Zeit”, nr. 32 și 33 din 1895—1896.

⁸⁶ *A Magyar Munkásmozgalom történetének válogatott dokumentumai. A Magyar tanácsköztársaság 1919 március 21—1919 augusztus 1*, Kossuth Könyvkiadó Budapest, 1959, vol. VI, Partea I-a, doc. nr. 75, p. 69.

⁸⁷ *Ibidem*, doc. nr. 177, p. 174.

⁸⁸ *Ibidem*, doc. nr. 471, p. 527.

⁸⁹ *Ibidem*, doc. nr. 437, p. 493—494.

semnată” care se exclude de la sine în cadrul revoluției mondiale. De altfel, judecînd orice fenomen din acea vreme prin prisma concepției amintite, Revoluția ungară a refuzat recunoașterea legitimității constituirii statelor naționale independente ca rezultat al unui proces legic, ireversibil, ce concretiza o etapă istorică obiectiv necesară a progresului istoric. În documentele timpului se afirmă de pildă că în centrul Europei „au apărut ca prin farmec noi state militariste”⁹⁰, iar la 1 aprilie 1919, „Népszava” proclama: „Vom șterge orice culoare de pe hartă. Revoluția mondială va aduce pacea mondială”⁹¹; la 7 aprilie, în cadrul unei adunări populare la Kaposvár, se dădeau asigurări că „în cîteva săptămîni întreaga Europă va fi în flăcări și pretutindeni va governa dictatura proletară”⁹².

În anii primului război mondial, cînd lupta națională de eliberare luase o amploare fără precedent, Lenin a abordat problema autodeterminării în programul mișcării socialiste, analizînd-o în corelație cu teza desființării frontierelor și a așazisei republici mondiale. „Noi afirmăm că a renunța la înfăptuirea autodeterminării națiunilor în condițiile socialismului, ar însemna o trădare a socialismului” — considera Lenin, arătînd că asuprirea națională este „una dintre formele asupririi politice și anume: menținerea prin forță a unei națiuni în interiorul granițelor statale ale unei alte națiuni”⁹³. Eliberarea națiunilor asuprite implică pe de o parte „egalitate deplină în drepturi”, iar pe de altă parte „libertate de despărțire politică”. Subliniind că pentru socialiști rămîne valabilă teza lui Marx despre „recunoașterea necesității statului”, Lenin tritică pe cei ce „își închipuie fie că statul democratic al socialismului victorios va exista fără frontiere (întocmai ca un « complex de senzații » fără materie), fie că frontierele vor fi stabilite « exclusiv » potrivit necesităților producției”⁹⁴. El considera, cu dreptate că, în condițiile victoriei revoluției socialiste și a realizării dreptului de autodeterminare a popoarelor, „frontierele vor fi stabilite în mod democratic, adică, potrivit voinței și « simpatiilor » populației”⁹⁵.

În al doilea rînd, teza despre statul (republica) „supranațional” exclude în mod obligatoriu egalitatea între națiuni, topește independența politică și suveranitatea într-o relație de subordonare. De aici pînă la formula „misiunii istorice” a unei națiuni sau alta, nu mai e decît un pas. De altfel, Oscar Jászi spunea limpede, dar în anii 1919—1921, că pentru o „ordine nouă” în Europa Centrală în condițiile dezagregării imperiului dualist, „singura condiție e tocmai adevărata democrație, autonomia cinstită și lansarea cu toate forțele pe drumul socialismului rațional. Într-o asemenea ordine internațională — preciza el — ungerii descătusați de legăturile feudale și capitaliste ar deveni unii din factorii cei mai productivi, mai plini de inițiativă, mai entuziaști din bazinul Dunării”, iar „geniul german, eliberat din cătușele militariste și imperialiste va fi

⁹⁰ *Ibidem*, doc. nr. 22, p. 25.

⁹¹ *Ibidem*, doc. nr. 106, p. 97.

⁹² După O. Jászi, *op. cit.*, p. 117.

⁹³ V. I. Lenin, *Opere complete*, vol. 30, p. 18.

⁹⁴ *Ibidem*, p. 21.

⁹⁵ *Ibidem*.

firescul îndrumător și consolidator al acestui nou echilibru”⁹⁶. Iată deci, încă din 1919—1921, simplu și clar exprimată o formulă de republică „supranațională”, în care popoarelor participante să li se acorde autonomia, „îndrumătorul firesc” al unei astfel de formațiuni statale fiind „geniul german”; absurd este tocmai faptul că inițiatorii formulei găseau că numai așa se poate ajunge la o „adevărată democrație”, la așa zisul „socialism rațional”. Ceea ce este sigur însă, este faptul că nici în 1918 și nici mai târziu națiunile nu erau dispuse să accepte perpetuarea vechii situații de subordonare și discriminare politică-națională-economică-culturală, refuzau orice „îndrumare” sau „călăuzire”, din afară indiferent cine și-ar fi asumat această „misiune istorică”, respingeau orice formulă politică cu astfel de atribute.

În legătură cu cele de mai sus se ridică, în al treilea rând, problema internaționalismului, abordată de autorii sus menționați într-o viziune care s-a dovedit a fi depășită de istorie, de fapte. Dacă în 1919, se mai susținea că „internaționalismul mișcării muncitorești, caracterul internațional al revoluției este ceea ce trebuie să slujească drept punct de pornire în alcătuirea tuturor programelor partidelor muncitorești”⁹⁷ și, în această optică, se sublinia că „muncitorii diferitelor țări nu au interese deosebite, au un singur interes, interesul eliberării internaționale a proletariatului revoluționar, eliberare care nu poate fi decît sarcina revoluției mondiale. Cu acest lucru trebuie început programul”⁹⁸, timpul, faptele au demonstrat că acest fel de „internaționalism” presupunea existența unui centru conducător unic, folosirea unor metode și mijloace unice în elaborarea tacticii și strategiei revoluționare fără a se lua în considerare specificitatea cadrului național socio-politico-economic în care acționau partidele clasei muncitoare. Iată de pildă cum deslușește Bela Kun această chestiune în prelegerea ținută la 15 mai 1919: „Internaționala a III-a s-a deosebit de Internaționala a II-a în primul rând prin aceea că prima este o organizație unitară, a cărei unitate se exprimă nu numai în bazele principiale și teoretice unitare dar și tactica sa este, de asemenea, unitară, metoda sa de luptă este unitară și partidul fiecărei țări în parte trebuie să fie considerat, așa cum au fost considerate la timpul lor, primele partide muncitorești conduse de Marx și Engels, ca secții ale unei organizații internaționale unitare”. Criticînd concepția despre „partide naționale”, Bela Kun era de părere că „toate acțiunile mișcării muncitorești trebuie îndrumate în mod unitar (subl. ns. V.M.) pentru că numai o acțiune internațională unitară este capabilă să arate proletariatului calea de urmat spre a scăpa din cătușele capitalismului...”⁹⁹. În această optică, deci, proletariatul ar fi trebuit să acționeze sub îndrumarea unui forum supra-național, a cărui menire era de a elabora strategia și tactica „unitară” și obligatorie pentru toate partidele comuniste și muncitorești, simple Secții ale acestui forum. Este firesc că în atari condiții dispăreau concepțiile de independență națională și suveranitate, iar solidaritatea militantă între partidele comuniste și muncitorești, bazată pe egalitate și respectul

⁹⁶ O. Jászai, *op. cit.*, p. 165.

⁹⁷ *A magyar munkásmozgalom történetének válogatott dokumentumai*, vol. VI, partea I-a, doc. nr. 437, p. 486—487.

⁹⁸ *Ibidem*, p. 487.

⁹⁹ *Ibidem*.

reciproc al independenței de acțiune a clasei muncitoare din fiecare țară, a independenței fiecărui partid în elaborarea propriului program de acțiune în funcție de condițiile locale, în determinarea obiectivelor luptei sale conform cu interesele și aspirațiile *întregului popor*, erau înlocuite cu *relații de subordonare* față de un centru conducător străin.

În documentele mișcării socialiste românești din anii 1880—1890 plecându-se de la postulatul că „socialismul nu este decît o direcțiune cunoscută a progresului social”¹⁰⁰ și demonstrîndu-se că socialismul „nu este plantă exotică”, în România, ci a apărut și s-a dezvoltat în mod firesc în societatea românească¹⁰¹, se socotea „de necontestat că, din punctul de vedere al tacticii, socialismul român trebuie să aibă armele sale proprii, condițiile economice și cîmpul economic pe care va trebui să lucreze fiindu-i proprii”, iar „cît despre mijloacele prin care s-ar ajunge la acest scop, fiecare va întrebuița pe acelea cerute de condițiile speciale ale țării sale”¹⁰². Așadar, acceptînd principiile general-valabile ale socialismului, socialiștii români vedeau înfăptuirea lor în România numai în raport de condițiile specifice și de stadiul de dezvoltare al societății românești, de interesele vitale și majore ale maselor populare.

Nu este inutil a reaminti că o seamă de aspecte ale modului îngust și defectuos de a înțelege „internaționalismul” au constituit obiecte de analiză pentru Engels încă la sfîrșitul secolului al XIX-lea. Așa de pildă, într-o scrisoare către Kautski din 12 septembrie 1882, Engels, analizînd procesul de eliberare a coloniilor din Africa, America și alte continente, proces ce va fi fost dus la bun sfîrșit de forțele interne, sublinia că „proletariatul victorios nu va putea fericii cu de-a sila nici un popor străin fără a-și submina prin aceasta propria sa victorie” teză pe care Lenin o preia în iulie 1916 comentînd-o astfel : „Engels formulează un singur principiu ca fiind « neîndoielnic » *indiscutabil internaționalist* (subl. ns. V.M.) și îl aplică în cazul tuturor popoarelor străine, adică nu numai față de popoarele coloniale : a le fericii cu de-a sila înseamnă subminarea victoriei proletariatului”¹⁰³. Despre importanța obiectivului autodeterminării naționale ca parte integrantă a internaționalismului, Lenin formula o serie de adevăruri perfect valabile și astăzi, dar cu atît mai mult în anii 1916—1919 cînd zeci de milioane de oameni puneau în practică principiul autodeterminării în centrul, sud-estul și răsăritul Europei : „Centrul de greutate al educației internaționaliste a muncitorilor din *țările asuprațoare* (subl. ns. V.M.) trebuie să-l constituie negreșit *propagarea și susținerea libertății de despărțire a țărilor asuprațoare* (subl. ns. V.M.). Fără asta nu poate exista internaționalism”¹⁰⁴. Lenin acorda o atît de mare importanță autodeterminării națiunilor asuprațoare și constituirii statelor naționale independente, încît o caracteriza drept „o *cerință absolută*, chiar dacă înainte de instaurarea socialismului despărțirea ar fi posibilă și realizabilă numai într-un caz din o mie”¹⁰⁵.

¹⁰⁰ *Documente din istoria mișcării muncitorești din România (1879—1892)*, Editura politică, București, 1973, doc. no. 38, p. 78.

¹⁰¹ *Ibidem*, doc. nr. 105, p. 321.

¹⁰² *Ibidem*, doc. nr. 259, p. 726.

¹⁰³ V. I. Lenin, *Opere complete*, vol. 30, p. 51.

¹⁰⁴ *Ibidem*, p. 44.

¹⁰⁵ *Ibidem*, p. 45.

Încă de la afirmarea lor în viața politică a țării, noastre, socialiștii români considerau că *dezrobirea națională a tuturor românilor și unirea lor cu Patria într-un singur stat independent*, constituie o *problemă majoră tocmai a luptei pentru socialism în România*. Iată clar exprimat acest obiectiv în 1892: „Voim o Românie mare și puternică, o Românie însă liberă și alcătuită din cetățeni liberi economiceste și politiceste. Acesta ne este idealul nostru în ceea ce privește cestiunea națională”¹⁰⁶. Pe măsură ce lupta de eliberare a națiunilor asupraite din imperiile multinaționale se intensifica, paralel cu înăsprirea regimului de teroare și deznaționalizare în condițiile adâncirii crizei interne din aceste imperii, problema națională capătă o pondere tot mai mare în teoria și practica revoluționară a socialiștilor români. În același timp, ei considerau că numai autodeterminarea națională, finalizată în constituirea statelor naționale independente, permite o reală și puternică solidaritate internaționalistă a proletariatului condus de propriile partide socialiste (naționale) în lupta contra imperialismului, pentru victoria principiilor socialismului. Așa de pildă, subliniindu-se că Partidul social-democrat din România este singurul partid „democrat și *național* (subl. ns. V.M.) în înțelesul cel mai adînc al cuvîntului”, în „Declarația” din 28 octombrie 1918 se pronunța „contra oricărei subjugări naționale. El susține drepturile națiunilor de a hotărî asupra soartei lor” și preciza totodată: „Partidul social-democrat e internaționalist. Numai prin legătura frățească a proletarilor de toate neamurile, de toate religiile — se pot dezrobi munca și înlătura războiul”¹⁰⁷, cu alte cuvinte „internaționalismul era văzut ca o *largă solidaritate militantă* a proletariatului din toate țările pentru împlinirea idealurilor socialismului și nicidecum ca o anulare a particularismelor naționale sau a independenței de acțiune a partidelor socialiste din fiecare țară. Socialiștii români înțelegeau existența perfecte compatibilități între național și internațional în lupta pentru socialism și comunism. Ideia aceasta este exprimată în documentele mișcării socialiste din România din acești ani în toată complexitatea ei. Astfel, pronunțîndu-se fără nici o rezervă pentru unirea tuturor românilor într-un singur stat independent, aceasta fiind „o condiție sine-qua-non a viitorului nostru”, socialiștii români considerau că „un popor decentralizat nu-și poate dezvolta niciodată particularismul național spre binele omenirii întregi”¹⁰⁸, teză a cărei semnificație nu mai are nevoie de nici un comentariu. În același timp se socotea greșită, „naivă” aprecierea — destul de răspîndită în anii 1917—1918 — după care unirea românilor aflați sub stăpînirea marilor imperii cu „Regatul României” ar însemna în fapt o abdicare de la principiile socialismului, formula propovăduită fiind aceea a revoluției mondiale și a republicii sovietice fără hotare. „Regatul în geneză și în principiu nu poate fi acceptat de socialism” — se sublinia într-un document al socialiștilor români transilvăneni din preajma Unirii. Dar „există mii de argumente care pretind unirea tuturor românilor” și numai într-un stat unitar, călăuzind la scară națională energiile întregului popor, socialismul

¹⁰⁶ Documente din istoria mișcării muncitorești din România (1879—1892), doc. nr. 294, p. 786.

¹⁰⁷ Documente din istoria mișcării muncitorești din România 1916—1921, Editura politică, București, 1960, doc. nr. 41, p. 105—106.

¹⁰⁸ Ibidem, doc.nr. 59, p. 142.

român care „își are idealul său propriu, îl va pune în practică imediat ce va dispune de forța necesară”¹⁰⁹.

După cum se știe, acționînd în spiritul acestei concepții, socialiștii români au participat activ la înfăptuirea marelui act al Unirii de la 1 decembrie 1918 de la Alba Iulia. În documentele Congresului Partidului social-democrat român din Ardeal și Banat, ținut în ianuarie 1919 la Sibiu, se sublinia încă odată : „Congresul constată că unirea poporului românesc într-un singur stat independent este o necesitate istorică, bazată pe dreptul de liberă dispoziție a tuturor popoarelor — și social-democrația română, cînd a aderat la înfăptuirea acestui ideal al românilor de pretutindeni n-a depășit întru nimic de la principiile stabilite de congrese socialiste internaționale, care totdeauna au recunoscut dreptul fiecărei națiuni asuprite și divizate sub mai multe stăpîniri străine de a lupta în primul rînd (subl. ns. V.M.) pentru independența sa”¹¹⁰. Autodeterminarea națiunii române și unirea ei într-un singur stat național independent, concomitent cu autodeterminarea celorlalte națiuni asuprite în marile imperii multinaționale, a fost considerată, cum era și firesc, nu numai un fenomen legic, dar și o parte componentă, o etapă necesară a luptei clasei muncitoare, a partidelor socialiste, pentru triumful principiilor socialismului. „Partidul socialist din România — se arăta în *Declarațiunea* din 13 februarie 1919 — face apel la toate forțele proletare și socialiste din Basarabia, Bucovina și Transilvania, pentru unificarea lor, formînd un singur bloc socialist, un singur partid proletar, care să ducă înainte lupta clasei muncitoare din noua Românie spre realizarea idealului ei socialist de dezrobire de sub apăsarea burghezo-capitalistă. România nouă de astăzi trebuie să devină România socialistă de mâine”¹¹¹.

Aceste idei exprimate în documentele programatice ale socialiștilor români în anii 1916—1919 erau în concordanță cu evoluția firească a societății, cu marile transformări ce se produceau pe plan socio-politic în perioada de afirmare a proletariatului ca cea mai revoluționară forță a societății, în perioada cînd *problema națională* devenise cea mai fierbinte problemă în imperiile multinaționale. Adevărurile exprimate de ei erau în pas cu progresul istoric al societății, tot așa după cum negarea principiului autodeterminării pînă la despărțire a națiunilor asuprite și propovăduirea unui stat fără frontiere — acel „complex de senzații fără materie” — cum îl numea Lenin — erau negarea deliberată a unor realități frapante.

Așa cum afirmam mai înainte, diferitele teze aflate în circulație despre așa zisa unitate economică și politică a fostului imperiu dualist și „eroarea istorică” a distrugerii lui, despre „revoluția mondială” și „statul fără frontiere” despre subordonarea eliberării naționale a popoarelor înfăptuirii „revoluției mondiale” socialiste etc., cu numeroasele lor ramificații de ordin politico-ideologic, sînt verigi ale unei singure concluzii și anume : statele din centrul și sud-estul Europei ar fi creații arti-

¹⁰⁹ *Ibidem*.

¹¹⁰ *Ibidem*.

¹¹¹ *Ibidem*, doc. nr. 65, p. 166—167.

ficiale * ale Tratatelor de pace de la Paris din 1919—1920, concluzie care decurge în mod logic din nerecunoașterea legitimității actelor de autodeținare națională din 1918 și constituirii statelor unitare, suverane și independente. Asupra unor aspecte ale acestei chestiuni ne vom opri pe scurt în cele ce urmează.

Plecînd de la ideea că primul război mondial a fost în totalitatea sa un război imperialist din partea tuturor părților beligerante, istoricul V. N. Vinogradov precizează fără nici un echivoc: „caracterul participării României la primul război mondial, țelurile acesteia au fost determinate nu de năzuința de unire a românilor din „vechiul regat” și din Transilvania, ci de linia oligarhiei burghezo-moșierești care a îmbrăcat în drapelul național cea mai fățișă și mai grosolană cotropire”¹¹², această „cotropire” de teritorii, arată autorul „se îndrepta spre toate cele patru puncte cardinale”¹¹³. Și concluzia lui V. N. Vinogradov este următoarea: „la Versailles, Saint-Germain, Trianon și Neuilly, reprezentanții guvernului român au semnat, la masa învingătorilor, tratatele cu Germania, Austria, Ungaria și Bulgaria, care le extindeau spațiul teritorial al statului de aproape două ori”¹¹⁴. În aceeași optică tratează problema constituirii statului național unitar român și alți istorici care insistă asupra „intențiilor cotropitoare” ale României privind Transilvania, Banatul și Bucovina¹¹⁵ etc.** Referindu-se în mod expres la tratatul de pace de la Trianon, Pintér István îl consideră „o pace nedreaptă, imperialistă” și aceasta „pentru că a făcut concesii însemnate lăcomiei burgheziei venită la putere în cadrul noilor state naționale vecine”¹¹⁶. Istoricul Frank Zwitter optînd de asemenea pentru teza că statele din centrul și sud-estul Europei sînt rezultatul războiului mondial imperialist din 1914—1918, aduce însă și o „completare” cit se poate de bizară: „În general însă, rezultatul primului război mondial au însemnat încă o victorie a popoarelor *anistorice*” („unhistorische”) (subl. ns. — V.M.). El consideră, evident, ca „istorice”, popoarele austriac și ungar¹¹⁷. La rîndul său, Maria Ormos, într-un alt recent studiu, reluînd tezele la care ne-am referit deja, atribuie justelor revendicări naționale ale popoarelor de abia eliberate de sub stăpînirea monarhiei dualiste, calificativul de „imperialism naționalist”, și consideră că la Paris, aceste mici state „imperialiste” au reușit

* Chiar și realitățile lumii de azi, constituirea sub ochii noștri a zeci și zeci de state independente, proces care are loc pe toate continentele, sînt considerate de unii teoreticieni ca „artificiale”, create în mod „forțat”. Vezi în acest sens, de pildă, Roger Paret, Jacques Vernant, *Tradition, identit  nationale et développement*, in „Politique  trang re” nr. 6/1975, p. 663—664; Marcel Merle, *Sociologie des relations internationales*, Dalloz, Paris, 1974, p. 242.

¹¹² V. N. Vinogradov, *op. cit.*, p. 63.

¹¹³ *Ibidem*, p. 63.

¹¹⁴ *Ibidem*, p. 53.

¹¹⁵ „Voprosi istorii” nr. 9/1971; „Novaia i novešaia istoriia” nr. 5/1971

** Este de precizat că în unele lucrări de istorie apărute in România in deceniul al șaselea și, parțial, in al șaptelea, se susține, de asemenea, teza după care participarea României la primul război mondial ar fi fost determinată de scopuri anexioniste, iar România anului 1918 era caracterizată drept un stat „artificial” creat prin tratatele de pace de la Paris din 1919—1920. In foarte multe cazuri „argumentele” acestor lucrări vechi și neștiințifice sînt preluate și folosite de unii autori contemporani.

¹¹⁶ Pintér István, *op. cit.*

¹¹⁷ Frank Zwitter, *Internationale Probleme und gesellschaftliche Struktur in der Habsburgermonarchie*, in „ sterreichischen Osthefte”, 19. Jahrgang, 3. Heft, august 1977, p. 157.

să obțină cel puțin parțial satisfacerea pretențiilor lor teritoriale „în numele antibolșevismului și apărării democrației”¹¹⁸. Magda Adám, pe aceeași poziție, adaugă că pacea de la Trianon „a codificat pretenții bazate pe interese economice și strategice diferite ale burgheziei statelor successorale care s-au abătut de la principiul național propagat la Paris”, iar „frontierele Trianon-ului au devenit — după părerea autoarei — sursa unor grave contradicții între Ungaria și statele successorale”¹¹⁹. Diószegi István, consideră că în ceea ce privește România anului 1918 nu se poate admite teza la care au recurs „istoriografia și politica”, anume aceea a „reunificării teritoriilor românești”; România, ca și celelalte state vecine din zonă, susține el, au fost rezultatul „politicii de forță a învingătorilor și a naționalismului descătușat”. De aici concluzia sa : „Sistemul de state naționale burgheze, după patru ani de vărsare de sânge, nu putea promite decât începutul unei noi perioade de violențe”¹²⁰.

Deși puțini ca număr, istorici ca cei amintiți mai sus susțin *absurdități istorice și politice* pe care, departe de a le putea argumenta științific, le pun în circulație fie cu falsuri istorice, fie cu speculații filozofico-politice, fie cu ignorarea deliberată a unor fapte arhicunoscute.

Așa de pildă, teza cu privire la caracterul „imperialist” al participării României la primul război mondial, este un *fals istoric deliberat* pentru că :

— România a declarat război *numai* Austro-Ungariei de la care revendica teritoriile sale naționale — Transilvania, Bucovina, Banatul, Maramureșul, Crișana, teritorii locuite de români;

— concepția strategică și planurile militare de război ale armatei române au fost *integral* subordonate scopului politic al intrării în război : eliberarea teritoriilor românești stăpânite de Austria și Ungaria ; același caracter al participării la război — eliberarea teritoriilor locuite de români — a fost păstrat și în momentul reluării ofensivei în noiembrie 1918 ;

— decizia de a elibera aceste teritorii a fost luată încă din vara anului 1914 și nu în urma „manevrării între diferitele grupări ale marilor puteri imperialiste” alăturându-se celui mai puternic¹²¹ ; departe de a fi o decizie de cabinet, această decizie a răspuns unui deziderat al *întregii națiuni*, iar lupta de reintregire a țării a fost dusă de tot poporul român de pe ambele versante ale Carpaților ;

— intrarea României în luptă în momentul august 1916 s-a făcut în urma presiunilor ultimative ale Rusiei și Franței, datorită situației precare a armatelor aliate ;

— defecțiunea militară a României și ocuparea celei mai mari părți a teritoriului național de armatele Puterilor Centrale s-a datorat nerespectării de Franța, Rusia și Anglia a angajamentelor luate prin tratatele cu România din vara anului 1916 ; cum „a salvat în zilele acelea România de la zdrobire” armata țaristă¹²², ar fi interesant de știut. Lenin, de exemplu, referindu-se tocmai la „acele zile” de la sfârșitul anului 1916

¹¹⁸ „Párttörténeti Közlemények”, Budapesta, nr. 3/septembrie 1979, p. 161.

¹¹⁹ Magda Adám, *op. cit.*, p. 10.

¹²⁰ „Magyar Nemzet”, Budapesta, 23 ianuarie 1979.

¹²¹ V. N. Vinogradov, *op. cit.*, p. 57.

¹²² *Ibidem*.

și începutul lui 1917, cînd țarul și partida germanofilă din jurul său se orientau către o pace separată cu Germania, scria despre rațiunea unei astfel de păci separate din punctul de vedere al intereselor imperialismului țarist: „Dacă « noi » vom alerga după o pradă prea mare în Europa, riscăm să epuizăm complet resursele « noastre » militare să nu căpătăm mai nimic în Europa și să pierdem posibilitatea de a căpăta ce-i « al nostru » în Asia — iată cum raționează țarismul, și el raționează *just* din punctul de vedere al intereselor imperialiste”. „Dacă n-avem cum să luăm mai mult în Europa, chiar după ralierea României și Greciei (de la care « noi » am luat cît am putut), să luăm măcar ce putem lua! Anglia *nu « ne » poate* da acum nimic. Germania ne-ar da înapoi Kurlanda și o parte din Polonia și, fără îndoială, Galiția răsăriteană...”¹²³. Și, referindu-se direct la locul României în relațiile dintre cei doi împărați, Lenin se socotea îndreptățit să afirme că aceștia și-ar fi împărțit deja între ei *România, Galiția și Armenia*: „Dacă a avut sau nu loc o asemenea convorbire nu se poate ști — scria Lenin la 31 ianuarie 1917. Important este că lucrurile evoluează *tocmai* în această direcție. Dacă țarul nu s-a lăsat convins de argumentele diplomaților germani, în schimb « *argumentele* » armatei lui Mackensen din România trebuie să fi avut un efect mai convingător. Cît despre planul de împărțire a României între Rusia și « *Quadrupla alianță* » (adică aliații Germaniei, Austriei și Bulgariei), despre aceasta se vorbește *pe față* în presa imperialistă germană”¹²⁴.

Așadar, după părerea lui V. N. Vinogradov, în aceste planuri imperiale de împărțire a României despre care vorbește Lenin și spre care converg nenumărate fapte din „zilele acelea”, consta „salvarea” României de la distrugere. Consider că nu s-a subliniat încă îndeajuns că *salvarea* a fost atunci opera poporului român însuși, a eroismului știut și neștiut a milioane de oameni, a fermității politice și abilității diplomatice. Ca de atîtea ori în istoria lor, românii și-au salvat *existența de stat* și au acționat prin toate mijloacele pentru eliberarea țării lor.

Teza potrivit căreia România — stat unitar național și independent — ar fi o creație a tratatelor de pace din 1919—1920 și că ea ar fi fost alcătuită din teritorii „străine” obținute prin cucerire militară, este de asemenea un *fals istoric*, pentru că:

— autodeterminarea pînă la despărțirea de vechile formațiuni statale și de unire cu Patria a provinciilor locuite de români s-a împlinit în anul 1918 prin *acte plebiscitare*, reprezentînd voința și decizia națiunii române; aceste decizii de unire au fost doar *ratificate* de guvernul român;

— deciziile de unire cu Țara, specificau în mod expres *hotarele etnice* ale României reîntregite; aceste hotare au fost, în linii generale, menținute și confirmate prin *Tratatul de pace*.

Este limpede deci că hotărîrile luate de 17 milioane de oameni de a trăi într-o singură patrie neatîrnată, hotărîri sancționate de guvernul legal al țării și recunoscute de Conferința internațională de Pace de la Paris nu au nimic de a face cu actele de forță, imperialismul și anexiunile, ci sînt tocmai contrapuse acestora.

¹²³ V. I. Lenin, *Opere complete*, vol. 30, p. 191.

¹²⁴ *Ibidem*, p. 342.

În sfârșit, teza potrivit căreia constituirea statelor din centrul și sud-estul Europei ar fi însemnat victoria popoarelor „anistorice” este, după părerea noastră, mult mai mult decât un *fals istoric*; avem de a face aici cu o totală ignorare a istoriei însăși. Pe ce criterii se pot împărți popoarele în „istorice” și „anistorice”? Sensul strict al termenului ar determina popoare „cu” istorie și popoare „fără” istorie, ceea ce, din capul locului devine absurd; românii, de exemplu, sînt cel mai vechi popor pe meleagurile pe care s-au așezat, doar cu o mie de ani în urmă, triburile ungarilor conduse de Arpad, fapt precizat, de altfel, în toate enciclopediile. Adeptul formulei amintite are în vedere însă altceva, și anume ceea ce, impropriu, se chiamă „drept istoric”, în sensul că teritoriile pe care popoarele „anistorice” și-au constituit statele lor proprii în 1918, ar fi aparținut prin „tradiție istorică” vechii Ungarii „istorice” și Austriei la fel de „istorice”. În loc de orice alt comentariu, voi reda un fragment dintr-un discurs intitulat „Ordinea în gândire”, rostit de Nicolae Titulescu la Bratislava, în iunie 1937: „În definitiv ce este așa zisul drept istoric? Este un furt consfințit de timp”. Aș adăoga doar că „dreptul istoric”, noțiune mult vehiculată în cele două decenii dintre primul și al doilea război mondial, a avut o multitudine de derivate ca: „misiune istorică”, „misiune civilizatoare”, mergînd pînă la teoria raselor superioare și inferioare cu tot cortegiul implicațiilor politico-sociale; pe alt plan, sînt cunoscute foarte bine concepțiile despre împărțirea arbitrară a statelor în state cu „interese generale” și state cu „interese limitate”, despre securitatea marilor puteri și a micilor puteri etc., toate acestea aflîndu-se în conflict deschis cu principiile dreptului internațional, cu drepturile și libertățile democratice. Revitalizarea teoriei „dreptului istoric” în epoca avîntului fără precedent al eliberării popoarelor de pe toate continentele, a afirmării în viața internațională a statelor mici și mijlocii, majoritatea dispunînd de o independență de dată recentă, nu mai constituie o chestiune de „specialitate”. Această teorie este pur și simplu inadmisibilă, este un reziduu al unor timpuri a căror istorie s-a încheiat definitiv.

Se pune pe drept cuvînt întrebarea cui servește în zilele noastre cultivarea nostalgiei secolelor de dominație imperială austro-ungară asupra altor popoare? Realitatea arată că tocmai în condiții de libertate și egalitate popoarele lumii — inclusiv cele din sud-estul Europei — pot progresa pe drumul civilizației, al bunăstării, iar solidaritatea internațională — cu atributul său obligatoriu: respectarea individualității fiecărui popor, a independenței și suveranității lui naționale — se traduce nu numai în sprijin reciproc în lupta spre progres și pace, ci reprezintă și o bază largă de cooperare multilaterală între forțele progresiste din toată lumea.

L'ANNÉE 1918 DANS L'HISTOIRE DES ROUMAINS

POINTS DE VUE

RÉSUMÉ

Le résultat légitime de l'évolution sociale, économique et politique de la nation roumaine, l'Etat national unitaire roumain dont la constitution s'est accompli le 1er Décembre 1918, a réuni à l'intérieur de ses confins

la nation roumaine tout entière. L'Union des Principautés Roumaines — la Moldavie et la Valachie en 1859 réalisée par les masses populaires et reconnue comme telle par les grandes puissances, a été consolidée par l'abolition de la suzeraineté ottomane et la réalisation de l'indépendance étatique entière en 1877—1878. Comme autrefois ce „fait accompli” a été sanctionné sur le plan juridique international.

La constitution de l'Etat national unitaire roumain s'est intégrée dans les cadres du processus ample de parachèvement des Etats unitaires, nationaux et indépendents sur les ruines des anciens empires absolutistes, multinationaux de l'Europe représentant un acte de progrès historique. Cette manière de comprendre le phénomène est caractéristique à la plupart des travaux de spécialité. Il y a de même une série d'historiens de différents pays qui à la suite d'une documentation incomplète, où grâce a une manière unilatérale d'aborder les processus historiques véhiculent des appréciations des thèses ou des points de vue qui ne sont pas en concordance avec la réalité historique. Cela porte souvent à des erreurs graves qui cultivent la nostalgie des siècles de domination impériale ou du „rôle libérateur” des grandes Puissances.

L'étude débat les principaux courants de l'historiographie universelle touchant les problèmes ci-dessus exposés.

RELAȚIILE ROMÂNŌ—TURCE (1928—1934*)

DE

MEHMET ALI EKREM

România socialistă a militat și militează pentru unirea pe plan multi-lateral a eforturilor tuturor statelor balcanice — deci și a Turciei — pentru asigurarea propriilor interese, pentru triumful cauzei păcii și a conviețuirii pașnice în lume.

Președintele Nicolae Ceaușescu referindu-se la politica față de țările balcanice a României arăta că țara noastră acordă „o mare atenție dezvoltării între țările din Balcani a unor relații strinse de prietenie și bună vecinătate, care să contribuie la întărirea încrederii și cooperării în această regiune, la transformarea ei într-o zonă a păcii, lipsită de arme nucleare”. Cu același prilej reamintea necesitatea intensificării activității organismelor de colaborare interbalcanică existente, crearea altora noi, în vederea asigurării unui cadru cât mai larg de conlucrare în această zonă.

Politica României de azi în Balcani nu este dictată de niște interese conjuncturale, ea preia și ridică pe noi trepte, într-un alt context intern și internațional, cele mai bune tradiții multiseculare ale poporului român de a conviețui pașnic, de a avea relații bune cu toți vecinii și cu celelalte popoare care militează pentru pace și destindere în lume.

Relațiile diplomatice ale României cu Turcia între anii 1928—1934, — obiectul studiului de față — constituie un moment important din tradițiile seculare ale poporului român de a conviețui pașnic cu popoarele vecine.

★

Relațiile diplomatice dintre România și Turcia, întrerupte datorită primului război mondial, au fost reluate în anul 1923, cu câteva luni înainte de proclamarea Republicii Turcia, prin numirea înaltului comisar al României în Turcia în persoana lui S. Aurelian și al noului reprezentant al Turciei la București în persoana lui Cevat-bei.

Lupta României și a Turciei pentru o viață liberă, pentru independență și suveranitate, pentru dreptul de a-și hotărî singure destinele constituiau premisele politice și diplomatice ale acestor relații. Însă legăturile dintre cele două state nu se limitau numai la probleme externe; ele s-au adâncit și în domeniul colaborării economice și comerciale. Motivele economice au constituit în primul rînd drept bază a relațiilor bune dintre România și Turcia. Ambele țări aveau nevoie una de alta din punct de vedere economic. România era un debușeu important pentru fructele,

* Studiul de față face parte dintr-o lucrare mai largă privind relațiile româno-turce între 1918—1944.

măslinile și manufacturile turcești, iar Turcia un debușeu pentru petrolul, cerealele, făina și vitele din România.

Raporturile economice româno-turce, restabilite în 1923, au cunoscut o creștere substanțială în cursul anilor 1928—1934. S-au dezvoltat și relațiile politice, o importantă contribuție aducând în această privință vizitele reciproce ale factorilor de cea mai înaltă răspundere din țările respective. În contextul în care în România și celelalte țări din regiune ideile organizării unei înțelegeri balcanice se cristalizau și se consolidau, diplomația kemalistă s-a alăturat eforturilor depuse de țara noastră și celelalte state balcanice în vederea asigurării păcii și securității în regiune.

Situația internațională pe fondul căreia s-au desfășurat relațiile româno-turce în cursul anilor 1928—1934 are două aspecte esențiale: economic și politic. Evenimentul esențial de ordin economic l-a constituit criza economică mondială dintre anii 1929—1933, care a afectat mult relațiile economice dintre state. Aproape toate țările au fost nevoite să-și revizuiască politica în domeniul comerțului exterior. Protejarea economiei naționale a devenit o necesitate de prim plan în politica economică a statelor. Politica autarhică a marilor puteri, în frunte cu Germania și Italia, a silit celelalte state la măsuri vamale severe. În consecință, comerțul internațional a înregistrat scăderi serioase.

Urmările politice ale crizei economice au început să se facă simțite imediat atât pe plan național cât și pe plan internațional. Măsurile statelor mici și mijlocii pentru protejarea economiilor proprii se opuneau tendințelor marilor monopoluri imperialiste, de a acapara noi surse de materii prime și piețe de desfacere pentru mărfurile lor. Totodată, trebuie subliniat că într-o serie de țări, și în primul rând în Germania, au fost aduse la putere forțele politice cele mai reacționare, reprezentanții cei mai tipici ai imperialismului și expansiunii. Situația economică și politică, creată în urma crizei economice mondiale, a constituit un cadru prielnic și pentru accentuarea revizionismului teritorial. Germania fusese învinsă în primul război mondial. Italia fascistă, deși se afla printre țările învingătoare, nu era mulțumită de partea ce îi revenea după reîmpărțirea lumii. De aceea iniția împreună cu Germania acțiuni ce vizau schimbarea sistemului politic stabilit la Versailles. Europa în special era divizată — în linii mari — în grupul țărilor revizioniste și cel al țărilor antirevizioniste.

Trebuie precizat însă faptul că U.R.S.S., una din marile puteri ale Europei, a dus la început o politică de neutralitate neaderind la nici una din aceste grupuri. Când Japonia și Germania hitleristă au început să amenințe serios securitatea lumii s-a alăturat grupului statelor antirevizioniste¹.

Politica externă a României în această perioadă a fost determinată de preocuparea de a-și întări și menține pozițiile economice și politice, în direcția menținerii integrității teritoriale dobândite după făurirea statului național unitar, la 1 decembrie 1918. Pentru realizarea acestor obiective România a recurs la „alianțe politice și militare cu acele state care, după primul război mondial, s-au constituit, reconstituit, s-au întregit ca state

¹ Mehmet Gönülbol și Cem Sar, *Olaylarla Türk dış politikası — 1919—1965* (Politica externă turcă ilustrată cu texte — 1919—1965) ed. II, Ankara, 1969, p. 100.

naționale, state interesate în păstrarea statu-quo-ului teritorial — consfințit prin tratatele de la Paris — și care se împotriveau, totodată, acelor forțe ce promovau, dintr-un motiv sau altul, o politică revizionistă, revanșardă”².

Republica Turcia, proclamată la 29 octombrie 1923, constituia una dintre acele țări vecine cu care România putea să realizeze o colaborare activă în vederea menținerii integrității sale teritoriale și în lupta împotriva politicii revizioniste, revanșarde.

În politica externă a Turciei noi Atatürk a dovedit același spirit realist ca și în politica internă. În consecință a lansat lozincă „Pace în țară, pace în lume”. În cuvântarea rostită la 1 noiembrie 1931 Atatürk spunea printre altele : „Politica de pace care va avea drept scop garantarea securității Turciei va constitui temelia politicii noastre externe”³. Acționînd în spiritul acestui principiu Turcia a inițiat o politică de înțelegere cu toate popoarele . În ceea ce privește statele balcanice noul guvern ture arăta clar că Turcia nu are nici o pretenție teritorială față de aceste state.

Declarația lui Nicolae Titulescu în legătură cu politica externă a României care consta în „dezvoltarea bunelor relații cu toate țările, fără deosebire”⁴ a trezit un mare interes în Turcia. Ministrul de externe de atunci al Turciei, Tevfik Rüşti Aras, într-o declarație făcută la 5 august 1927 exprima dorința guvernului său de a „întreține cele mai bune raporturi cu România”⁵. În aceeași declarație ministrul ture adăuga că „Turcia și România fac o politică de pace și de apropiere între statele balcanice și văd cu bucurie strîngerea relațiilor dintre aceste state”. Tevfik Rüşti Aras nu uita să-și arate admirația față de declarația lui N. Titulescu amintită mai sus.

Cuvintele ministrului de externe ture au găsit ecou în cercurile guvernamentale românești. I.G. Duca în telegrama de răspuns la raportul legației României, din 5 august 1927, informează reprezentanța diplomatică românească din Istanbul de convorbirea pe această temă cu ambasadorul Turciei la București și de faptul că l-a rugat pe acesta să transmită guvernului său că guvernul actual din România „este bucuros să reia cu Turcia raporturile de strînsă și cordială colaborare”⁶. Era înștiințat și Nicolae Titulescu, aflat la Geneva, de intențiile guvernului. „Am spus ministrului Turciei — se arată în telegrama remisă la Geneva — să comunice la Ankara că sintem dispuși a da raporturilor noastre cu Turcia un caracter în mai strînsă și mai cordială prietenie”⁷. După acest schimb de mesaje au început între reprezentanții celor două guverne primele întrevederi în vederea stabilirii unui prim grup de probleme ce trebuiau lămurite și eventual rezolvate pentru a se putea trece astfel la pași concreți în strîngerea raporturilor de prietenie.

Primele convorbiri au avut loc în același an, luna septembrie, între Rüşti Aras și V. Anastasiu, ministru plenipotențiar în capitala Turciei.

² I. Seftiuc și I. Cârțană, *România și problema strîmtorilor*, Edit. științifică, București, 1974, p. 87.

³ Mehmet Gönlübol și Cem Sar, *op. cit.*, p. 101.

⁴ Arh. M.A.E., fond 71, Turcia, 1923—1931, vol. 58, f. 136.

⁵ Ibidem.

⁶ Ibidem, f. -142.

⁷ Ibidem, f. 151.

Întrevederea dintre V. Anastasiu și Rüştü Aras a decurs — în general — în termenii cei mai cordiali, ministrul turc arătându-se foarte binevoitor de a găsi soluții pentru rezolvarea diferitelor chestiuni care interesează cele două state.

Șeful misiunii diplomatice române din Turcia Gheorghe Filality în raportul său asupra convorbirilor sale cu Rüştü Aras la 4 noiembrie 1927, amintind cuvintele rostite de N. Titulescu asupra relațiilor româno-turce, afirmă că nu există între România și Turcia nici un motiv de suspiciune, fiindcă „chiar ținând seama de călduroasa prietenie ce au cu rușii”⁸, nu există motive să se pună la îndoială afirmațiile pe care atît președintele Republicii cît și miniștrii săi le fac mereu că „vor acorda prietenia lor sinceră și dezinteresată tuturor țărilor vecine sau îndepărtate care i-ar trata cu aceeași prietenie”⁹. Trimisul extraordinar și ministrul plenipotențiar al României în Turcia, Gh. Filality, la 17 mai 1928 a fost primit de președintele Republicii Turcia, Kemal Atatürk. Diplomatul român a fost reținut la șeful statului turc mai bine de o oră, timp în care „i-a vorbit de numeroase chestiuni”¹⁰. La aceeași întîlnire Atatürk i-a amintit lui Filality de măsurile luate de autoritățile turcești pentru a-i face reginei Maria „șederea cît mai agreabilă la Istanbul”¹¹.

Societatea studenților româno-turci, avînd sediul la București, trimite la Istanbul o delegație cu ocazia celei de-a cincea aniversări a Republicii Turcia, la 29 octombrie 1928. În telegrama de felicitare trimisă cu același prilej este înfățișată „expresiunea sentimentelor cele mai alese ale studențimii române față de șeful statului turc”¹². Ziarul „Cumhuriyet” publică următorul răspuns la acest mesaj : „Vă transmit bucuria și mulțumirile Excelenței sale președintelui Republicii pentru felicitările adresate cu ocazia zilei Republicii”¹³.

Contactele diplomatice amintite au creat teren favorabil și pentru unele măsuri economice care să contribuie la cercetarea posibilităților de dezvoltare a relațiilor economice între cele două state. Astfel, în anul 1928 luă ființă pe lingă Președinția Consiliului de Miniștri un Consiliu superior economic în Turcia, compus din 24 membri, dintr-un secretar general, avînd calitatea de membru și trei secretari¹⁴. Misiunea Consiliului Superior Economic consta în : a da avizul asupra legilor și regulamentelor economice ce vor fi mai potrivite cu interesele țării ; de a face legătura și a armoniza legile cu „legile și regulamentele existente”¹⁵ și de a propune guvernului modificările necesare „motivate din cauze determinante”¹⁶. Deciziunile Consiliului Superior Economic aveau un caracter „consultativ”¹⁶. Pentru primii 4 ani cei 24 membri ai Consiliului Superior Economic erau alcătuiți „dintr-un ofițer superior, 11 specialiști și alți 12 membri”¹⁷ aleși conform unui regulament întocmit de Consiliul de Miniștri.

⁸ Arh. M.A.E., fond 71, Turcia, 1923—1931, vol. 58, f. 148.

⁹ Ibidem.

¹⁰ Ibidem, f. 168.

¹¹ Ibidem.

¹² Ziarul „Cumhuriyet” (Republica), 14 noiembrie 1928.

¹³ Arh. St. București, fond Președinția Consiliului de Miniștri, pachet 7, 1928.

¹⁴ Ibidem.

¹⁵ Ibidem.

¹⁶ Ibidem.

¹⁷ Ibidem.

Următorul pas important în direcția stringerii legăturilor economice și comerciale dintre România și Turcia l-a constituit numirea unei comisii la București în vederea unor negocieri pentru încheierea unui tratat comercial cu Turcia. Comisia a fost alcătuită din Gh. Filality, având funcția de președinte al comisiei, I. Demetrescu, director general al comerțului și un delegat de la Ministerul de Finauțe. Ultimii doi îndeplineau misiunea de experți ai comisiei¹⁸.

Decizia guvernului român de a clădi o legăție la Ankara marchează începutul unei noi etape în relațiile dintre cele două țări, etapă a contactelor la nivelul guvernamental. Theodor Scortzescu, secretar de legăție cl. I la Ankara, împreună cu consulul general, la 12 noiembrie 1929, au fost primiți de către Tevfik Rüştü Aras, cărui i-au comunicat decizia guvernului român de a „clădi cât mai curînd o legăție la Ankara”¹⁹. Rüştü Aras a primit cu bucurie această știre și a adăugat că „lipsa de contact vreme de cîțiva ani a României cu Ankara a mîhnit todeauna guvernul turc și nu a înlesnit guvernului român înțelegerea adevăratei situații din Republica Turcia²⁰. Ministrul de externe al Turciei folosindu-se de această întîlnire pe lingă chestiunile de relații bilaterale abordează și o serie de probleme internaționale pe care le considera interesante pentru ambele părți. Rüştü Aras — partizan consecvent al ideii normalizării relațiilor dintre România și U.R.S.S. — s-a folosit și de acest prilej pentru a explica politica de prietenie a Turciei față de U.R.S.S., prietenie care reprezenta o „enormă economie în bugetul apărării naționale” și recomandă aceeași politică și României. În mod normal de pe ordinea de zi a unei astfel de întîlniri nu putea să lipsească problema Comisiei Strimtorilor, creație a marilor puteri imperialiste cu intenția vădită de menținere a dominației lor asupra Bosforului și Dardanelelor, regiuni de o mare însemnătate economică, politică și strategică. Este știut faptul că această instituție creată la Lausanne, datorită politicii oficialităților turce, a schimbărilor din situația internațională după 1933 și din relațiile Turciei cu „democrațiile” occidentale și cu vecinii săi să între în anonim, iar după conferința de la Montreux să sucumbe definitiv „înfășurată în giulgiul aceleiași lipse de glorie și strălucire cu care se acoperise”. Rüştü Aras referindu-se la situația din Balcani (în special la relațiile Turciei cu Grecia) și la regimul strimtorilor spunea : „Pe noi existența acestui organism internațional nu ne poate decît mulțumi ; dacă n-ar exista unele țări care ne cer să le acordăm regimuri de favoare, ceea ce ne pune de multe ori într-o poziție delicată”. Apoi se referea și la atitudinea României la Comisia Strimtorilor exprimînd unele observații critice ale guvernului turc în legătură cu această atitudine spunînd că pentru România prietenia Turciei nu este neglijabilă și că Turcia „în anumite circumstanțe” va putea aduce servicii celor cu care va avea legături amicale²¹.

Numirea lui Ion Carp la 29 mai 1930 ministru titular al României la Ankara a însemnat un moment important în ridicarea pe o treaptă superioară a relațiilor dintre România și Turcia. Guvernul român acorda

¹⁸ Arh. M.A.E., fond 71, Turcia, 1923—1931, vol. 58, f. 172.

¹⁹ Ibidem, f. 177.

²⁰ Ibidem.

²¹ Vezi detaliile la Iulian Cărțînă, Ilie Seftiuc, *op. cit.*

o atenție deosebită, în cadrul politicii sale balcanice, relațiilor cu Turcia. Aceeași atenție acordau și turcii relațiilor cu România. Aceste considerente au determinat presa turcă să rezerve un amplu spațiu textului cuvântărilor pronunțate de ministrul României la Ankara Ion Carp și președintele Atatürk cu prilejul prezentării scrisorilor de acreditare.

Ziarul „Milliyet” reproducea pasagii mari din alocuțiunea reprezentantului român în Turcia în care acesta după ce îl asigură pe șeful statului turc că își va consacra toate eforturile dezvoltării prieteniei dintre cele două națiuni adăuga : „Republica Turcia a înregistrat progrese remarcabile sub conducerea inteligentă și fermă a Excelenței Voastre și al guvernului Domniei Voastre atât în domeniul economic cât și în domeniile politic și social. Țara mea vă adresează sincere felicitări pentru aceste succese și vă urează noi succese în activitate și un viitor din ce în ce mai fericit națiunii turce”²².

Kemal Atatürk în cuvântarea sa de răspuns se declara deosebit de satisfăcut de eforturile desfășurate de România în direcția consolidării bunelor raporturi cu Turcia și ura națiunii române „succese depline în toate domeniile de muncă și viață și un viitor cât se poate de fericit”²³.

La întărirea relațiilor de bună vecinătate între cele două state a contribuit și vizita unei delegații parlamentare românești efectuată la 30 august 1930 la Istanbul.

La sfârșitul deceniului al treilea al secolului nostru principalele chestiuni dintre țările balcanice erau rezolvate și create condițiile prielnice pentru stabilirea unor relații de colaborare. Locarno, Mica Înțelegere și gruparea statelor europene în tabere revizioniste și antirevizioniste au fost factorii care au impus statelor din regiunea balcanică să se constituie într-un grup de securitate regională. Alături de toate acestea au existat și alți factori care au dus la formarea Înțelegerii Balcanice²⁴. Încă de la Conferința de la Lausanne statele mici și-au dat din nou seama că se pot găsi mijloace pentru a impune marilor puteri o atitudine echitabilă față de statele mici și mijlocii. De altfel, poziția marilor puteri imperialiste față de Turcia dovedea tocmai o atare stare de fapt.

Ideea unei înțelegeri între țările balcanice a fost lansată pentru prima oară în cadrul Biroului Internațional pentru Pace cu sediul la Geneva. La congresul Biroului Internațional pentru Pace ținut la Atena între 6 și 10 octombrie 1929 fostul prim-ministru grec M. Papanastasiu a propus înființarea unei uniuni balcanice. Pe baza acestei propuneri Congresul a hotărât convocarea unei conferințe neoficiale între țările balcanice în chestiunea amintită. Conferința a avut loc la Atena cu participarea reprezentanților Albaniei, Bulgariei, Iugoslaviei, României, Turciei și Greciei la 5 octombrie 1930.

Eforturile diplomației românești se îndreptau îndeosebi în direcția asocierii țărilor din centrul Europei și regiunii Balcanilor, printr-o serie de acorduri regionale care să constituie partea integrantă a sistemului de securitate colectivă. România paralel cu eforturile pentru consolidarea

²² Ziarul „Milliyet” (Națiunea) din 31 mai 1930.

²³ Ibidem.

²⁴ Pentru detalii vezi E. Campus, *Înțelegerea Balcanică*, Edit. Academiei R.S.R., București 1972, și Cristian Popișteanu, *România și Antanta Balcanică*, ediția II-a, Edit. politică, București, 1971.

Micii Înțelegeri a desfășurat o largă activitate în scopul apropierii dintre statele balcanice și al menținerii păcii în regiunea de sud-est a Europei. Această conduită a politicii externe românești a fost exprimată hotărît de către delegația română la prima Conferință Balcanică din octombrie 1930. Această conferință neguvernamentală a statelor balcanice a reprezentat „un prim contact care a dovedit că existau suficiente elemente ca o colaborare balcanică să se poată realiza”²⁵. Poziția României a rămas favorabilă acestei inițiative de creare a unui sistem de securitate colectivă în Balcani și la Conferințele statelor balcanice ținute în anii următori. La una din aceste întruniri, marele diplomat român, Nicolae Titulescu, spunea : „Balcanii au fost prea multă vreme cîmpiile însingerate ale unei omeniri nebune pentru ca conducătorii responsabili să nu-și fi pus întrebarea : ce să facem pentru ca istoria să nu mai fie o repetare neîntreruptă a unui trecut odios ? La această întrebare nu este decît un singur răspuns : asocierea. Cel care vrea să recurgă la război să știe că se va izbi de rezistența unită a tuturor celorlalți”²⁶.

Ideea constituirii unui bloc balcanic a fost reluată într-o manieră mai specifică și mai conformă cu principiile politicii externe turcești de către Rüştü Aras în luna decembrie a anului 1930, la Geneva, cu prilejul sesiunii pregătitoare a Conferinței dezarmării. Rüştü Aras la Geneva a avut mai multe convorbiri cu reprezentantul român, C. Antoniaade, ministrul României la Geneva. Potrivit ministrului de externe al Turciei pentru ca blocul balcanic să fie solid, era nevoie ca fiecare din țările ce-l vor compune „să șteargă orice divergență nu numai între ele, dar și celelalte mai grave cu alți vecini ai lor”²⁷.

Această concepție venea în întîmpinarea inițiativelor marelui om politic român, Nicolae Titulescu, în direcția menținerii păcii în regiunea de sud-est a Europei. În consecință guvernul român lansă la 25 decembrie 1930 lui Tevfik Rüştü Aras invitația să viziteze oficial România, în luna februarie 1931. Ministrul turc s-a arătat foarte măgulit și a rugat guvernul român să binevoiască „a-i da latitudinea de a-și fixa el”²⁸ data vizitei.

După opinia noastră motivele acestei obiecții sînt de două feluri : primul motiv este de ordin administrativ. În ianuarie 1931 urma să sosească la Ankara prințul imperial al Japoniei, iar în februarie sau martie Ghandy. De asemenea, urmau să aibe loc negocieri în legătură cu plata datoriei otomane, precum și lucrările Parlamentului turc. Al doilea motiv era de ordin politic. Vizita la București necesita lui Rüştü Aras o pregătire mai serioasă și deci un răgaz mai îndelungat.

Presa românească din acea vreme acorda o importanță deosebită vizitei proiectate a lui Rüştü Aras în România. Ziarul „Lupta”, de pildă, referindu-se la unele informații pe care le dădeau cercurile străine, scria : „Aceste cercuri, îndeobște bine informate, cred că vizita d-lui Tevfik Rüştü-bey ar readuce pe planul actualității posibilitatea unei acțiuni mediatore a Turciei între România și Rusia”²⁹. Conform ziarului amintit, tratative în acest sens ar fi urmat timp de mai mulți ani între România și

²⁵ Eliza Campus, *op. cit.*, p. 61.

²⁶ N. Titulescu, *Documente diplomatice*, Edit. politică, București 1967, p. 555.

²⁷ Arh. M.A.E., fond 71, Turcia, 1923—1931, vol. 58, f. 201.

²⁸ *Ibidem*, f. 206.

²⁹ Ziarul „Lupta” din 15 ianuarie 1931.

Turcia prin reprezentanții diplomați. Aceste tratative nu au putut însă ajunge la finalizare din cauza schimbărilor de guvern din România. Cît despre obiectul discuțiilor ce vor urma la București cu prilejul vizitei ministrului afacerilor externe turc, aceleași cercuri credeau că ar fi vorba de mijlocirea încheierii unui tratat de neagresiune între România și U.R.S.S. Aceiași știre sub diferite forme a fost publicată și de către alte ziare românești³⁰.

Intenția mediatoare a Turciei între România și U.R.S.S. nu constituia un secret pentru opinia publică a timpului. Tefvik Rüştü Aras nu pierdea nici un prilej pentru a sugera ideea normalizării relațiilor dintre România și statul sovietic. De pildă, în legătură cu semnarea Pactului Litvinov (9 februarie 1929), se exprima astfel: „Pentru mine Pactul Litvinov este tot ce ați făcut mai bine pînă acum, căci ați aruncat o punte între Rusia și țara noastră spre binele nu numai al României, dar al Europei întregi”³¹.

Tefvik Rüştü Aras a supus primului ministru de atunci, Ismet İnönü, invitația guvernului român în privința vizitei ministrului afacerilor străine turcești în România. Ismet İnönü a fost de acord ca vizita lui Rüştü Aras să fie amînată cu cîteva luni.

Și presa turcă atribuia o mare însemnătate acestei vizite și o considera ca un simptom în favoarea înființării Uniunii Balcanice. Vizita lui Rüştü Aras în România (amînată pentru primăvara anului 1931) a fost din nou amînată. Reprezentantul României la Atena, Langa Rășcanu, referitor la această chestiune raportează că în cursul unei convorbiri avute cu ambasadorul Turciei la Atena, Enis-bei, i s-a comunicat că Tefvik Aras l-a informat, „cu adîncă părere de rău” că a fost nevoit a amîna din nou vizita ce trebuia s-o facă la București din cauza neașteptatelor alegeri parlamentare^{31 bis}. Din raport mai rezultă faptul că Rüştü Aras a precizat că în octombrie „va face cu orice preț această vizită”, cînd împreună cu conducătorii diplomației românești va căuta o formulă pe temeiul căreia să ajungă la o reluare a legăturilor cu Rusia”. Enis-bei îl mai informează pe diplomatul român că deține o știre din sursă sovietică (ambasadorul sovietic la Atena) din care rezultă că „guvernul sovietic e doritor a ajunge la o înțelegere cu România”³². În același timp statele balcanice se preocupau de întărirea legăturilor dintre ele, un exemplu în acest sens constituindu-l proiectul unei înțelegeri balcanice formulat pentru prima dată de Titulescu și reluat acum de Polihroniadis ministrul Greciei în Turcia. După părerea lui Polichroniadis în maximum o lună toate chestiunile pendinte între Bulgaria și Grecia vor putea fi lichidate „grație medierii domnului Henderson”. După lichidarea acestor chestiuni, Turcia, Grecia și Bulgaria vor putea forma un bloc, nu în sensul unei alianțe opuse unei alte alianțe, ci în sensul unei grupări de puteri — legate între ele prin tratate de amiciție și neutralitate — al căror interes comun va fi de a lucra „pentru stabilirea păcii în Orientul Apropiat”³³. Potrivit părerii lui Polichroniadis,

³⁰ Ibidem.

³¹ Arh. M.A.E., fond Turcia, 1923—1931, vol. 58, f. 222—227.

^{31 bis} Ibidem, f. 258.

³² Ibidem.

³³ Arh. M.A.E., fond 71, Turcia, 1923—1931, vol. 58, f. 256.

România ar trebui să se alăture la noua triplă înțelegere balcanică, căci „ar putea juca un rol împăciuator între Iugoslavia și Bulgaria, împreună cu Turcia³⁴.”

A doua conferință balcanică s-a întrunit la Istanbul în octombrie 1931. La această întrunire, spre deosebire de prima conferință, au fost luate în discuție chestiunile esențiale ale încheierii unei înțelegeri balcanice. Însă acest deziderat nu s-a putut realiza nici la conferința de la Istanbul. Participanții s-au mulțumit cu o serie de măsuri privind colaborarea în domeniul economic, tehnic și cultural³⁵.

Insemnătatea celei de-a doua conferințe balcanice constă în precizarea în condițiile respective a principiilor neagresiunii, reglementării pe cale pașnică a litigiilor internaționale, asistenței mutuale, egalității în drepturi, neamestecului în treburile interne și independenței statelor balcanice.

Nici la a treia conferință balcanică, întrunită la București între 23 și 26 octombrie 1932, nu s-a ajuns la un consens care să permită semnarea mult așteptatei înțelegeri balcanice. Delegația bulgară (după primele ședințe) a propus din nou suspendarea tratativilor. Reprezentanții Bulgariei pînă în urmă au părăsit dezbaterile. Își motivau hotărîrea prin faptul că nu au fost îndeplinite recomandările anterioare privind întîlnirile bilaterale consacrate examinării statutului minorităților³⁶. Celelalte țări participante și-au continuat lucrările pe tema relațiilor economice și sociale, precum și pe tema semnării unei înțelegeri vamale. În ciuda unor divergențe între participanți a început să se contureze o părere acceptată de toate părțile privind Înțelegerea Balcanică.

În timpul conferințelor balcanice avuseseră loc mari evenimente economice și politice pe scară mondială și europeană care provocaseră mari cotituri în relațiile dintre state, inclusiv statele balcanice. În perioada crizei economice dintre anii 1928—1933 în țările mici și mijlocii din sud-estul Europei s-a conturat o concepție nouă în privința politicii internaționale, potrivit căreia criza economică „putea fi ușor depășită pe baza unor înțelegeri economice regionale”³⁷. În consecință relațiile oficiale dintre guvernele țărilor acestei regiuni deveniră extrem de active. La a patra conferință balcanică ținută la Salonic între 5 și 11 septembrie 1933 s-a întărit convingerea printre participanți precum că este nevoie de o acțiune mai largă de convingere și a altor state decît cele direct interesate de necesitatea semnării unei înțelegeri balcanice. Ministrul afacerilor străine al Greciei, M. Maximos întreprinde un turneu la Paris, Londra și Roma cu intenția de a explica marilor puteri de atunci particularitățile Pactului Balcanic pe care încercau să-l închege țările din zona amintită. Autoritățile guvernamentale engleze și franceze au declarat deschis că vor sprijini un atare pact, guvernul italian însă s-a abținut să-și exprime opinia în legătură cu acest proiect. Presa italiană a avut un ton rigid. Pe de altă parte personalitățile politice din țările balcanice s-au angajat într-o acțiune

³⁴ Ibidem.

³⁵ A. Suat Bilge și alții, *op. cit.*, p. 108.

³⁶ Cristian Popișteanu, *România și Antanta Balcanică*, ediția III-a, Edit. politică, București, 1971, p. 90.

³⁷ E. Campus, *Les états balkaniques et du sud-est européen*, etc. în Rezumatul comunicărilor la al 3-lea Congres internațional sud-est european, 1974, București, tomul I, Istorie, p. 341.

susținută pentru pregătirea textului viitorului tratat de Înțelegere Balcanică. Principala greutate consta în contracararea tendințelor divergente ce se manifestau cu putere în această regiune. În scopul eliminării tendințelor amintite s-au inițiat o serie de vizite reciproce între conducătorii statelor balcanice. Primul ministru grec, Cialdaris, de pildă, vizitează în toamna anului 1933 Ankara și cu acest prilej se încheie la 14 septembrie 1933 Pactul Antantei Cordiale între cele două state menționate. Primul articol al acestei înțelegeri cuprindea garanții din partea Turciei privind inviolabilitatea hotarelor Greciei. La 20 septembrie al aceluiași an premierul turc Ismet İnönü împreună cu Rüştü Aras au întreprins o călătorie în capitala Bulgariei. Au propus guvernului bulgar de atunci aderarea la Pactul Antantei Cordiale dintre Turcia și Grecia. Bulgaria a refuzat această propunere. Vizita s-a soldat doar cu prelungirea cu încă 5 ani a tratatului de neutralitate. Tot în luna septembrie ministrul de externe turc, Rüştü Aras a vizitat Belgradul. Vizita respectivă s-a încheiat cu semnarea Tratatului de prietenie, neagresiune, asistență mutuală, arbitraj și conciliere la 27 noiembrie 1933, între Iugoslavia și Turcia. Guvernul turc lansase încă în luna aprilie a anului 1933 o invitație lui N. Titulescu pentru a vizita Turcia. „Președintele Republicii Turcia și guvernul turc ar fi fericiți a-l primi la Ankara în cazul cînd timpul de care dispune i-ar permite o vizită în capitala Turciei”³⁸ — se spune în telegrama amintită. Guvernul turc acorda o deosebită importanță vizitei lui N. Titulescu în Turcia. Rüştü Aras îi arăta lui Ioan Carp, reprezentantul României la Ankara, un anteproiect în privința Pactului de neagresiune între România și Turcia spunînd că lasă lui N. Titulescu „toată latitudinea” de a redacta acest proiect, în sensul impus de interesele României, și de comun acord cu „domnul Jeftici al Iugoslaviei”³⁹.

Știrea proiectatei vizite a lui N. Titulescu în Turcia a pus în mișcare presa turcă, care, folosindu-se de acest prilej s-a grăbit să pună în atenția opiniei publice o serie de chestiuni referitoare la relațiile dintre cele două națiuni. Ediția în limba franceză („La république”) al ziarului „Cumhuriyet”⁴⁰ a reprodus un interviu realizat de redactorul șef al acestui cotidian, Yunus Nady, cu Gelal-bei, ministrul economiei naționale turce, aflat pentru cură la Vichy. Din interviu rezultă faptul că Turcia studiază alegerea unei noi căi de comunicație cu Europa, alta decît prin Adria-tica. Pînă atunci legăturile comerciale ale Turciei cu Ungaria, Austria, Cehoslovacia, o parte din Polonia și sudul Germaniei se făceau prin Triest. Acest lucru era dezavantajos pentru Turcia. Deoarece mărfurile transitînd prin Triest, erau considerate ca destinate Italiei, și astfel Turcia nu putea avea statistici precise și conturi regulate cu statele din Europa Centrală. În interviul amintit, ministrul economiei naționale turce își exprima părerea că este posibil să se aleagă pentru mărfurile turcești un port de tranzit în România și toate mărfurile destinate statelor din Europa Centrală să fie dirijate prin acest port.

Nicolae Titulescu și persoanele care îl însoțeau au sosit la Istanbul la 14 octombrie 1933 venînd de la Sofia unde a depus eforturi pentru

³⁸ Arh. M.A.E., fond 71, Turcia, 1932—1936, vol. 59, f. 8.

³⁹ Ibidem, f. 59.

⁴⁰ „La République” din 8 septembrie 1933.

atragera Bulgariei în viitorul pact balcanic. Presa turcă, fără excepție, salută în termeni entuziaști vizita făcută de Titulescu în Turcia, scoțind în relief marile sale calități de om de stat și activitatea prodigioasă ce desfășoară, în general în interesul păcii și în special pentru apropiere amicală dintre statele balcanice. Iată numai câteva din titlurile articolelor publicate de ziarele turcești în edițiile lor în limba franceză în preajma acestei vizite : „Les idées de monsieur N. Titulescu”⁴¹, „La visite de N. Titulescu”⁴², „Les relations turco-roumaines”⁴³, „N. Titulescu”. Cu prilejul vizitei lui N. Titulescu la Ankara a fost semnat la 17 octombrie 1933 Tratatul de amicitie, de neagresiune, de arbitraj și de conciliere între România și Turcia. Tratatul conține 22 de articole. După ce în articolul I al tratatului se invoca faptul că între „Regatul României și Republica Turcia este și va fi pace inviolabilă și amicitie sinceră și perpetuă”⁴⁴ în articolul II se arată : „Credincioși angajamentelor lor luate, de a nu recurge una față de cealaltă la război ca mijloc al politicii lor naționale, nici la agresiune așa cum ea a fost definită prin Convențiunile din 3 și 4 iulie 1933 și deci, de a nu participa la un act de agresiune comis de către un terț, cele două Înalte Părți Contractante iau pe lângă aceasta angajamentul de a condamna orice agresiune sau orice participare la o agresiune oarecare încercată de terți precum și orice înțelegere agresivă împotriva uneia sau celeilalte dintre cele două țări”⁴⁵.

Rüştü Aras în cuvîntarea sa rostită la banchetul dat de Ministerul de Externe al Turciei, după semnarea tratatului, în onoarea delegației române, spunea printre altele : „Poporul turc și român în viața paralelă pe care au petrecut-o împreună, n-au încetat nici odată de a se simți atrase unul către altul de acel fluid binefăcător care constituie pentru atit de mult doritul viitor de comprehensiune și de cooperare generală a popoarelor”⁴⁶.

Reprezentantul român, N. Titulescu, în cuvîntarea sa de răspuns în cadrul aceleiași recepții făcea o amplă evocare a istoricului prieteniei dintre cele două națiuni și se oprea asupra trăsăturilor naționale specifice ale acestora cu următoarele constatări : „...națiunea turcă are după mine, printre multe altele, trei calități neprețuite : un puternic sentiment național, o loialitate profundă, o generozitate înăscută. Cred că veți regăsi cu ușurință aceste caracteristici și la poporul român — adăuga N. Titulescu — și continua astfel : „Or, dacă sentimentul național este acela care asigură existența popoarelor, generozitatea este aceea care face posibilă înțelegerea prin comprehensiunea punctului de vedere al altuia, iar loialitatea este aceea care dă înțelegerii toată valoarea sa prin certitudinea pe care o ai că ea va fi scrupulos respectată”⁴⁷.

Ministrul de externe al României, N. Titulescu, după ce a semnat Tratatul de amicitie de la Ankara s-a înapoiat la Istanbul. Aici a vizitat unele din monumentele importante ale orașului, a asistat la un dejun

⁴¹ „L'Akcham” (Seara) din 13 octombrie 1933.

⁴² „La Turquie”, 14 octombrie 1933.

⁴³ „L'Akcham”, Ibidem.

⁴⁴ „Istanbul”, 14 octombrie 1933.

⁴⁵ Pațul de la Paris din 27 august 1928 relativ la renunțarea la război.

⁴⁶ Arh. M.A.E., fond Turcia, 1932—1936, vol. 59, f. 59.

⁴⁷ Arh. M.A.E., fond 71, Turcia, 1932—1936, vol. 59, f. 59.

oferit în onoarea sa, a primit pe reprezentanții presei turcești din localitate, apoi a plecat la Atena. Vizita lui N. Titulescu în Turcia și încheierea Tratatului de amiciție și neagresiune dintre România și Turcia au produs în această țară o impresie extrem de favorabilă și presa turcă și-a exprimat via satisfacție a cercurilor oficiale și în general a opiniei publice turcești cu ocazia acestui eveniment atât de important pentru relațiile dintre cele două țări. Ziarul „Milliyet”⁴⁸, de pildă, în articolul de fond intitulat „Amiciția turco-română”, sub semnătura deputatului Mahmut-bei, scria printre altele: „Turcia și România nu au frontiere comune, dar au multiple interese comune. Cu acest titlu colaborarea turco-română este chemată să dea rezultate importante pentru cel mai mare bun: pacea”. Vizita ministrului român la Ankara, precum și rezultatele concrete ale acesteia au trezit ecou favorabil și în presa românească. Ziarul „Universul” în ediția sa din 19 octombrie 1933 subliniază „sforțările desfășurate de cele două țări pentru cauza păcii în general și în Balcani în special”, precum și perfectă comunitate de vederi constatată în acest domeniu, reproducea în întregime declarațiile lui N. Titulescu făcute agenției telegrafice turce. Iată-le: „Părăsesc Ankara cu o emoție foarte puternică și foarte plăcută. Foarte puternică — pentru că sint plin de admirație față de rezultatele concrete și uimitoare pe care poporul turc le-a realizat în ultimii zece ani. Foarte plăcută — pentru că am întâlnit la conducătorii turci o comprehensiune a spiritului de umanitate, care explică foarte bine politica pacifică pe care Turcia o duce față de toate națiunile lumii”. În aceeași declarație N. Titulescu constata o perfectă armonie de vederi asupra tuturor chestiunilor discutate cu conducătorii turci și adăuga: „Explicația este foarte simplă. România, ca și Turcia, vede un singur lucru: pacea în ea însăși și nu în avantajele ei egoiste”. Cit despre tratatul semnat la Ankara îl considera prima verigă în organizarea păcii în Balcani, la care toate țările, fără excepție, trebuie să lucreze din toate puterile lor. Același ziar⁴⁹ într-un alt articol cu titlul: „Semnarea Pactului de neagresiune și amiciție între România și Turcia” insistă asupra semnificației Pactului pentru România. Tema respectivă este abordată și de „Facla”⁵⁰

Intr-adevăr, tratatul semnat la Ankara deschidea drumuri care nu puteau fi întrezărite în pactul de definire a agresorului. El conține o formulă mai largă decât cea prevăzută la Geneva. În acest tratat se face un pas înainte condamnându-se nu numai agresiunea unui stat terț contra unuia din statele semnatare, dar și orice înțelegere agresivă îndreptată de statele terțe împotriva României sau Turciei. Prin acest pact cele două state se obligă la amiciție sinceră și perpetuă. Ele — conform acestei înțelegeri — vor căuta să tindă către o atitudine comună în politica externă. Dar ceea ce este cu deosebire interesant de semnalat e faptul că pentru prima oară Turcia primește ca în cazul cînd România va fi atacată să-i acorde mai mult decât strictă neutralitate.

Cu semnarea acestui pact începe a doua fază a operei constructive întreprinsă de Titulescu ca mandatar al Micii Înțelegeri în Balcani. Refe-

⁴⁸ „Milliyet” (Națiunea), 19 octombrie 1933.

⁴⁹ „Universul”, 19 octombrie 1933.

⁵⁰ „Facla” 19 octombrie 1933.

rindu-se la această chestiune „Le Temps”⁵¹ observă : „Ministrul de externe român este calificat, avându-se marea sa personalitate, să preia conducerea activității diplomatice în Balcani”. Același ziar mai adăuga următoarele : „Se poate constata cu satisfacție de pe acum, că popoarele balcanice sînt dispuse să rezolve problemele ce le interesează în cercul lor de activitate”. În acest fel s-a încheiat lanțul înțelegerilor bilaterale între România, Turcia, Grecia și Iugoslavia. După ani de tatonări și tratative Înțelegerea Balcanică a fost semnată la 9 februarie 1934 la Atena între România, Turcia, Grecia și Iugoslavia. Prevederile esențiale ale înțelegerii Balcanice sînt exprimate în trei articole⁵².

Din clauzele tratatului rezultă cu maximum de claritate că Antanta Balcanică a fost înființată cu scopul de a garanta securitatea, independența și integritatea țărilor din Balcani împotriva oricărei agresiuni.

Însă cercurile imperialiste germane, interpretînd ostentativ prevederile pactului, încercau să creeze discordie între statele balcanice. Guvernul german contesta caracterul defensiv al pactului și căuta să acrediteze ideea că Înțelegerea Balcanică era îndreptată împotriva acelor țări balcanice care nu erau membre ale pactului. Nicolae Titulescu cu prilejul unui dîneu oferit în cinstea ministrului de externe turc, Rüştü Aras, lua atitudine categorică împotriva acestei încercări de disensiune :

„Națiunea română știe că în opera de colaborare internațională, căreia ea i s-a consacrat cu sinceritate și spirit de continuitate, a găsit în nobila națiune turcă prietenul credincios care, fără concertare prealabilă, a gîndit și a simțit întotdeauna ca ea.

...România și Turcia sînt menite să practice o prietenie sinceră și activă”⁵³. Marele diplomat român într-o altă cuvîntare ținută la un dîneu oficial, dat de Tefvik Rüştü-bey în anul 1934, cu prilejul unei conferințe a Înțelegerii Balcanice remarcă între altele :

„Niciodată nu am înțeles mai bine ca ieri, pe platourile Anatóliei, la razele unui soare ce lumina sufletele la fel ca lucrurile, valoarea și sensul Înțelegerii Balcanice. Da, noi dorim pacea”⁵⁴.

Turcia avea motivele sale care o determinau să pledeze și să participe la Înțelegerea Balcanică. Statul turc considera această înțelegere un fel de scut de apărare împotriva unui eventual pericol ce putea să apară din afara regiunii balcanice. În acei ani cel mai mare pericol pentru Turcia îl constituia statul fascist italian. Expresia „mare nostrum” referitoare la Marea Mediterană folosită foarte des de către Mussolini nu era altceva decît o amenințare la adresa Turciei și a celorlalte state din bazinele acestei mări. Stăpînirea italiană asupra insulelor Dodecanez provoca guvernului turc permanentă îngrijorare. În fața acestei situații Turcia dorea echilibru în Balcani și semnarea unei înțelegeri între statele din această zonă pentru a contracara în acest fel tendințele expansioniste ale lui Mussolini.

⁵¹ „Le Temps”, 19 octombrie 1933, în Arh. M.A.E., fond 71, Turcia, 1933-1936, vol. 59, f. 66.

⁵² Pentru detalii privind textul Înțelegerii Balcanice vezi E. Campus, *Înțelegerea Balcanică*, Edit. Academiei R.S.R., București 1972; și Cristian Popișteanu, *România și Antanta Balcanică*, ediția II-a, București, Edit. politică, 1971.

⁵³ Nicolae Titulescu, *Documente diplomatice*, Edit. politică, București, 1967, p. 553.

⁵⁴ Nicolae Titulescu, *op. cit.*, p. 581.

Atatürk, în cuvîntarea inaugurală rostită la 1 noiembrie 1934 cu prilejul deschiderii noii sesiuni parlamentare, referitor la Înţelegerea Balcanică spunea printre altele : „Înţelegerea Balcanică constituie un important document menit să garanteze statelor balcanice un mare respect reciproc. Este evidentă valoarea documentului amintit din punct de vedere al apărării inviolabilităţii graniţelor statelor balcanice”⁵⁵. Într-o altă cuvîntare Atatürk condamna făţiş actele fascismului german şi italian, spunînd printre altele că „unii conducători de state, nesinceri, ameninţă omenirea cu agresiunea”, chemînd în acelaşi timp masele să-şi spună cuvîntul, „să facă în așa fel ca soarta acestor state să fie încredinţată în mîinile unor oameni de un înalt caracter şi ținută morală”⁵⁶.

La 11 mai 1934, România era onorată de vizita lui Tevfik Rüştiî Aras. Cu acest prilej ministrul turc făcea un bilanţ al relaţiilor de amiciţie dintre România şi Turcia, spunînd că această prietenie își găsește expresia în trei acte diplomatice : Declarația purtînd definiția agresorului — act de o importanță capitală în raporturile reciproce ale partilor contractante — Tratatul turco-român de arbitraj și în sfîrșit, Tratatul de Înţelegere Balcanică, tratat care permitea statelor semnatare să coopereze, rămîinînd în același timp scrupulos credincioase prietenilor existente, în opera de consolidare a păcii și securității în Balcani⁵⁷. Apoi referindu-se la cuvîntarea rostită de Titulescu la intrarea Turciei în Societatea Națiunilor (18 iulie 1932) Aras spunea : „Am plăcerea de a evoca aici, cu acest prilej, cuvintele atît de cordiale pe care Excelența Voastră a binevoit să le pronunțe, în acea împrejurare, cu privire la țara mea. Țin mult să vă spun încăodată că aceste cuvinte pline de afecțiune și de simpatie au fost atunci viu resimțite de poporul turc și ne-au făcut să fim recunoscători”⁵⁸.

Premierul de atunci al Republicii Turcia, İsmet İnönü, se referea pe larg la relațiile cu România într-o declarație de politică externă la ședința parlamentului turc din 5 iulie 1934. „Cu România — spune İnönü — noi am semnat în ultimii ani diverse documente internaționale. Este un izvor de satisfacție pentru noi colaborarea cu România în domeniul politicii de pace și de îngrădire a agresiunii”⁵⁹.

România și Turcia nu concepeau ca relațiile lor să se limiteze numai la probleme externe. Nicolae Titulescu surprinsese încă în 1934, la Ankara, cu prilejul unei conferințe a Înțelegerii Balcanice, posibilitățile de schimburi economice între cele două țări, schimburi ce urmau să se intensifice în anii următori. În cuvîntarea rostită la dîneul oficial dat de Tevfik Rüştiî-bey cu ocazia acelei conferințe diplomatul român remarcă între altele : „Înţelegerea Balcanică e destinată să străbată gama tuturor felurilor de acorduri, al căror cer se lărgeste din ce în ce mai mult. Într-adevăr noi discutăm în acest moment intensificarea relațiilor economice și a căilor de comunicație, îndeosebi a acelora care utilizînd Dunărea și Marea Neagră, sînt chemate să activeze schimburile statelor balcanice și ale Europei Centrale cu Asia”⁶⁰.

⁵⁵ În Mehmet Gönülöbol și Cem Sar, *op. cit.*, p. 112.

⁵⁶ *Islam Ansiklopedisi* (Enciclopedia Islamică) p. 795.

⁵⁷ Arh. M.A.E., fond 71, Turcia, 1932—1936, vol. 59, f. 101.

⁵⁸ *Ibidem*.

⁵⁹ Arh. M.A.E., fond 71, Turcia, 1932—1936, vol. 59, f. 108 (Buletinul din Ankara).

⁶⁰ Ziarul „Universul” din 1 noiembrie 1934.

Investigațiile făcute pe baza celor mai diverse categorii de izvoare— surse documentare de primă însemnătate, cum sînt materialele de arhivă, literatură de specialitate în limba română și turcă și alte limbi, presă— duc la concluzia că relațiile româno-turce în perioada studiată au fost sub îndoitul semn al Tratatului de amicitie, neagresiune, arbitraj și conciliațiune semnat la Ankara în octombrie 1933 și al Pactului de Înțelegere Balcanică, iscălit la Atena la 9 februarie 1934.

Atit diplomația română, cit și cea turcă au urmărit în permanență întărirea relațiilor de prietenie, bună vecinătate și de colaborare activă dintre țările respective. Tovarășul Nicolae Ceaușescu cu prilejul vizitei în Turcia, în anul 1969, se referea printre altele și la legăturile din această perioadă. În această chestiune spunea : „Aș dori să relievez în această privință rolul cu totul deosebit pe care l-a avut în acest sens întemeietorul Turciei moderne, marele om de stat Mustafa Kemal Atatürk, care vedea în relațiile bune cu România — după propria sa expresie — „un motiv de continuă satisfacție”⁶¹.

Lupta pentru independență, suveranitate și integritate teritorială, precum și voința de a-și hotări singure destinul constituiau premisele politice și diplomatice ale acestor relații de colaborare activă. Motivele de ordin economic aveau aceeași pondere în relațiile dintre cele două țări vecine.

Strădaniiile în direcția păstrării unor relații de prietenie și colaborare au continuat și după anul 1934. Următorul moment semnificativ al acestor relații l-a constituit Conferința de la Montreux din 1936. În ajunul celui de al doilea război mondial, cele două națiuni și-au unit eforturile și au luptat din răspuțeri pentru a stăvili pericolul agresiunii fasciste.

Dezvoltarea unor relații de bună vecinătate și colaborare activă între România și Turcia constituie una din coordonatele esențiale ale diplomației României și în zilele noastre. Comunicatul comun adoptat în timpul vizitei tovarășului Nicolae Ceaușescu în Turcia sublinia că cele două delegații „pronunțindu-se, de asemenea, în favoarea dezvoltării raporturilor de bună vecinătate între statele din Balcani într-un spirit de înțelegere mutuală și subliniind importanța unor astfel de raporturi pentru întărirea păcii regionale și mondiale, cele două părți au relevat cu satisfacție aportul constructiv al relațiilor de prietenie româno-turce la evoluția pozitivă a situației din Balcani”⁶².

În vara anului 1976, pentru a doua oară într-un răstimp de cîțiva ani, șeful statului român este oaspete al Turciei, mărturie a evoluției ascendente a relațiilor de prietenie dintre cele două țări.

Dialogul la nivel înalt ce a avut loc cu prilejul acestei vizite reprezintă, în același timp, o contribuție de seamă la cauza păcii și înțelegerii în Balcani, pe continentul european și în întreaga lume.

Tovarășul Nicolae Ceaușescu, în toastul rostit cu prilejul acestei vizite arăta că : „atit cooperarea, cit și schimburile multilaterale dintre România și Turcia vor contribui la propășirea economică și socială acelor două țări, precum și la promovarea cauzei păcii și înțelegerii între națiuni”⁶³.

⁶¹ „Scnteia” din 26 martie 1969.

⁶² „Scnteia” din 30 martie 1969.

⁶³ „Lumea” din 26 iunie 1976.

LES RELATIONS ROUMANO—TURQUES ENTRE 1928—1934

RÉSUMÉ

La crise économique et les effets politiques de celle-ci ont représenté les deux aspects essentiels de la situation internationale sur la toile de fond de laquelle se sont développés les rapports roumano-turcs au cours des années 1928—1934. Le maintien de l'indépendance et de l'intégrité nationale, ainsi que la lutte contre la politique révisionniste, revancharde constituaient les objectifs politiques poursuivis par les diplomates des deux Etats sur le plan extérieur, à l'époque.

Les contacts politiques et diplomatiques à divers échelons ont représenté un important apport au développement des relations entre les deux Etats durant la période soumise à l'étude. Gh. Filality, chef de la mission diplomatique roumaine dans la capitale de la Turquie, fut successivement reçu par Rüştü Aras, ministre des Affaires Etrangères de Turquie, le 4 novembre 1927, et par Kemal Atatürk, le 18 mai 1928.

Après ces premiers contacts diplomatiques fut créé près la Présidence du Conseil des ministres un Conseil Supérieur Economique en Turquie, destiné à appuyer le développement des rapports roumano-turcs dans le domaine économique. La nomination d'une commission à Bucarest chargée de mener des négociations pour la conclusion d'un traité commercial avec la Turquie a constitué le pas suivant vers le resserrement des liens économiques entre la Roumanie et la Turquie.

Lors de la visite de Nicolae Titulescu à Ankara, le 17 octobre 1933 fut signé le Traité d'amitié, de non-agression, d'arbitrage et de conciliation entre la Roumanie et la Turquie. Les deux Etats (signataires du Pacte Briand-Kellog ainsi que des conventions pour la définition de l'agression de juillet 1933) ont signé ultérieurement, aux côtés de la Grèce et de la Yougoslavie, l'Entente Balkanique, à Athènes, le 9 février 1934.

Jusqu'à la deuxième guerre mondiale, les relations roumano-turques se sont déroulées sous le double signe du Traité d'amitié et du Pacte Balkanique.

RELAȚIILE INTERNAȚIONALE ÎN RĂSĂRITUL ȘI SUD-ESTUL EUROPEI ÎN SECOLELE XIV—XV*

DE

ȘERBAN PAPACOSTEA

I. — EUROPA RĂSĂRITEANĂ

1. — *Sfârșitul hegemoniei Hoardei de Aur*¹. În primele decenii ale secolului al XIV-lea, dominația Hoardei de Aur s-a menținut intactă în Europa răsăriteană și sud-estică, astfel cum se așternuse după marea invazie din 1241 și în cursul următoarelor campanii tătare. În afara ariei de dominație directă — îndeosebi stepa nord pontică pînă la Dunărea de Jos —, tătarii își impuseră suzeranitatea unui șir de state aflate în raza acțiunilor lor militare, îndatorate toate să le plătească tribut, să participe cu contingente la expedițiile lor și să-și trimeată căpeteniile pentru confirmare la Hoardă. Cel mai apăsător au resimțit dominația tătară cnezatele ruse cele mai apropiate de centrul puterii Hoardei de Aur; în partea apuseană a ariei de dominație a Hoardei se aflau, în diferite grade de dependență, Lituania, cnezatul Halici, formațiile politice de pe teritoriul Moldovei, Țara Românească, Bulgaria și, cu intermitențe, Serbia.

În anul 1340, invaziile tătare erau încă la fel de temute la Bizanț, care se aștepta la un mare asalt din partea Hoardei de Aur, ca și în Ungaria și Polonia. Forța militară a tătarilor părea așadar capabilă să mențină controlul asupra întregului spațiu supus Hoardei de Aur. Dar încă în deceniul următor, hegemonia tătară începe să fie contestată cu succes, îndeosebi în teritoriile ei apusene; apoi, încurajată de criza dinastică

* Studiul de față e un capitol din tratatul de *Istorie universală* volumul II (consacrat evului mediu) în curs de elaborare. Întrucît apariției și rolului țărilor române în secolele XIV—XV le-au fost rezervate un loc aparte în această sinteză, ele nu figurează decît incidental în rîndurile de mai jos.

Indicațiile bibliografice trimit doar la citeva din lucrările cele mai de seamă consacrate temelor dezbătute; informație bibliografică suplimentară poate fi găsită în lucrările citate.

¹ Pentru declinul Hoardei de Aur, v. R. Grousset, *L'empire des steppes. Attila. Gengis-khan. Tamerlan*, Paris, 1939; B. D. Grekov și A. I. Iacubovschi, *Hoarda de Aur și decăderea ei*, București, 1953; M. G. Safargaliev, *Raspad Zolotoi Ordi*, Saransk, 1960; B. Spuler, *Die Goldene Horde. Die Mongolen in Russland, 1223—1502*, Wiesbaden, 1965.

Pentru ofensiva polonă și ungară în spațiul rus apusean și românesc aflat sub suzeranitatea Hoardei de Aur, v. între altele: H. Paszkiewicz, *Polityka ruska Kazimierza Wielkiego*, Warszawa, 1925; G. Rhode, *Die Ostgrenze Polens. Politische Entwicklung, kulturelle Bedeutung und geistige Auswirkung*, I. *Im Mittelalter bis zum Jahre 1401*, Köln—Graz, 1945; P. W. Knoll, *The Rise of the Polish monarchy. Piast Poland in East-Central Europe*, Chicago—London, 1975; Ș. Papacostea, *Triumful luptei pentru nealtnare: întemeierea Moldovei și consolidarea statelor feudale românești*, în vol. *Constituirea statelor feudale românești*, București, 1980, p. 165—193.

devenită endemică după moartea hanului Berdibeg (1360/1361), mișcarea de emancipare cuprinde arii din ce în ce mai întinse. Eforturile repetate de restaurare a unității Hoardei de Aur și a ariei ei de dominație au reușit doar să încetinească procesul de dezagregare a puterii tătare în Europa răsăriteană, nu însă și să o restabilească durabil.

În apus, primele lovituri au venit din partea regatelor polon și ungar, ieșite ambele dintr-o grea criză de fărâmițare feudală, cel dintii sub ultimii regi din dinastia Piaștilor, Wladislaw Lokietek și Cazimir cel Mare, cel din urmă sub noua dinastie a regilor angevini, Carol Robert și Ludovic I.

Sub Carol Robert, Ungaria a încercat în citeva rinduri, fără succes însă, să îndepărteze de la hotarele ei primejdia tătară. Doar alianța încheiată cu Polonia și acțiunea comună a celor două regate în răsărit avea să le îngăduie însemnate progrese în detrimentul Hoardei de Aur. Acțiunea a fost precedată de desprinderea Poloniei din conflictul cu Boemia regelui Ioan de Luxemburg, în favoarea căruia regele Cazimir renunță la Silezia (1339), și din cel cu Ordinul teuton, căruia regele polon îi recunoaște stăpânirea asupra gurilor Vistulei și a Pomeraniei (tratatul de la Vișegrad, noiembrie 1335, apoi într-o formă lărgită, tratatul de la Kalisz, iulie 1343), cucerite de cavaleri la începutul secolului al XIV-lea. Încheind această înțelegere cu Ordinul teuton, Polonia a renunțat pe termen îndelungat la efortul de restabilire a contactului direct cu Marea Baltică, devenită una din zonele cele mai înfloritoare ale marelui comerț internațional. Concomitent însă, Polonia s-a angajat în politica de expansiune în răsărit care avea să aibă drept rezultat cucerirea unor însemnate teritorii ale Rusiei apusene (1340—1366), crearea uniunii polono-lituaniene (1385) și instaurarea suzeranității polone asupra Moldovei (1387), fapt în urma căruia statul polon avea să devină o putere pontică.

Deschisă în 1340 de campania la Halici a regelui Poloniei care revendica moștenirea cnezatului rus rămas vacant după moartea ultimului său titular, cneazul Jurii Boleslav, acțiunea celor două regate s-a lovit de rezistența boierimii locale, ostile programului inițial de catolicizare al regelui Cazimir, precum și a tătarilor, amenințați să piardă unul din teritoriile aflate în dependența lor, și a lituanienilor, care revendicau și ei drepturi asupra teritoriilor ruse apusene. După un șir de înfruntări cu tătarii și după repetate expediții „cruciate” împotriva lituanienilor, păgini încă la această dată — acțiuni la care au luat parte alături de Polonia și Ungaria, Ordinul teuton, Boemia și Imperiul —, Cazimir a reușit în 1349 să încorporeze cnezatul Halici la regatul său; rezultatul avea să fie consolidat în cursul anilor următori, în urma unor noi mari campanii ungaro-polone împotriva lituanienilor și a tătarilor. În 1366, în cadrul unei noi extinderi a ariei de dominație ungară și polonă în Europa răsăriteană și sud-estică, regele Cazimir a adus în dependența regatului său Volhinia și Podolia.

Nu mult timp după deschiderea acțiunii la Halici, a început și ofensiva regatului ungar la răsărit de Carpați, în direcția gurilor Dunării. Reconcilierea dintre Ludovic de Anjou și Nicolae Alexandru, domnul Țării Românești, și cooperarea lor în lupta împotriva tătarilor a făcut posibilă respingerea dominației Hoardei de Aur din regiunea Dunării de Jos, în urma campaniilor din 1345 și 1346. Tot acum, în împrejurările

legate de aceste acțiuni militare la Halici și în regiunea Dunării de Jos, apare Moldova, la început ca o căpitanie regală, apoi ca stat de sine stătător. În urma acestor desfășurări, tătarii nu au mai păstrat în spațiul românesc decât o enclavă pe țărmul Mării Negre, pînă în ultimele decenii ale secolului XIV. Din Lituania pînă în regiunea gurilor Dunării, dominația Hoardei de Aur a suferit o îngustare sensibilă ca urmare a ofensivei puterilor creștine.

Blocați în expansiunea lor în spațiul rus și folosind conjunctura favorabilă creată de criza dinastică din statul tătar, lituanienii, a căror expansiune în răsărit începuse încă din secolul anterior, înaintează acum în teritoriile de sub stăpînirea Hoardei de Aur. Victoria cîștigată asupra tătarilor de cneazul lituanian Olgierd la Sinie Vodî (Apele albastre, afluent al Bugului) în 1362 sau 1363 a deschis larg calea expansiunii lituaniene în Ucraina și Podolia. Kievul însuși, vechea capitală a Rusiei, avea să intre curînd sub stăpînirea lituaniană care avea apoi să se întindă pînă la țărmul Mării Negre.

Încurajat de eroziunea puterii tătare, cneazul Moscovei începe să-și manifeste tot mai hotărît tendința de emancipare de sub dominația Hoardei de Aur. Sub cneazul Dimitrie (1362—1389), Moscova nu numai că întreprinde acțiuni hotărîte pentru a-și asigura titlul de mare cneaz — nu ca în trecut prin supunere față de Hoarda de Aur ci înfruntînd politica acesteia —, dar se și opune cu forța armelor încercărilor tătare de a stăvili progresele puterii sale; după o primă înfrîngere suferită în 1378 pe malurile rîului Voja (afluent al rîului Oca), tătarii sînt înfrinți zdrobitor pe cîmpia Kulikovo pe Don de cneazul Moscovei Dimitrie care a fost supranumit, în urma acestei victorii, Donskoi.

În Crimeea, genevezii din Caffa își extind dominația teritorială asupra principalelor centre comerciale de pe țărm, înlăturînd astfel concurența pe care acestea o făceau principalului centru al activității lor pontice. Încercările repetate ale tătarilor de a redobîndi așezările ocupate de genezezi s-au încheiat cu un eșec; în 1387, prin tratatul încheiat cu genevezii, tătarii le-au lăsat în stăpînire geneveză.

Destrămarea Hoardei de Aur în urma acestor pierderi de poziții și de prestigiu a fost încetinită de un șir de reacții restauratoare venite din zona Hoardei Albe al cărei centru se afla în regiunea fluviului Sir-Daria. Vasală inițial față de Hoarda de Aur, Hoarda Albă s-a autonomizat în cursul primei jumătăți a secolului al XIV-lea; apoi, în a doua jumătate a secolului al XIV-lea și în prima jumătate a secolului următor, căpeteniile ei au încercat în repetate rînduri să restaureze în beneficiul lor unitatea politică și teritorială a Hoardei de Aur.

Prima mare încercare, încununată de succes, a fost aceea a oglanului Toktamîș care, cu ajutorul lui Timur Lenk, a cucerit puterea în Hoarda Albă și apoi în Hoarda de Aur (în 1378 ocupă Sarai Berke, în 1380 îl înfrînge pe emirul Mamai pe rîul Kalka). În urma acestei victorii, Toktamîș aduce sub ascultarea sa celelalte teritorii ale Hoardei de Aur, întreprinde o mare expediție de represalii împotriva Moscovei (1382) și o readuce la condiția de stat tributar, ca și pe celelalte cnezate ruse de altminteri. Refăcută o clipă, unitatea Hoardei de Aur s-a destrămat însă din nou în urma încercării lui Toktamîș de a readuce sub controlul său Transcau-

cazia și Horezmul—vechi obiect de litigiu între Hoarda de Aur și statul mongol din Iran, în cadrul căruia concurența drumurilor comerciale intercontinentale a avut un rol însemnat. Timur întreprinde două expediții împotriva Hoardei de Aur (1391 și 1395) în cursul cărora nimicește marile centre comerciale Urgengi, Tana, Astrahan și Sarai Berke. Înfrînt zdrobitor în cursul celei de a doua expediții, în bătălia de pe valea riului Terek (15 aprilie 1395), Toktamîș fuge în Lituania la Vitold. Încercarea marelui cneaz lituan de a -și impune controlul asupra Hoardei de Aur prin mijlocirea lui Toktamîș a fost înfrîntă de noul han instalat cu sprijinul lui Timur Lenk, Timur Kutlug, și de emirul Edighei la Worskla (1399), unde trupele lui Vitold și ale aliaților săi au suferit o înfringere totală.

Noua restaurare a Hoardei de Aur sub conducerea efectivă a lui Edighei a fost însă și ea de scurtă durată. Luptele dinastice endemice și presiunea factorilor externi au precumpănit asupra factorilor de unitate. Centrele de putere locale se consolidează și se instituționalizează în cursul secolului al XV-lea. Din Hoarda de Aur se desprind durabil trei mari formații autohtone: *Hanatul Crimeei* sub dinastia Ghirai, care a gravitat în sfera de interese a uniunii polono-lituaniene înainte de a intra sub suzeranitatea Porții otomane (1475); *Hanatul de Kazan*, întemeiat de Ulug Muhammad, aflat în raza de acțiune a Moscovei și absorbit cel dintîi de aceasta (1552); *Hanatul de Astrahan* pe cursul inferior al fluviului Volga, supus dublei presiuni a tătarilor din Crimeea și a hoardelor nomade ale tătarilor nogai din regiunea Ural, anexat scurt timp după hanatul de Cazan de marele cneaz al Moscovei (1556).

2. — *Rivalitatea între Lituania și Moscova pentru hegemonie asupra lumii ruse*². Declinul puterii mongole în Europa în a doua jumătate a secolului al XIV-lea și în secolul al XV-lea a lăsat din ce în ce mai mult teren puterilor concurente pentru dominație în lumea rusă. Din a doua jumătate a secolului al XIV-lea, două centre de putere, Lituania și Moscova, au concurat pentru întîietate în vastul spațiu ocupat de slavii răsăriteni și au revendicat dreptul de a restaura sub controlul lor vechea unitate a Rusiei kievene.

Prioritatea în efortul de a atinge acest țel a aparținut Lituaniei, a cărei expansiune în teritoriul rus, începută în a doua jumătate a secolului al XIII-lea, s-a intensificat în secolul XIV cuprinzînd vaste teritorii ale Rusiei Albe și ale Rusiei Roșii. Ocuparea Kievului în a doua jumătate a secolului XIV a dat și un temelie juridic revendicării cnezilor lituanieni la întîietate în lumea rusă. Olgierd, în timpul căruia lituanienii realizează mari progrese de-a lungul Niprului și se instalează definitiv la Kiev, a asumat titlul de mare cneaz, care exprima veleitățile de dominație ale Lituaniei asupra întregului spațiu rus.

Lituania a atins cel mai înalt grad de putere în lumea rusă în timpul marelui cneaz Vitold (1392—1430); acesta a adus sub controlul său Podolia (1393), Smolenskul (1395, apoi reînnoit în 1404), a anexat cnezatul

² Din vasta bibliografie consacrată istoriei Lituaniei și a Moscovei și a concurenței lor pentru dominație în lumea rusă, semnalăm: L. Kolankowski, *Dzieje Wielkiego Księstwa Litewskiego*, I, 1377—1499, Warszawa, 1930, H. Jablonowski, *Westrussland zwischen Wilna und Moskau*, Leiden, 1955; J. Ochmanski, *Historia Litwy*, Wrocław—Warszawa—Kraków, 1967; I. B. Grekov, *Vostočnaja Europa i upadok Zolotoi Ordi (na rubeže XIV—XV vv.)*, Moskva, 1975.

Vjazma (1403), a impus tratate de alianță Tverului și Riazanului și altor cnezate de însemnătate mai mică. Frontierele atinse de marele cneaz al Lituaniei sub Vitold aveau să se mențină în linii generale pînă la sfîrșitul secolului al XV-lea.

Rezistența efectivă față de expansiunea lituaniană a venit din partea orașelor Novgorod și Pskov și mai ales din partea marelui cneaz al Moscovei, care, după o perioadă de înclinare față de Vitold, al cărui protectorat îl acceptă, și după domnia frămîntată de lupte interne a marelui cneaz Vasile II Orbul (1425—1462) preia hotărît lupta pentru controlul asupra lumii ruse.

Tendința dominantă în desfășurarea concurenței celor două puteri rivale s-a răsturnat în a doua jumătate a secolului al XV-lea în favoarea Moscovei, în vremea marelui cneaz Ivan al III-lea (1462—1505). Reușind să încarneze ideea legitimității ruse mult mai eficient decît Lituania, a cărei conducere catolică s-a identificat tot mai mult, după moartea lui Vitold, cu interesele regatului catolic polon, Moscova, devenită încă din secolul precedent sediu al mitropoliei „întregii Rusii”, a exercitat o atracție din ce în ce mai puternică asupra lumii ruse. Succesele obținute de Ivan al III-lea în efortul de subordonare a cnezatelor ruse autonome, dintre care unele gravitaseră în sfera de influență a Lituaniei, și în deosebi conflictul său cu Novgorodul pe care l-a silit în cele din urmă să i se închine (1478), au creat o puternică tensiune între Moscova și uniunea polono-lituaniană. Antagonismul din ce în ce mai marcat între cele două puteri rivale, Moscova și Lituania, se împletește acum cu conflictele dintre statele tătare rivale desprinse din Hoarda de Aur. Ivan al III-lea se aliază cu hanatul Crimeii, în vreme ce Lituania încheie alianță cu hanul Ahmed al Marii Hoarde de pe Volga, căruia cneazul Moscovei refuzase să-i mai plătească tributul. Hanul tătar invadează teritoriul Moscovei înaintînd pînă la riul Ugra, dar nefiind sprijinit de polono-lituanieni este silit de marele cneaz al Moscovei să se retragă (1480). Cu această înfruntare, Moscova s-a emancipat definitiv de sub dominația tătară. Slăbită de puternicele atacuri ale nomazilor nogai, Hoarda cea Mare încetează de a mai fi o primăjdie pentru Moscova; în hanatul Cazan, Ivan III intervine tot mai eficient și îl subordonează politicii sale, în vreme ce cu hanatul Crimeii a stabilit legături de cooperare.

Eliminarea primăjdiei tătare a sporit presiunea Moscovei asupra teritoriilor ruse ale Lituaniei a cărei arie de dominație începe să se restrîngă. Defecțiunea unui șir de cnezi din regiunile de frontieră care trec în slujba lui Ivan III subminează stăpînirea lituaniană provocînd o tensiune permanentă între cele două puteri. În două rînduri fricțiunile din zona de frontieră se transformă în război declarat (1492—1494 și 1500—1503); păcile încheiate de Ivan III cu Lituania în urma acestor războaie i-au adus nu numai cîștiguri teritoriale dar și recunoașterea titlului de „mare cneaz al întregii Rusii”.

În cursul conflictului cu Lituania și în legătură cu acesta, Moscova a desfășurat o vastă activitate diplomatică; legăturile de cooperare cu hanatul Crimeii și cu Moldova, contactele cu Poarta otomană, cu Ungaria și cu habsburgii au introdus pentru prima oară statul moscovit în sistemul politicii europene. Mai mult decît atît, incitat de marile sale succese împotriva tătarilor și a polono-lituanienilor, marele cneaz al Moscovei începe să-și descopere acum vocația imperială.

3.— *Uniunea polono-lituaniană*³. Expansiunea spre răsărit a *Ordinului teuton*, tendința sa de a-și asigura legătura terestră cu ramura sa livoniană, *Ordinul purtătorilor de spadă*, prin încorporarea Samogiției, au constituit o gravă primejdie pentru statul lituanian, amenințat, în ultimele decenii ale secolului al XIV-lea, să piardă legătura cu marea Baltică și să devină principalul teren de expansiune al celor două ordine reunite. Împotriva acestei primejdii Lituania avea să-și găsească salvarea în uniunea cu Polonia, desăvârșită prin căsătoria marelui cneaz lituanian Jagiello, convertit la creștinism, cu Jadwiga, moștenitoarea tronului polon după dispariția tatălui ei Ludovic de Anjou. Prin tratatul de la Krewo (14 august 1385), noul rege al Poloniei, Wladislaw Jagiello, s-a angajat să-și convertească supușii lituanieni la creștinism și să unească teritoriile lituaniene și ruse aflate sub autoritatea sa cu regatul polon. Asocierea celor două state, reînviată în câteva rânduri (1401, Uniunea de la Vilna și Radom, 1413, Uniunea de la Horodlo, 1432 Uniunea de la Grodno) avea să devină uniune personală instituționalizată în secolul al XVI-lea; ea a dat naștere celei mai puternice grupări de forțe în Europa răsăriteană și a determinat o hotărâtoare restructurare a raporturilor internaționale în răsăritul Europei.

Constituirea Uniunii polono-lituaniene a îngăduit celor două puteri asociate să-și urmărească cu succes țelurile de politică externă în deosebi în două direcții: în nord, în lupta cu Ordinul teuton, care controla cea mai mare parte a țărmului sudic al Balticeii și se străduia să domine și Samogiția, și în sud, în confruntarea cu regatul ungar pentru controlul teritoriilor emancipate în cea de a doua jumătate a secolului al XIV-lea de sub dominația tătară, în deosebi pentru controlul gurilor Dunării. Factorii de coeziune ai uniunii polono-lituaniene s-au dovedit mai puternici decât cei care, dinlăuntru sau din afară, tindeau să o desfacă; în ciuda acțiunii persistente a acestor din urmă factori, în deosebi regatul ungar și Ordinul teuton, principalele puteri prejudiciate de constituirea uniunii polono-lituaniene, aceasta s-a menținut și și-a consolidat poziția de mare putere în Europa la sfârșitul secolului al XIV-lea și în cursul celui de al XV-lea.

Asocierea cu Lituania a modificat esențial politica externă a Poloniei, care se angajează acum într-o îndelungată înfruntare cu Ordinul teuton pentru a-și asigura ieșirea la marea Baltică și într-o rivalitate și mai îndelungată încă cu Ungaria pentru supremație în spațiul carpato-dunărean, în deosebi pentru stăpânirea gurilor Dunării și a Chilieii.

4.— *Lupta pentru gurile Vistulei*⁴. Traficul comercial între apusul și răsăritul Europei prin Marea Baltică, „Mediterrana nordului”, a luat o

³ Pentru uniunea polono-lituaniană și evoluția ei, v.: O. Halecki, *Dzieje unii jagiellońskie*, I—II, Kraków, 1919—1920; H. Paszkiewicz, *O genezie i wartości Krewa*, Warszawa, 1938.

⁴ Pentru rolul Mării Baltice în comerțul internațional în evul mediu târziu, v. M. Małowist, *Croissance et régression en Europe XIV-e — XVIII-e siècles. Recueil d'articles*, Paris, 1972.

Situația internă și politica externă a statului baltic dominat de Ordinul teuton e larg tratată în sinteza lui K. Górski, *L'Ordine teutonico alle origini dello stato prussiano*, Torino, 1971. Bătălia de la Grünwald a fost tratată monografic, mai recent, de St. Kuczinsky, *Wielka wojna z Zakonem krzyżackim w latach 1409—1411*, Warszawa, 1955; pentru politica lui Sigismund de Luxemburg față de Polonia, pînă la Grünwald, v. Z. Nęwak, *Polityka północna Zygmunta Luksemburskiego do roku 1411*, Toruń, 1964; pentru Războiul de treisprezece ani, v. M. Biskup, *Trzynastoletnia wojna z zakonem krzyżackim 1454—1466*, Warszawa, 1967.

deosebită amploare în a doua jumătate a secolului al XIV-lea și în secolul al XV-lea, antrenând, firește, ca pretutindeni, o luptă îndirjită pentru controlul drumurilor comerciale și al punctelor cheie care le dominau. Postavul produs în Flandra, Brabant și Anglia se îndreaptă acum în cantități din ce în ce mai mari spre Europa răsăriteană și, prin mijlocirea acesteia, spre Orient ; în schimb, apusul solicită tot mai multe produse economice agricole a Europei răsăritene, în primul rînd a zonei baltice ; cu deosebire sînt căutate cerealele și lemnul, materia primă necesară construcțiilor navale. Atracția tot mai mare exercitată de comerțul pontic și deschiderea unor noi și însemnate legături între centrele producătoare de postav ale apusului și centrele comerțului pontic, legături dintre care unele treceau prin marea Baltică, au sporit simțitor în această vreme funcția comercială a acesteia și avantajile participării directe la comerțul baltic. Pentru Polonia, despărțită teritorial de marea Baltică de la începutul secolului al XIV-lea, în urma cuceririi gurilor Vistulei și a Pomeraniei de către Ordinul teuton, accesul direct, liber de intermediari, cu țarmul baltic a devenit tot mai imperios necesar, pe măsura integrării ei în rețeaua de legături comerciale ale regiunii.

Alt factor însemnat în realizarea acestui obiectiv a fost opoziția tot mai îndirjită a stărilor privilegiate din teritoriile controlate de către Ordinul teuton, nobilimea și orașele, față de seniorul lor colectiv. Stingherite în aspirațiile lor politice, de participare la conducerea provinciilor din care făceau parte, și în aspirațiile lor economice, de exclusivismul Ordinului și de activitatea sa comercială, nobilimea și orașele își orientează tot mai mult speranțele de emancipare spre Polonia ; etapa finală a încorporării Pomeraniei de către Polonia a început tocmai cu insurecția stărilor privilegiate împotriva Ordinului teuton.

Faptul care a modificat raportul de forțe între Polonia și Ordinul teuton și a permis regalității polone să reia cu succes lupta pentru asigurarea ieșirii la marea Baltică a fost crearea Uniunii polono-lituaniene. Un șir de războaie și de păci fragile s-au succedat pînă cînd cele două puteri asociate au triumfat împotriva Ordinului teuton. Cea dintîi care și-a realizat aspirațiile a fost Lituania, al cărei cneaz, Vitold, a recucerit Samogiția (1404), separînd din nou teritoriile apusene și cele răsăritene ale Ordinului teuton. Refuzul Ordinului de a se resemna cu această pierdere și hotărîrea Poloniei de a relua lupta au dus în anii următori la prima mare înfruntare militară între cele două tabere.

Incitat de regele Ungariei, Sigismund de Luxemburg, care în 1392 formase planul de a desmembra, în cooperare cu cavalerii teutoni, Uniunea polono-lituaniană și statul polon însuși, Ordinul se angajează într-un șir de acte de forță care au declanșat în 1409 războiul. Marea victorie cîștigată la Grünwald (Tannenberg, 15 iulie 1410) de coaliția polono-lituaniană sprijinită de contingentele puterilor asociate, între care și cel trimis de domnul Moldovei, a marcat începutul declinului Ordinului teuton. Deși succesul militar nu a fost însoțit de cîștiguri teritoriale corespunzătoare, din pricina unui șir de factori — retragerea prematură a lui Vitold și a trupelor sale în Lituania, rezistența încununată de succes a marelui maestru al Ordinului la Marienburg și perspectiva unui război cu Ungaria în urma intrării în acțiune a lui Sigismund —, bătălia de la Grünwald a înclinat totuși balanța în favoarea uniunii polono-lituaniene. Chiar dacă în urma

păcii încheiate cu Polonia (Toruń, 1411), Ordinul teuton nu a suferit pierderi teritoriale — în afara Samogitiiei — ,totuși prestigiul său militar a fost grav amputat ; ca urmare a acestui fapt, și prestigiul intern al Ordinului a scăzut iar revendicările nobilimii și ale orașenilor s-au intensificat.

Nici următorul război între Polonia și Lituania, de o parte, și Ordinul teuton, de cealaltă (1414—1422), încheiat prin tratatul de la Melno, nu a adus modificări teritoriale majore ; el a confirmat însă declinul Ordinului teuton. Aminată timp de încă trei decenii, ca urmare a disensiunilor care s-au ivit între Polonia și Lituania la sfârșitul domniei lui Vitold și în anii următori morții sale, punerea de acord a statutului politic și teritorial cu raportul real de forțe s-a produs în urma *Războiului de treisprezece ani* (1454—1466), încheiat cu o înfrângere zdrobitoare pentru Ordinul teuton.

Deslănțuit de revolta stărilor privilegiate din Pomerania grupate în *Liga prusacă* împotriva Ordinului teuton și de apelul lor la regele Poloniei, războiul a început odată cu proclamarea încorporării Prusiei la regatul polon (*Actul de încorporare*, 6 martie 1454). În ciuda rezistenței sale prelungite, mult mai eficace decât păreau să o anunțe desfășurările inițiale, Ordinul a fost silit în cele din urmă să se incline în fața superiorității forțelor externe și interne conjugate împotriva sa și să capituleze. Al doilea tratat de pace de la Toruń (19 octombrie 1466) în preambulul căruia apare între beligeranți, de partea polonă, și Ștefan cel Mare, a consacrat înfrângerea cavalerilor teutoni care au fost siliți să renunțe în favoarea regatului polon la gurile Vistulei și la teritoriile situate la apus de fluviu, denumite de acum înainte *Prusia regală* ; au rămas în stăpînirea Ordinului teuton teritoriile de la răsărit de fluviu, dar cu titlul de feudă a regatului polon.

Al doilea tratat de la Toruń a pus capăt situației create cu mai bine de un secol și jumătate înainte de Ordinul teuton care înlăturase Polonia de la marea Baltică. Eliberat de stingheritorul intermediar teuton, comerțul baltic al Poloniei s-a dezvoltat rapid influențind puternic viața economică și social-politică a țării. Consolidată de câștigul teritorial însemnat realizat în urma *Războiului de treisprezece ani*, și de contractia corespunzătoare a puterii Ordinului teuton, redus acum la situația de stat vasal, legată mult mai strîns decît în trecut de marea ducat al Lituaniei, Polonia a înregistrat un simțitor spor de putere și prestigiu care i-a îngăduit să se angajeze într-o politică hegemonică de largă anvergură în a doua jumătate a secolului al XV-lea. În 1471 unul din membrii dinastiei, Vladislav, ajunge rege al Boemiei iar în 1490 rege al Ungariei.

5.— *Rivalitatea pentru gurile Dunării*⁵. Înlăturarea dominației Hoardei de Aur din teritoriile apusene pe care le controlase pînă la mijlocul secolului al XIV-lea a lăsat teren liber de manifestare rivalităților pentru stăpînirea acestui întins spațiu. În rîndul întii al competiției pentru dominarea

⁵ Pentru rivalitatea drumurilor comerciale continentale care străbăteau țările române și pentru concurența puterilor central și sud-est europene pentru controlul gurilor Dunării, v. : O. Górka, *Zagadnienie czarnomorskie w polityce polskiego srednowiecza*, I, 1359—1459, Warszawa, 1933 (extras din „Przegląd historyczny”, I, 2) ; P. P. Panaitescu, *La route commerciale de Pologne à la Mer Noire au Moyen Age*, în „Revista istorică română”, III, 1933, p. 172—193 ; Ș. Papacostea, *Kilia et la politique orientale de Sigismond de Luxembourg*, în „Revue Roumaine d'Histoire”, XV, 1976, 3, p. 421—436 ; idem, *Politica externă a Moldovei în vremea lui Ștefan cel Mare: puncte de reper*, în „Revista de istorie”, 28, 1975, p. 15—31.

teritoriilor din care s-a retras autoritatea mongolă au fost Polonia și Ungaria, la care s-a adăugat Lituania, care revendica teritoriile ruse apusene.

Rivalitatea ungaro-polonă s-a manifestat în germene din vremea ofensivei comune a celor două regate împotriva tătarilor, în ciuda încercărilor de a reglementa prin tratate statutul teritoriilor smulse dominației Hoardei de Aur. Ajuns rege al Poloniei în 1370, după moartea lui Cazimir cel Mare, Ludovic de Anjou a desprins Haliciul de coroana polonă în 1378, — după contraofensiva sa victorioasă împotriva lituanienilor care invadaseră provincia — și a alipit-o la Ungaria. Unul din principalele interese disputate în cadrul competiției pentru cnezatul Halici era legătura cu bazinul pontic prin „drumul tătar”, care lega diversele itinerarii ale comerțului hanseatic cu Marea Neagră, prin orașul Halici și mai târziu prin Lemberg.

Constituirea uniunii polono-lituaniene a avut și în această privință urmări hotărâtoare și imediate. La începutul anului 1387, Rusia haliciană reintră sub dominație polonă, iar câteva luni mai târziu, Moldova aderă și ea la noua constelație de puteri, prin omagiul depus de Petru Mușat regelui Vladislav la Lemberg.

Desăvârșirea unității teritoriale a Moldovei care la sfârșitul domniei lui Petru Mușat sau la începutul celei a lui Roman devine stat pontic a atras și o însemnată modificare de itinerariu comercial în această parte a Europei; de la sfârșitul secolului al XIV-lea și tot mai mult în cursul secolului următor, drumul tătar își pierde însemnătatea în avantajul drumului moldovenesc, care lega Lemberg de Cetatea Albă și, prin acest însemnat port, de principalele centre ale Mării Negre. Mai mult decât atât, întemeindu-se pe alianța polonă, Moldova preia prin Chilia controlul gurilor Dunării, primejduind grav interesele drumului comercial care lega centrul Europei, prin Ungaria, Transilvania și Țara Românească de Marea Neagră. Aceste modificări de ordin comercial și politic petrecute în regiunea gurilor Dunării la sfârșitul secolului al XIV-lea au deplasat centrul de greutate al rivalității polono-ungare din cnezatul Halici în Moldova și au făcut din problema gurilor Dunării și a Chiliei principalul punct de fixare a rivalităților politice și a conflictelor militare în spațiul carpato-danubian.

Rivalitatea ungaro-polonă pentru gurile Dunării a dat naștere unui șir de confruntări politice și militare, prin interpuși, pretendenți instalați la domnie în Moldova de oștile celor două țări, și unui șir de reglementări negociate a problemei Chiliei. În 1395, Sigismund de Luxemburg, ieșit din criza succesiunii dinastice, întreprinde o mare expediție militară în Moldova, acțiune care a redat probabil Ungariei libera folosință a gurilor Dunării. Noua încordare care a intervenit în raporturile dintre cele două regate în legătură cu războiul între Polonia și Ordinul teuton (1410) s-a răsfrânt și la gurile Dunării, blocate din nou pentru regatul ungar. În cursul negocierilor de la Lublau care au restabilit pacea între Ungaria și Polonia (1412), libera folosire a gurilor Dunării a fost asigurată din nou celei dintii, în cadrul unui vast program de acțiune antiotomană. Potrivit prevederilor acordului de la Lublau, domnul Moldovei era îndatorat să participe la lupta împotriva turcilor, iar în caz contrar țara urma să fie împărțită în două de Ungaria și Polonia, cea dintii rezervându-și Chilia și cea de a doua Cetatea Albă. Actul de partaj de la Lublau trădează interesul fundamental — drumurile de legătură cu bazinul pontic și în deosebi gurile Dunării —

care a animat rivalitatea polono-ungară în secolele XIV—XV în spațiul românesc.

Cu prețul compromisului realizat cu Polonia în 1412 și reînnoit în câteva rânduri, Sigismund de Luxemburg a reușit să asigure regatului său, cu scurte întreruperi, legătura cu Marea Neagră prin gurile Dunării. Compromisul a fost prelungit și în timpul uniunii personale polono-ungare sub regele polon Vladislav (care a domnit și în Ungaria între 1440—1444). Dar în anii următori, rivalitatea celor două puteri s-a manifestat fățiș în Moldova în legătură cu problema Chilieii. După un șir de acțiuni și contraacțiuni ungare și polone, Iancu de Hunedoara instalează în 1448 o garnizoană ungară la Chilia, asigurându-se astfel de ceea ce constituia obiectivul principal al acțiunilor sale în Moldova.

Convulsii interne din Moldova în anii următori, pînă la înscăunarea lui Ștefan cel Mare, s-au desfășurat în cadrul creat de acțiunile militare și politice ale Poloniei, menite să anuleze situația creată de Iancu de Hunedoara în 1448, și de contraacțiunile regatului ungar pentru a conserva Chilia. Ștefan însuși, de îndată ce și-a orientat politica în direcția Poloniei, și-a fixat drept principal obiectiv de politică externă recuștigarea Chilieii, obiectiv pe care, după un eșec în 1462, îl realizează în 1465.

Replica la acțiunea reușită a lui Ștefan a fost marea campanie întreprinsă de Matiaș Corvin în Moldova la sfîrșitul anului 1467 și încheiată cu un eșec desăvîrșit. În locul Ungariei, absorbită de alte fronturi, intră acum în scenă, cu revendicări asupra Chilieii, Țara Românească, ceea ce avea să ducă la lupte îndirjite între cele două țări române, pînă la intrarea în acțiune a turcilor și la cucerirea gurilor Dunării de către ei (1484).

Deschizînd perspectiva înlăturării dominației otomane de la gurile Dunării, marea expediție întreprinsă de Ioan Albert în 1497, încheiată cu retragerea precipitată a oștii polone în Moldova, a reaprins încă o dată vechea rivalitate polono-ungară pentru Chilia.

II. — EUROPA SUD-ESTICĂ

1.— *Declinul puterii bizantine și afirmarea Serbiei*⁶. Una din trăsăturile principale ale evoluției raporturilor internaționale în Europa sud-estică în secolele XIV—XV a fost progresiva contracție a Imperiului bizantin pînă la dispariția sa totală în 1453, odată cu cucerirea Constantinopolului de către turci.

Restaurația imperială înfăptuită doar parțial de Mihail VIII Paleologul și urmărită de acesta cu prețul maximei încordări a resurselor umane și financiare ale statului bizantin și al unor grave renunțări în raport cu apusul catolic își manifestă tot mai puternic slăbiciunile în timpul succesorilor săi, Andronic II (1282—1328) și Andronic III (1328—1341).

⁶ Pentru situația Imperiului bizantin și a celorlalte puteri balcanice, v.: Ch. Diehl și colaboratorii, *L'Europe orientale de 1081 à 1453*, Paris, 1945; *The Cambridge Medieval History*, vol. IV, *The Byzantine Empire*, 1, Cambridge, 1966; G. Ostrogorski, *Storia dell'Impero bizantino*, Torino, 1968; D. Obolensky, *Il Commonwealth bizantino. L'Europa orientale dal 500 al 1453*, Bari, 1974.

Secătuirea surselor de venit ale Bizanțului, în deosebi a celor provenite din comerț și vămi, a silit conducerea imperiului să-și restrângă drastic forțele armate. Sub Andronic II, Imperiul bizantin, care își întemeiasse în trecut acțiunea internațională pe o puternică thalaso-crație, renunță la flota sa de război, resemnându-se la condiția de modestă putere terestră; încercările tirzii de reconstituire a unei puteri navale bizantine, în vremea lui Ioan VI Cantacuzino, aveau să se încheie cu un eșec, ca urmare a opoziției hotărâte a genovezilor, beneficiari ai declinului puterii navale bizantine.

Paralel cu lichidarea flotei au fost reduse forțele terestre pe care imperiul nu le mai putea menține la nivelul atins în vremea lui Mihail VIII. Apăsate de o fiscalitate din ce în ce mai strivitoare, unitățile de ostași agricoli din Asia Mică se destramă încă de la sfârșitul domniei restauratorului imperiului, lăsând tot mai mult teritoriile bizantine din această zonă pradă agresiunii emiratelor turcești.

Declinul rapid al capacității sale militare a accelerat destrămarea Imperiului bizantin, supus unei presiuni din ce în ce mai puternice din afară, din partea vecinilor săi sârbi și bulgari în Europa, în prima jumătate a secolului al XIV-lea, și turci în Asia Mică și apoi în Tracia, după instalarea lor definitivă pe continentul european (1354). Concomitent, Bizanțul a continuat să piardă însemnate poziții insulare în favoarea Genovei și a Veneției, centre care, ca și în trecut, influențează puternic viața politică a imperiului.

Amenințarea otomană asupra teritoriilor europene ale Imperiului bizantin și a însăși capitalei sale și incapacitatea acestuia de a-i face față cu mijloace proprii, a silit conducerea Bizanțului să-și rezeme tot mai mult speranțele de salvare pe sprijinul puterilor europene. În alegerea aliaților însă s-au manifestat două direcții divergente, în a doua jumătate a secolului XIV: cea urmată de împăratul Ioan V Paleologul, de colaborare cu apusul catolic și de acceptare a condiției acestuia, Unirea cu Roma; cea preconizată de conducerea bisericii bizantine, sprijinită de majoritatea populației, care refuza să accepte Unirea, și care căuta alternativa la această politică în colaborarea cu statele ortodoxe din Peninsula Balcanică. În prima direcție s-au înscris câteva însemnate inițiative diplomatice ale împăratului Ioan V Paleologul — călătoria sa la Buda în 1365—1366, urmată de cea la Roma în 1369, unde împăratul a acceptat unirea, pe care însă a respins-o biserica bizantină; în cea de a doua direcție se înscriu inițiativele patriarhilor Calist și Philotei Kokkinos, care prin reconcilierea cu biserica sîrbă și bulgară au netezit calea spre cooperarea politică și militară cu statele balcanice.

Locul de frunte între puterile balcanice, în prima jumătate a secolului al XIV-lea, îl ocupă regatul sîrb în plină ascensiune, care își manifestă tot mai hotărît veleitățile de hegemonie în sud-estul Europei. Folosind slăbiciunea Imperiului bizantin, Serbia își extinde stăpînirile în detrimentul acestuia, cucerind, în vremea regelui Miliutin I (1282—1321) nordul Macedoniei, cu însemnatul centru de la Skoplje; incapabil de o reacție eficientă, Bizanțul a fost silit să se resemneze și cu această pierdere teritorială.

Afirmarea aspirațiilor hegemonice ale Serbiei în Peninsula Balcanică a continuat sub Ștefan Uroș III (1321—1331) care, folosind conjunctura favorabilă creată de lupta pentru tron între Andronic II și Andronic III, și-a extins aria de dominație în Macedonia. Încercarea Bizanțului de a recupera teritoriile pierdute și de a stăvili, în cooperare cu Bulgaria, progresele regatului sîrb s-au spulberat în urma mării victorii cîștigate de oștile sîrbe împotriva țarului bulgar și a aliaților săi la Velbujd (28 iunie 1330).

Bătălia de la Velbujd a deschis faza celei mai puternice afirmări a regatului sîrb pe planul relațiilor internaționale sub Ștefan Dușan (1331—1355). După încorporarea unor noi părți din Macedonia bizantină, împreună cu centrul de la Ohrida, în primii săi ani de domnie, Ștefan Dușan reia expansiunea în condițiile favorabile create de lupta pentru domnie dintre Ioan V Paleologul și Ioan VI Cantacuzino. Extinderea ariei sale de dominație în detrimentul celei a Bizanțului, atît în Albania cît și în Macedonia și Tracia, trezește veleități imperiale în Ștefan Dușan care se proclamă în 1345 „împărat al sîrbilor și al romeilor” și creează instituția corespunzătoare a patriarhiei sîrbești.

Țelul suprem al acțiunii lui Ștefan Dușan, cucerirea Constantinopolului, s-a dovedit însă irealizabil, ca urmare a refuzului Veneției de a colabora cu flota la împlinirea acestui proiect, și din pricina amenințării unei acțiuni militare ostile din partea Ungariei. Încercarea lui Ștefan Dușan de a conjura primejdia unui atac ungar prin înțelegere cu papalitatea s-a încheiat și ea, după negocieri prelungite, cu un eșec. Îndată după dispariția lui Ștefan Dușan, factorii de disoluție pe care personalitatea lui i-a comprimat au acționat rapid provocînd destrămarea „imperului” său, fragmentat acum într-un șir de state autonome. Ca și țaratul bulgar, împărțit în trei formațiuni independente în secolul XIV, regatul sîrb se destramă după moartea lui Ștefan Dușan, devenind o pradă lesnicioasă pentru euceritorii turci.

Cînd ineficiența politicii de sprijinire pe alianța celor două state balcanice ortodoxe a devenit evidentă, în ultimele două decenii ale secolului al XIV-lea, Bizanțul a reluat negocierile cu apusul în vederea unirii bisericești, condiție prealabilă a relansării cruciatei. Realizată într-un tîrziu la conciliul de la Florența (1439), unirea nu avea să dea rezultatele așteptate de conducerea Bizanțului; ultimele acțiuni întreprinse de puterile catolice s-au dovedit incapabile să salveze ceea ce mai rămăsese din Imperiul bizantin.

2.—*Lupta între Genova și Veneția pentru controlul strîmtorilor și al comerțului pontic*⁷. Tratatul de la Nymphaion prin care Bizanțul își asumase obligația de a interzice venețienilor navigația în Marea Neagră a înlăturat singura concurență primejdioasă pentru comerțul genovez, lăsînd practic în mîna negustorilor republicii ligure exploatarea principale-

⁷ G. I. Brătianu, *Recherches sur le commerce génois dans la Mer Noire au XIII-e siècle*, Paris, 1929; idem, *Les Vénitiens dans la Mer Noire au XIV-e siècle. La politique du Sénat en 1332—1333 et la notion de Latinité*, Bucarest, 1939; idem, *La Mer Noire. Des origines à la conquête ottomane*, Monachii, 1969; M. Balard, *La Romanie Génoise (XII-e — début du XV-e siècle)*, I, Paris, 1978; Ș. Papacostea, „*Quod non iretur ad Tanam*”. *Un aspect fondamental de la politique génoise dans la Mer Noire au XIV-e siècle*, în „*Revue des études sud-est européennes*”, XVII, 1979, 2, p. 201—217.

lor drumuri comerciale care asigurau prin bazinul pontic legătura lumii mediteraneene cu Asia centrală și Extremul Orient. Timp de trei decenii, genovezii au veghiat cu succes la menținerea acestei situații privilegiate care le-a îngăduit să realizeze imense beneficii și să facă din așezarea lor de la Caffa unul din cele mai însemnate centre comerciale ale Europei medievale.

Încercarea venețienilor la sfârșitul secolului al XIII-lea de a rupe interdictul genovez și de a-și deschide drumul cu forța spre Marea Neagră pentru a întemeia la rîndul lor contoare proprii, privilegiate, a eșuat. Primul „război al strimtorilor” care a opus Veneția și Genova în cadrul concurenței lor pentru comerțul în Marea Neagră, război desfășurat în ultimul deceniu al secolului al XIII-lea, s-a încheiat cu o pace albă, care lăsa genovezilor beneficiile cele mai însemnate ale comerțului pontic.

Folosind declinul puterii navale bizantine și nevoia tot mai evidentă a Bizanțului de a se sprijini pe mijloacele lor navale, genovezii și-au consolidat pozițiile în Imperiul bizantin la începutul secolului al XIV-lea. Pera, așezarea genoveză care asigură legătura între Mediterana și bazinul pontic, obține noi și însemnate privilegii din partea împăratului Andronic II Paleologul în (1303—1304) și își sporește considerabil veniturile vamale, în detrimentul vămilor imperiale. Mai mult decît atît, genovezii intră acum în stăpînirea insulei Chios (1304), importantă poziție strategică și economică, asupra căreia împăratul bizantin nu mai exercită decît o autoritate nominală.

O nouă etapă a rivalității veneto-genoveze în Marea Neagră începe o lată cu masiva penetrație a venețienilor în bazinul pontic în condițiile favorabile create de lupta dezlănțuită la Genova între facțiunile guelfilor și ghibelinilor, conflict care s-a repercutat și în coloniile din Mediterana răsăriteană și în Marea Neagră. Folosind dificultățile Genovei, îndeosebi atitudinile divergente ale metropolei și ale coloniilor ei pontice, venețienii ocupă poziții comerciale de primă însemnătate în Marea Neagră, mai întîi la Trapezunt (privilegiul împăratului Alexios II din iulie 1319), apoi la Bizanț, unde obțin largi concesiuni pentru comerțul în imperiu și în Marea Neagră (privilegiul împăratului Andronic II Paleologul din octombrie 1324); această masivă străpungere venețiană în bazinul pontic a culminat cu instalarea unei așezări la Tana, la gura Donului, în temeiul unui privilegiu acordat de hanul Uzbek al Hoardei de Aur (1333).

Succesul venețienilor în bazinul pontic după mai mult de jumătate de secol de încercări eșuate, a declanșat reacția genovezilor, care își vedeau acum grav amenințată situația de principali intermediari ai legăturii comerciale între Orientul asiatic și Europa centrală și apuseană prin Marea Neagră. Întîrziată din pricina crizei interne a Genovei și a urmărilor ei, reacția genoveză a suferit o nouă aminare ca urmare a războiului pe care cele două republici italiene, atacate simultan de Hoarda de Aur, au trebuit să-l poarte împotriva acesteia. Dar la sfârșitul războiului cu tătarii (1343—1347) în cursul căruia Caffa a fost asediată zadarnic de trupele hanului Djanibek, genovezii își proclamă fățiș programul de înlăturare a prezenței venețiene de la Tana, tendință care se manifestase dealtminteri și în cursul conflictului cu Hoarda de Aur. Măsurile adoptate de genovezi pentru a-i împiedica pe venețieni de a mai face comerț la Tana, măsuri între care cea mai gravă a fost blocarea Bosforului, au declanșat „al doilea răz-

boi al strîmtorilor” (1350—1355). Obstrucția genoveză la intrarea în Marea Neagră a provocat riposta Veneției, căreia i s-a alăturat Aragonul (1350) și apoi Imperiul bizantin sub Ioan VI Cantacuzino (1351), într-o supremă încercare de emancipare de sub tutela din ce în ce mai vlăguitoare a Genovei. Marea bătălie navală din Marea de Marmara — bătălia Bosforului — (febr. 1352) — a rămas însă nedecisă, iar după retragerea flotei venețiene în Mediterana, Imperiul bizantin, incapabil să reziste cu slabele sale mijloace flotei genoveze, a fost silit să capituleze, să renunțe la efortul de reconstituire a unei puteri navale proprii și să se resemneze cu fortificațiile construite de genovezi în jurul așezării lor de la Pera, care făceau din vechiul cartier al capitalei imperiului un adevărat „stat în stat” (6 mai 1352).

Războiul împotriva Veneției s-a prelungit încă timp de trei ani, fără ca Genova să reușească să-și impună programul; pacea încheiată la 1 iunie 1355 cu republica rivală lasă să subsiste contoarul venețian de la Tana, care însă nu avea să-și reia activitatea, potrivit clauzelor tratatului venetogenovez, decît trei ani mai târziu.

În cursul celui de al doilea război al strîmtorilor, în toiul confruntării navale din Marea de Marmara, s-a statornicit alianța dintre Genova și turcii otomani, al căror concurs a permis flotei genoveze, blocată de forțele navale ale adversarilor ei, să reziste. Cu scurte intermitențe, cooperarea dintre genovezi și turcii otomani avea să devină una din realitățile de seamă ale relațiilor internaționale în Europa sud-estică, pînă la mijlocul secolului al XV-lea.

Statornicirea prezenței venețiene în nordul Mării Negre în urma păcii din 1355 a accelerat tendințele fundamentale ale politicii genoveze manifestate în această regiune încă din deceniul anterior; într-adevăr, pentru a stăvili penetrația venețiană în această zonă, genovezii desăvîrșesc acum acțiunea de preluare sub control direct a pozițiilor strategice și comerciale cheie de pe țărmul nordic și apusean al Mării Negre, care se aflaseră înainte sub stăpînire tătară sau bizantină. Ocuparea principalelor centre de pe țărmurile Crimei (Cembalo și Soldaia), a așezărilor de la Chilia și Licostomo la gurile Dunării și controlul instaurat la gurile Niprului (castelul Lerici) le-a asigurat genovezilor posibilitatea de a înlătura concurența venețiană din vastele teritorii dominate din punct de vedere comercial de aceste așezări.

Instaurarea controlului genovez asupra celei mai întinse părți a țărmului pontic, dominată în trecut de tătari, a declanșat un război de lungă durată cu Hoarda de Aur care, timp de un sfert de secol, s-a străduit să recupereze însemnatele poziții pierdute la Marea Neagră. În cele din urmă însă, Hoarda de Aur, silită să se resemneze cu pierderea pozițiilor sale pontice, a sancționat printr-un tratat stăpînirea genoveză asupra întregii fișii de țărm crimean situată între Cembalo și Soldaia (1387).

Rivalitatea permanentă cu Veneția în Mediterana orientală și în Marea Neagră a apropiat tot mai strîns Genova de alt mare adversar al republicii lagunelor, regatul ungar. Dacă alianța încheiată de genovezi cu regele Ludovic de Anjou în timpul celui de al doilea război al strîmtorilor nu a dus la o cooperare militară efectivă, cucerirea țărmului dalmat de către unguri, care l-au smuls venețienilor în 1358, și legătura cu genovezii la Dunărea de Jos au deschis calea cooperării celor două puteri

pe tărîm comercial. Deosebită însemnătate a avut în această privință deschiderea unui mare drum comercial care lega Marea Neagră și gurile Dunării cu Europa centrală pe Dunăre sau prin Transilvania, și efortul de a stabili un intens trafic comercial între centrele dalmate, aflate acum sub autoritatea regatului ungar, și interiorul continentului european.

Progresele acestei politici de cooperare comercială între regatul ungar și genovezi care tindea să restrîngă simțitor aria negoțului venețian în Europa, precum și un șir de conflicte în Mediterana orientală au fost la originea celui de „al treilea război al strîmtorilor”, cunoscut sub denumirea de „războiul de la Tenedos” sau „războiul Chioggiei” (1376—1381).

Amenințată de succesele adversarilor ei și de perspectivele negative pe care i le deschideau, Veneția încearcă să împiedice dezvoltarea situației într-o direcție defavorabilă intereselor ei fundamentale; în 1376, Veneția reia un vechi proiect, care își croise drum prima oară în timpul precedentului război cu genovezii, și obține din partea împăratului Ioan V Paleologul insula Tenedos; stăpînirea acestei insule, așezată la intrarea în strîmtori, ar fi dat venețienilor posibilitatea să intercepteze întreaga circulație între Mediterana și Marea Neagră.

Acțiunea venețiană a provocat reacția genovezilor și a forțelor solidare cu ei, în primul rînd regatul ungar, care a intrat la rîndul său în acțiune. Început la Tenedos, conflictul s-a deplasat apoi în vecinătatea Veneției, asediată naval de genovezi, care au ocupat insula Chioggia, și terestru de oștile regatului ungar. Amenințată acum să piardă însăși poziția ei de mare putere comercială și politică, Veneția desfășoară o remarcabilă rezistență care îi îngăduie să-și salveze interesele fundamentale. Pacea încheiată la Torino (1381) o silea însă să renunțe la stăpînirea insulei Tenedos și să recunoască dominația regatului ungar asupra coastei dalmate. În schimb, ea își vedea confirmat dreptul de a menține colonia de la Tana, care urma să-și reia activitatea doi ani după încheierea păcii.

Pacea de la Torino a confirmat situația creată în bazinul pontic după instalarea venețienilor la Tana; dacă genovezii și-au păstrat preponderența în Marea Neagră, în deosebi în Crincea și pe țărmul apusean, venețienii au reușit să-și păstreze pozițiile cîștigate în deceniile precedente, situație care avea să se mențină pînă în vremea cuceririi bazinului pontic de către turci.

Ca și precedentul război veneto-genovez pentru Marea Neagră, războiul de la Tenedos a înlesnit mult progresele puterii otomane în sud-estul Europei.

3.—*Expansiunea otomană în Peninsula Balcanică; cruciata anti-otomană*⁸. De la mijlocul secolului al XIV-lea raporturile internaționale

⁸ Pentru pătrunderea și cuceririle otomane în Peninsula balcanică și încercările de a o stăvili, v.: N. Iorga, *Latins et Grecs d'Orient et l'établissement des Turcs en Europe (1342—1362)*, în „Byzantinische Zeitschrift”, XV, 1906, p. 179—222; O. Halecki, *Un empereur de Byzance à Rome. Vingt ans de travail pour l'Union des églises et pour la défense de l'Empire d'Orient, 1355—1375*, Warszawa, 1930; A. S. Atiya, *The Crusade in the later Middle Ages*, London, 1938; Fr. Babinger, *Beiträge zur Frühgeschichte der Türkenherrschaft in Rumelien, 14—15. Jahrhundert*, Brunn—München—Wien, 1944; *The Cambridge Medieval History*, vol. IV, *The Byzantine Empire*, 1, Cambridge, 1966; I. Beldiceanu-Steinherr, *Recherches sur les actes des règnes des sultans Osman, Orkhan et Murad I*, Monachil, 1967; *A History of the Crusades*, vol. III, *The fourteenth and fifteenth centuries*, ed. H. W. Hazard, Wisconsin, 1975.

în sud-estul Europei au fost dominate de rapida afirmare a puterii otomane și de încercările statelor creștine de a o opri.

Rezemată pe o forță militară deosebit de eficientă, expansiunea otomană a progresat fulgerător în peninsula Balcanică, în conjunctura favorabilă creată de incapacitatea de apărare a Imperiului bizantin, de destrămarea țaratului bulgar și de fărâmițarea puterii în Serbia, după moartea lui Ștefan Dușan.

Cucerirea orașului Gallipoli în 1354 de către trupele turcești conduse de Suleiman, fiul lui Orcan, a asigurat legătura între turcii anatolieni și cei instalați în anii și deceniile anterioare în Tracia, în împrejurările favorabile create de luptele dinastice la Bizanț. Extinderea rapidă a ariei lor de dominație în Tracia prin noi cuceriri (1361, Didymotichos, 1361 (?), Adrianopole și 1363 Filipopole), consolidate prin colonizări masive de elemente turcești din Asia Mică, a provocat prima mare reacție a lumii catolice față de noua primejdie care se profila în sud-estul Europei. Expediția victorioasă a regelui Ludovic I de Anjou la Vidin, în 1365, care deschidea perspectiva unei mari acțiuni anti-turcești, l-a determinat pe împăratul Ioan V Paleologul să întreprindă o călătorie la Buda, unde s-a angajat să accepte unirea cu Roma. În anul următor, o expediție navală condusă de contele Amedeu de Savoia recucerește de la turci orașul Gallipoli, intrerupând astfel legătura între cele două mari zone ale dominației otomane. Elanul acestei duble ofensive care părea să vestească noi acțiuni decisive în vederea eliminării turcilor din Europa a scăzut însă brusc în anii următori în urma eșecului unirii la Bizanț, în ciuda adevizării personale a împăratului Ioan V la Roma, în 1369. Turcii europeni au obținut astfel răgazul necesar pentru a-și relua cuceririle în Tracia. În 1371, la Cirmen, pe Mărița, turcii înfrâng oastea regelui sîrb Vukașin și a despotului Uglieșa, care încercaseră să le stăvilească expansiunea, eveniment care a provocat o sensibilă modificare a relațiilor internaționale în sud-estul Europei. Îndată după înfringere, cnezii sîrbi din regiunile sudice ale regatului recunosc suzeranitatea turcă; în 1373, Imperiul bizantin acceptă și el suzeranitatea otomană, angajându-se să plătească tribut Porții și să participe la acțiunile ei militare, cale pe care a urmat-o și țaratul de Tîrnovo.

O nouă conjunctură favorabilă, cea creată de izbucnirea războiului veneto-geez în 1376—1381, a permis lui Murad I să obțină din partea Bizanțului retrocedarea orașului Gallipoli și să restabilească astfel o legătură continuă între stăpînirile sale anatoliene și cele europene. Oprită din nou de victoria regelui Ludovic de Anjou în 1377, expansiunea otomană se desfășoară furtunos în anii de criză pentru regatul ungar care au urmat morții celui de al doilea rege angevin. Momentele cele mai de seamă ale acestei expansiuni au fost ocuparea Sofiei (circa 1383/1385), a Nișului (1386) — eveniment care atrage după sine intrarea în vasalitatea turcă a cneazului sîrb Lazăr —, a orașelor Serres și Salonice (1387). Nici marea victorie cîștigată de sîrbi, bulgari și bosniaci la Pločnic în 1387 nu a putut opri cuceririle turcești. Revenit din Asia Mică, Murad I e ucis la Kossovopolje dar oastea sîrbă a cneazului Lazăr e zdrobită (iunie 1389). Revolta țarului Șişman de la Tîrnovo a fost reprimată de Baiazid I, succesorul lui Murad, prin ocuparea capitalei acestuia și anexarea țaratului (1393).

Atingînd linia Dunării în urma acestor mari succese, turcii amenință direct Ungaria și Țara Românească, aceasta din urmă fiind acum silită pentru prima oară să plătească tribut. Asigurat din direcția Dunării,

Baiazid începe asediul Constantinopolului. Pe temeiul acestor succese a căror încununare prin cucerirea Bizanțului părea iminentă, Baiazid asumă, cu asentimentul califului din Cairo, titlul de „sultan al Rum” (imperiul de răsărit). Reacția tirzie a puterilor europene la aceste rapide progrese turcești s-a încheiat cu catastrofa de la Nicopole (25 septembrie 1396), care a dovedit superioritatea organizării militare otomane asupra celei a feudalității europene.

Vertiginoasa expansiune otomană nu a fost oprită nici de rezistența popoarelor balcanice și nici de cruciada venită din apus, ci tot de o putere islamică rivală, imperiul lui Timur Lenk. Rivalitatea dintre cele două puteri pentru controlul Asiei Mici a dus în cele din urmă, după repetate încercări de conciliere, la marea bătălie de la Ankara (20 iulie 1402) în cursul căreia oastea lui Baiazid a fost zdrobită și sultanul însuși a căzut în captivitatea adversarului său. Puternica manifestare după Ankara a tendințelor particulariste în cadrul statului otoman, încurajate de adversarii acestuia, care au sprijinit pe diverșii pretendenți la domnie, a oprit timp de peste un deceniu elanul cuceririi turcești. Puterile creștine s-au dovedit însă incapabile să folosească prilejul favorabil creat de criza statului otoman pentru a pune capăt dominației sale în sud-estul Europei.

Domnia lui Mehmet I (1413 - 1421) a însemnat în același timp restaurarea puterii centrale în statul otoman și reluarea expansiunii sale în Europa și Asia Mică. Dacă încercarea de a înzestra statul otoman cu o însemnată forță navală, capabilă să sprijine decisiv politica sa de cucerire, a fost zdrobită de venețieni la Gallipoli (mai 1416), dacă expansiunea turcilor în Marea Egee a fost astfel oprită pentru o jumătate de secol, în schimb cuceririle lor se succed rapid, în același interval, pe continent.

Direcția principală a acțiunii militare turcești în vremea lui Mehmet I a fost Dunărea de Jos, de unde venea și principala primejdie pentru dominația otomană în peninsula Balcanică. Campaniile întreprinse împotriva Ungariei (1415), Țării Românești (1416, 1420) și a cetăților pontice ale Moldovei (1420), au permis statului otoman să se fixeze solid la Dunărea de Jos și chiar să ocupe poziții la nordul fluviului (cetățile Giurgiu și Turnu); readusă la situația de stat tributar al Porții otomane în urma acestor acțiuni militare, Țara Românească devine pentru câteva decenii obiect de rivalitate și confruntare între regatul ungar și Imperiul otoman.

Expansiunea otomană înregistrează noi însemnate succese sub Murad II (1422 - 1451), care readuce Bizanțul în situația de stat tributar al Porții otomane (1424), recucereste Salonicul de la venețieni (1430), înaintează în Epir și relansează ofensiva la Dunărea de Jos, al cărei principal succes a fost cucerirea fortăreței Golubaț (1428); în două rânduri oastea otomană invadează acum Transilvania (1432 și 1438).

Agravarea primejdiei turcești atât pentru Bizanț cât și pentru Europa centrală a readus pe primul plan al preocupărilor cercurilor politice ale lumii creștine problema cruciatei și cea a unirii bisericii răsăritene cu cea apuseană. După negocieri prelungite care au dus la un șir de compromisuri în problemele controversate a fost proclamată la Florența Unirea celor două biserici (iulie 1439), act de care erau legate angajamentele de acțiune militară antiotomană ale puterilor catolice. În acest cadru se desfășoară ultimele mari încercări de a salva Bizanțul și de a înlătura dominația otomană din Europa sud-estică.

Acțiunea militară cea mai însemnată întreprinsă sub semnul unirii de la Florența a fost ofensiva regatului ungar sub regele Vladislav I (1440—1444), care a realizat uniunea personală între Ungaria și Polonia.

Eliminând unul din antagonismele politice din centrul și sudul Europei care înlesnise mult progresul puterii otomane la Dunărea de Jos, uniunea polono-ungară a creat o situație deosebit de primejdioasă pentru dominația Porții în sud-estul Europei. Puternica acțiune militară a regatului ungar, al cărei principal exponent a fost Iancu de Hunedoara, părea să apropie sfârșitul stăpînirii turcești în peninsula Balcanică. Preluînd ofensiva, după repetatele incursiuni turcești în Transilvania și Țara Românească, Iancu de Hunedoara, care a reușit în câteva rînduri să realizeze unitatea de acțiune cu țările române transcarpatice, pătrunde adînc în teritoriul otoman. Campania din 1443 s-a încheiat cu un mare succes; dar în anul următor, noua campanie menită să elimine pe turci din Europa, s-a încheiat cu catastrofa de la Varna (noiembrie 1444), în cursul căreia a murit însuși regele Vladislav, fapt care a pus capăt uniunii ungaro-polone și a îndepărtat Polonia de la politica antiotomană. O nouă încercare a lui Iancu de Hunedoara de a înfrunța puterea otomană în peninsula Balcanică, în cooperare cu aliatul său Gheorghe Castriotul, supranumit Skanderberg, care răsculase Albania împotriva turcilor, a fost înfrîntă de sultanul Murad II la Kossovopolie (1448). Calea era acum deschisă pentru o acțiune otomană decisivă împotriva Bizanțului.

Cucerirea Constantinopolului a revenit fiului lui Murad II, sultanul Mehmet II Cuceritorul (1451—1481). Înțelegînd însemnătatea intereselor în joc la Constantinopol, Mehmet II a pregătit cu excepțională grijă din punct de vedere militar și diplomatic asediul Bizanțului. Armatașii încheiat de noul sultan cu Ungaria și cu Veneția nu a avut alt sens decît de a neutraliza aceste forțe, potențial cele mai primejdioase în momentul suprem al atacului împotriva capitalei Imperiului bizantin, care a căzut la 29 mai 1453.

Cucerirea Constantinopolului de către Mehmet II a însemnat nu numai sfârșitul Imperiului bizantin, ale cărui ultime fragmente, Moreea și Trapezunțul, aveau să intre și ele în decurs de un deceniu sub dominația otomană; fapt mult mai însemnat, ea a adus și statornicirea acestei dominații în sud-estul Europei. De acum înainte ideea cruciatei antiotomane, în declin de la sfârșitul secolului anterior, pierde tot mai mult teren, iar dominația otomană se întinde treptat asupra întregii peninsule Balcanice, cuprinzînd teritoriile care rămăseseră pînă atunci în afara ei. Dar intrarea Constantinopolului sub stăpînire turcească a mai atras și modificarea statutului strîmtorilor și a situației Mării Negre, evoluție cu consecințe de cea mai mare însemnătate pentru istoria popoarelor balcanice și a riveranilor bazinului pontic.

4. — *Instaurarea dominației otomane în Marea Neagră*⁹. Instaurarea stăpînirii turcești la Bosfor a marcat și începutul unei noi etape în istoria

⁹ M. Małowist, *Kaffa Kolonia genuńska na Krymie i problemu wschodni w latach 1453—1457*, Warszawa, 1947; C. M. Kortepeter, *Ottoman imperial policy and the economy of the Black Sea Region in the sixteenth century*, în „Journal of the American Oriental Society”, 86, 1966, p. 86—113; G. I. Brătianu, *La Mer Noire. Des origines à la conquête ottomane*, Monachii, 1969; Ș. Papacostea, *Die politischen Voraussetzungen für die wirtschaftliche Vorherrschaft des Osmanischen Reiches im Schwarzmeergebiet (1453—1484)*, în „Münchener Zeitschrift für Balkankunde”, 1, 1978, p. 217—245.

Mării Negre, aceea a dominației otomane. Încă din primii ani după cucerirea Constantinopolului, Imperiul otoman aduce în condiția de tributari puterile riverane ale Mării Negre care nu îi erau supuse încă dinainte. Moldova, Caffa — împreună cu întregul sistem de colonii genoveze pe care îl prezida —, Imperiul de Trapezunt, acceptă acum (1455/1456) să plătească tribut sultanului și să-i recunoască autoritatea. Angajat în luptele de la Dunăre împotriva regatului ungar și în încercarea de a preveni prin cucerirea Belgradului orice nouă acțiune din această direcție — încercare care a eșuat în vara anului 1456 —, Mehmet II își limitează în această primă etapă țelurile față de Marea Neagră la impunerea tributului și la satisfacerea nevoilor de aprovizionare ale aparatului său militar. Modificarea statutului de dependență creat în acești ani și incorporarea țărmului pontic avea să vină ca reacție la încercările puterilor riverane de a se elibera de forma de dominație care le fusese impusă.

Prima din aceste reacții ale Mării Negre împotriva stăpînirii otomane a venit de la Trapezunt, care, sub protecția hanului turcmen Uzun Hasan și în cooperare cu principatele georgiene și cu emirul din Sinope, s-au răscolat, refuzînd să mai plătească tribut (1460). Desfășurată în legătură cu pregătirile de cruciată preconizate la congresul de la Mantova, organizat din inițiativa papei Pius II, acțiunea a atras reacția imediată a lui Mehmet II. În cursul campaniei din 1461, sultanul cucerește Sinope și Trapezuntul și încorporează în imperiul său întregul țărm meridional al Mării Negre. În Europa a intrat în acțiune Țara Românească, sub Vlad Tepeș, care a atacat și nimicît dispozitivul otoman de la Dunărea de Jos. Campania sultanului în 1462, deși neconcludentă din punct de vedere militar, a reușit să readucă Țara Românească în orbita puterii otomane și să o elimine ca factor activ al coaliției antiotomane.

A doua etapă a cuceririi țărmului pontic s-a desfășurat în cadrul marelui război veneto-turc (1463—1479) pentru supremație în Marea Egee. Coaliția organizată de Veneția după 1470 — an în care Mehmet II a cucerit Eubea, făcînd demonstrația mării puteri navale turcești recent constituite — a antrenat în acțiune din nou Marea Neagră. Folosind situația favorabilă creată de noua ofensivă a lui Uzun Hasan, Ștefan cel Mare, domnul Moldovei, smulge Țara Românească sferei de influență a Porții otomane, amenințînd pozițiile imperiului la Dunărea de Jos. După ce a respins oastea otomană comandată de beglerbegul Rumeliei Șoliman (Vaslui, ianuarie 1475), Ștefan s-a străduit să lărgească coaliția antiotomană, antrenînd în luptă și puterile din Crimeea, pentru a face legătura cu Uzun Hasan. Marelui program pontic al domnului Moldovei, sultanul i-a răspuns cu expediția navală care a dus la cucerirea Caffei (iulie 1475) și a întregului țărm al Crimeii. În urma acestei expediții hanatul tătar al Crimeii a intrat sub suzeranitatea Porții otomane, eveniment care a modificat radical situația politică în Europa răsăriteană.

Încercările imediate ale lui Ștefan de a restabili situația din Crimeea și de a alunga stăpînirea turcească au fost abandonate odată cu ieșirea Veneției din luptă (1479), fapt care a sancționat dominația otomană în Moreea, Albania și în Marea Egee. Noua încercare a Moldovei de a înlătura dominația otomană de la Dunărea de Jos, în cooperare cu Ungaria, în 1481, imediat după moartea lui Mehmet II, a eșuat și ea. Trei ani mai tîrziu, în vara anului 1484, noul sultan, Baiazid II, întreprinde o campanie

terestră și navală împotriva Chiliei și a Cetății Albe — ultimele mari centre libere ale bazinului pontic — și le cucereste.

Cucerirea țărmului pontic de către Imperiul otoman, urmare a preluării controlului strîmtorilor în 1453, a avut consecințe multiple pe plan local și general. Din punct de vedere politic, Poarta otomană, prin pozițiile strategice însemnate pe care le-a ocupat, a fost în măsură să exercite o influență directă asupra statelor riverane aflate în aria ei de acțiune directă. Din punct de vedere economic, ea a preluat marile venituri vamale ale centrelor pontice încorporate în teritoriul său și a început să organizeze exploatarea resurselor economice ale regiunilor riverane, exploatare care avea să se agraveze din ce în ce mai mult în secolele următoare. Pe un plan mai general, cucerirea bazinului pontic de către turci a pus capăt mării funcții îndeplinite de acesta în secolele anterioare, ca zonă de legătură directă între lumea apuseană și cea a orientului asiatic. Urmarea acestei situații, agravată în deceniile următoare de noile cuceriri turcești în bazinul răsăritean al Mediteranei, a fost accelerarea tendinței lumii apusene de a găsi noi drumuri spre orient și sporirea decalajului între Europa apuseană și cea răsăriteană.

LES RELATIONS INTERNATIONALES EN EUROPE DE L'EST ET DU SUD-EST AUX XIVe—XVe SIÈCLES

RÉSUMÉ

L'article publié dans les pages précédentes est un chapitre du second volume consacré au Moyen Âge de la synthèse d'histoire universelle en cours d'élaboration par les soins d'une équipe d'historiens roumains. La matière de l'article a été groupée en deux sections dont la première est consacrée à l'Europe de l'Est et la seconde au Sud-est européen.

Dans le cadre de la première section ont été abordés les thèmes suivants : *La fin de l'hégémonie de la Horde d'Or ; La rivalité entre la Lituanie et Moscou pour l'hégémonie du monde russe ; L'Union polono-lituanienne ; La lutte pour les bouches de la Vistule ; La rivalité pour les bouches du Danube.*

La seconde partie a pour objet les questions suivantes : *Le déclin de la puissance byzantine et l'apogée de la Serbie ; Gênes et Venise en lutte pour le contrôle des Détroits et du commerce pontique ; L'expansion ottomane dans la Péninsule Balcanique et la croisade antiottomane ; L'instauration de la domination ottomane en Mer Noire.*

Sans avoir la prétention d'épuiser la matière très vaste du thème énoncé, l'auteur s'est néanmoins efforcé de sélectionner les aspects les plus importants de l'évolution des rapports internationaux au Bas Moyen Âge et de mettre en évidence les facteurs les plus dynamiques de la situation internationale dans cette partie du continent européen.

URBANIZARE ȘI ROMANIZARE ÎN BRITANNIA : CADRU, PROBLEME, LIMITE

DE

GHEORGHE VLAD NISTOR

Determinarea continuității sau a momentelor de discontinuitate din istoria unei civilizații, a cauzelor care au favorizat continuitatea sau au provocat cezura, constituie un element de primă importanță în delimitarea specificului evoluției ulterioare a civilizației în discuție.

Romanizarea implică prin complexitatea procesului analiza celor mai variate aspecte social-economice, politice, culturale și religioase. Stadiile de romanizare fiind extrem de variate, de la simpla preluare a unor elemente materiale romane la adoptarea limbii, religiei și chiar la convingerea de apartenență la lumea latină¹, se impune determinarea cât mai exactă a gradului de romanitate atins de către populația sau comunitatea în discuție.

În acest context constatarea inexistenței unor elemente romanice în limba engleză (cu excepția celor de proveniență normandă și post-normandă) cere investigarea direcțiilor specifice de latinizare a Britanniei, a gradului de romanitate atins de populația insulară și a evoluției civilizației britano-romane în condițiile părăsirii insulei de către armata și administrația imperială și ale atacurilor anglo-saxone.

Sherwin-White, într-o analiză a atitudinii romane și grecești tirzii față de barbari, observa părerea destul de des afirmată a posibilității de asimilare a modelului greco-roman de către culturile barbare cu precădere în circumstanțe urbane, în primul rând orașul fiind pentru mediteraneanul antic modul de trecere al barbarilor la civilizație². Adevărul acestei afirmații este confirmat și în cazul Britanniei, provincie în care repartizarea geografică distinctă a orașului și a armatei ca factori preponderenți de difuzare a romanității, face mai ușoară observarea intensității sporite de viață romană în zonele urbanizate.

Specificul geografic al insulei a favorizat coexistența a două zone culturale distincte, zone conturate încă din perioada preromană dar accentuate în timpul controlului roman în Britannia. Pe de o parte S-E-ul fertil (*Lowland*), deschis către continent (inclusiv invaziilor), favorabil

¹ Pentru un jurist contemporan cu Septimius Severus, Roma era *communis nostra patria* (*Dig.*, 27: 1, 6, 11), iar pentru numidul Apuleius locul nașterii era mai puțin important câtă vreme... *Non enim ubi prognatus, sed uti moratus quisque sit, spectandum; nec qua regione, sed qua ratione vitam vivere inierit, considerandum est.* (*Apologia*, 24).

² A. N. Sherwin-White, *Racial Prejudice in Imperial Rome*, Cambridge, 1970, p. 33.

stabilirii unor legături permanente între comunitățile umane, pe de altă parte N-V-ul muntos (*Highland*), greu accesibil oricăror încercări de pătrundere. *Lowland*-ul este zona de maximă densitate urbană, de maximă intensitate a vieții romane din insulă, zona de pătrundere a numeroase elemente materiale romane în mediul rural celtic, în *Highland* dovezile de viață romană fiind rare în afara circumstanțelor militare. Existența acestor zone culturale distincte constituie un element de mare importanță pentru înțelegerea fenomenelor complexe ale Britanniei secolelor al V-lea și al VI-lea și pentru explicarea pierderii romanității insulare.

În acest context se impune pentru delimitarea cât mai exactă a rolului orașului ca factor purtător de latinitate, stabilirea gradului de romanitate al acestor comunități recurând la informațiile juridice, lingvistice și arheologice.

Cunoașterea statutului juridic al orașelor Britanniei constituie un element important atita vreme cât în imperiu, de cele mai multe ori, acesta exprima intensitatea vieții romane din comunitate³. Nu poate fi însă negată și existența altor elemente care concură la acordarea unui anume statut juridic⁴, dar pe ansamblul inperiului extinderea sistemului municipal în noi medii provinciale afectează în primul rînd regiunile și așezările deplin romanizate⁵.

În procesul de aliniere și asimilare a populațiilor neromane, de includere a acestora în ordinea politică și culturală romană, un rol extrem de important îl joacă enclavele urbane de cetățeni romani sau de italici⁶ — *coloniae* —, orașe în care puritatea de viață romană este maximă pentru un mediu provincial. Nu trebuie însă neglijat faptul participării unor grupuri de *socii* la fondarea unor colonii⁷, fapt care însă nu diminuează sensibil intensitatea vieții romane din acea așezare, elementele barbare fiind auxiliare nucleului principal de cetățeni romani. În situația sărăciei acute de informație pentru Britannia, existența sau inexistența unor asemenea cazuri de participare autohtonă la fondarea unor colonii se reduce la simple presupuneri.

Colonia Claudia Victricensis (Colchester), așezată la vest de vechea capitală belgă a trinovantilor, Camulodunum — nume sub care va fi cunos-

³ J. M. Reynolds, *Legal and Constitutional Problems*, în „The Civitas Capitals of Roman Britain”, Leicester, 1966, p. 72.

⁴ Este vorba despre încercările de pacificare și atragere a unor grupuri de aristocrați locali prin acordarea unui statut juridic privilegiat, lor personal, în unele cazuri și comunităților din care ei făceau parte, aspect evidențiat de către P. A. Brunt, *The Romanization of the Local Ruling Classes in the Roman Empire*, în „Assimilation et resistance a la culture greco-romaine dans le monde ancien”, București—Paris, 1976 p. 161 sqq. În alte cazuri este vorba despre îmbinarea unei situații ca cea de mai sus cu perspectiva romanizării rapide, chiar și a mediului rural, printr-o colonizare intensă și organizată, ca în cazul promovării unor triburi din Gallia Narbonensis de către C. Julius Caesar, prin acordarea statutului latin așezărilor de reședință (cu perspectiva de urbanizare extrem de rapidă) și includerea tuturor membrilor respectivei comunități tribale în corpul cetățenesc al orașului. (J. M. Reynolds, *op. cit.*, p. 70 sq.).

⁵ F. de Martino, *Storia delle Costituzioni Romane*, IV, Napoli, 1965, p. 666.

⁶ Id., *ibid.* p. 668.

⁷ F. F. Abbott & A. C. Johnson, *Municipal Administration in the Roman Empire*, New York, 1968, p. 5; cf. G. Bloch, *L'Empire roman*, Paris, 1928, p. 207, care absolutizează, făcînd dintr-o excepție o regulă.

cută și enclava de veterani romani de aici ⁸ — a fost prima fondată ⁹. Săpăturile efectuate de către J. A. Richmond au dovedit existența aici a unor locuințe necoloniale încă din momentul fondării coloniei, fapt cu două explicații posibile. Prima ar fi cea a unei participări autohtone la fondarea coloniei ¹⁰. A doua, cea a continuării administrării teritoriului tribal al trinovanților de la Camulodunum, chiar dacă nu mai este vorba despre vechiul *oppidum* belg ci despre *colonia* romană ¹¹. Alegerea uneia dintre cele două alternative este imposibilă în stadiul actual al informației.

Rațiuni militaro-strategice au determinat constituirea altor două enclave de cetățeni romani în insulă, *Colonia Lindum* (Lincoln) ¹² și *Colonia Nervia Glevantum* (Gloucester) ¹³. De remarcat faptul că toate cele trei colonii care au apărut cu acest statut juridic — netrecând printr-unul intermediar — sînt precedate de castru legionare ¹⁴, așezarea comunităților de veterani romani în puncte strategice importante fiind astfel evidențiată.

Cea de a patra colonie a provinciei prezintă o situație diferită de a celorlalte. Oraș roman dezvoltat din canabele legiunii a VI-a, *Colonia Eburacensium* (York), înainte de a fi *colonia* a fost *municipium*. Promovarea sa la statutul de *colonia* trebuie să fi avut loc în a doua jumătate a secolului al II-lea sau chiar în secolul al III-lea. Este cunoscut faptul că, în imperiu, după Hadrian, mai toate coloniile nou apărute nu sînt și noi așezări, ci așezări preexistente, *municipia* sau *civitates* ridicate la un statut superior ¹⁵. De aici și diferența presupusă între Eburacum și celelalte trei colonii din insulă, în general orașele care au trecut prin stadii juridice intermediare devenind colonii de drept latin (*jus Latii*) ¹⁶.

⁸ Tac., *Ann.*, 12, 32; D. C., 60, 21; Plin., *N. H.*, 2, 187.

⁹ Numele arată existența probabilă a orașului încă din timpul cuceritorului Britanniei, A. L. F. Rivet presupunînd că a fost înființată în iarna anilor 48—49 (*Town and Country in Roman Britain*, London, 1968, p. 133). Tot numele coloniei ne sugerează ca primii locuitori pe veteranii legiunilor a XIV-a și/sau a XX-a, ambele numite *Victrix* (J. Liversidge, *Britain in the Roman Empire*, London, 1968, p. 21).

¹⁰ Ipoteza lui C. E. Stevens, care susține Widford ca reședința de epoca romană a tribului trinovanților, ar favoriza indirect această primă posibilitate.

¹¹ J. M. Reynolds, *op. cit.*, p. 73. Situații similare sînt atestate și pe continent, la Cologne, care accede contemporan cu Comulodunum la statutul de *colonia*; oraș care este și *caput* al lui *Civitas Ubiorum*.

Aceeași situație la Avendicum, capitala lui *Civitas Helvetiorum* care sub Flavi devine *colonia*, zonele rurale păstrîndu-și statutul peregrin. Orașul este probabil *caput* al tribului, membrii tribului fiind totodată și *attributi* al coloniei romane. Apoi Langres care apare în inscripții și ca *Civitas Lingonum* (C. I. L., 13: 5682 și 5708) și sub forma *Colonia Lingonum* (C. I. L., 13, 5693).

¹² Lindum, întemeiată sub Flavi, probabil în anul 92, din veterani ai legiunii a IX-a (A. L. Rivet, *op. cit.*, p. 63) așezată pe fostul loc de încartuire al legiunii a IX-a, înlocuită în anul 71 de către *legio II Adiutrix* (G. Webster, *Fort and Town in Early Roman Britain — The Relationship of Civil and Military Sites in the Conquest and Early Settlement Phase of Roman Britain*, în „The Civitas Capitals . . .”, p. 35).

¹³ Glevum, fondată în timpul lui Nerva, probabil în anul 97, din veterani ai legiunii a II-a (A. L. F. Rivet, *loc. cit.*), precedat probabil de un castru legionar (neatestat arheologic, dar atestat epigrafic).

¹⁴ La Camulodunum exista probabil un control militar roman încă din anul 49, scopul presupus fiind cel al supravegherii principalului centru al rezistenței antilauidiene, după capitularea (G. Webster, *op. cit.*, p. 32).

¹⁵ F. F. Abbott & A. C. Johnson, *op. cit.*, p. 7.

¹⁶ Id., *ibid.*; cf. F. de Martino, *op. cit.*, p. 669.

Eburacum este probabil o *colonia civium Latinorum*, celelalte trei orașe fiind — considera Rivet — *coloniae civium Romanorum*¹⁷.

Existența sau inexistența altor municipii în Britannia este greu de stabilit. Informația în acest sens este lacunară și mai ales izolată, neexistând posibilitatea de verificare cu un alt izvor a celor afirmate de sursă (de cele mai multe ori neclară) care atestă (de puține ori explicit, de cele mai multe ori implicit) statutul de *municipium* al respectivei comunități urbane. Candidate la acest statut sînt Verulamium (St. Albans) și Ratae (Leicester).

Pentru Verulamium se invocă de obicei un text din Tacitus în care orașul apare ca *municipium*¹⁸. Textul este nesigur în măsura în care există posibilitatea ca istoricul antic să nu fi folosit termenul în sensul său tehnic, deși pe ansamblul scrierilor taciteene se constată folosirea tehnică a termenilor *colonia* și *municipium*¹⁹. Pe de altă parte atestarea ca municipiu a orașului Verulamium în legătură cu răscoala boudicană ar implica ridicarea orașului la acest statut încît din deceniile cinci sau șase ale secolului întii, ceea ce pune noi semne de întrebare asupra veridicității informației mai sus discutate. Oricum, dacă așezarea a primit acest statut încă din primele decenii de ocupație romană, ea îl datorează în primul rînd atitudinii colaboraționiste a tribului catuvelaunilor a cărui capitală era și nu gradului de romanitate al comunității urbane în formare. Nu trebuie însă pierdut din vedere nici faptul participării unei *Civitas Catuvellaunorum* la construirea Zidului lui Hadrian, fapt care atestă supraviețuirea organizatorică a comunității tribale a catuvelaunilor. Inexistența în aceeași arie tribală a unei alte așezări urbane care să poată concura la statutul de centru administrativ al tribului, poate duce la concluzia administrării catuvelaunilor dintr-o capitală *municipium* — Verulamium. Faptul că acest oraș nu apare în izvoare geografice, literare sau epigrafice cu numele tribal în genitiv, așa cum se întîmplă cu mai toate capitalele tribale din Britannia sau Gallia, constituie încă o dovadă în favoarea statutului său de *municipium*²⁰.

Discutarea celui alt posibil municipiu — orașul Ratae —, se întemeiază numai pe diploma militară²¹ care îl amintește pe auxiliarul M. Ulpius Novantius (cognomenul este celtic), participant în 105—106 la războiul cu dacii, ca fiind cetățean al orașului Ratae și nu membru al tribului coritanilor, numai statutul juridic special al comunității urbane (diferit de statutul curent de capitală tribală) putîndu-l determina pe acest personaj să-și revendice apartenența la nucleul orașenesc și nu la comunitatea tribală²².

O situație aparte și un loc important în discutarea gradului de romanitate atins de comunitățile urbane din insulă o ocupă orașul Londinium (Londra). Dezvoltarea extrem de rapidă a acestui oraș este dovedită și de faptul că la numai 17 ani de la invazia claudiană, cu ocazia răscoalei

¹⁷ A. L. F. Rivet, *Some Historical Aspects of the Civitates of Roman Britain*, in „The Civitas Capitals . . .”, p. 111.

¹⁸ Tac., *Ann.*, 14, 33: *Edam clades municipia Verulamio fuit . . .*

¹⁹ A. L. F. Rivet, *Town and Country . . .*, p. 65.

²⁰ Rivet îl considera *municipium civium Latinorum* (*Some Historical Aspects . . .*, p. 111).

²¹ C.I.L., 16, 160: *. . . M(arco) Ulpio Adcrobovati f(ilio) Novanticoni, Rati(s) . . .*

²² A. L. F. Rivet, *Town and Country . . .*, p. 65.

boudicane, Londinium este amintit de către Tacitus ca fiind unul dintre cele trei puncte de concentrare ale atacurilor iceene, ca fiind un oraș roman înfloritor, eforturile guvernatorului Suetonius Paulinus vizînd în primul rînd salvarea acestui oraș — cu toate că mai erau amenințate Camulodunum și Verulamium²³. Pe de altă parte este probabil ca procuratorul financiar al Britanniei să fi rezidat la Londinium²⁴, fapt atestat atît de textul tacitean mai sus discutat care se referă la persoana lui Decianus Catus, procurator, principalul vinovat de izbucnirea răscoalei iceenilor²⁵, cit și de piatra funerară a lui Julius Classicianus găsită la Londra²⁶.

Aceste elemente nu fac decît să delimiteze importanța orașului în ansamblul romanității insulare, fără a putea realiza mai mult decît presupunerea eventualului statut juridic al acestuia, statut pe care izvoarele nu îl precizează. Londinium este, oricum, orașul cu cel mai înalt nivel de civilizație romană din insulă.

În perioada tîrzie a dominației romane, orașul continuă să aibă o mare importanță fiind în primul rînd un centru al administrației financiare imperiale, aici rezidînd un *praepositus thesaurarum Augustensium*²⁷.

Izvoare romane tîrzii, Ammianus Marcellinus²⁸ și *Notitia Dignitatum*²⁹, numesc Londra cu apelativul *Augusta*, atribuirea acestui epitet ținînd poate și de gradul de intensitate atins de viața romană din comunitate.

Majoritatea orașelor Britanniei sînt însă de statut peregrin, unele dintre ele chiar orașe mari după jumătatea secolului al II-lea.

Investigarea statutului juridic al acestor comunități este îngreunată de numărul mic și imprecizia relatărilor antice, aceasta explicînd permanenta recurgere la analogii cu Gallia, cele două provincii prezentînd din acest punct de vedere evidente asemănări³⁰.

În imperiul roman nu exista un șablon de organizare a comunităților peregrine ci numai un principiu — păstrarea nucleului administrativ tradițional cu adăugarea unor elemente romane, introduse treptat și diferențiat³¹. Astfel chiar în cazul Britanniei a fost identificată organizarea neuniformă a unor comunități celtice de epocă romană, fapt explicabil atît prin neuniformitatea preclaudiană de organizare a respectivelor comunități, cit și de rațiuni strategice ale Romei³².

În cazul acestor *civitates* problema de discutat este cea a raportului dintre oraș și zonele rurale ale comunității tribale: *civitas* desemnează oare în exclusivitate comunitatea urbană sau întreaga comunitate tribală?

²³ Tac., *Ann.*, 14, 33: *At Suetonius mira constantia medios inter hostes Londinium perrixit, cognomento quidem coloniae non insigne, sed copia negotiatorum et commeatum maxime celebre.*

²⁴ Cîteva elemente indicînd chiar mutarea capitalei provinciale în acest oraș (vezi R. Merrifield, *The Roman City of London*, London, 1965, p. 44 sqq).

²⁵ Tac., *Ann.*, 14, 33.

²⁶ R.I.B., 12.

²⁷ *Not. Dig.*, *Oc.*, 11, 37.

²⁸ 28, 3, 1: *... Augusta...quam veteres appellavere Lundinium...*

²⁹ *Oc.*, 11, 37.

³⁰ J. M. Reynolds, *op. cit.*, p. 70.

³¹ F. de Martino, *op. cit.*, p. 673.

³² J. M. Reynolds, *op. cit.*, p. 72.

(urban și rural) ? Problema principală este existența sau inexistența unei uniformități de statut juridic între cele două zone ³³.

Însemnătatea acestei chestiuni în prezenta discuție este evidentă, cită vreme opțiunea în favoarea uneia sau a celeilalte dintre alternative implică sporirea sau scăderea categoriilor care au un acces direct la civilizația și modul de viață urban în insulă.

S. Frere considera *civitas peregrina* ca desemnând întreaga arie tribală, nucleul urban (*caput*) fiind numai centrul administrativ al comunității ³⁴. Statutul obișnuit al unui oraș peregrin este pentru istoricul englez (cel puțin în cazul Britanniei) cel de *vicus* ³⁵. Frere își argumentează teza recurgând la inscripția care menționează orașul Petuaria (Brough on Humber) ca fiind *vicus* la începutul secolului al II-lea ³⁶. Faptul că această așezare este singura cu structuri urbane din întregul teritoriu tribal al parisilor, ca și faptul că este singura așezare din această zonă numită *polis* de către Ptolemeu (chiar dacă pentru geograful antic folosirea riguros tehnică a acestui termen nu este o preocupare permanentă), constituie dovezi în favoarea administrării acestui *civitas Parisorum* de la Brough on Humber ³⁷.

J. C. Mann pe de altă parte, consideră termenul *civitas* ca desemnând în primul rînd orașul (înglobînd teritoriul rural al acestuia numai ca entitate subordonată) ³⁸, iar dacă Caesar sau Tacitus l-au folosit și pentru desemnarea unor comunități cvasitribale (referindu-se la Gallia sau la Britannia), au făcut-o din lipsa unor termeni mai potriviți, referirile vizînd de cele mai multe ori situații preromane ³⁹.

Urmărirea densității apariției celor două sensuri ale cuvîntului *civitas* în diferite perioade duce la concluzia mai frecvenței folosiri a acestuia pentru desemnarea nucleului urban în perioada tîrzie a controlului roman în insulă, fapt cu reale semnificații pentru înțelegerea evoluției urbane a comunităților tribale și pentru delimitarea gradului de romanitate al acestora. Această tendință centripetă manifestă în expresia lingvistică este probabil rezultatul creșterii urbane în zona galo-britană a imperiului, proces inițiat sub Flavi, continuat sub Antonini, dar care își atinge apogeul numai în secolele al II-lea și al III-lea ⁴⁰.

Nu trebuie însă scăpat din vedere faptul covârșitoarei preponderențe numerice a orașelor de statut peregrin ⁴¹ în ansamblul comunităților urbane ale Britanniei romane.

Evidențierea rezultatelor unor investigații filologice, precum și cercetarea unor izvoare epigrafice și a unor informații transmise de izvoare narrative, pot contribui la determinarea gradului de răspîndire a limbii

³³ Vezi discuția făcută de către Kornemann, *R. E.*, Suppl. I, col. 300—317.

³⁴ S. Frere, *Civitas — A Myth?*, *Antiquity*, 35 (1961), p. 29.

³⁵ *Id.*, *ibid.*, p. 32.

³⁶ *R. L. B.*, 707.

³⁷ S. Frere, *op. cit.*, p. 34.

³⁸ J. C. Mann, *Civitas: Another Myth*, *Antiquity*, 34 (1960), p. 222.

³⁹ *Id.*, *Civitas — A Further Comment*, *Antiquity*, 35 (1961), p. 142.

⁴⁰ S. Frere, *op. cit.*, p. 31.

⁴¹ Statutul de *Civitas foederala* par a fi avut numai doborîndii, (care nu au opus rezistență invaziei claudiene), icenii și regnensii (ai căror regi sînt amintiți în calitate de clienți ai Romei) și briganții (datorită extra-provincialității lor). *Civitas libera* trebuie să fi fost statutul intermediar al icenilor. *Civitates stipendiariae* sînt probabil toate celelalte orașe peregrine ale provinciei (A. L. F. Rivet, *Some Historical Aspects . . .*, p. 111).

latine în mediu urban britano-roman, fapt de mare importanță în prezenta analiză, câtă vreme vorbirea limbii latine înseamnă atingerea unui nivel înalt de romanitate.

Discuția în jurul acestei probleme a început încă din secolul al XIX-lea, o dată cu descoperirea unor *grafitti* în mai multe orașe britano-romane (cei mai mulți la Silchester).

Avînd în vedere conținutul care de cele mai multe ori îl specifică pe autorul textului ca fiind însuși meșteșugarul, Haverfield ajungea să considere că producătorii acestor *grafitti* erau vorbitori permanenți de limba latină și de aici, dat fiind numărul mare al descoperirilor de acest gen în Britannia precum și conținutul (nu ar fi de menționat decît exemplarul care cuprinde un fragment din *Eneida*), ajungea la concluzia că mediul urban britano-roman era integral vorbitor de limba latină, concluzie completată cu afirmații hazardate asupra nivelului înalt de civilizație romană atins de către categoriile sociale inferioare din orașele insulei⁴².

Un alt punct de vedere, susținînd celtofonia categoriilor sociale inferioare din orașele Britanniei, limba latină fiind exclusiv folosită pentru scris, dă o explicație problemei. Autorul acestei ipoteze își argumentează punctul de vedere prin analogie cu situația vorbitorilor de limbă gaelică la limita secolelor XIX—XX, pentru care a scrie și a utiliza limba engleză erau sinonime perfectă⁴³.

În urma unei analize complete a informațiilor filologice referitoare la limba latină vorbită în Britannia, K. Jackson observa răspîndirea, alături de latina vulgară (vorbită cu precădere în medii militare și negustorești) a unei limbi de școală, semi-artificială⁴⁴.

Relatări ale unor izvoare narative vin în sprijinul elucidării acestei probleme. Astfel informația lui Tacitus despre strădaniile lui Agricola de a impune portul, obiceiurile și limba cuceritorilor în rîndul aristocraților locali⁴⁵, precum și relatarea sosirii în Britannia a gramaticului Demetrios din Tarsus⁴⁶ (chemat de Agricola, probabil tot în legătură cu politica de romanizare rapidă a virfurilor autohtone), pot avea consecințe importante pentru explicarea caracterului de școală al limbii latine vorbită în insulă, precum și pentru cunoașterea modului specific de romanizare a Britanniei și identificarea categoriilor urbane cele mai afectate de romanitate.

Constatarea probabilei răspîndiri în insulă, pe scară largă, a unei limbi artificiale (de școală), împreună cu cele cîteva relatări antice care subliniază caracterul organizat al romanizării aristocrației locale, sugerează principalul purtător de limbă și civilizație latină în insulă — aristocrația celtă aliniată și romanizată, aristocrație urbană cu permanente

⁴² F. Haverfield, *The Romanization of Roman Britain*, Oxford, 1912², p. 24.

⁴³ K. Jackson, *Language and History in Early Britain*, Cambridge Mass., 1953, p. 99.

⁴⁴ Id., *ibid.*, p. 108 sq.

⁴⁵ Tac., *Agr.*, 21: *Iam vero principum filios liberalibus eribus erudire, et ingenia Britannorum studiis Gallorum anteferre, ut qui modo linguam Romanam abnuebant, eloquentiam concupiscerent. Inde etiam habitus nostri honor et frequens toga; paulatimque discessum ad delentiam vitiorum, porticus et balinea et conviviorum elegantiam. Idque apud imperitos humanitas vocabatur, cum pars servitutis esset.*

⁴⁶ Plu., *M.*, *De defectu oraculorum*, 2, 1.

legături rurale, legături realizate mai ales prin intermediul villelor rustice ⁴⁷.

Există posibilitatea bilingvismului acestei aristocrații, un exemplu concludent constituindu-l cazul lui Patricius, care în secolul al V-lea se scuza pentru latina sa nu tocmai perfectă, câtă vreme în vîrstă de 10 ani fiind, fusese răpit de invadatori irlandezi. Deci, chiar și într-un mediu aristocratic (și știm fără putință de tăgadă că Patricius dintr-un asemenea mediu provenea), latina nu era limbă maternă, ea fiind învățată în școală.

Această aristocrație britano-romană (latinofonă în cadru oficial, celtofonă în cadru neoficial), exercitînd diverse magistraturi în numeroasele *civitates* ale Britanniei, stăpinind ville rustice în zone rurale celtice, constituia probabil categoria autohtonă cel mai puternic afectată de civilizația latină în orașele britano-romane, fiind și principalul purtător de latinitate din insulă. Romanitatea acestei categorii sociale este produsul mediului urban, în primul rînd al numeroaselor orașe de statut peregrin, fapt important pentru ansamblul civilizației insulare în epoca romană.

În stadiul actual al informației este imposibilă delimitarea exactă a nivelului de romanitate atins în centrele urbane din insulă. Statutul juridic sau informațiile arheologice (care nu au constituit obiectul acestei discuții) pot numai sugera un anume nivel de romanitate.

Informațiile filologice și narative par a contura specificul romanizării mediului urban și chiar și al zonelor ne-urbane, arătînd categoria socială, purtătoare de romanitate — aristocrația locală.

Concentrarea romanității britanice pe o suprafață relativ redusă, în colțul de S—E al insulei, locul de incidență al atacurilor anglo-saxone din secolele al V-lea și al VI-lea, va constitui premisa pierderii romanității insulare la jumătatea mileniului înții, fără ca aceasta să fi constituit obiectul prezentei cercetări.

URBANISATION ET ROMANISATION EN BRITANNIA : CADRE, PROBLÈMES, LIMITES

RÉSUMÉ

L'existence de plusieurs stades de romanisation, depuis l'assimilation de certains éléments matériels romains jusqu'à l'adoption de la langue, des croyances religieuses et encore même de la conviction d'appartenance au monde latin, implique la détermination précise du degré de romanité de la population qui fait l'objet de la présente étude.

Pour ce qui est de la province de Britannia, une telle investigation s'impose nécessairement, vu l'inexistence des éléments romains dans la langue anglaise (à l'exception de ceux d'origine normande et post-normande) au bout d'environ quatre siècles de domination romaine dans l'île.

L'élément urbain en tant que porteur de latinité constitue une réalité admirablement documentée par l'ensemble du monde romain. Mais en

⁴⁷ Jackson observa faptul că în *welsh*, *cornish* și bretonă, mai toate cuvintele de proveniență latină desemnează activități agricole sau alte activități care puteau avea loc în cadrul unei ville rustice. De menționat preluarea cuvintelor latinești în forma cultă a limbii și nu din latina vulgară (*op. cit.*, p. 110 sq).

Britannia, l'importance de ce facteur romanisateur apparaît en tant que résultat de la répartition géographique distincte de la ville par rapport aux zones militaires (l'armée, un autre facteur actif de romanisation), les centres urbains de l'île étant concentrés dans la zone du sud-est.

Dans ce contexte, l'établissement du degré de romanité atteint par les communautés urbaines de l'île est indispensable. La détermination du statut juridique des villes, l'essai d'établir le degré de diffusion de la langue latine dans le milieu urbain insulaire et de faire ressortir certaines relations antiques concernant les efforts de latinisation déployés par l'aristocratie locale constituent les directions de l'investigation.

La constatation de l'existence d'une aristocratie britano-romaine (probablement latinophone dans un cadre officiel et celtophone dans un cadre non-officiel) exerçant des magistratures dans de nombreuses *civitates*, ayant des contacts permanents dans des zones rurales celtiques, la catégorie sociale la plus affectée par la latinité dans l'île semble désigner le principal facteur romanisateur de la Britannia.

La romanisation de cette catégorie sociale est le résultat de l'action du milieu urbain, principalement des nombreuses villes à statut peregrine.

PROBLEME ALE REVOLUȚIEI DE LA 1821

Un întreg motiv a determinat Secția de istorie și arheologie a Academiei de Științe Sociale și Politice să organizeze, la 11 februarie a.c., o dezbateră științifică pe probleme ale revoluției de la 1821, condusă de Tudor Vladimirescu. A fost, mai întâi, omagiul pe care oamenii de știință, cercetători, cadre didactice, redactori ai unor edituri și reviste, membrii secției de specialitate a Academiei l-au adus eroului oltean și faptelor sale, de la a căror săvârșire s-au împlinit 160 de ani. A fost, apoi, necesitatea unei discuții între specialiști ai istoriei moderne a patriei, având în vedere că, în ultimii ani, au fost avansate, cu mai mult sau mai puțin temei științific, o serie de idei, de interpretări a unor momente importante ale revoluției de la 1821. În sfârșit, dar nu în ultimul plan, s-a urmărit ca această dezbateră științifică să ofere specialiștilor încă o posibilitate de a-și spune părerea asupra textului, referitor la revoluția din 1821, care urmează a fi inclus în volumul VII al Tratatului de istorie a României, ce se află într-un avansat stadiu de definitivare.

Dezbateră științifică a fost condusă de prof. dr. Ștefan Ștefănescu, președintele Secției de istorie și arheologie a Academiei de Științe Sociale și Politice, care după ce a subliniat semnificația și scopul organizării acestei manifestări științifice, a dat cuvântul dr. Dan Berindei, cercetător principal la Institutul de istorie „N. Iorga”, autorul capitolului „1821” din noul tratat*.

Arătând că istoricii români sînt unanimi în a considera că în 1821 a avut loc o revoluție, dr. Dan Berindei a subliniat că evenimentele din acel an „pot și trebuie să fie calificate drept o revoluție, momentul de declanșare a revoluției burghezo-democratice, al doilea termen de vîrf al acesteia reprezentîndu-l revoluția din 1848”. În ceea ce privește obiectivele, a evidențiat faptul că ele au fost deosebit de complexe, „întreaga societate” fiind „antrenată în evenimentele”. În privința obiectivelor interne nu apar puncte de vedere deosebite. „În ceea ce privește obiectivele externe, există și opinii prin care, în ultima vreme, s-a contestat caracterul antiotoman al revoluției, acestea fiind limitate la obiectivele antifanariote”. Opunîndu-se acestei limitări, dr. Dan Berindei a considerat că nu pot fi contestate țelurile de eliberare față de Poarta otomană.

În continuare, a fost analizat contextul internațional al revoluției românești din 1821. „A separa inișcarea de eliberare a poporului român, concretizată în revoluția condusă de Vladimirescu, de cea a popoarelor sud-est europene” a arătat dr. Dan Berindei — nu credem a fi de conceput”, iar „alianța cu forțele reprezentînd popoarele balcanice și care urmăreau obiective similare de eliberare națională a fost firească și necesară”. Contestînd afilierea lui Tudor Vladimirescu la Eterie, dr. Dan Berindei a considerat, totodată, că între revoluția română și Eterie au existat legături concretizate și în convenția încheiată de comandirul pandurilor, de Iordache Olimpiotul și de Ioan Farmache. „Dar, totodată, toate aceste relații existente tind să arate limpede că pentru Tudor legăturile cu Eteria nu însemnau *subordonare* ci *colucrare*”.

Au fost apoi reliefate pozițiile Imperiului țarist, ale Imperiului otoman și ale Imperiului habsburgic față de evenimentele revoluționare. „Vladimirescu n-a urmărit subordonarea față de Rusia țaristă și nici respectarea legăturilor cu Imperiul otoman, ci afirmarea liberă a propriului său popor și îmbunătățirea stării acestuia. În cursul revoluției, în funcție de condițiile concrete a trebuit să-și adapteze obiectivele, ceea ce explică menținerea și întreținerea contactelor cu otomanii, mai ales după abandonul țarului și după ce se vădise slaba valoare militară a forțelor Eteriei”.

Analizînd în continuare dimensiunile naționale ale revoluției, dr. Dan Berindei a subliniat faptul că „evenimentele din 1821 au implicat întreaga națiune modernă română încă în curs de formare” și că „prin însemnătate și consecințe, revoluția n-a reprezentat un proces regional muntean sau oltenesc, rupt de contextul general național”. De asemenea, în revoluție au fost implicate toate clasele și categoriile sociale, fiecare văzînd însă potrivit intereselor proprii

* A fost publicat în „Revista de istorie”, tom. 33, nr. 5/1980.

obiectivele ei. „Tudor s-a considerat, totuși, și faptele sale au arătat-o în 1821, reprezentantul *tuturor*, vrînd însă să impună rînduiei mai drepte, mai echitabile, deși de o structurală reinnoire nu poate fi încă pe deplin vorba, dat fiind și stadiul de evoluție a societății românești din acea vreme”. Revoluția din 1821, a conchis dr. Dan Berindei, ridică încă nenumărate probleme. Sintem astăzi mai aproape de comprehensiunea mai profundă a celui mare moment istoric, dar nelndoielnic e loc necontentit pentru îndreptări și întregiri, cu condiția doar a seriozității științifice și a probității profesionale.

Pe baza capitolului publicat, și cu deosebire asupra problemelor mai sus enunțate, au urmat vii și interesante discuții.

Un loc important l-a ocupat, în cadrul luărilor de cuvînt ale specialiștilor și invitaților, problema caracterului revoluției de la 1821: social-antifeudal, național-antiotoman, anti-fanariot, precum și raportul dintre social și național în revoluție. Aceasta cu atît mai mult cu cît asistăm la unele încercări de contestare a caracterului antiotoman al revoluției conduse de Tudor Vladimirescu.

Pe o asemenea poziție s-a situat prof. M. T. Radu, autor al unei, relativ recente, lucrări despre evenimentele de la 1821. Profesorul ploieștean a căutat, în cadrul dezbaterii, să argumenteze ideea potrivit căreia, la 1821, „românii nu aveau de ce să pornească o revoluție antiotomană”, că ridicarea românilor a avut un caracter antifanariot, „situația revoluționară a fost creată nu de înăsprirea dominației otomane, ci de agravarea asupra rîii fanariote și boierești”.

Constatînd o identitate de interese și poziții între fanarioți și eteriști, M. T. Radu face, în același timp, o disociere între fanarioți și Poarta otomană, „Manifestele și scrisorile lui Vladimirescu stabilesc o distincție netă între fanarioți și Poartă. În ele se exprimă cu claritate linia politică a lui Tudor, caracterizată prin lipsă de ostilitate față de Poarta otomană. Programul lui Vladimirescu prevedea: luptă cu fanarioții și tratative cu Poarta (recunoscîndu-i-se acestela din urmă suzeranitatea, de altfel slăbită) și nu unire cu guvernânții fanarioți pentru doborîrea Imperiului otoman”. Vorbitorul a subliniat faptul că, după 1812, odată cu accentuarea lăturilor expansioniste ale țarismului rus se evidențiază o creștere a tendințelor de autonomie a regimului fanariot din Principate față de Poarta otomană, concomitent cu o tot mai mare dependență față de puterea protectoare. Tot în legătură cu „schimbarea împrejurărilor istorice după 1812” M. T. Radu a arătat că „O observație care mi se pare esențială ar fi aceea că, la 1821, Vladimirescu, spre deosebire de eteriști, nu și-a bazat speranțele pe intrarea Rusiei în război. El nu credea că izbucnirea unui nou război ruso-turc era o condiție necesară pentru răsturnarea regimului fanariot. În această privință este concludentă, printre altele, scrisoarea sa către țar, din 27 februarie, păstrată în cadrul corespondenței consulare austriece”.

Concluzia la care ajunge profesorul ploieștean este că revoluția de la 1821 „a fost o ridicare a unor mase de țărani și țirgoveți împotriva cîrmuitorilor țării, a vîrfurilor feudale fanariote și băștinașe. Latura socială a revoluției a fost primordială, cea națională a fost o componentă a luptei sociale, ea conturîndu-se treptat, pe parcursul mișcării”.

Un punct de vedere similar a fost susținut și de dr. Gh. Iscru, lector la Facultatea de istorie și filozofie a Universității din București.

În legătură cu caracterul revoluției de la 1821, dr. Nichita Adăniloale, cercetător principal la Institutul de istorie „N. Iorga”, a arătat că obiectivul extern al revoluției era, în primul rînd, eliberarea țării « de sub jugul apăsător » otoman prin « puterea armelor ». „Cu toate acestea, din prudență și tact politic, Tudor nu a dat în vileag acest obiectiv de la începutul insurecției, spre a evita o intervenție rapidă a trupelor turcești de la Vidin ori Giurgiu, în momentul cînd oștirea pandurilor abia se înfiripa, iar detașamentele eteriste nu veniseră încă în Muntenia”. Abia la trecerea Oltului, Tudor le-a dezvăluit pandurilor că insurecția s-a făcut cu știrea Rusiei, care incurajează mișcarea eteristă să elibereze Grecia de sub stăpînirea turcească. De asemenea, după ce țarul a dezavuat insurecția română și pe cea greacă, „Tudor — constatînd numărul redus al trupelor eteriste și neseriozitatea șefilor acestora — a căutat o cale de înțelegere cu turcii, urmînd să salveze țara de prădăciunile lor, ori cel puțin să-l țină cît mai mult la Dunăre, spre a se putea retrage cu oștirea în mănăstirile întărite din Oltenia, de unde, printr-o rezistență îndelungată, putea sili Poarta otomană « să dea țării drepturile și privilegiile ce norodul le-a cerut ». Turcii i-au pretins însă să depună armele ori să lupte alături de ei împotriva eteriștilor, ceea ce Tudora refuzat categoric”. La plecarea din București, conducătorul pandurilor le-a spus ostașilor săi « trebuie să deșertăm pușca noastră în carne de turc, de vor năvăli pe noi ». Toate acestea — a spus vorbitorul — la care se mai adaugă și luptele efective pe care pandurii le-au dus împotriva turcilor invadatori, chiar și după uciderea lui Tudor, sînt dovezi peremptorii că Tudor imprimase mișcării un caracter antiotoman, de eliberare națională.

Dr. Florin Cons tănțiu, cercetător principal la Institutul de istorie „N. Iorga” a arătat, în cuvîntul său, că s-a încercat și cu alte ocazii, și mai ales de către unii istorici străini, a se contesta că în programul politic românesc de la sfîrșitul secolului al XVIII-lea și începutul

secolului al XIX-lea ar fi existat ca obiectiv Independența. După aceștia obiectivul luptei românilor era un statut de autonomie în cadrul imperiului țarist. Fără a intra în detalii — a spus vorbitorul — un argument se impune: „dacă poporul român s-a luptat timp de câteva secole cu acea super-putere a lumii medievale, care a fost imperiul otoman, pentru a-și apăra independența și, în această luptă noi, spre deosebire de alți vecini care au succumbat forței, ne-am menținut un statut de autonomie, este foarte puțin probabil ca, atunci când imperiul otoman era în declin, românii să fi abandonat idealul luptei de independență și să se fi mulțumit cu un statut de autonomie în cadrul imperiului țarist sau al celui otoman. Nu cred că se poate afirma că programul politic românesc a abandonat unul din obiectivele sale fundamentale, tocmai când imperiul otoman era în declin. A admite că în 1821 Tudor nu a luptat împotriva Porții, că nu a vrut independența, înseamnă a introduce o cezură în lupta pentru independență, care o privează de statutul ei de permanentă a istoriei poporului român”.

Mai mulți participanți la dezbatere au arătat că Tudor Vladimirescu era un bun cunoscător al situației politice postnapoleoniene, care deosebire din sud-estul Europei, aceasta ajutându-l să adopte în declanșarea și desfășurarea evenimentelor de la 1821 o tactică adecvată. Astfel, dr. Constantin Șerban, cercetător principal la același Institut, a subliniat faptul că, la vremea respectivă, Tudor Vladimirescu și revoluția română se confruntau cu interesele a trei mari imperii (țarist, habsburgic, otoman) „care oricând puteau pătrunde cu armatele lor în țară spre a înăbuși revoluția. Ținând seama de aceasta el nu s-a încumetat să înfrunte de la început Poarta otomană, ci dimpotrivă, a lăsat acestela impresie că nu se ridică împotriva ei. O tactică asemănătoare au folosit revoluționarii români și mai târziu, la 1848, când au evitat să proclame republica, după abdicarea lui Gh. Bibescu. Din această cauză se poate socoti drept o politică realistă atitudinea manifestată de Tudor Vladimirescu față de Poarta otomană, spre deosebire de politica dusă de Al. Ipsilanti, care s-a dovedit a fi o politică aventuristă.

Declanșând revoluția împotriva regimului fanariot, împotriva abuzurilor săvârșite sub patronajul acestui sistem politic, care exista în Principatele române de peste un secol, Tudor Vladimirescu a urmărit o sporire a autonomiei Țării Românești și Moldovei, îngrădită mult în timpul fanarioților. Or, sporirea acestei autonomii era unul din pașii făcuți pentru obținerea și a independenței într-o altă etapă, cum de altfel evenimentele istorice din sec. al XIX-lea au dovedit-o. Succesul politicii lui T. Vladimirescu în această direcție este confirmat de documentele externe recent publicate (1980) în care se arată că pînă la venirea eteriștilor în Moldova și proclamarea revoluției cu caracter antiotoman a acestora, Înalta Poartă se dovedise dispusă să trateze cu comandantul pandurilor răsculați cererile înscrise în arzul înaintat sultanului. De altfel, Tudor Vladimirescu avea în această privință un model, poporul sîrb, care reușise cu un deceniu și jumătate înainte să obțină, prin luptă, autonomia și să curme abuzurile funcționarilor administrației otomane”.

Un punct de vedere similar a susținut și dr. Vasile Liveanu, cercetător principal la institutul menționat, care a reliefat și alte elemente ce conferă caracter antiotoman mișcării de la 1821: faptul că Tudor Vladimirescu pretinde drepturile țării în numele poporului înarmat, cere Porții otomane să nu mai trimită domni fanarioți, solicită dreptul la o armată națională de 12.000 oameni. De asemenea, dr. Damian Hurezeanu, profesor la Academia „Șt. Gheorghiu” și dr. Nicolae Isar, lector la Facultatea de istorie și filozofie a Universității București, au insistat asupra faptului că nu trebuie absolutizată latura antifanariotă a acțiunii lui Tudor Vladimirescu, întrucît „caracterul antifanariot presupunea implicit și pe cel antiotoman”, după cum și țelurile sociale ale revoluției s-au îmbinat cu cele naționale.

Cea de-a doua problemă propusă discuției și anume, legăturile revoluției conduse de Tudor Vladimirescu cu Eteria a fost atinsă de aproape toți specialiștii care au luat cuvîntul. Dacă și în acest caz au fost unele deosebiri de păreri, sublinierea necesității de a se realiza o mai judicioasă articulare a istoriei revoluției române de la 1821 în cadrul mișcării de eliberare a popoarelor din sud-estul Europei a înrunit consensul participanților. În legătură cu acest aspect, vii discuții a comportat problema existenței sau nonexistenței a ceea ce istoricii numesc „legămîntul lui Tudor”, de fapt legăturile cu mișcarea eteristă.

Consecvent raționamentului său, M. T. Radu a susținut că „legăturile cu Eteria au fost doar conjuncturale, fiind impuse de împrejurarea că acțiunea lui Ipsilanti s-a desfășurat tot pe teritoriul românesc. Între revoluția lui Tudor și Eteria nu se putea stabili o alianță efectivă, date fiind legăturile Eteriei cu regimul fanariot, a cărui răsturnare constituia obiectivul primordial al lui Tudor”. Proclamațiile și scrisorile lui Vladimirescu, care n-au nimic comun cu programul Eteriei și al căror sens se întregeste prin declarațiile făcute de Tudor lui Udrizki; afirmația lui Liprandi că „din toate actele lui Tudor nu se vede că el s-ar fi gîndit vreodată să se

alături eteriștilor », un comentariu pătrunzător asupra evenimentelor de la 1821 cum este cel publicat în iunie 1821 de periodicul „Wiener Zeitung”, în care se arată că sensul mișcării lui Tudor a fost cu totul diferit de al Eteriei — toate acestea, a arătat vorbitorul, sînt argumente în sprijinul ideii mai sus formulate.

Susținînd un punct de vedere similar, Gh. Iscriu, după ce a afirmat că nu a înțeles niciodată să despartă revoluția lui Tudor de contextul revoluționar sud-est european, a făcut precizarea: „Am contestat însă și contest — pînă la apariția unor documente de certă valoare, care m-ar obliga, numai ele, să-mi reconsider opinia — existența vreunui « legămînt » (fie și « convenție » sau « contract ») dintre Tudor, ca expresie a revoluției românești de la 1821, dimpreună cu boierii pămînteni responsabili și patrioți cu care a colaborat, și aventura politică și militară în care s-a lansat Alexandru Ipsilanti în Principate”.

În cursul dezbaterii a fost subliniat faptul că, într-adevăr la 1821, procesul afirmării conștiinței naționale presupunea delimitarea intereselor românești de cele grecești, dar era vorba, totodată, de un fenomen mai general, care se desfășura nu numai în principatele române ci și la celelalte popoare din sud-estul Europei. Deși în lupta împotriva dominației otomane grecii voiau să-și asigure un rol conducător, la care se credeau îndreptățiți prin poziția lor economică și prin lunga colaborare cu Imperiul otoman în cadrele administrației sale, aceste tendințe nu au împiedicat popoarele din sud-estul Europei să colaboreze pentru înfrîngerea inamicului comun. În acest sens, dr. Florin Constantiniu a spus: „În lupta împotriva dominației otomane, colaborarea popoarelor sud-est europene apărea drept o condiție a emancipării. Prin statutul nostru de autonomie, noi, românii, am fost cu un pas înaintea celorlalte popoare sud-est europene, dar eliberarea de sub dominația sau stăpînirea Porții otomane era concepută ca un efort colectiv. Tudor nu a fost mandatarul Eteriei, ci a înțeles să colaboreze cu ea”. Arătînd că T. Vladimirescu a ținut un contact permanent cu unii fruntași eteriști, ce se găseau în Țara Românească în vederea pregătirii și coordonării celor două mișcări, dr. N. Adăniloie a menționat că „avînd de luptat împotriva aceluiași dușman, slugerul a înțeles să coopereze militar cu Al. Ipsilanti, dar, cum era și firesc, fără să i se subordoneze, fiind — după cum singur spunea — cu sabia sa în patria sa”.

Relațiile dintre Tudor Vladimirescu și Eteria pot fi mai lesne înțelese dacă avem în vedere și unele elemente din sfera mentalităților epocii. Astfel, dr. N. Isar a arătat că pentru locuitorul de rînd, domnul grec și dregătorul grec puteau să apară principalii vinovați ai nenorocirilor sale. Sub acest raport, accentul pus de M. T. Rađu asupra caracterului antifanariot al revoluției de la 1821, pare îndreptățit. Trebuie să reținem însă că aceasta era numai o față a lucrurilor. Să nu pierdem din vedere și un alt aspect, anume că în cercurile culturale și politice românești ale vremii, înainte de 1821, exista o vădită simpatie pentru aspirațiile grecești de eliberare. Este greu de știut în ce măsură oameni ca Veniamin Costache sau Nicolae Rosetti-Roznovanu au fost în mod efectiv, sau nu, inițiatorii în planurile Eteriei; cert este că ei simpatizau cauza eliberării grecești, așa cum rezultă și din legăturile lor cu unele societăți culturale din Franța, înainte de 1821, strîns legate de cercurile filoelene, care militau, în numele renașterii vechii culturi grecești, și pentru eliberarea națională a grecilor”.

Legat de acest aspect, prof. D. Hurezeanu a arătat că nu se poate pune semnul egalității între eteriști și fanarioti. Datoria istoricului este aceea de a surprinde și înțelege complexitatea fenomenelor. Dacă Al. Ipsilanti și alți colaboratori ai săi au putut săvîrși greșeli, ce au mers pînă la acea faptă „mirșavă”, uciderea lui Tudor, — aceasta nu trebuie să ne împiedice de a vedea importanța și ecoul mișcării de eliberare a poporului grec, mișcare ce preocupă mințile luminate și opinia publică progresistă a întregii Europe. La fel, lui Tudor Vladimirescu nu-i putem nega capacitatea de a fi înțeles aspirațiile luptei de eliberare națională a grecilor, exigențele luptei comune de eliberare a popoarelor din sud-estul Europei.

Cît privește aprecierea potrivit cărcia „legămîntul” trebuie văzut ca un act confecționat de eteriști după uciderea lui Tudor, pentru a se justifica crima săvîrșită, în cursul dezbaterii a reieșit faptul că se impun rezerve, întrucît eteriștii nu aveau față de cine să se justifice și, mai ales, în împrejurările care au urmat asasinatului nu se poate spune că de găsirea unor justificări se îngrijeau eteriștii.

Expresie a năzuințelor spre libertate și progres ale poporului nostru, revoluția de la 1821 se înscrie într-un amplu proces revoluționar european de luptă împotriva rînduiriilor feudale și a asupririi străine. Desfășurîndu-se paralel cu insurecțiile din Italia, Spania și Portugalia, revoluția condusă de Tudor Vladimirescu se integrează însă luptei popoarelor din sud-estul Europei, pentru scuturarea stăpînirii otomane și pentru constituirea statelor naționale independente. Nu trebuie să uităm că în armata lui Tudor s-au înrolat de la început și mulți balcanici — sîrbi, bulgari, macedoneni și chiar greci. Prin urmare cunoașterea aprofundată a contextului extern, în care s-au desfășurat evenimentele de la 1821, este de cea mai mare importanță. Or, din acest

punct de vedere se pare că rolul Rusiei este încă insuficient cercetat. Teza acad. A. Oțetea potrivit căreia țarul Alexandru I, care era legat de Sfânta Alianță, voia să declanșeze o situație de anarhie în Imperiul otoman, pentru ca apoi Sfânta Alianță să delege Rusia să intervină cu trupe acolo și, odată intrate trupele ruse în Imperiul otoman, să rezolve Problema Orientală în favoarea intereselor Rusiei, lasă încă fără răspuns următoarele întrebări: „Cum era posibil ca Alexandru I să creadă că Austria va tolera prezența Rusiei singure în sudul Dunării? Putem admite că Austria ar fi acceptat atât de senină să delege Rusia pentru a restabili ordinea în Imperiul otoman? Dacă Rusia a pregătit cu atâta minuțiozitate și într-un timp atât de îndelungat evenimentele din 1821, este de neînțeles de ce nu ar fi dat și instrucțiuni precise lui Al. Ipsilanti despre felul în care să procedeze după trecerea Prutului pentru a nu implica Rusia”? Se știe că după ce a trecut Prutul Al. Ipsilanti a anunțat că în spatele lui este o mare putere, astfel încât țarul a fost silit să dezavueze mișcarea eteristă. Formulând întrebările de mai sus, dr. Fl. Constantinu a încercat, în cadrul dezbaterii, să dea și un răspuns: „în politica externă a lui Alexandru I sînt vizibile două laturi: una tradițională, de expansiune în direcția Țarigradului și alta, teama de revoluție. Ambiguitatea poziției sale vine de la aceste două laturi, mai ales cînd expansiunea trebuia să se folosească de revoluție. După octombrie 1820, cînd s-a produs răscoala regimentului Semeonovski din Petersburg, țarul era și mai temător de aceste revoluții și agitații. Este posibil, cred, că Al. Ipsilanti să fi plecat în Moldova, fără știrea țarului, dar cu acordul unei părți a establishment-ului politic rus, partizan al politicii de expansiune în sud-estul Europei, în speranța că, pus în fața faptului împlinit, Alexandru va da înțietate politicii de expansiune, în raport cu teama de revoluție. E, desigur, o simplă ipoteză care necesită cercetări în arhivele ruse”.

În aceste împrejurări, în care problema orientală devine acută — a arătat dr. Gh. Platon, profesor la Facultatea de istorie și filozofie a Universității „Al. I. Cuza” Iași — revoluția condusă de Tudor Vladimirescu a propulsat și mai puternic problema românească pe plan european. Se poate aprecia că începînd cu 1821 și tot mai mult după această dată se detașează în cadrul problemei orientale o problemă românească, de sine stătătoare.

În cursul dezbaterii s-au făcut unele referiri și în legătură cu poziția boierimii față de mișcarea revoluționară. Astfel, a reieșit că pentru a înțelege atitudinea boierimii trebuie să pornim de la împrejurările în care a fost instaurat regimul fanariot. Se știe că forța politică conducătoare a acțiunii de emancipare națională la sfîrșitul sec. al XVII-lea și la începutul sec. al XVIII-lea o constituiseră domnii un Brîncoveanu, un Cantemir — și boierii. Or domnii fanarioți, instalați de Poarta otomană ca mandatarai ai săi, au afectat mult interesele clasei boierești pămîntene. Ținînd seama de aceste împrejurări, atitudinea boierimii trebuie privită din două unghiuri de vedere: unul național, în sensul că ea s-a plasat pe aceeași poziție cu toate forțele social-politice românești împotriva dominatorilor străini; celălalt social, în sensul reacției de clasă a boierimii, care, cînd s-a văzut despuiată de un șir de privilegii s-a îndreptat împotriva acestor domni fanarioți. Abordînd astfel problemele ne apropiem mai mult de înțelegerea modului în care mari boieri, ca Gr. Brîncoveanu, Gr. Ghica și B. Văcărescu au putut colabora cu T. Vladimirescu, exponentul forțelor revoluționare. (Fl. Constantinu). De altfel, această colaborare a slăbit după ce boierimea a văzut marele ecou pe care l-a avut în rîndurile țărănimii exploatate proclamația de la Padeș. Tudor însuși, deși înțeles cu o parte din boieri, nu s-a gîndit să renunțe la năzuința sa de a îmbunătăți situația maselor și de a limita puterea boierimii.

Mai mulți specialiști s-au oprit, în cuvîntul lor, asupra semnificației evenimentelor de la 1821 pentru istoria modernă a României. Dr. docent Cornelia Bodea și prof. dr. Gheorghe Platon au reliefat influența hotărîtoare a revoluției de la 1821 și a personalității lui Tudor Vladimirescu asupra generației de la 1848, iar dr. Anastasie Iordache, cercetător principal la Institutul „N. Iorga” a stăruit asupra faptului că revoluția condusă de T. Vladimirescu a fost un fenomen tipic românesc, o emanație a societății românești, ajunsă în pragul unor schimbări profunde, pe care le presupunea trecerea în etapa sa modernă. A fost prima revoluție românească, primul moment din istoria poporului nostru cu o mare rezonanță peste hotare în patru continente.

Altfel dr. Nicolae Ciachir, conferențiar la Facultatea de istorie și filozofie a Universității București, cît și dr. Olga Cicanci, cercetător principal la Institutul de studii sud-est europene, au atras atenția asupra faptului că revoluția română de la 1821 este insuficient cunoscută în istoriografia țărilor vecine. Cu toate acestea, aprecieri asupra revoluției conduse de Tudor Vladimirescu sînt înregistrate în unele lucrări. Astfel, în R.S.F. Iugoslavia, D. Djordjević în lucrarea

Révolutions nationales des peuples balkaniques, 1804—1914, Beograd, 1965, arată că interesele românești concordau în prima fază cu cele ale Eteriei și că „Insurecția din Principale a fost preludiul revoluției grecești din 1821”, iar Omer Nakicević editînd un volum de documente în 1969, făcea precizarea că praful de pușcă ce aprinsese sud-estul Europei în anii 1821—1830 a pornit de la nord de Dunăre, „meritul revenînd în primul rînd poporului român, care a ridicat primul steag al răscoalei”.

Nu putem încheia această încercare de prezentare a dezbaterii științifice fără să amintim de recomandările cu caracter metodic făcute de mai mulți vorbitori, cu referire directă la maniera în care se pun problemele. S-a considerat că unele idei, care se exprimă în ultima vreme în legătură cu momente ale revoluției de la 1821, ar trebui să fie prezentate mai nuanțat, cu unele rezerve, ca simple opinii, iar nu ca adevăruri general-valabile și obligatorii. În orice caz, etica profesională ne obligă să menționăm, în termenii adecvați, meritele sau limitele celor care au abordat problemele înaintea noastră. Totodată, s-a amintit că, dacă nu trebuie să facem afirmații fără o susținere prin documente, nu este mai puțin adevărat că fetișizarea literei documentului ne poate împiedica, uneori, să înțelegem complexitatea fenomenelor. În acest context, dr. Vasile Arimia, director adjunct al Direcției Generale a Arhivelor Statului, a atras atenția asupra faptului că uneori documente emenate de la aceeași sursă își schimbă conținutul sau punctul de vedere de la o etapă la alta, în funcție de mersul evenimentelor și de interesul celui ce le emite. A mai arătat, de asemenea, că trebuie să facem în continuare efortul pentru a depista noi documente, care să ne permită o cât mai bună înțelegere a evenimentelor anului 1821.

În încheierea dezbaterii, prof. dr. Ștefan Ștefănescu a făcut o interesantă și semnificativă paralelă între destinul lui T. Vladimirescu și cel al unui alt mare erou al românilor, Mihai Viteazul. A fost subliniat faptul că dezbaterea s-a dovedit deosebit de utilă și că în temeiul ei vor putea fi aduse unele precizări, dezvoltări și completări la capitolul din Tratatul de istorie a României, consacrat revoluției din anul 1821.

Constantin Paraschiv

ACTIVITATEA CULTURALĂ A ASTREI ÎN ANII PRIMULUI RĂZBOI MONDIAL — PREMISĂ A FĂURIRII STATULUI NAȚIONAL UNITAR ROMÂN

DE

PAUL ABRUDAN

După declanșarea primului război mondial, „Asociațiunea pentru literatura română și cultura poporului român din Transilvania” și-a continuat neobosita și rodnică-i activitate, desfășurată de-a lungul celor 53 de ani de laborioasă lucrare pe tărîmul culturii, în rîndurile maselor populare românești, în vederea ridicării nivelului acestora pe noi trepte de civilizație.

Izbucnirea conflictului armat între cele două blocuri militare — Tripla Alianță și Tripla Înțelegere — prin atacarea premeditată a Serbiei de către Austro-Ungaria, conflict care a atras în orbita sa 34 țări cu o populație de peste un miliard și jumătate de oameni, a pus „Asociațiunea” într-o situație nouă, deosebită, cu totul ieșită din comun, în comparație cu deceniile anterioare. Dacă pînă atunci, „Asociațiunea” își desfășura activitatea în condiții vitrege, în cadrul unui stat multinațional, în care națiunile nemaghiare și negermane — adică românii, sîrbii, croații, slovenii, cehii, slovacii, polonezii, italienii din provinciile cotoropite și anexate coroanei habsburgice — erau nemilos exploatare și asuprite pe plan economic și politic de către națiunile dominante, odată cu începerea războiului, condițiile în care va activa „Astra” vor fi și mai grele. La aceasta a contribuit faptul că România refuză să participe la război de partea Puterilor Centrale, în timp ce în Țară devenea tot mai intensă mișcarea care avea drept scop eliberarea Transilvaniei de sub jugul străin și unirea ei cu Patria-Mamă; precum și împrejurarea că un mare număr din rîndurile membrilor de frunte ai „Asociațiunii” — dintre care amintim numele cărturarilor și oamenilor politici: Octavian Goga, Ion Agîrbiceanu, dr. Vasile Lucaciu, Partenie Cosma, Octavian Tăslăuanu — militau pentru realizarea dezideratului național comun. Din august 1916, cînd România declară război Austro-Ungariei, în vederea desăvîrșirii statului național unitar român, și pînă la încheierea conflictului militar, „Astra” va activa în condiții „din cele mai nefavorabile”, în timp ce „rostul vieții românești din Ardeal și Ungaria a ajuns în cea mai mare strîmtoare”¹.

¹ „Transilvania” nr. 1—2, din 1 decembrie 1918, p. 3.

Cu toată complexitatea situației în care se afla în acei ani grei, când numărul membrilor săi era în continuă scădere ², iar fondurile bănești au ajuns la limita minimă, „Asociațiunea” a desfășurat o bogată și prestigioasă activitate culturală. Avînd în conducerea sa un experimentat comitet central, alcătuit din căturalari și literați de renume, în frunte cu Andrei Bârseanu, „Astra” a reușit să se mențină și, cum era singura organizație culturală larg reprezentativă în ființă a românilor ardeleni, a îndeplinit cu toată răspunderea rolul de stat-major în conducerea luptei de apărare a intereselor naționale. Menținerea „Asociațiunii”, problemă de interes vital pentru românii transilvăneni și pentru înfăptuirea idealului național, a fost posibilă datorită priceperii și măiestriei nucleului de conducere, care a făcut tot ce i-a stat în putință pentru a nu depăși, cel puțin formal, cadrele statutului aprobat de oficialități. Deși prin plecarea în Tară a lui Octavian Goga, secretarul literar al „Astrei”, încă înainte de începerea ostilităților militare, și a lui Octavian Tăslăuanu, secretarul administrativ, în iunie 1915, în timp ce era pe frontul din Galiția, personalul „Asociațiunii” s-a restrîns în mod simțitor, cei rămași acasă și-au înzecit eforturile încît activitatea să se desfășoare neîntrerupt.

Documentele de arhivă atestă că și în anii războiului, „Asociațiunea” a dat cea mai mare atenție activizării tuturor organizațiilor sale și înființării de noi despărțăminte și agenturi; desfășurării propagandei culturale prin prelegeri, conferințe, șezători, serbări, cursuri de alfabetizare, publicații și biblioteci; acordarea de ajutoare, stipendii și burse unor tineri studioși în licee, școli profesionale și universități; îndrumarea activității economice; lărgirea și sporirea creației științifice și literare ³.

Urmărindu-i activitatea și comparînd datele statistice din 1913, cu cele din anii războiului, rezultă că în ultimul an dinaintea conflictului militar mondial, cele 82 despărțăminte, 488 agenturi și 594 biblioteci populare existente în așezările rurale, cîte avea „Asociațiunea” în acel timp, au ținut 1.459 prelegeri, un mare număr de conferințe, șezători și serbări; „Astra” a publicat 6 numere din revista „Transilvania”, 10 titluri de cărți în Biblioteca poporală a Asociațiunii în 110.000 exemplare, Calendarul Asociațiunii în 10.000 exemplare și nouă titluri de cărți din Biblioteca tineretului.

În 1914, pînă la sfîrșitul lui iulie, când s-a decretat mobilizarea generală și a început conflictul armat, activitatea „Asociațiunii” s-a desfășurat normal. După această dată, din cauza „opreliștilor, organele despărțămintelor nu au putut să facă propagandă culturală și economică în comune, nici să țină adunarea generală”. Prin mobilizarea unui însemnat număr al directorilor și altor funcționari ai despărțămintelor, precum și a membrilor organizației, „a fost împiedicată în mare măsură și încasarea taxelor, ceea ce a perturbat situația financiară a „Astrei”, care se susține numai din taxele de la membri”. Lipsa de fonduri a dus la desființarea posturilor de secretar literar, conferențiar agronomic, ajutor de custode la muzeu și administrator al Bibliotecii populare. În acest an s-au ținut numai 566

² La sfîrșitul anului 1913, „Astra” avea 10.368 membri, în 1914 — 8.963, în 1915 — 2.196, în 1916 — 1.679. Apoi, numărul a început să crească ușor, ajungînd în 1917 la 1.762, și în 1918, la 2.168. (Conf. „Transilvania” nr. 1—12, din 1 decembrie 1919, p. 3—35).

³ „Transilvania” nr. 1—12, din 1 decembrie 1919, p. 3—6.

prelegeri, la conferințe numărul a fost mai redus cu 101, la șezători — cu 24, iar cursurile de alfabetizare au încetat. „Asociațiunea” a tipărit opt numere din revista „Transilvania”, 10 titluri de cărți din Biblioteca populară și Calendarul Asociațiunii într-un tiraj de 10.000 exemplare.

Situația nouă, deosebit de complexă, generată de conflictul militar, și sarcinile noi ce stăteau în fața popoarelor asuprite din monarhia habsburgică, au determinat o serie de mutații în activitatea „Asociațiunii”. Dacă pînă atunci, în condiții de pace, munca culturală a „Astrei” avea în vedere populația civilă românească, odată cu izbucnirea războiului, direcția principală de acțiune o va constitui organizarea și desfășurarea muncii culturale în rîndurile românilor mobilizați în armata austro-ungară, al căror număr s-a ridicat, de-a lungul războiului, la 489.544 oameni⁴.

Documentele de epocă evidențiază pe larg activitatea culturală a „Asociațiunii”, desfășurată neobosit în rîndurile soldaților români aflați pe fronturile de luptă sau răniți și bolnavi în spitale și sanatorii. Cercetînd arhivele sibiene, au ieșit la iveală 272 asemenea documente inedite. Este vorba de corespondența „Asociațiunii”, în care sînt cuprinse hotărîri și dări de seamă ale Comitetului Central, adrese, referate și consemnări ale președintelui și secretarului „Astrei”, privind acțiunea culturală în rîndurile populației și a soldaților, apoi — cereri, telegrame, scrisori și adrese trimise „Asociațiunii”, fie de organe centrale, mari unități și unități, societăți de Cruce Roșie, comitete și asociații pentru ajutorarea răniților, fie de soldații aflați pe cîmpurile de luptă ori în spitale, prin care se solicită cărți și ziare în limba română.

În vederea răspîndirii literaturii în limba „dulce românească”, care „să-i mîngăie pe soldați”, după cum scriau aceștia, „Asociațiunea” s-a folosit de împrejurarea că unitățile, marile unități și formațiunile din armata habsburgică erau încadrate cu preoți militari după confesiunea soldaților. Cum aceștia aveau acces peste tot și puteau sta de vorbă pe larg cu fiecare român ostaș, preoții militari români ortodocși sau greco-catolici vor fi cei mai stăruitori purtători ai culturii spirituale românești în rîndurile maselor de soldați, mijlocînd legătura între „Asociațiune” și sutele de mii de ostași.

După cum rezultă din Raportul general al Comitetului Central al „Astrei”, în anul 1914 s-au distribuit gratuit pentru bibliotecile populare din agenturile „Asociațiunii” și pentru soldații răniți și bolnavi din difterite spitale și sanatorii ale monarhiei, în total 27.130 exemplare cărți, dintre care numai pentru soldați: 5.520 exemplare, la care se adaugă 585 abecedare pentru analfabeți și un număr însemnat din revista „Transilvania”.

„Anul 1915 a fost neprîcios activității *Asociațiunii*” — după cum se arată în Raportul general al Comitetului Central — întrucît „floarea poporului nostru: juni și bărbați, cărturari, plugari, meseriași și comercianți, a fost chemată sub drapel, iar între sutele de mii de luptători se numără și o mare parte din membrii de toate categoriile ai *Astrei*. Ca urmare, activitatea a fost și mai redusă”⁵. „Asociațiunea”, din lipsă de fonduri, a

⁴ Teodor V. Păcățian, *Jertfele românilor din Ardeal, Banat, Crișana, Săltmar și Maramureș, aduse în războiul mondial din anii 1914 — 1918*, Sibiu, 1923, p. 20.

⁵ „Transilvania” nr. 1 — 12, din 1 decembrie 1919, p. 12.

trebuit să întrerupă editarea, pe tot timpul războiului, a Bibliotecii populare și a Bibliotecii tineretului. Totuși, „Astra” a reușit să tipărească două numere din revista „Transilvania”, precum și Calendarul Asociațiunii în 10.000 exemplare.

Din cele 55 documente din 1915, găsite în fondurile arhivistice, reiese din că în acel an, „Asociațiunea” a distribuit 14.933 exemplare cărți de literatură populară, în cea mai mare parte gratuit, pentru soldații răniți din spitale și sanatorii, la care s-au adăugat 186 bucăți abecedare pe seama soldaților analfabeți din spitale, după cum și câteva sute de exemplare din revista „Transilvania”.

În ședința din 13 martie 1915, Comitetul Central al „Asociațiunii” a hotărât să ofere Ministerului de Honvezi de la Budapesta, 10.000 exemplare cărți de cetit pentru a fi distribuite soldaților români răniți și bolnavi ⁶. În consecință, la 28 aprilie și 16 octombrie 1915, „Astra” a expediat, pe adresa Oficiului pentru ajutorarea armatei din Ministerul de Honvezi, cantitatea de 5.650 bucăți lucrări din cele promise ⁷.

Celelalte lucrări de literatură au fost trimise pe adresa a 30 spitale, și sanatorii, unde se aflau soldați români răniți și bolnavi, care așteptau cu mare nerăbdare cărți sau ziare în limba română. La spitalul din Ipoly-ság, pachetul cu cărți a produs „mare bucurie” în rindurile soldaților care de „cinci luni n-au citit carte românească” ⁸. Răniții și bolnavii din spitalele din Bad Ischl, Innsbruck, Debrețin, Mähr, Weisskirche, Budapesta, Gries, Arad, Viena, Teschen — unde „sîntem o grămadă de români pușcați” ⁹, „dornici de slovă românească”, au primit cu nespusă satisfacție lucrările donate de „Asociațiune”, punind bazele unor mici biblioteci populare.

Rînd pe rînd, lăzile și coletele cu cărți de cetit, cuprinzînd „exemplare din frumoasele scrieri românești”, părăseau depozitul și biblioteca „Astrei” din Sibiu, apucînd drumul spre spitalele din Gătaia, Pardubice, Hubertstein, Alba Iulia, Praga, Graz, Ebelsberg, Feldbach, Csakvár, Pöstyen, Bistrița, Făgăraș, Leimeritz, Braunau, spitalul de campanie Sanok. La scrisoarea soldatului Ioan Dega, aflat în spitalul nr. 15 din Viena, care arăta că răniții români sînt „împrăștiați printre nemți, cehi, poloni, ruteni, italieni ș.a. (și că aceștia) au material de cetit din belșug, numai noi, românii suntem cei mai lipsiți”, „Astra” i-a trimis un pachet cu literatură, în greutate de 7 kg, „spre a putea înfăptui o mică bibliotecă populară românească în spital” ¹⁰.

Dar nu numai „Astra” sibiană a distribuit cărți și reviste de cetit pe seama populației și a soldaților români răniți și bolnavi, ci și „cele mai multe din despărțămintele sale”. Dintre acestea consemnăm despărțămintele „Astrei” din Săliște, Oradea, Făgăraș, Bran, Brașov, care s-au îngrijit de înființarea unor biblioteci populare în cadrul spitalelor de pe raza lor de activitate. Despărțămîntul Oradea a donat 1.350 cărți de cetit soldaților din spitale, după cum și o serie de ziare românești.

⁶ Arh. St. Sibiu, fond Astra, Coresp., cota 1915, nr. 241/1915.

⁷ Idem, nr. 306 și 824/1915.

⁸ Ibidem, nr. 11/1915.

⁹ Ibidem, nr. 342/1915.

¹⁰ Ibidem, nr. 1085/1915.

În 1916, „Asociațiunea” și-a continuat activitatea, cu perseverență, aprovizionându-i atât pe ostașii români cât și populația civilă cu literatură și ziare românești. Cu toate greutățile ce i-au stat în față după intrarea României în război împotriva Austro-Ungariei, pentru eliberarea provinciilor românești de sub ocupație străină, „Astra” a militat neabătut, răspîndind cultura națională în rîndurile populației românești și a soldaților aflați pe front și prin spitale. Deși nici în acest an, n-a putut edita Biblioteca populară și Biblioteca tineretului, „Asociațiunea” a tipărit două numere din revista „Transilvania” și Calendarul Asociațiunii în tiraj de 10.000 exemplare.

Cele 60 documente de arhivă din 1916, privind activitatea culturală a „Asociațiunii”, sînt mărturii concludente din care reiese că în acel an, „Astra” a donat 16.463 exemplare cărți de cetit, 300 abecedare și un mare număr de bucați din Calendarul Asociațiunii, pe seama militarilor de pe fronturile de luptă și din spitale, răniți și bolnavi.

În acțiunea sa de asigurare materială a muncii de răspîndire a culturii în rîndurile populației și a soldaților, „Astra” a fost sprijinită de Banca „Carpaților” din București, care la 18/31 ianuarie 1916, i-a pus la dispoziție 1481,50 coroane, prin Banca „Albina” din Sibiu. În adresa de înștiințare asupra acestei trimiteri, banca bucureșteană făcea precizarea că suma se acordă „ca ajutor pentru răniții români și eventual pentru familiile mobilizaților, și se va întrebuița în special pentru opere cu caracter cultural — cumpărări de cărți de lectură pentru răniți, iar dacă suma va prisosi — restul pentru cărți școlare la elevii mobilizaților, plăți de taxe școlare”.¹¹ La cererea Comitetului Central, în legătură cu folosirea acestui fond, bibliotecarul Ioan Banciu a făcut propunerea să se procure 5.200 exemplare cărți pentru soldații de pe front și 3.304 exemplare pentru alcătuirea de mici biblioteci în 28 spitale¹².

Expediate la 50 adrese, în cea mai mare parte spitale și sanatorii, la cererea unor intelectuali patrioți, dornici de a veni în sprijinul soldaților români aflați pe cîmpul de luptă sau răniți, cele peste 25.000 volume de cărți de cetit trimise de „Astra” și despărțămintele sale, le-au fost de mare ajutor românilor mobilizați în armata austro-ungară.

Directorul despărțămîntului Făgăraș al Astrei, Nicolae Borzea, s-a deplasat la Sibiu, în 10 ianuarie 1916, de unde a primit 200 cărți de cetit „pentru soldații noștri răniți și bolnavi din spitalele aflătoare în Făgăraș”¹³. Lui Iuliu Crișan, preot în Mediaș, i s-a trimis „un pachet de 4 kg. (cu) cărți pentru soldații români aflători în spitalele” din acel oraș¹⁴. Doctorului Ioan Dobre i s-au expediat trei pachete în greutate de 16 kg cu cărți pentru răniții aflați în spitalul din Deva¹⁵.

Sosirea literaturii românești în unitățile operative și așezămintele spitalicești a prilejuit manifestări puternice de bucurie și entuziasm. „Cu mare bucurie am luat în primire pachetul de broșuri — scria Petru Debu — preot militar la spitalul de campanie Sanok. Ziua primirii a fost

¹¹ Ibidem, cota 1916, nr. 158/1916.

¹² Ibidem.

¹³ Ibidem, nr. 185/1916.

¹⁴ Ibidem, nr. 42/1916.

¹⁵ Ibidem, nr. 125/1916.

pentru întreg spitalul zi de mare sărbătoare. Bucuria feciorilor noștri a fost de nedescris, când le-am împărțit cărțile scrise în limba lor dulce, iar pentru mine a fost, poate, cea mai fericită zi, văzându-i cu câtă lăcomie încep a sloveni titlul broșurilor. Din liniștea de cimitir a odăilor s-a pornit viața nouă. Zgomot, veselie, glume. Văzînd atîta bucurie, cei cîțiva analfabeți au prins și ei poftă de cetit. Am folosit momentul și azi, după cinci zile de muncă, am ajuns cu cei șase analfabeți, la jumătatea alfabetului". Apoi, descriînd greutățile de tot felul, pe care le întîmpinau, el consemnează : „Bineînțeles, ăsta-i un curs de analfabeți foarte primitiv. Scriem pe ce dă Dumnezeu, pînă și pe pereți”¹⁶.

La cererea soldatului Filip Doboș, învățător, care se ocupa de alfabetizarea soldaților într-un așezămint spitalicesc din Timișoara, „Asociațiunea” îi expediază 5 abecedare. Răspunzînd „dorinței atît de fierbinte a soldaților noștri, de a avea cărți de cetit”, consemnată de Ioan Dușe, preot militar la spitalele din Brno, „Astra” trimite 100 exemplare cărți din Biblioteca populară. Lui Coriolan Buracu i se expediază 40 abecedare, pe seama soldaților „români din spitale, amputați și greu răniți” din Debrețin.

Pachete după pachete, încărcate cu cărți, s-au îndreptat spre spitalele din Sternthal, Praga, Budapesta, Lipova, Ráczkéve, Temesujfalu, Cilli, Sibiu, Kaposvár, Viena, Vesovia, Lugoș, Șăitin, Cazanika, Zagreb, Szakolca, Trient. La solicitarea Emiliei Rațiu, soția doctorului Ioan Rațiu, luptător de seamă pentru cauza națională, „Asociațiunea” a trimis 11 pachete cu cărți, pe adresa spitalelor din Viena, Praga, Feldpost 718, Posen și Budapesta, „pe seama soldaților răniți și bolnavi”¹⁷. De asemenea, la cerere, i s-au repartizat Emiliei Rațiu un număr de 20 exemplare cărți „pentru a le trimite soldaților români de pe frontul italian”¹⁸.

Unele solicitări de literatură în limba română, adresate „Astrei”, proveneau din partea unor soldați căzuți în prizonierat italian. „Sintem aici — scria soldatul fruntaș Sima Adega — prizonieri de patru luni (la Palermo — n.n.). Avem voie de citit și nu avem de unde. Vă rog să binevoiiți a ne trimite vreo carte din a(le) Asociațiunii, ca să ne mai alinăm necazurile”¹⁹. Aceeași cerere provenea și din partea unui grup de cinci soldați români, aflați în lagărul de prizonieri de la Civitacastellano, Italia.

În 1917, cînd omenirea intra în cel de-al patrulea an de război, „Astra” și-a desfășurat rodnică-i activitate culturală, și cu prioritate în rîndurile maselor de soldați români. Cu toate că personalul „Asociațiunii” s-a restrîns, limitîndu-se la trei inși : președinte, secretar suplinitor și un ajutor de birou, ceilalți fiind mobilizați la unități, „Astra” și-a îndeplinit cu prisosință nobila-i misiune.

Mînuind cu pricepere puținele resurse financiare de care dispunea organizația, colectivul de conducere a editat două numere din revista „Transilvania”, unul cu material literar, altul cuprinzînd partea oficială, și Calendarul Asociațiunii în tiraj de 10.000 exemplare, care purta numărul 47 al Bibliotecii populare.

¹⁶ Ibidem, nr. 145/1916.

¹⁷ Ibidem, nr. 700/1916.

¹⁸ Ibidem, nr. 840/1916.

¹⁹ Ibidem, nr. 367/1916.

Cele 98 documente de epocă din 1917 sînt edificatoare, privind solicitările tot mai numeroase de cărți de citit în limba română din partea soldaților de pe fronturi și din spitale, după cum și strădaniile „Asociațiunii” de a satisface aceste cereri stringente.

În numele soldaților din unitatea în care funcționa în calitate de preot militar, aflată pe frontul italian, dr. Aurel Crăciunescu „a cerut cărți din Biblioteca populară, pentru a le împărți” acestora, iar „Astra” i-a trimis 305 exemplare lucrări diferite. Reuniunea femeilor române din Sibiu, condusă de Catinca Bârseanu, soția președintelui „Astrei”, a primit 270 exemplare cărți populare, la care din propriile-i fonduri a adăugat 100 bucăți exemplare din Calendarul Asociațiunii, ce „s-au distribuit între ostașii români din spitalele din Sibiu”²⁰.

Spre sfîrșitul lui februarie 1917, președintele „Astrei” primește scrisoarea doctorului Moise Ienciu, preot militar, „mandatar al Conferinței pastorale a preoților gr. ort. români de la frontul italian”, privitoare la soluționarea chestiunii literaturii românești pentru soldați”. „Convinși de importanța educativă a lecturii, atît în privința înmulțirii cunoștințelor, cît și a mobilizării sentimentelor — scria acesta — am hotărît, cei peste 30 de preoți gr. ort. de pe frontul nostru, a ruga Onoratul Comitet al *Asociațiunii*, să binevoiască a se ocupa de problema lecturii pentru soldați, care este o problemă culturală de mare importanță a neamului nostru”²¹. Mai departe, el aprecia că „Asociațiunea, (fiind) cel mai înalt for cultural al nostru, (este) chemată a organiza această acțiune”. Dr. Moise Ienciu ruga „Onoratul Comitet să adreseze conducătorilor poporului, îndeosebi preoților și învățătorimii, un apel, îndemnîndu-i să adune, cu ajutorul elevilor, cărțile bune și să le trimită soldaților noștri. Totodată, să apeleze la abolul cultural al tuturor binefăcătorilor neamului, ca să poată retipări Biblioteca populară a Asociațiunii. Ar fi o stare ideală de lucruri, dacă am putea da fiecărui soldat, gratuit, carte românească, precum o fac celelalte neamuri și mai bogate și mai bine organizate decît noi”. Apoi, conchidea : „Dar și așa, în sărăcia noastră, vom putea ajunge la rezultate frumoase, cu însuflețire și cu puțină jertfă”²².

Referindu-se la urmările răspîndirii culturii naționale în rîndurile militarilor, el spunea că aceasta va duce la lărgirea „orizontului cunoștințelor istorico-geografice, a drepturilor și datorințelor cetățenești, ca sufletul soldaților să fie măcar încîtva pregătit pentru orientările noi ale vieții de după război”. Propunînd retipărirea Bibliotecii populare, dr. Moise Ienciu dădea și o listă cu 18 titluri de cărți, dintre care cea mai mare parte erau lucrări de literatură beletristică. În încheierea scrisorii sale, el solicita „să se trimită cîte 300 de broșuri din cele existente”, pentru a împlini lipsa arzătoare și dorința fierbinte „a soldatului după carte românească”, pe adresa preoților militari Coriolan Buracu, Iosif Drăgoi, Liviu Biro, dr. Nicolae Popovici și dr. Moise Ienciu.

Pentru a putea satisface numeroasele cereri de cărți de citit, solicitate pe seama a soldaților, la 1 martie 1917, președintele „Astrei” printr-o

²⁰ Ibidem, cota 1917, nr. 448/1917.

²¹ Ibidem, nr. 527/1917.

²² Ibidem.

circulară, făcea apel la cărturarii și militanții politici, precum și la instituțiile de credit, cu rugămintea de a sprijini bănește această acțiune. „Vă rugăm — scria Andrei Bârseanu — să binevoiți a contribui și dv. cu o sumă oarecare pentru ca să putem începe cât mai în grabă retipărirea a o seamă de cărți din Biblioteca poporală a Asociațiunii și a le distribui gratuit soldaților noștri de pe fronturi și de prin spitale, și în felul acesta a le ridica moralul, a-i mîngăia și ajuta în clipele atît de grele ale vieții”. Pină acum, arăta președintele „Asociațiunii”, am făcut ce am putut. „Lectură însă a trebuit să dăm neîntrerupt soldaților noștri de la front și de prin spitale, așa că rezerva noastră de cărți populare, circa 100.000 exemplare, este aproape epuizată și cărți ni se cer continuu din partea conducerii spitalelor și de către preoții noștri militari de pe toate fronturile de luptă”²³.

La apelul „Asociațiunii” au răspuns un mare număr de persoane și instituții, dintre care îi amintim pe : George Pop de Băsești cu 100 coroane, Alexandru Lebu, Sibiu — 50, preoții militari : dr. Moise Ienciu — 120, Coriolan Buracu — 50, Valer Dragoș — 82,40, George Negură — 37,60, Nicolae Vălean — 30, dr. Nicolae Popovici — 43, Pavel Boldea — 50, Iosif Serafim — 48, Ioan Vida — 30, Banca „Albina” Sibiu — 500, totalizînd suma de 2.573 coroane. Din acest fond, „Astra” a folosit 1.537,20 coroane, cu care a retipărit, în cursul anului 1917, un titlu de carte în tiraj de 10.000 exemplare.

Din lucrările literare aflate în depozit, retipărite sau primite sub formă de donație, „Asociațiunea” a trimis 50 exemplare cărți populare soldaților aflați în spitalul din Feldbach ; cite 300 bucăți lucrări literare pe adresa lui Coriolan Buracu, Iosif Drăgoi, Liviu Biro, dr. Nicolae Popovici și dr. Moise Ienciu, de pe frontul italian ; 50 exemplare „pentru răniții din spitalele din Sibiu” ; 20 cărți de cetit și 10 exemplare din Calendarul Asociațiunii, „feciorilor dornici de carte românească” de la Feldpost 415 ; 250 cărți pentru soldații din Regimentul 2 infanterie ; 500 exemplare „pentru soldații aflători prin spitalele din Cluj” ; 350 exemplare „pentru soldații de la Feldpost 268” ; cite 2 lăzi cu cărți, expediate la cele 25 adrese, comunicate de dr. Moise Ienciu ; 360 cărți pentru a fi distribuite soldaților din Armata 1-a, aflată pe frontul din Galiția.

La 18 aprilie 1917, „Astra” se adresează Consistoriilor greco-catolice din Făgăraș, Oradea, Sibiu, Gherla și Lugoj, cerîndu-le adresele preoților militari de religie greco-catolică, pentru a le trimite lucrări de literatură spre a fi distribuite soldaților români de pe front și din spitale. Vorbînd despre setea mobilizaților de cărți de cetit românești, în adresă se arată : „Comitetul nostru Central a satisfăcut, întrucît i-a stat în putință, toate cererile ce i s-au adresat, distribuînd pînă acum la 100.000 exemplare publicațiuni populare, și va distribui și pe viitor cărți din Biblioteca poporală a Asociațiunii pe seama soldaților”. Mai departe, în adresă se sublinia că *Astra* „dorește ca această hrană sufletească să ajungă pretutindeni, la ostașii noștri și astfel, vă roagă, să binevoiți a ne da adresa tuturor preoților gr. cat. împărțiți la front și în spitale, ca să le putem trimite cărți”²⁴ pentru a le distribui soldaților.

²³ Ibidem.

²⁴ Ibidem, nr. 758/1917.

În ziua de 1 mai 1917, „Asociațiunea” a expediat cite o lădiță cu cărți, în greutate de cinci kg., pentru *Casa de cetire a soldaților* de la Corpul 23 armată, Spitalul din Stein (Carniolia), Poșta de campanie nr. 298 și 356; un pachet cu cărți pe adresa soldatului Gheorghe Bădrojan de la spitalul din Seghedin; o lădiță cu cărți — lui Lucian Lungu; cite 164 cărți de cetit lui Moise Ienciu și Iosif Serafim; 19 exemplare cărți pe adresa spitalului din Pardubice, unde se aflau „mai mulți români răniți și bolnavi”; 636 exemplare cărți, „pe seama soldaților aflați în spitalul din Stein — Tirol”; 84 cărți pe adresa Feldpost 373; 84 exemplare, pentru soldații de la Feldpost 406, dornici de „lectură bună și folositoare”.

Personalul „Astrei” s-a îngrijit și de soluționarea diferitelor cereri ale soldaților români în legătură cu procurarea de cărți, ziare și reviste în limba română. Soldatului Constantin Măerean, aflat la Trebinje, Herțegovina, care-și manifesta dorința „să ne abonăm toți românii de la bateria noastră, cite o Foaie de cetit, și vrem să avem de tot felul — cite una”, Romul Simu, secretarul suplinitor al „Astrei”, i-a rezolvat această problemă. Soldatului Zaharie Valeriu i s-a expediat catalogul publicațiilor „Astrei”, pentru a-și alege lucrările potrivite; soldatului George Merla i s-a comunicat să se adreseze Bibliotecii Arhidiecezane din Sibiu, pentru procurarea unui dicționar român-german.

Lui Mihail Bucovețchi i se trimit 192 cărți pentru soldații români de la Feldpost 357; lui Aurel Balea — un pachet cu diferite cărți, pentru soldații internați în spitalele din Debrețin; lui Eugeniu Tatu — 20 cărți pentru soldații din garnizoana Bazin; lui Coriolan Buracu — 156 cărți și 10 calendare, *pentru cele șase cămine ale soldaților*, înființate la Feldpost 198; lui dr. Octavian Scalat, locotenent — 160 cărți „pentru soldații români de la Pola”; soldatului Iosif Hrișcă — 31 cărți și 5 calendare, pentru ostașii de pe cîmpul de luptă; Regimentului 31 infanterie — 60 exemplare cărți „pentru soldații români care cercetează *Căminul soldătesc* al unității. La cerere s-au trimis 24 cărți, soldatului Pavel Szilagy, aflat „pe cîmpul de luptă al Italiei”; un colet cu cărți — soldatului Aurelian Barbier de la Feldpost 340; 260 exemplare lucrări, pe seama prizonierilor români din lagărul Seres Carpentras — Franța, prin Crucea Roșie din Viena; 200 exemplare cărți — lui Ioan Lăpădat, preot militar, „pentru soldații români aflători pe frontul (din) Italia”; 142 cărți și 26 exemplare din Calendarul Asociațiunii — pe seama soldaților răniți din spitalul Sebeșu Săsesc; 500 cărți diferite, pentru „ostașii români din Corpul 21 al Armatei 1-a; 33 cărți și 5 exemplare calendare, la cererea soldatului Alexandru Pacholiac; 75 cărți și 25 exemplare calendare, pentru soldații aflați în spitalele din garnizoana Sibiu; 500 cărți diferite, în valoare de 112,50 coroane — Bibliotecii de campanie a Armatei cezaro-crăiești de pe Isonzo, pentru soldații români.

La cererea lui Constantin Moldovan, preot militar, s-au trimis 300 cărți, pe seama soldaților internați în spitalele din Sibiu; 1000 exemplare lucrări, pe seama soldaților români de pe front, de la Feldpost 433; 100 cărți, pentru ostașii aflați în spitalele din Laibach; 56 cărți — soldatului Nicolae Oltean, din spitalul Timișoara, pentru a le împărți răniților; 185 cărți — pe seama soldaților români de la Feldpost 357; 35 cărți — soldatului Zaharia Stoica, „greu morbos, spitalul nr. 22, Sibiu”; 175

cărți — „pentru soldații răniți și bolnavi din cele 24 spitale din Graz”; 155 cărți și 30 exemplare calendare — pentru a împlini „mare(a) dorință de cetit a soldaților bolnavi din spitalele din Viena”²⁵.

Sergentului sanitar Gheorghe Madescu i s-au trimis 60 cărți și 10 exemplare calendare, gratuit, pentru soldații români răniți, care „parale de a abona foi, nu au, fiindcă plata e puțină”; 134 cărți și 30 exemplare calendare, pentru soldații noștri aflați în marea garnizoană din Timișoara și jur”; 90 cărți și 10 exemplare calendare — solicitate de locotenentul Valeriu Bologna, pe seama ostașilor români de la Feldpost 422; 260 cărți și 25 exemplare calendare, pentru soldații români aflați în 12 spitale din Cluj; 510 cărți, cerute de Petru Debu, preot militar, pentru a înființa o bibliotecă românească la Spitalul din Brașov.

Lui Pompiliu Piso i s-au expediat 134 cărți, pentru soldații români din cadrul Armatei a 3-a; 465 exemplare lucrări literare, solicitate de Iosif Drăgoi, pe seama soldaților români; 193 cărți, pentru ostașii răniți, aflate în spitalele din Praga; 193 cărți, pentru cei „800—1.000 de români” din spitalele din Debrecin; 170 cărți și 20 exemplare calendare, cerute de Vasile Butta, preot militar la spitalele din Miskolcz.

La cererea lui Ioan Ludu, i s-au trimis 125 cărți „pe seama soldaților români, în număr de cinci mii, aflați în raionul Diviziei de infanterie nr. 34”²⁶; 292 cărți solicitate de Mircea Oprea, pentru soldații români aflați în spitalele din Alba Iulia; 900 exemplare lucrări, cerute de Vingil Nistor, preot militar, pentru a le distribui „celor peste 10.000 soldați români, din Divizia 11 cavalerie-honvczi”; 150 cărți au fost predate caporalilor Ioan Pușcaș, Cornel Cătinean și Nicolae Veidea, „pentru soldații români reconvașenți, aflați în cazărmile din Sibiu”. Solicitările venite din partea Emiliei Rațiu, „Astra” i-a predat 46 exemplare lucrări, pentru a le trimite militarilor din spitale și de pe front. De asemenea, „Asociațiunea” a trimis 7.625 cărți din Biblioteca populară, pe adresa Societății de Cruce Roșie din Viena, pentru a le distribui soldaților români.

Totalizând datele înscrise în aceste documente rezultă că în anul 1917 „Astra” sibiană a trimis din depozit 16.853 exemplare cărți „ostașilor noștri aflați la fronturi și prin spitale”, în cadrul a 115 trimiteri, la 80 de adrese diferite, la care se adaugă: 10.000 exemplare din cărțile retiparite, 20.000 exemplare lucrări din alte biblioteci și mai multe mii de exemplare din Calendarul Asociațiunii și din revista „Transilvania”, adică peste 50.000 exemplare.

În 1918, ultimul an al războiului, „Asociațiunea” a continuat să se preocupe de răspindirea culturii naționale în rândurile populației civile și a soldaților români, aflați în unitățile operative și în spitale.

Cu toate greutățile materiale și financiare, „Astra” a tipărit un număr din revista „Transilvania”, Calendarul Asociațiunii, a doua ediție din lucrarea intitulată „Cărticica sănătății” de dr. Ilie Beu, în tiraj de 5.000 exemplare. Din lucrările nou tipărite și din cele existente în depozit, după

²⁵ Ibidem, nr. 1525/1917.

²⁶ Ibidem, nr. 1692/1917

cum reiese din cele 57 documente de epocă, referitoare la această problemă, „Asociațiunea” a distribuit cărți multora din bibliotecile populare, fiind menționate în mod special acelea din Bran și Forosig, precum și 18.438 exemplare lucrări pe seama militarilor români.

La începutul anului, „Asociațiunea” a trimis 15 cărți „tipărite în românește”; la cererea soldatului Constantin Pătrașcu, aflat prizonier într-un lagăr din Austria; 100 exemplare din Calendarul Asociațiunii, pentru soldații români din cadrul Armatei 1-a. Răspunzând scrisorii doctorului Ștefan Munteanu, preot militar, care cerea să i se trimită „ceva de cetit, orice, numai slovă românească să fie” pentru „miile de soldați români din (garnizoana) și spitalele Seghedinului”, „Astra” expediază 180 cărți. Cererii adresată „Asociațiunii” de Mircea Oprea, preot militar, de a i se trimite literatură pentru „zecile de mii de soldați români, aruncați de valurile războiului în Serbia și Albania”, i s-au expedit 400 cărți de cetit. Răniților din spitalele din Bielitz li s-au trimis 200 exemplare cărți de lectură; alte 200 cărți, pentru „ostașii bolnavi de naționalitate română” din spitalele Petrovaradin, Neoplanta, Brod, Brsadin; 25 exemplare din Calendarul Asociațiunii, pentru soldații români aflați la Feldpost 642; 10 cărți literare și 8 abecedare — la cererea soldatului Zaharia Stoica, bolnav, într-un spital din Budapesta; 23 exemplare cărți, pentru soldații români din spitalul Ibașfalău, 168 cărți „de lectură potrivită pentru soldații români” internați în spitalele din Debrețin; 80 cărți „pe seama soldaților români de la Feldpost 642”; 10 exemplare lucrări — la cererea soldatului George Bernat, din spitalul de la Bistrița.

Solicitării lui Gheorghe Balotă, de a „i se trimite câteva cărți pentru a le împărți feciorilor dornici de carte românească”, dintr-un batalion de vânători, „Astra” îi trimite 40 cărți și 10 calendare. Pentru soldații români din Regimentul 33 infanterie, „Astra” trimite 187 cărți de cetit; pentru răniții din spitalul Satu Mare, expediază 160 exemplare lucrări literare. La cererea comandamentului Armatei 1-a, „Asociațiunea” a predat 1.300 cărți de citit, pentru soldații români reînțorși din prizonieratul rusesc și stabiliți la Brașov²⁷. Pe adresa lui Nicolae Popovici, preot militar, „Astra” a trimis 156 cărți și 5 calendare, pentru soldații români răniți și bolnavi, ce se află în spitalele din Biserica Albă; 100 exemplare lucrări, pe seama soldaților de la Feldpost 642; 320 cărți de cetit, pentru „taberele prizonierilor noștri întorși din Rusia”; 60 cărți, pentru biblioteca de la spitalul militar din Deva.

La scrisoarea lui Moise Ienciu, prin care solicita cărți românești pentru Biblioteca centrală a armatei de pe frontul italian, „Astra” trimite 312 lucrări literare²⁸; pentru soldații români din Divizia 74 infanterie, trimite 300 cărți; 200 exemplare din Calendarul Asociațiunii — „pentru bolnavii și răniții spitalelor” din Satu Mare²⁹; 55 cărți și 10 exemplare din Calendarul Asociațiunii, pentru soldații români de la Feldpost 474; 73 cărți și 10 calendare, „pe seama soldaților, aflători în spitalele din

²⁷ Ibidem, cota 1918, nr. 656/1918.

²⁸ Ibidem, nr. 928/1918.

²⁹ Ibidem, nr. 998/1918.

Graz"; 505 cărți și 50 exemplare calendare, „pentru soldații reînforși din Rusia, unde au fost prizonieri”, staționați în Răhău — Maramureș³⁰; 96 cărți de cetit, pe seama soldaților români din Armata 11-a, de pe frontul italian.

Însumind datele înscrise în documentele privitoare la activitatea culturală a „Astrei” în rîndurile populației civile și a militarilor români din armata austro-ungară, de-a lungul celor peste patru ani ai primului război mondial, rezultă că, prin eforturi deosebit de mari, „Asociațiunea” a pus la dispoziția locuitorilor peste 180.000 de exemplare cărți de cetit, din care 109.354 exemplare au fost donate ostașilor de pe front, din spitale și sanatorii, din care s-au constituit sute și sute de biblioteci. La acestea se adaugă lucrările literare, donate pe seama populației și a soldaților de către despărțămintele „Astrei” — dintre care consemnăm Despărțămîntul Oradea cu 3.500 exemplare, Făgăraș — cu 800, Săliște — cu 600, Brașov — cu 450, de Reuniunea femeilor române din Sibiu și de alte biblioteci, precum și din partea redacției foilor românești din Brașov, Sibiu, Arad, Orăștie, care au dăruit ziare pentru ostași.

Și roadele s-au văzut. Cei aproape cincisute de mii de români mobilizați, cărora Austro-Ungaria s-a îngrijit să le dea doar uniforme și arme, trimițîndu-i să se bată pentru interesele imperialiste ale monarhiei habsburgice, prin grija „Astrei” și-au lărgit și dezvoltat nivelul de cultură, care a determinat o creștere a conștiinței lor naționale. În momentele de acalmie, dintre două lupte, pe front, și în saloanele supraaglomerate ale spitalelor și sanatoriilor, unde zăceau răniți, unii dintre ei au învățat să citească pe abecedarele trimise de „Asociațiune”, bucurîndu-se de binefacerile nebanuite ale cărților, iar cei care știau carte, își împlineau dorința fierbinte de a ceti literatură în „dulcea limbă românească”, îmbogățîndu-și cunoștințele de cultură generală și politică. Creșterea nivelului cultural i-a ajutat să înțeleagă cauzele războiului, iar suferințele îndelungate de pe cîmpurile de bătaie și din prizonierat, coroborate cu suferințele celor de acasă, le-a înaripat dorința de libertate politică și unitate națională.

În consecință, mulți dintre românii mobilizați în armata austro-ungară, au părăsit rîndurile acesteia, trecînd în România sau dincolo de liniile frontului, predîndu-se adversarului. Cei ce au rămas în liniile de luptă și în interior, în toamna anului 1918 au întors armele împotriva guvernărilor austro-maghiari și, părăsind tranșeele și cazărmiile, s-au reîntors acasă înarmați. Constituînd forța cea mai activă a revoluției declanșată în toamna anului 1918 în Imperiul austro-ungar, grupurile de soldați, situîndu-se în fruntea populației urbane și rurale, înlătură vechile autorități și instaurează consiliile și gărzile naționale, organe care vor milita cu fermitate și hotărîre pentru înfăptuirea idealului național.

Populația civilă, soldații și ofițerii români din armata austro-ungară, asupra cărora s-a răsfrînt bogata activitate culturală a „Astrei”, au fost combatanți activi și neobosiți în pregătirea și desfășurarea Marii Adunări

³⁰ Ibidem, nr. 1303/1918.

Naționale de la Alba Iulia, ținută la 1 decembrie 1918, care a hotărât unirea Transilvaniei cu Patria-mamă ³¹.

Documentele de arhivă păstrate în fondurile „Astrei” sibiene atestă în mod concludent că activitatea desfășurată de „Asociațiunea pentru literatura română și cultura poporului român din Transilvania” în rindurile românilor din provinciile cotate de coroana habsburgică, a constituit una din premisele de seamă care a pregătit forțele politico-sociale românești pentru luptă în vederea desăvârșirii procesului de formare a statului național unitar român.

³¹ Gheorghe Unc, Augustin Deac, 1918. *Gărzile naționale române din Transilvania*, Edit. militară, București, 1979.

UN DOMENIU FEUDAL ÎN DOCUMENTE INEDITE DIN SECOLELE XV—XVIII ÎN ȚARA ROMÂNEASCĂ. FONDUL BĂRCĂNEȘTI

DE

LIVIU ȘTEFĂNESCU

La Muzeul de istorie al Republicii Socialiste România a fost achiziționat un important fond de documente care se referă la domeniul Bărcăneștilor din Țara Românească, cotate : Fond Al. Rosetti. În cele ce urmează ne propunem prezentarea lor și câteva chestiuni care interesează pe cercetătorii istoriei naționale*.

1 1476 (6984) iunie 4, Gherghița. Basarab Laiotă întărește lui Ona și fiilor săi Stan și Stancul la Bărcănești partea lui Corlat și Nan, pentru că au cumpărat-o cu 500 aspri. Scrie grămăticul Iova.

Orig. slav, hîrtie (20 × 16,5), pecete timbrată.

2 1555 (7068) octombrie 24, Gherghița. Pătrașcu cel Bun întărește spătarului Dragu moșie la Bărcănești partea fratelui său Radu. Înaintea domnului se judecă pretenția asupra acesteia a lui Craia și fratelui său, care rămîn de lege. Scrie grămăticul Crăstia.

Orig. slav, hîrtie (25,5 × 31), pecete în ceară roșie, căzută.

Copie, limba română, din 22 mai 1818 de Chiriță dascălul de la Școala domnească de la Sfîntul Gheorghe Vechi din București, la Biblioteca Academiei R.S.R., MDCLV/5.

3 1561 (7069) iunie 22, București. Petru cel Tânăr întărește lui Ștefan Tătaru moșie la Bărcănești partea cumpărată de la Pîrvulești pentru 370 aspri și un loc de casă dăruit de aceștia. Înaintea domnului se judecă pretențiile lui Vlăcsan, Mihăilescu și Craia cu cetele lor care rămîn de lege. Scrie Badea.

Orig. slav, hîrtie (21,5), pecete timbrată.

Copie, limba română, din 22 mai 1818 de Chiriță dascălul de la Școala domnească de la Sfîntul Gheorghe Vechi din București, la Biblioteca Academiei R.S.R., MDCLV/6.

4 1563 (7071) aprilie 18, București. Petru cel Tânăr întărește logofătului Stanciu moșie la Bărcănești, partea poșii Radu, cumpărată pentru 390 aspri turcești și logofătului Vintilă, tot la Bărcănești, patru cumpărări succesive pentru 720 aspri turcești în total. Scrie Micu.

* Fondul de documente prezentat mai sus a fost văzut și de Al. Ligor, muzeograf principal la Muzeul de istorie al R.S.R., pentru întocmirea referatului necesar Comisiei de achiziții.

Orig. slav, pergament (44 × 30,5), pecete în ceară roșie, căzută.

Copie, limba română, din 24 mai 1818 de Chiriță dascălul de la Școala domnească de la Sfântul Gheorghe Vechi din București, la Biblioteca Academiei R.S.R., MDCLV/7.

5 1563 (7072) noiembrie 17. Petru cel Tânăr întărește logofătului Vintilă moșie la Bărcănești, partea lui Vilcan, patru răzoare cumpărate cu 120 aspri turcești pe „foametea cea rea”. Înaintea domnului se judecă pretențiile lui Stan și Radu Mihăilescu fiul și nepotul vinzătorului, care rămân de lege. Scrie Codreș.

Orig. slav, hîrtie (21 × 30,5), pecete în ceară roșie, căzută.

Copie, limba română, din 22 mai 1818 de Chiriță dascălul de la Școala domnească de la Sfântul Gheorghe Vechi din București, la Biblioteca Academiei R.S.R., MDCLV/8.

6 1567 (7075) iulie 2. Petru cel Tânăr întărește logofătului Coresie un loc de case cu pămînt la Bărcănești, cumpărat cu 400 aspri de la feciorii lui Manea și cinci răzoare la Vlădulești, cumpărate pentru 300 aspri de la Avrut din Ploiești.

Orig. slav, hîrtie (21,5 × 31,5), pecete timbrată.

Copie, limba română, din 22 mai 1818 de Chiriță dascălul de la Școala domnească de la Sfântul Gheorghe Vechi din București, la Biblioteca Academiei R.S.R., MDCLV/10.

7 1567 (7076) octombrie 12. Petru cel Tânăr întărește logofătului Coresie moșie la Bărcănești partea cumnatelor lui Stana, Neața, Dobra și Maria, pentru că a cumpărat-o cu 1400 aspri. Scrie Codreș.

Orig. slav, hîrtie (21,5 × 31), pecete în ceară roșie, căzută.

Copie, limba română, din 22 mai 1818, de Chiriță dascălul de la Școala domnească de la Sfântul Gheorghe Vechi din București, la Biblioteca Academiei R.S.R., MDCLV/11.

8 1568 (7076) ianuarie 23, București. Petru cel Tânăr întărește lui Albu moșie la Bărcănești o treime din partea fiilor săi vitregi, Tudoran și Radu, pentru că aceștia l-au înfrățit. Scrie Gago.

Orig. slav, hîrtie (27 × 40,5) pecete aplicată în ceară roșie, căzută.

Copie, limba română, din 23 mai 1818 de Chiriță dascălul de la Școala domnească de la Sfântul Gheorghe Vechi din București, la Biblioteca Academiei R.S.R., MDCLV/12.

9 1570 (7078) iunie 17, București. Alexandru-Mircea întărește logofătului Coresie moșie la Bărcănești partea lui Stan Creștinu, pentru că a cumpărat-o cu 630 aspri bani și 200 aspri turcești de la Ursu din Puchenii, nepotul lui Stan și două răzoare pe care le-a schimbat. Scrie grămăticul Fiera.

Orig. slav, pergament (33 × 24), pecete timbrată.

Copie, limba română, din 24 mai 1818, de Chiriță dascălul de la Școala domnească de la Sfântul Gheorghe Vechi din București, la Biblioteca Academiei R.S.R., MDCLV/13.

10 1571 (7079) iunie 15, București. Alexandru-Mircea întărește Dobrei, femeia lui Ștefan din Bărbănești, moșie la Bărcănești, partea bărbatului ei, fiindu-le danie de la doamna Ruxandra. Înaintea domnu-

lui se judecă pretenția logofătului Coresie care vroia să ia moșia pentru 600 aspri, deoarece Dobra era văduvă și nu avea moștenitori, dar rămîne de lege. Scrie Mihnea.

Orig. slav, pergament (43 × 24), pecete aplicată, ceară roșie, căzută.

Copie, limba română, din 24 mai 1818, de Chiriță dascălul de la Școala domnească de la Sfîntul Gheorghe cel Vechi din București, la Biblioteca Academiei R.S.R., MDCLV/14.

11 1572 (7080) aprilie 5, București. Alexandru-Mircea întărește călugărului Istratie un loc în pădurea Bărcănești cumpărat cu 65 aspri de la Tudoran și frate-său Radu. Scrie Coresi cel mic.

Orig. slav, hîrtie (20 × 31), pecete timbrată.

12 1572 (7080) iulie 23, Tîrgoviște. Alexandru-Mircea întărește logofătului Coresie moșie la Bărcănești partea lui Ștefan, cumpărată cu 2020 aspri de la soția acestuia Dobra, recăsătorită cu Stan. Scrie Mireslav.

Orig. slav, hîrtie (29,5 × 45), pecete timbrată.

Copie, limba română, din 23 mai 1818, de Chiriță dascălul de la Școala domnească de la Sfîntul Gheorghe Vechi din București, la Biblioteca Academiei R.S.R., MDCLV/15.

13 1574 (7082) ianuarie 24, București. Alexandru-Mircea întărește lui Neagu moșie la Bărcănești, pentru că s-a înfrățit cu Stanciul, fiul său vitreg. Scrie Stoian.

Orig. slav, hîrtie (20,5 × 31,5) pecete aplicată, ceară roșie, căzută.

Copie, limba română, din 22 mai 1818 de Chiriță dascălul de la Școala domnească de la Sfîntul Gheorghe Vechi din București, la Biblioteca Academiei R.S.R., MDCLV/16.

14 1575 (7083) mai 28, București. Alexandru-Mircea întărește popii Cernat moșie la Bărcănești partea călugăriței Vitalia, care i-a dat-o pentru că a plătit-o de biruri cu 240 aspri și un loc de casă cu 370 aspri de la Stan Botea. Scrie Cărstia.

Orig. slav, pergament (42,5 × 27), pecete timbrată.

Copie, limba română, din 24 mai 1818, de Chiriță dascălul de la Școala domnească de la Sfîntul Gheorghe Vechi din București, la Biblioteca Academiei R.S.R., MDCLV/17.

15 1576 (7084) martie 27, București. Alexandru-Mircea întărește popii Cernat moșie la Bărcănești partea lui Albu, cumpărată pentru 370 aspri. Scrie Stan.

Orig. slav, hîrtie (21 × 31,5), pecete timbrată.

Copie, limba română, din 22 mai 1818, de Chiriță dascălul de la Școala domnească de la Sfîntul Gheorghe Vechi din București, la Biblioteca Academiei R.S.R., MDCLV/18.

16 1577 (7085) februarie 6, București. Alexandru-Mircea întărește Radei moșie la Bărcănești partea tatălui ei Dragu și partea unchiului său Radu. Înaintea domnului se judecă pretențiile Mariei, soția a doua a lui Dragu, și ale copiilor vitregi ai acestuia, Stoica și Radu, care rămîn de lege. Scrie Vilcul.

Orig. slav, hîrtie (21,5 × 31), pecete aplicată, ceară roșie, căzută.

Copie, limba română, din 22 mai 1818, de Chiriță dascălul de la Școala domnească de la Sfântul Gheorghe Vechi din București, la Biblioteca Academiei R.S.R., MDCLV/19.

17 1577 (7085) martie 27, București. Alexandru-Mircea întărește logofătului Coresi moșie la Bărcănești partea lui Stan al Prohirei, pentru că a cumpărat-o cu 2000 aspri; partea Craii de la fetele acesteia, Maria și Stana, cu 1500 aspri; partea Tătuleștilor de la călugărița Sava cu 500 aspri; partea lui Albu de la popa Cernat cu 380 aspri; partea călugăriței Vitalia de la preoteasa popii Cernat cu 220 aspri precum și un schimb de loc de casă cu Albu. Serie Gheorghe.

Orig. slav, pergament (48 × 32,5), pecete aplicată ceară roșie, căzută.

Copie, limba română, din 24 mai 1818, de Chiriță dascălul de la Școala domnească de la Sfântul Gheorghe Vechi din București, la Biblioteca Academiei R.S.R., MDCLV/20.

18 1577 (7085) iulie 26, București. Alexandru-Mircea întărește logofătului Coresi moșie la Bărcănești partea lui Badea cumpărată cu 600 aspri. Serie Stan logofătul.

Orig. slav. hîrtie (21 × 31,5), pecete timbrată.

Copie, limba română, din 23 mai 1818, de Chiriță dascălul de la Școala domnească de la Sfântul Gheorghe Vechi din București, la Biblioteca Academiei R.S.R., MDCLV/21.

19 1581 (7089) iunie 22, București. Mihnea Turcitul întărește logofătului Coresi moșie la Bărcănești părțile lui Stan al Prohirei, ale Craii, ale Badii și ale lui Negoslav, cumpărate mai dinainte vreme și pentru care a dat domniei cite 300 aspri de argint pentru fiecare. Serie Tău-raș cel mic.

Orig. slav, hîrtie (21,5 × 31), pecete timbrată.

Copie, limba română, din 22 mai 1818, de Chiriță dascălul de la Școala domnească de la Sfântul Gheorghe Vechi din București, la Biblioteca Academiei R.S.R., MDCLV 23.

20 1581 (7089), București. Mihnea Turcitul întărește logofătului Coresi moșie la Bărcănești partea lui Tudoran jumătate cumpărată cu 2400 aspri de la Radu, fiul acestuia, și un schimb cu Slavița căreia îi dă ocina din Popești și 600 aspri pentru partea cealaltă a lui Tudoran din Bărcănești. Serie Dan.

Orig. slav, hîrtie (29,5 × 39,5) pecete timbrată.

21 1582 (7090) iunie 9, București. Mihnea Turcitul întărește logofătului Coresi moșie la Bărcănești și dispune să se hotărnicască moșia de către Coțâmboci, anume Ivan, Crăstian, Albul și Stan cu ceata lor, numind hotarnic pe postelnicul Bărcan. Serie Iana.

22 1582 (7090) August 1, Tîrgoviște. Mihnea Turcitul întărește logofătului Coresi un vad de moară la Bărcănești din care jumătate avea iar cealaltă jumătate a schimbat-o cu Albul, Mircea și Stan pentru o jumătate din alt vad din sus de sat și 80 aspri. Serie Varnava cel mic.

Orig. slav, hîrtie (21 × 32), pecete timbrată.

Copie, limba română, din 22 mai 1818, de Chiriță dascălul de la Școala domnească de la Sfântul Gheorghe Vechi, din București, la Biblioteca Academiei R.S.R., MDCLV/24.

23 1583 *ianuarie 10*. Mihnea Turcitul dă poruncă celor 12 boieri hotarnici să cerceteze plingerile logofătului Coresi pentru moșia Bărcănești și să-i aleagă la un loc cele două funii ale sale de către funia Coțombocilor, anume Ivan, Cârștia și Popa.

Copie, hîrtie, limba română, din 6 martie 1819, de Chiriță dascălul de la Școala domnească de la Sfântul Gheorghe Vechi din București, la Muzeul de istorie al R.S.R.

Bibliografie : Editat în D.I.R., B, sec. XVI, București, 1952, p. 391-2.

24 1584 (7093) *decembrie 22, Tîrgoviște*. Petru Cercel întărește logofătului Coresi moșia la Bărcănești așa cum au hotărnicit-o 12 boieri și postelnicul Bărcan de către Coțâmbocii anume : Ivan, Crăstian, Popa, Moș Albul, Stan, Mircea și Stan. Scrie Pătru logofătul.

Orig. slav, pergament (44 × 26,5), pecete timbrată.

25 1595 (7013) *August 11*. Mihai Viteazul întărește logofătului Bunea moșie la Bărcănești partea lui Bica cumpărată cu 1500 aspri, partea lui Bostea cumpărată cu 500 aspri, partea Ștancăi cumpărată cu 700 aspri, partea Dobrii cumpărată cu 100 aspri, partea lui Stoican cumpărată cu 720 aspri, partea lui Stan Iapat cumpărată cu 220 aspri de la Voinea. Scrie Stan logofătul.

Orig. slav, hîrtie (20,5 × 31), pecete timbrată.

Copie, limba română, din 22 mai 1818, de Chiriță dascălul de la Școala domnească de la Sfântul Gheorghe Vechi din București, la Biblioteca Academiei R.S.R., MDCLV/26.

Bibliografie : Editat în D.R.H., B, vol. XI, București, 1975, p. 180—1.

26 1615 (7124) *noiembrie 5, Tîrgoviște*. Radu Mihnea întărește postelnicului Neagul și fraților săi Gheorghe și Antonie, fiii jupînului Mihai din Tîrgoviște, satul Bărcănești; părțile logofătului Bunea de la Miroslăvești și Ruși, partea Pribeagului și a Radului de la Blejoi de jos. Se întărește de asemeni jupînului Mihai părțile de moșie de la Blejoi ale Ștancăi, Pribeagului, Radului, de la Voilea, de la Cîmpeanul, de la Radu, partea de moșie din Gonțați a lui Oprea Denghii, partea de moșie de la Pietroșani a Gherghinii și a lui Udriște. Scrie logofătul Lepădat.

Orig. slav, hîrtie (28 × 42,5), pecete timbrată.

Copie, limba română, din 23 mai 1818, de Chiriță dascălul de la Școala domnească de la Sfântul Gheorghe Vechi din București, la Biblioteca Academiei R.S.R., MDCLVXVI.

27 1615—1616. Zapisul lui Badea din Schei prin care vinde pentru 13 aspri partea sa de ocină din Bărcănești jupînului Neagu.

Orig. hîrtie (13 × 21,5), limba română.

Datat după mențiunile cuprinse în documentul următor (28).

28 1615—1616 (7124) *Tîrgoviște*. Radu Mihnea întărește postelnicului Neagu satul Bărcănești și confirmă mai multe cumpărături ale jupînului Mihai în Blejoi de jos, în Gonțați și în Pietroșani.

Copie, hîrtie (31 × 45), chirilice, limba română, la Muzeul de istorie al R.S.R., București.

29 1697 (7205) *mai* 5. Zapisul Potorăștilor, anume Ion, Vișan, David și Stan prin care vînd vtori cuparului Duca partea de moșie din Căținvoiv pentru 18 taleri și 44 bani.

Orig. hîrtie (21 × 35), limba română.

30 1697 (7206) *noiembrie* 9. Zapisul lui Șerban, fiul logofătului Vlad și al soției sale Dumitra prin care vinde partea lor de pămînt din hotarul Româneștilor vtori cuparului Duca pentru 184 taleri.

Orig. hîrtie (24 × 35), limba română.

31 1700 (7208) *mai* 20. Zapisul lui Marin și al lui Matei, feciorii jupînesii Despa din Călinești, prin care vînd partea lor de pămînt din Românești vtori cuparului Duca pentru 8 taleri.

Orig. hîrtie (21,5 × 30,5), limba română.

32 1700 (7209) *decembrie* 24. Zapisul lui Fătigan, fiul lui Lupu din Ploiești, prin care dă partea sa de moșie din Cățînvoaia vtori cuparului Duca, pentru că l-a ajutat fiind la strimtoare.

Orig. hîrtie (15,5 × 20,5), limba română.

33 1701 (7209) *ianuarie* 26. Zapisul călărașului Nedelco din Ploiești și al feciorilor săi, Iancu, și Marin, prin care vînd partea lor de moșie din Cățînvoaia vtori cuparului Duca cu 34 bani stînjenu.

Orig. hîrtie (14,5 × 21), limba română.

34 1701 (7209) *ianuarie* 27. Zapisul lui Stoica și al soției sale Anca prin care vînd partea lor de moșie din Cățînvoaia pentru 34 bani stînjenu vtori cuparului Duca.

Orig., hîrtie (16 × 21), limba română.

35 1702 (7210) *decembrie* 14. Zapisul popii Toader prin care vinde partea lui din Cățînvoaia pentru 15 taleri vtori cuparului Duca.

Orig. hîrtie (20,5 × 29), limba română.

36 1703 (7211) *mai* 40. Zapisul lui Voinea și al fratelui său Constantin prin care vînd cu 22 taleri vtori cuparului Duca eleșteul din siliștea cea veche a Româneștilor și un loc de 20 stînjeni în jurul eleșteului.

Orig. hîrtie (16,5 × 23), limba română.

37 1704 (7212) *aprilie* 30. Zapisul călărașului Radu, feciorul jugănarului Nedelco și al soției sale Neaga, prin care vinde pentru 6 taleri și jumătate partea de moșie din Cățînvoaia.

Orig. hîrtie (22 × 30), limba română.

38 1704 (7212) *mai* 27. Zapisul lui Voinea, fiul căpitanului Neaniul, prin care vinde 14 stînjeni de moșie la Românești cu 66 bani stînjenu vtori cuparului Duca.

Orig. hîrtie (16,5 × 22,5), limba română.

39. 1706 (7214) *iunie* 24. Însemnări ale hotarelor moșiilor Bărcănești, Pietroșani, Românești făcute de martorii, bătrînii satelor, Șarban și Radu, rumâni.

Orig. hîrtie (15 × 21), limba română.

40 1708 (7217) *noiembrie* 17. Zapisul lui Albu și al fratelui său Beancea prin care vînd vtori cuparului Duca jumătate din moșie lor din Cățînvoaia, 109 stînjeni, cu 40 de bani stînjenu.

Orig. hîrtie (16 × 22), limba română.

41. 1708 (7217) noiembrie 17. Zapisul lui Voinea și al cumnatei sale Maria prin care vînd 162 stînjeni moșie la Românești cu 66 bani stînjenul. Orig. hîrtie (23 × 32), limba română.

42 1708 (7217) noiembrie 18. Scrisoarea de adeverire a lui Radu, fiul lui Șerban din Pietroșani, dată celor 12 boieri hotarnici pentru stabilirea și pietruirea hotarelor moșiei vtori cuparului Duca din Pietroșani. Orig. hîrtie (16,5 × 23), limba română.

43 1710 (7219) noiembrie 15. Zapisul lui Manea și al fratelui său Stan, feciorii lui Bunea din Ploiești, prin care vînd 36 stînjeni pentru 12 taleri la Cățânvoaia vtori cuparului Duca.

Orig. hîrtie (22 × 32), limba română.

44 1711 (7219) martie 14. Zapisul lui Neagu și al fraților săi Avram și Radu prin care vînd 36 stînjeni cu 12 taleri la Cățânvoaia vtori cuparului Duca.

Orig. hîrtie (22 × 32), limba română.

45 1711 (7220) decembrie 4. Cartea de judecată și de împărțeală a mitropolitului Antim al Țării Românești și a boierilor Șerban Borjeanul, mare vistier, și Radu Dudescu, mare paharnic, pentru cuparul Duca și fratele său stolnicul Pană Negoescu.

Orig. hîrtie (27,5 × 39), limba română.

★

Documentele, cu excepția celor două, de sub nr. 23 și 25, sînt inedite. Referindu-se în principal la trecerea moșiei Bărcănești de la un proprietar la altul documentele servesc cercetătorului istoriei economice să adopte ca exemplu tipic acest domeniu care poate fi urmărit cu atenție, atît cît îngăduie acestea, de la Ona cumpărătorul pentru 500 aspri din 4 iunie 1476 și pînă la Duca vtori cuparul care ne înfățișează la 4 decembrie 1711 întinsul cuprins al averii sale.

Tehnica agrară este evidențiată de mențiunea că se cumpăra : „... într-amîndouă cîmpurile...”, atestînd astfel utilizarea asolamentului biennial. La 17 iunie 1750 documentul aduce o precizare suplimentară : „... două răzoare în cîmpul de jos și un răzor în cîmpul de sus...”. Despre „foametea cea rea” amintește documentul din 17 noiembrie 1563 cînd se vindeau patru răzoare cu 120 aspri turcești. La 2 iulie 1567 se confirma logofătului Coresie cumpărarea unui : „...loc de case cu pămînt lîngă sat...” în Bărcănești pentru 400 aspri. Calculul este foarte interesant : „...apoi cu birul ce au plătit Coresie logofăt și cu ce o au scos din bir o au prețuit banii ce se arată mai sus 400”.

Transmiterea proprietății pe calea „înfrățirii” este ilustrată în documentul din 23 ianuarie 1568 cînd Albul primește a treia parte la Bărcănești din partea fraților Tudoran și Radu deveniți fii vitregi. Pe această cale se excludeau pretențiile rudelor și vecinilor, chiar dacă putea fi vorba de o vînzare nemărturisită. Documentele din 17 iunie 1570 și 5 aprilie 1572 aduc informații privind dezvoltarea agriculturii și ramurilor ei atestînd livezile „din cîmp” și defrișare în pădurea Bărcăneștilor.

La 23 iulie 1572 partea lui Ștefan din moșia Bărcăneștilor se vindea logofătului Coresie cu 2020 aspri. Document, referitoare la

deținător ca „fiind slugă domnească spătărească” se alătură cu informația conținută atît în acest document cît și în altele : „... căzînd pã acea vreme biruri și dãjdii grele de da cite po 300 aspri și cite po 400 aspri”. Trebuie întregită această imagine cu precizarea conținută în documentul din 22 iunie 1581 : „... apoi cînd am luat domnia mea în toată țara domniei mele moșiile a fi domnești și am orînduit domnia mea de s-au plătit atunce au plătit și boierul domniei mele aceste toate mai sus zise părți de moșie una cu cite po 300 aspri dă argint de către domnia mea”.

Informațiile de mai sus, grupate în deceniul al optulea al secolului al XVI-lea pot indica un grad excesiv de concentrare în mîna domnului a unor sume de bani „gata” în monedă de argint necesară satisfacerii probabil a unor cerințe deosebite ale Porții Otomane. A stabili un grad deosebit al dependenței otomane la această epocă înseamnă a pune în evidență nivelul înalt al dezvoltării forțelor de producție capabile să atragă în țară prin intermediul pieții o cantitate impresionantă de monedă.

Au fost probabil două reglementări, cea dintîi adoptată de Alexandru al II-lea Mircea către 1572, cea de a doua adoptată de Mihnea Turcicul către 1580 sub presiunea concurenței pe care i-o făcea Petru Cercel cu sume fabuloase și intervenția reprezentantului Franței la Constantinopol.

Economia bănească obține o arie puternică de afirmare și tranzacțiile o reliefează în mod pregnant : „... apoi Dobra au plătit pînă cînd au avut și ajungînd-o vremea dă au sărăcit dă tot și neavînd de unde mai plăti ia au vindut...”. Partea lui Stan al Profirii se vindea la Bărcănești în 1577 pentru 2000 aspri, partea Craii era prețuită la 1500 aspri, partea Tăbuleștilor era de 800 aspri, a Albului era de 380 aspri, a călugăriței Vitalia de 220 aspri, a lui Badea cumpărată la 26 iulie 1577 de 600 aspri. Este probabil că prin aceste cumpărări succesive logofătul Coresie devenea un puternic stăpînitor la Bărcănești. După patru ani prin documentul din 1581 logofătul Coresie mai adăuga pentru 3000 de aspri și părțile Radului și a Slavîței.

Documentul din 9 iunie 1582 ne relatează o creștere demografică a Bărcăneștilor cu familiile Coțombocilor, țărani liberi recent așezați lingă pădure : Ivan, Crăstian, Albu, Stan cu care logofătul Coresie are o dispută pentru hotărnicie. Un vad de moară la Bărcănești valora în 1582, 160 de aspri.

Secolul al XVI-lea se caracterizează și prin afirmarea economiei bănești ca stimulent în dezvoltarea forțelor de producție. Unei astfel de realități îi corespunde comasarea părților de moșie din Bărcănești ale logofătului Coresie. Procedul tehnic are o exprimare de un arhaism emoționant : logofătul Coresie avea două funii iar Coțambocii o funie : „...să se facă acele trei funii piele să hotărască boierii domniei mele toată moșia și ei să primească sau din sus sau din jos cum este legea veche” ... „iar moșia boierului domniei mele dășagi să nu să facă”.

„Foametea cea rea” a adus și la Bărcănești, relatează documentul din 11 august 1595, evenimente neobișnuite : feciorii lui Bostea au „spart jînița” logofătului Bunea : „... și au furat lui piine, grîu și mei... preț de 500 aspri”. Pentru aceasta făptașii au dat : „... partea lor de pădure toată Bunii logofătului pentru această mai sus zisă pagubă”.

Bărcăneștii au ajuns la începutul secolului al XVII-lea în stăpînirea postelnicului Neagu fiul lui Mihai din Tirgșor și era cumpărat cu 20.000 aspri. Pămîntul lui Badea plecat din sat și așezat lângă Brașov la Șchei, probabil, era cumpărat cu 1500 aspri: „...în zilele domnii mele (Radu Mihnea, 1616—1619) de au fost satul cumpărat deplin” adică: „... cu tot hotăru și cu toți rumîinii și cu tot venitul, din cîmpu și din pădure și din apă și din vadurile de moară du pretutindenea...”.

Documentul din 5 noiembrie 1615 menționează procesul rumîirii amplificat de economia bănească: „...și iar au cumpărat Mihai moșie la Blejoi care este între hotar, dă la Radu sin Drăghinei... partea lui toată drept 1400 aspri gata și să fie și Radu rumân”. Din același document care menționează cumpărarea moșiei Pietroșani: „... a patra parte din sat, din cîmpu și din pădure și din apă și cu rumîini și cu siliște în sat” cu 6200 aspri putem observa relația dintre economia bănească și procesul intensificării rumîaniei. Un Pătru meșter semnează ca martor în documentul din 1615—1616 scris, se pare, de emitentul Badea din Șchei pentru pămîntul său din Coțimboia Bărcăneștilor. Bărcăneștii valorau la 1615: „... cu tot hotarul și cu toți rumîinii și cu tot venitul den cîmpu și den pădure și den apă și cu vadure de moară du preste tot oricît se va alege du peste tot hotarul” importanta sumă de 24.000 aspri. Stăpînul Bărcăneștilor postelnicul Neagu mai cumpăra pentru încă 50.000 aspri întinse proprietăți și la Miroslăvești, Ruși, Blăjoi de jos, Gonțați și Pietroșani.

Documentul din 6 mai 1697 evidențiază dezvoltarea demografică la Bărcănești: pe la 1582 suprimem formarea satului Coțămboicii — Ivan, Cirstiian, Albu, Stan și ceata lor —, după un secol sînt menționați: „... noi Potorăștii” — Ion, Vișan, David, Stan — care aveau „din un moș Toma” pămînt la Cățămvoaia — probabil o derivare de la Coțimbocii — alătura cu „moșia dumnealui Bărcăneasca”.

Documentele de la începutul secolului al XVII-lea ni-l prezintă pe Duca fost vtori cupar ca stăpîn al Bărcăneștilor și preocupat de alte cumpărări de proprietăți funciare pentru care între 1697—1711 cumpără integral satul Cățămvoaia: „... nu mai are nimini de acum înainte moșie în hotarul Cățămvocilor”, precum și altele în valoare de peste 400 de taleri. Trebuie să subliniem că începînd din secolul al XVI-lea și pînă la finele secolului următor, economia bănească românească și-a creat ca monedă de referință talerul care va deveni moneda ideală de calcul, apoi monedă națională — leul (de la löwentaler).

Bărcăneștii aveau, potrivit cărții de judecată și de împărțeală din 1711, o suprafață de 947 stînjeni. Din același document aflăm că pogonul de vie în dealurile Scăienilor din apropiere era prețuit la 32 taleri și jumătate.

★

Confruntarea originalelor cu copii aflate la Biblioteca Academiei R.S.R. și needitate ne-a condus la detectarea a încă trei copii privitoare la domeniul feudal al Bărcăneștilor și anume:

I 1566 (7075) septembrie 7, București. Petru < cel Tinăr > întărește lui Ștefan moșie la Bărcănești.

www.dacoromanica.ro

Copie, limba română, din 22 mai 1818, de Chiriță dascălul de la Școala domnească de la Sfântul Gheorghe Vechi din București, la Biblioteca Academiei R.S.R., MDCLV/9.

II 1581 (7089), București. Mihnea <Turcitul> întărește logofătului Coresi moșie la Bărcănești, partea lui Tudoran cumpărată cu 2 400 aspri și schimbul cu Slavița, pentru cealaltă jumătate, pentru 400 aspri și moșia lui din Popești.

Copie, limba română, din 23 mai 1818, de Chiriță dascălul de la Școala domnească de la Sfântul Gheorghe Vechi din București, la Biblioteca Academiei R.S.R., MDCLV/22.

III 1595 aprilie 9, Cartea logofătului Bunea fiul logofătului Coresie prin care dă unsprezece părți din moșia Bărcăneștilor lui Mihai și ginerelei său Stanciul.

Copie, limba română, din 22 mai 1818, de Chiriță dascălul de la Școala domnească de la Sfântul Gheorghe Vechi din București, la Biblioteca Academiei R.S.R., MDCLV/25.

Documentul din 9 aprilie 1595 aduce o nuanță deosebită în practica înfrățirii. O funie de pe moșia Bărcăneștilor se transmitea astfel: „două părți din mai sus zisa moșie eu singur am vîndut lui jupăn Mihai și jupăn Stanciul drept 500 aspri. Iar a treia parte eu singur i-am înfrățit. Iar jupăn Mihai și jupăn Stanciul pentru frăție ei m-au dăruit pă mine cu doi boi”. Pentru a ne convinge că înfrățirea în secolul al XVI-lea era o formă de vânzare-cumpărare cu anumite implicații documentul continuă: „... și i-am înfrățit și am vîndut de-a mea bună voie”.

Fondul de documente inedite al Bărcăneștilor constituie o sursă importantă de completare a informațiilor privind istoria economică a Țării Românești de la sfîrșitul secolului al XV-lea pînă la începutul secolului al XVIII-lea.

CATALOGUL MANUSCRISELOR ROMÂNEȘTI DIN „BIBLIOTECA APOSTOLICA VATICANA“

DE

ION DUMITRIU-SNAGOV

Cercetările desfășurate la Roma în perioada anilor 1977—1981 în Biblioteca Apostolică a Vaticanului, realizate prin Facultatea de istorie ecleziastică din Universitatea Pontificală Gregoriană sub auspiciile Comisiei Catolice pentru Relații Culturale *, ne-au condus la identificarea unui lot de nouă manuscrise datînd din secolele XVII—XIX. Aceste manuscrise constituie în prezent un fond separat — VATICAN RUMENO — și, în faza preliminară unor studii aprofundate, prezentăm datele lor de identificare.

★

VAT. RUM. 1 (vechea cotă: *Vat. Slav.* 19)

Pagina de titlu (fo. 1r): „CARTE ROMÂNEASCĂ ce să cheamă *Ceasornicul Domnilor* — scrisă și aleasă cuvinte frumoasă, din multe cărți a filosofilor, de Dumnealui răposatul *Nicolaiu Costin Biv Vel Logofăt*, care acum s-au izvodit cu cheltuiala Dumnealui *Ion Neculce — Vel Vornic de Tara de Sus*, în zilele Măriei Sale Luminatului Domn *Io Grigore Ghica Voevod*, în anul 7240 (1732 — n.n.) fev. 29, cu mîna iubitoriului de osteniaală Pavel Gramaticul de Vamă; pentru că cine va citi, mult se va îndulci și se va înștiința de învățătura aceștii cărți; iară cine a lua-o fără voia dumisale sau e-a fura-o, să fie afurisit de Domnul Isus Cristos”.

Autor: Antonio DE GUEVARA (1480—1548), titlul original fiind *Libro aureo del gran emperador Marco Aurelio con el relox de los principes* (Sevilla 1528).

Traducător: Nicolae Costin (1660—1712).

Copist: Pavel Gramaticul de Vamă.

Locul unde a fost realizat: Iași (?)

Observații asupra conținutului: Nicolae Costin a folosit pentru traducere varianta latină a operei lui Guevara, realizată de Johann Wankelius (după cea de a treia ediție, Leipzig, 1615). N.C. a transformat arhetipul

* Pentru sprijinul acordat cu generozitate în tot decursul cercetării, ne exprimăm și pe această cale grațitudinea față de R. P. Pierre Duprey și Mons. K. Wyrwoll (Comisia Catolică pentru Relații Culturale), RR. PP. Vincenzo Monachino, Mario Fois și Giacomo Martina (Universitatea Pontificală Gregoriană) și Mons. José Ruysschaert (Biblioteca Apostolică Vaticană)

eliminand numeroase pasaje sau schimbind ordinea capitolelor pentru a da mai mare unitate lucrării. Selecționarea notelor marginale (adăogate de Wanckelius după cea de a treia ediție) și identificarea unora dintre autorii acestora aparțin variantei lui N.C., care reprezintă prima operă a literaturii occidentale moderne tradusă în limba română.

Structura manuscrisului :

1. *Predoslovie cărții Ceasornicul Domnilor*, ff. 2r—14v. .
2. *Capetele ce s-au scris într-această carte*, ff. 15v—19v.
3. *Partea întâia a Ceasornicului Domnilor*, ff. 20r—108r.
4. *Partea cărții a doua 'Ceasornicul Domnilor'*, ff. 108r—144r.
5. *Partea a treia 'Ceasornicul Domnilor'*, ff. 144r—242v.
6. *O samă de cuvinte ce sînt alese dintr-acest Ceasornic al Domnilor carea s-au scris aice osăbi*, ff. 243r—262v.

Descriere :

1. *Dimensiuni* : 262 ff., 280 × 205 mm.
2. *Coperta* : carton legat în piele neagră cu incrustații lineare simple.
3. *Legătura* : bine conservată, provine din secolul al XIX-lea, cînd manuscrisul pare a fi fost restaurat.
4. *Hîrtia* : galbenă, fără filigran.
5. *Cerneala* : de bună calitate, culorile păstrate ; sînt scrise cu roșu titlurile celor șase părți, titlurile capitolelor și inițialele lor ornate, ca și inițialele simple ale paragrafelor ; restul textului în negru.
6. *Scrierea* : chirilică.
 - a) Titlurile părților au primul rînd scris cu semiunciale drepte, restul în cursive.
 - b) Numerotarea originală a foliilor în chirilice (începe după foaia de titlu și repetă fo. 13) notează în total 260 ff ; numerotarea mecanică : 1—262 ff.
 - c) Numărul rîndurilor pe pagină este variabil.
 - d) *Decorația internă* : pagina de titlu are un cadru floral stilizat în cerneală neagră ; vignete simple în împletituri de roșu cu negru.
7. *Caracteristici lingvistice și literare* :
 - a) Se resimte topica latină.
 - b) Traducătorul român respectă stilul retoric, mai puțin baroc decît originalul lui Guevara.
 - c) *Lexicul* este intelectual cu particularități de grai moldovenesc.
 - d) La fo. 262v sînt repetate cele 10 versuri rimate de la fo. 242v care încheie textul, Versurile 5 și 6 nu se află în celelalte 5 exemplare conservate în colecțiile din România (datate 1713, 1730, 1736, 1738 și ~1750).

8. *Mențiuni ulterioare* :

- fo. 1v : semnătura lui *Constantin* (?)
 fo. 262v : aceeași semnătură alături de o notă simplă ; iar mai jos însemnarea : *Să știe de cînd 'am fost' la București cu dumnealui Cuconul Costantin V. Păh., văleat 7249 (1741 n.n.), Ieromonah Lazăr Oniamin.*

Bibliografie :

Ion DUMITRIU-SNAGOV, *Carte Românească ce să cheamă Ceasornicul Domnilor în Biblioteca Vaticanului*, în „România literară”, XIII, 1981,

Referitor la copiile din țară : N. CARTOJAN, *Ceasornicul Domnilor de N. Costin și originalul spaniol al lui Guevara*, București, 1941, 47 pag. ; Antonio DE GUEVARA, *Ceasornicul Domnilor, traducere din limba latină de Nicolae COSTIN*, ediție critică și studiu introductiv de Gabriel ȘTREMPEL (cu compararea tuturor variantelor — n.n.), București, 1976, LIV

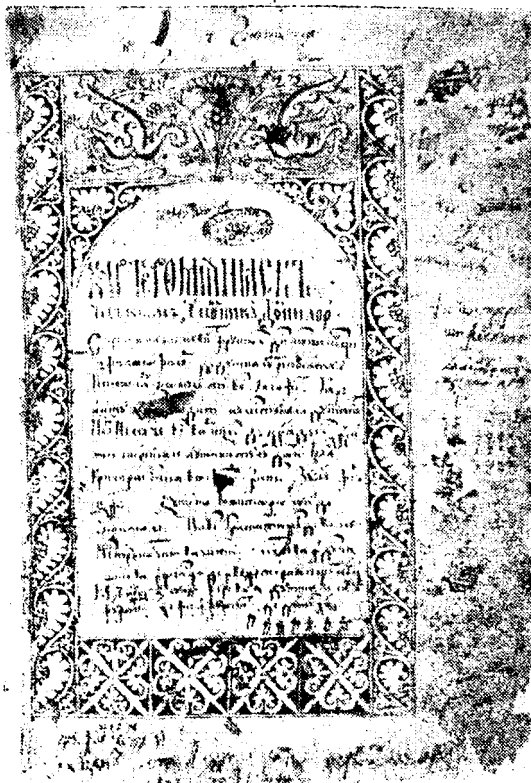

Fig. 1. — Vatican Romeno 1. Carte românească ce să cheamă *Clasornicul Domnilor*; fo 1r.

+ 688 pag. ; Nicolae COSTIN, *Opere*, ediție îngrijită de Const. A. STOIDE și I. LAZĂRESCU, Iași, 1976, vol. I ; *Dicționarul literaturii române de la origini pînă la 1900*, București, 1979 (sub COSTIN Nicolae).

★

VAT. RUM. 2

Titlu : Carte românească de învățătură, dumenecele preste an și la praznice împărătești, și la svinți mari denumită obișnuit *Cazanie* (tipărită la Iași în anul 1643).

Autor : VARLAAM (— ? — — 1657), Mitropolit al Moldovei (1632—1657).

Copist : manuscrisul este executat de două persoane anonime.

Datare : a doua jumătate a secolului al XVII-lea.

Locul unde a fost realizat : Transilvania, de sud.

Observații asupra conținutului: manuscrisul reprezintă numai prima parte a operei lui Varlaam, adică predicile la duminicile de peste an. Structura manuscrisului:

Pentru fiecare duminică predica cuprinde două părți: rezumatul evangheliei și comentarii cu concluzii morale. Volumul începe cu cea de a zecea duminică înainte de Paști și sfârșește cu cea de a treizeci și doua duminică după Rusalii.

Descriere:

1. *Dimensiuni*: 295 ff., 295 × 200 mm.

2. *Coperta*: table de fag legate în piele maron închis. cu încrustații formînd un cadru floral stilizat cu borduri cvadrilinare. În centrul acestui cadru, pe ambele coperte, este imprimată o cruce cu extremitățile desfășurate sub forma de coroană; în colțurile cadrului se află câte un spic. La baza crucii, pe prima copertă sînt două roze, pe ultima sînt două spice. Cotorul legăturii este liber, iar pe prima copertă se păstrează resturile închizătorilor din alamă.

3. *Legătura* recent restaurată.

În legătura originală manuscrisul era compus din caiete binare (2 × 2) în patru cusături duble. Între acestea erau aplicate trei benzi de pergament decupate dintr-un text latin cu scriere gotică germană, parțial conservată. La restaurarea anterioară s-a aplicat în 1774 o întăritură din hîrtie pe coperta anterioară (fața internă), tabla de lemn fiind crăpată.

4. *Hîrtia*: prima parte (ff. 1—135) este mai robustă, cu un filigran discret, partea a doua (ff. 136—294) mai subțire, „vergé”.

5. *Cerneala*: în bună parte decolorată, inițial fiind folosite pentru text culorile negru și roșu (astăzi maron și roșcat). La vignete sînt folosite și cerneluri de culori diferite (sablă, galben, albastru) de origine vegetală.

6. *Scrierea*: este complet diferită în cele două părți (ff. 1—228 și 228v—294 r), aparținînd celor doi copişti.

a) Scriere chirilică.

b) Prima parte executată în semiuncială dreaptă, a doua parte în cursivă.

c) Numerotarea originală lipsește, numerotarea mecanică 1—295 ff.

d) Numărul rindurilor pe pagină: 37.

e) Decorația: vignete la început de fiecare predică.

7. *Caracteristici lingvistice*:

a) Nu a fost încă identificat arhetipul după care au lucrat copişti.

b) Fața de lexicul original al lui Varlaam se distinge numeroase intervenții cu particularități lingvistice din Transilvania de sud.

8. *Mențiuni ulterioare*:

Coperta II: pe banda de hîrtie folosită la restaurarea tablei de lemn crăpate (ceea ce presupune o îndelungată folosire), și care acoperă o inscripție mai veche (decolorată) se citește: *Scris-am noaptea în luna lui noembrie tree.ce zile, 1774* (foarte probabil la slujba pentru Duminică 13 noiembrie 1774).

- fo. 4v : *La sfînta beserică 1775.*
 fo. 6r : *Ion Stanca*
 fo. 14r : *an 1773*
 fo. 23r : *Scris-am eu popa Ioan*
 fo. 50r : *Stefan Comșuța*
 fo. 103r : *Stefan Comșutia — cantoru g. cath. (litere latine)*
 fo. 103v : *eu Costadin Comșiota*
 fo. 134v : *1859 Stefan Comsiutea — Învățătoriu (lit. lat.)*
 fo. 186v : 1774
 fo. 225v : *Matei. Să știe de cînd a făcut beserica și acoperită — 1775.*
 fo. 261v : *Scris-am eu Stefan Comsiutea în dzio de Sfîntulŭ Dumitru 1859 fiind învățătoriu în Porumbaculŭ Inferiore (lit. lat.).*
 fo. 292v : *1773, de cînd au venit împărat Iosif în Ţara Ardealului.*
 fo. 293v : *Scris-am eu Stefan Comșuța în anu 1895, fiind dascăl unit în Porumbaculŭ de Jos.*
 fo. 294v : se adaugă în slavonă colofonul românesc.
 fo. 295r : pe ambele fețe ale acestei folii sînt numeroase însemnări cu scrisul decolorat. Printre ele una este din *Cârțișoara*.
 9. *Proveniența manuscrisului în colecție :*
 fo. 2r : *Ex libris Dr. Georgii Fîreza, sac. gr. ritus, Lugoj, 20.VIII. 1923*
 (preot aparținînd la Compania di Gesù).

Bibliografie :

O. SCHIAU, *Circulația Cazaniei lui Varlaam în Transilvania*, în „Mitropolia Olteniei”, 1970, 5—8 pag. 524—532; *Dicționarul literaturii române de la origini pînă la 1900*, București, 1979 (sub VARLAAM Mitropolitul); Florian DUDAȘ, *Cazania lui Varlaam în vestul Transilvaniei*, Timișoara, 1979, 270 pag. + pl.

★

VAT. RUM. 3

Titlu : *Penticostar* (pagina de titlu lipsă).

Copist : Ieremie Ieren/Ioan (fo. 92v)

Datare : 1722 (fo. 92v)

Locul unde a fost realizat : Cluj-Mănăștur (fo. 92v)

Observații asupra conținutului :

Manuscrisul conține textele oficiilor liturgice de la Duminica Floriilor pînă la prima duminică după Rusalii.

Descriere :

1. *Dimensiuni :* 92ff., 315 × 200 mm.

2. *Coperte :* table de stejar legate în piele maron-roșcat. Pe fețele exterioare decorație artizanală cu inscrustații lineare. În centrul copertei I este reprezentat un crucifix plasat într-un romb. Pe tabla anterioară resturi din cuiele de fier ale închizătorilor. Pe fețele interne ale copertelor (II și III) sînt lipite folii conținînd texte în limba slavonă mult mai vechi decît manuscrisul român.

3. *Legătura* : caiete chintene în stare bună.
4. *Hîrtia* : galbenă, cu filigran discret, lipsă o parte din fo. 25.
5. *Cerneala* : de bună calitate, titlurile totdeauna în roșu ; textul în paragrafe alternative de roșu și negru.

6. *Scrierea* :

- a) Litere chirilice semiunciale drepte.
- b) Abrevieri simple, uneori dublu-etajate.
- c) Textul dispus în două coloane, cu excepții la ff. : 29v, 30r, 46v — 47r, 48r — 58r, 60v — 61r, 61v — 62v, 71r + v, 78r — 79r, 87r + v.
- d) Numerotarea originală a paginilor în chirilice, lipsind începutul : pag. 13 — 212 ; din interior lipsesc : pag. 31 — 34, 75 — 76, 85 — 86. Sînt repetate : 157 — 158.

Numerotarea mecanică ff. 1 — 96.

e) Numărul de rînduri pe pagină : 37, întotdeauna trasate cu linii auxiliare.

f) Decorație : vignete la începutul zilelor de sărbătoare.

7. *Caracteristici lingvistice* : numeroase indicații rituale în slavonă și particularități ale graiului din Transilvania de nord.

Bibliografie :

Liviu STREZA, *Manuscrise liturgice românești în Biblioteca Arhiepiscopiei Sibiului (prezentare generală)*, în „Mitropolia Ardealului”, XIX, 1974, 4 — 6 ; Octavian SCHIAU, *Cărți și cărțurari în spațiul românesc medieval*, Cluj-Napoca, 1978.

★

VAT. RUM. 4

Titlu : *Înmormîntarea Domnului Nostru Isus Cristos în sfînta și marea Sîmbătă dimineața.* -

Copist : Gheorghe BILA.

Datare : 10 februarie 1861.

Locul unde a fost realizat : Șimand, jud. Arad.

Observații asupra conținutului : Textul cuprinde, pe lingă ritualul enunțat în pagina de titlu, și vecernia aceleiași zile.

Descriere :

1. *Dimensiuni* : 15 ff., 285 × 200 mm.
2. *Coperte* : carton legat în piele neagră.
3. *Legătura* : bine conservată.
4. *Hîrtia* : „vêrgé”, fără filigran.
5. *Cerneala* : Titlurile, indicațiile rituale și majusculele paragrafelor sînt în roșu. Textul se compune din paragrafe alternînd cele două culori.
6. *Scrierea* : execuție artistică în chirilice semiunciale drepte.
 - a) Numerotarea originală a foliilor în cifre arabe, după pagina de titlu și decorația inițială : 1 — 15.
 - b) Numărul de rînduri pe pagină : 30.
7. *Caracteristici lingvistice* : limba liturgică modernă.
8. *Proveniența* : „Avuto în Rumenia nel settembre 1923 da D. Cirillo Korolevskij” ... „De la Emilian Micu” (însemnări pe pagina de gardă).

★

VAT. RUM. 5

Titlu : Însemnarea legii grecești jurnalite.*Autor* : P. Ștefan BALAN*Datare* : 1812—1817*Locul unde a fost realizat* : Săbiș jud. Arad.*Observații asupra conținutului* : autorul întocmește un jurnal al legislației emisă de puterea seculară începînd din 16 iunie 1812 și încheind cu ultima însemnare de la Sighișoara din 24 mai 1817.

D e s c r i e r e :

1. *Dimensiuni* : 34 ff., 170 × 215 mm.
2. *Coperte* : carton ilustrat cu motive florale.
3. *Legătura* : broșat cu talon de piele ; fo. 1 lipită de copertă.
4. *Hîrtia* : consistentă, fără filigran. Lipsă ff. 19, 28.
5. *Cerneala* : neagră decolorată.
6. *Scrierea* : cursivă cancellaresca chirilică.
 - a) Foliile nenumerotate.
 - b) Numărul rîndurilor pe pagină variabil (27—30).
7. *Caracteristici lingvistice* : aparținînd graiului din Transilvania de sud-vest cu influențe germane.

★

VAT. RUM. 6

Titlu : *Prăznicar (Sbornic sau Antologhion)**Copist* : anonim.*Datare* : începutul secolului al XVIII-lea, copie a unui manuscris mai vechi.*Locul unde a fost realizat* : Transilvania de nord.*Observații asupra conținutului* : Manuscrisul cuprinde slujbele sfinților după ritul bizantin al Bisericii Române.

Structura manuscrisului : Pagina de titlu și primele pagini de text (una sau două) lipsesc, capitolele urmînd în ordine cronologică, cu următoarea numerotare mecanică :

1. *Simeon Stîlpcnicul* — 1 septembrie — fo 1r nenumerotate, adăugate ulterior de același copist.
2. *La Nașterea Vieții* — 8 septembrie fo 10r
3. *La ziua Cinstitei Cruci* — 14 septembrie fo 20r
4. *La Prea Milobina Parascheva* — 14 octombrie fo 32r
5. *La Sfîntul Mucenic Dimitrie* — 26 octombrie fo 41v
6. *Sfîntul Arhanghel Gavril și Mihail* — 8 noiembrie fo 51v
7. *Văvedeniia Vieții* — 21 noiembrie fo 62r
8. *Sfîntul Părintele nost Arhiereul Niculae* — 6 decembrie fo 71v
9. *Nașterea Domnului nost Isus Cristos* — 25 dec. fo 81v
10. *La Sfîntul și Marele Vasilie, și obredziia* — 1 ianuarie fo 93r
11. *Sfînta și luminata dzi Botezul Domnului Isus Cristos*
— 6 ianuarie fo 103v
12. *Sfînta și luminata dzi Streteniia Domnului Isus Cristos* — 2 februarie fo 114r

13. <i>Sfinții 40 de mucenici</i> — 9 martie	fo 122v
14. <i>La Blagoveștenița a Prea Sfintei Născătoare de Dumnezeu</i> — 25 martie	fo 129v
15. <i>Duminica Floriilor</i>	fo 139r
16. <i>La Sfânta și Marea Gioi</i>	fo 151r
17. <i>În Sîmbăta Paștilor</i>	fo 160v
18. <i>(La Paști)</i>	?
19. <i>La Sfîntul Mare Mucenic Gheorghie</i> — 23 apr.	fo 161r
20. <i>La Năltarea Domnului Nost Isus Cristos</i>	fo 171v
21. <i>La Pogorîrea Duhului Sfînt</i>	fo 181r
22. <i>La Nașterea lui Ioan Botezător</i> — 24 iunie	fo 189r
23. <i>La dzua Sfinților Apostoli Petru și Pavel</i> — 29 iunie	fo 200v
24. <i>Probajița Domnului și Dumnedzăului nostru</i> — 6 august	fo 210r
25. <i>Adormirea Precistei</i> — 15 august	fo 220v

Neidentificate ff. 230—231—232.

Descriere* :

1. *Dimensiuni* : 241 ff., 160 × 195 mm.

2. *Coperte* : table din lemn de tei legate în piele neagră, ajunse în colecție în stare degradată. Incrustațiuni decorative lineare de tehnică primitivă, fără indicații pe talon. Din incuietorile cărții s-a păstrat numai un cui de fier pe tabla anterioară.

3. *Legătura* : tehnică de epocă, recent restaurată. Legătura originală a fost executată pe pînză de in cu 4 cusături. Desprins din talon, volumul a fost recusut de un diletant, redespriinzîndu-se totuși ulterior mare parte din file. Legătura originală a se vedea în fondul *Ligature*, sub cota *Vat. Rum. 6*.

4. *Îlîrtie* : galbenă, de origine textilă, consistentă de tip *vergé*. (Fig. 2).

Fig. 2

Filigranul prezent pe numeroase file este semnalat de J. Kemény la un document datat cu anul 1733 (cf. Josephus KEMÉNY, *Signa interna Chartarum Saeculo XIV, XV, XVI, XVII et XVIII, in Trans-*

* Pentru posibilitatea de confruntări de specialitate la Institutul de Lingvistică din București, oferită de Ion Gheție și Alexandru Mareaș, aducem aici mulțumirile noastre.

silvania olim obviarum, tom III, pag. 263 — lucrare păstrată în manuscris la Biblioteca Filialei Cluj-Napoca a Academiei R.S. România).

5. *Cerneala* : de origine vegetală, roșie și neagră, decolorată. Roșul a fost folosit pentru titluri, indicații tipiconale și majusculele paragrafelor.

6. *Scrierea* : chirilică semiuncială dreaptă.

a) Frecvente ligaturi ale cuvintelor.

b) Punctul fără funcție sintactică.

c) Accentele sînt folosite inconstant.

d) Grafie caracteristică manuscriselor românești vechi.

d) Numerotarea originală a filelor în chirilice începe de la fila 10.

e) Numărul de rînduri pe pagină : 22

f) Decorația internă este bogată în desene în peniță, într-un expresiv stil artistic naiv.

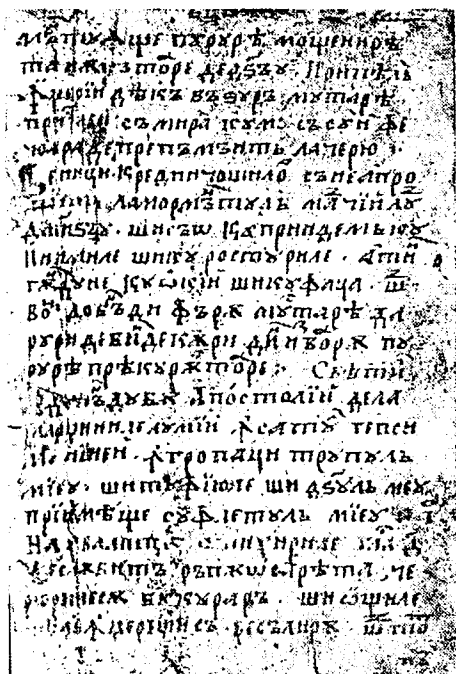

Fig. 3. — Vat. Rom. 6; fo. 124 r

Fig. 4. — Vat. Rom. 6; fo. 244 r

7. *Caracteristici lingvistice* :

a) Numeroase expresii slavone menținute din textul de bază al traducerii.

b) Se observă elemente ale graiului din Transilvania de nord predominând în tot manuscrisul, alături de care se disting influențe sudice (puțin numeroase).

c) Valoarea stilului literar se impune prin numeroase expresii plastice.

✱

VAT. RUM. 7

Titlu: ARĂTARE pentru rînduiala clerului de amîndoa părțile, ușurarea poporului și mai buna stare a clerului umilit prețuire.

Autor: anonim, protoprezbiter la Lugoj.

Executat la Lugoj în timpul împăratului Ferdinand I al Austriei.

Observații asupra conținutului: Manuscrisul reprezintă propunerea pentru reglementarea situației clerului mirean și înființarea unei fundații de care să beneficieze clerul ortodox românesc și sîrbesc din Banat.;

Descriere:

1. *Dimensiuni: 4 ff., în fol.*
2. *Memoriul se prezintă sub forma de file libere, pe hîrtie obișnuită, scrise cu cerneală neagră.*
3. *Scrierea este în chirilice cursive de cancelarie.*
4. *Caracteristici lingvistice: proprii graiului din Banat.*
5. *Mențiuni ulterioare:*
fo 4r: *Stefan Gherga, învățător, 1901, 27/II*
fo 4v; *Plană de la Domnu Protopresviter din Lugoj, în rîndul bonificației clerului. N° 1.*

★

VAT. RUM. 8

Titlu: Euhologhion ce să dzice Molitonic.

Copist: Popa Mathei Moldovan Datare: 1710

Locul unde a fost realizat: Suceag, jud. Cluj

Observații asupra conținutului:

Fără a cunoaște arhetipul folosit de copist, Molitvnicul prezintă unitate de redactare. El a fost transcris în etape succesive începînd din anul 1709. Lipsind pagina de titlu, textul începe cu explicația următoare: *Euhologhion ce să dzice Molitvnic, în care să cuprindă toată treaba besarecii care să cadă preoților, dată întii de la svinții apostoli, după ceia de la svinții părinți.*

Structura manuscrisului:

1. Molitva muierii la ceasul nașterii	fo 1r
2. Molitva cînd să dă nume pruncului după naștere a opta
dzi	fo 4v
3. Rînduiala botezului	fo 5v
4. Rînduiala la spălarea pruncului	fo 29v
5. Molitva muierii după 40 de dzile	fo 32r
6. Molitva muierii cînd să tîmplă de piiarde	fo 35v
7. Rînduiala logodnei	fo 37r

8.	Rînduiala cununiei	fo 40v
9.	„ ispovedaniei	fo 65r
10.	„ maslului	fo 79r
11.	„ bolnavului	fo 102v
12.	„ la ieșirea sufletului	fo 126r
13.	„ îngropării omului mirean	fo 144r
14.	„ gropării cuconilor mici	fo 168v
15.	„ de să va pristăvi cineva la Paști	fo 175r
16.	„ ceia stea la părăstas	fo 186r
17.	„ la osveaștenie la Svinta Dzi	fo 200r
18.	„ la sfințirea apei	fo 220r
19.	„ la blagoslovirea casei	fo 240r
20.	„ în Duminica pogoririi Duhului Sfînt	fo 248r
21.	„ la panaghia după săvîrșire	fo 258r
22.	„ molitvelor la toate feliturile de trebi	fo 292r

Descriere:

1. Dimensiuni: 283 ff., 135 × 180 mm.
2. Coperte: table de fag legate în piele maron închis.
3. Legătura: tehnica sec. XVIII, volumul are 4 rînduri de cusătură cu benzi de întărire din pînză de in.
4. Hîrtia: de tip *vergé*, filigran reprezentînd un scut împărțit în în patru cîmpuri (două striate și două cu figuri: licorn și scorpion).
5. Cerneala: decolorată, de proveniență vegetală, în două culori—roșu pentru titluri, majuscule și indicații tipiconale, negru pentru text.
6. Scrierea: chirilică semiuncială dreaptă.
 - a) Numerotarea filelor în chirilice 1—283 ff., cu următoarele particularități:
 - după fo. 125 se introduc două file nenumerate;
 - după fo. 219 se introduc la fel două file nenum.
 - la fo. 125r vigneta cu criptograma: *Popa Mathei Moldovan din Suceag*; Idem la ff. 185v, 199r.
 - b) Numărul rîndurilor pe pagină: 17.
 - c) Decorația: vignete la începutul capitolelor.
7. Caracteristici lingvistice: particularități ale graiului din zona Clujului.

8. Însemnări:

fo. 125v = „Această sfîntă carte adevărată molitvenicul rumânesc de toate trebile ce să află într-însul l-am început în postul Crăciunului m. șta dechemvrie și l-am săvîrșit în luna iulie 19 — 19 dzile; că l-am avut fi scris și mai curînd degrabă, ce n-am avut hîrtie, multă hîrtia; dară decă mi-eu dat Dumnedzău hîrtie eu l-am săvîrșit acum în pu(ți)nele dzile; cat Dumedzău ști cu cită foame; și cu cită stranie; și l-am scris în dzilele răutăților răutăști ca acele ce nu s-au mai pomenit, cînd s-au sculat Racoți Frenț pre unpărat adevărat pe Cesar, în numărul ani lui Cristos după indicațiunea bizantină 1709, iară de la Creciun va purces 1710”.

N.B. Însemnarea urmează după vigneta cu criptograma *Popa Mathei Moldovan din Suceag*.

fo. 283v = „Slavă și laudă lui Dumnedzău unul în troiță îi dau, Carele bine au vrut de vădzuiū după început și sfîrșitul cărții aceștie ce să dzice Molitvnic. Iară pre tine pravoslavnice cetitoriule cu umilință te rog și cu mila lui Dumnedzău ca de vei aflu nescare greșituri în lucrul acesta a nostru să nu-l blastămi, ce cu blindețe îndreptează și plinește-i căce că și eu sînt om asemenea cu neputință, ținut de slaba fire carea nu-l lasă pre nice un om a rămînea fără greșală. Ce iară te rog pravoslavnice cetitoriule iartă, iartă ca și tu să dobîndești ertăciune de la Domnul nostru Isus Cristos, al căruia dar și milă, și eu mă rog”.

★

VAT. RUM. 9

Manuscrisul numără 192 ff. (dim. 100 × 130 mm) realizat în scriere chirilică cursivă de către un singur copist și se compune din trei părți :

1. *Pildele adevărate ale filosofiei, de pe limba grecească tălmăcite românește* (ff. 1r—98v), titlu înscris la fo. 1r.

Mențiuni în text :

a) fo. 98r : *Și s-au tipărit această cărțuie la anu 7221 (1713 — n.n.) prin osteneala lui Gheorghie Radovici.*

b) fo. 98v : *Scrisu-s-au această sfîntă floriceică cu filosofii împodobită de smerenia noastră Ere' Gheorghie Gavrilovici i brat ego Petar Namesnic.*

2. *Floarea Darurilor — Carte foarte frumoasă și de folos fiștecăruia creștin, carele va vra să să împodobească pre sine cu bunătăți — de pe grece scoasă pre rumânie în zilele prealuminatului Domn Ioan Costandin Basarab Voivod, cu blagoslovenia Preasfînșitului Mitropolitului Chir Teodosie, cu îndemnarea și cu cheltuiala dumnealui Costantin Păh. Sarain sin Gheorghie Doktorul; și s-au tipărit în Sfînta Mănăstire Snagov, văleat 7208 (1700 — n.n.), luna iulie, de smeritul ieromonah Antim Ivireanul* (ff. 99r—187v).

3. *Dascălii Beserecii noastre Ioan Damaschin...* (ff. 188r—190r).

La fo. 190v, același scris a însemnat : *1798, decembrie 16, m-au luvat Protopopu Costandin Șuboni a Lipovi Sindiliia.*

Însemnări ulterioare (alia manu) : fo 190r 834 *pă 7 mai, adevărat joi după amiază la jumătatea lui doao ceasuri am plecat în vandră și am rămas în Arad la J. Ianoș Bencei.*

fo. 191r :

1781 — 4 iunie, vineri — am plecat de acasă

— 5 iunie, sîmbătă — am plecat din Ragna

— 12 iunie, sîmbătă — am fost în enorii

— 13 iunie, duminică — am fost sara la bolnița la Turnu Roșu la lazaret

— 14 iunie, luni — am fost în Țara Românească la Căneni

— 19 iunie, sîmbătă — am fost în București

— 1 iulie, joi — M-au diaconit în mănăstirea Colței — 1781

— 2 iulie, vineri — M-au făcut preot în mănăstirea Sfintei Vineri, hramul Prea Cuvioasa Parascheva

fo. 191v : *Mitropolitul din Primu cu arhieriei cari să află în vestitul oraș al Bucureștilor la anul 1781 :*

Grigorie Mitropolit, Hramul Sfintei mitropolii — Constantin și Ileana; Cozma, episcop Buzău — Hramul Sfântul Mare Mucenic Dimitrie; Filaret — episcopul Rîmnîcului — Hramul 40 de mucenici; Episcopul Danil' Zihnoi, la mănăstirea Colței — Hramul Trei Ierarhi; fo .192r: Episcop Grăvenoi — la mănăstirea a lui Sf. Ioan, hramul Tuturor Sfinților; Episcop Paisie Amindis, la mănăstirea Gădeni a Sfântului Spiridon; Episcop Timotei Sardeon la mănăstirea Sărindari, Hramul Adormirea Precistei; Episcop Pogoinoins la mănăstirea grecească — Hramul Gavril și Mihai; Episcop Gligorie Sindisis șade la mitropolie.

Observații asupra conținutului:

1. *Pildele filosofești* au la bază opera lui A. GALLAND — *Les bons mots et les maximes des orientaux*, (Paris 1694), tradusă în italiană de Antonio Del Chiaro (secretarul lui Constantin Brîncoveanu — Domn al Țării Românești), redată în greacă de Ioan Avramios (predicatorul Curții) și preluată în limba română de Antim Ivireanu (cf. Alexandru DUȚU, *Coordonate ale culturii românești în secolul XVIII*, București, 1968, pag. 47—116).

2. *Floarea Darurilor* reprezintă versiunea românească după *Fiore di virtù* a lui Tommaso GOZZADINI din sec. XIII (cf. *Dicționarul literaturii române de la origini pînă la 1900*, București, 1979, sub voce).

Descriere:

Legătura originală aparține secolului al XVIII-lea, oglinda paginilor fiind constant trasată cu plumb (70 × 100 mm), cu 17 rînduri pe pagină.

Floarea Darurilor are o structură mixtă, incluzînd numeroase pagini tipărite (ff. 118—119, 122—145, 147—176, 178, 181).

★

La restaurarea recentă a manuscriselor unele coperte sînt conservate în original la *Fondo Ligature*; Vat. Rum. 2, Vat. Rum. 6.

LE CATALOGUE DES MANUSCRITS ROUMAINS DE LA BIBLIOTHÈQUE APOSTOLIQUE DU VATICAN

RÉSUMÉ

Sous le titre *Vaticanus Rumenuis* (Vat. Rum.) il existe un fond de manuscrits roumains constitué (d'après les identifications faites jusqu'à présent) de neuf pièces, écrites entre le XVII.e et XIX.e siècle, toutes en roumain et en écriture cyrillique :

Vat. Rum. 1 — Livre Roumain appelé l'Horloge des Princes, version roumaine de l'oeuvre de Antonio De Guevara — *Libro aureo del gran emperador Marco Aurelio con el reloj de los principes* (Sevilla, 1528), traduite d'après la version latine du Johann Wankelius (Leipzig, 1615 ?) par l'historiographe roumain Nicolae Costin († 1712). La copie présente a été finie en 1732 pour Ion Neculce, l'un des plus grands historographes roumains († 1745).

Vat. Rum. 2 — *Livre de sermons*, copié en Transylvanie meridionale d'après une édition du livre du Métropolitte Varlaam de Moldavie (1643, Jassy).

Vat. Rum. 3 — *Penticostar* copié à Cluj-Mănăştur en 1722.

Vat. Rum. 4 — *Office solennel de l'enterremenţ du N.S. Jesus Crist*, copié à Şimand — Arad en 1861.

Vat. Rum. 5 — *Regestes des lois* de Ştefan Bălan, 1812—1817, Săbiş — Arad.

Vat. Rum. 6 — *Prăznicar* (Anthologhion) traduit en Transylvanie du Nord au commencement du XVIII.e siècle, avec de belles miniatures et decorations naïves.

Vat. Rum. 7 — *Mémoire* pour une nouvelle organisation du clergé en Banat, par le Protopresbyter de Lugoj (cca 1848).

Vat. Rum. 8 — *Molitvenie* (Euhologhion), copié en Transylvanie du Sud, en 1710.

Vat. Rum. 9 — a) *Paraboles philosophiques*, version roumaine de *Les bons mots et maximes des orientaux* de A. Galland (Paris, 1694), copié d'après le livre roumain imprimé en 1713 à Tirgovişte. b) *La Fleur des vertus*, version roumaine d'après *Fiore di virtù* de Tommasseo Gozzadini (sec. XIII), traduit et imprimé à Snagov par Antim Ivireanu en 1700. c) *S. Jean Damascen*, resumé de deux pages.

★

Après la recente restauration des manuscrits certaines couvertures originales sont conservées au *Fondo Ligature*: *Vat. Rum. 2*; *Vat. Rum. 6*.

ACTIVITATEA ŞTIINŢIFICĂ A CADRELOR DIDACTICE DE LA FACULTATEA DE ISTORIE — FILOZOFIE (SECŢIA ISTORIE-FILOZOFIE) ÎN ANUL 1980

Ca și în anii precedenți, activitatea științifică a corpului profesoral al secției de istorie filozofie a fost integrată planului unitar de cercetare al Institutului de istorie „N. Iorga”, a Institutului de arheologie și al Institutului de studii sud-est europene ale Facultății de istorie și filozofie și coordonat de secția de istorie și arheologie a Academiei de Științe Sociale și Politice.

Activitatea de cercetare a fost orientată, cu precădere, spre problemele prioritare ale frontului istoric românesc și integrată unor mari teme, la a căror realizare și-au adus contribuția atât cadre didactice cât și cercetători din institute. În același timp, cerințele procesului de învățămînt au impus și efectuarea unor lucrări cu destinație didactică — manuale, cursuri, culegeri de texte — care reprezintă și un efort de cercetare științifică, cuprinse în planul editorial al Universității din București sau al Editurii didactice și pedagogice. Aceștia li s-au adăugat lucrări în afară de plan și o prezență activă a cadrelor didactice la manifestări științifice interne și internaționale.

Din planul unitar de cercetare se reliefează două opere de o deosebită însemnătate științifică — *Tratatul de Istoria României* și *Tratatul de Istorie universală*, la care continuă să lucreze numeroase cadre didactice. La ultimele volume ale *Tratatului de Istoria României* și-au adus contribuția prof. Titu Georgescu (vol. VII), prof. Aron Petric (vol. IX) și lector Lucian Boia (vol. X). La *Tratatul de istorie universală*, de a cărui elaborare răspunde catedra de istorie universală, au continuat să lucreze toți membrii catedrei, cei mai mulți avînd, în afară de scrierea unor capitole, și sarcini de coordonare generală, coordonare de volum și secretariat: acad. prof. Emil Condurachi, lector Ligia Bârzu, lector Zoe Petre (vol. I), lector Stelian Brezeanu (vol. II), prof. Radu Manolescu, lector Florentina Căzan, lector Mihai Maxim (vol. II, III), conf. Nicolae Ciachir, lector Mircea Popa (vol. IV), conf. N. Z. Lupu (vol. V), prof. Zorin Zamfir, conf. Gheorghe Căzan, lector Constantin Bușe, lector Ema Nastovici (vol. VI).

S-a efectuat, de asemenea, munca de redactare sau de documentare la unele lucrări individuale, subsumate unor teme mai largi din planul unitar de cercetare.

În domeniul istoriei vechi a României și universale au fost redactate studiile *Contribuții la cunoașterea civilizației gelo-dacilor de pe cursul mijlociu al Oltului* (lector Florența Preda), *Ceașca dacică* (asist. Vașile Dupoi) și *Importuri de materiale romane trzii și bizantine la nord de Dunăre în secolele IV—VII* (lector Ligia Bârzu); la studiul de egiptologie *Codul de la Hermopolis* (lector Achim Popescu), documentarea n a mai putut fi finalizată prin redactare datorită decesului autorului.

În domeniul istoriei medievale a României, au fost redactate studiile *Izvoarelor și istoriografia vieții economice a Țării Românești în secolele XIV—XVI* (asist. Adina Berciu-Drăghicescu) și *Țările Române în relatările călătorilor francezi (secolul XVIII—1821)* (lector Nicolae Isar) și a fost cules materialul documentar pentru cursul *Țărilor Române în perioada 1711—1821* (conf. Matei Vlad).

Pentru perioada modernă a istoriei României, a fost definitivată *Culegere de texte privind istoria României în anii 1914—1918* (conf. Ion Gheorghiu) și a fost cules materialul documentar pentru cursul *Istoria modernă a României, partea I (1821—1878)* (lector Gheorghe Iscru), *Culegere de texte privind istoria României în anii 1821—1848* (lector Maria Totu) și studiile *Frământări și mișcări sărănești în Țările Române între 1821 și 1848* (prof. Constantin Corbu), *Istoriografia românească în contextul european pînă la 1848* (conf. Vasile Curticăpeanu) și *Învățămintul secundar și interferențele educaționale europene în a doua jumătate a secolului al XIX-lea* (lector Valeria Ciachir).

Pentru perioada contemporană a istoriei României, a fost redactat și publicat cursul: conf. Iulian Cârțână, conf. Ioan Scurtu, *Istoria contemporană a României, 1938—1940*, Tip. Universității din București, 1980, și s-a efectuat documentarea la același curs pentru anii 1940—1944, au fost încheiate temele *Rolul gazetei „Aurora” în combaterea tendințelor de extremă dreaptă (1927—1933)* (asist. Eugenia Florescu), *Problema modificării Constituției în anii 1934—1937* (lector Eufrosina Popescu), *Alegerile de deputați pentru Marea Adunare Națională și consiliile populare din România în perioada 1948—1957* (asist. Vasile Budrigă) și a fost adunat materialul documentar pentru *Culegere de documente privind istoria României, în anii 1965—1980* (lector Gheorghe Z. Ionescu), pentru monografia *Istoricul Universității din București (1918—1981)* (prof. Gheorghe Ioniță) și pentru studiile *Presa socialistă și social-democrată în lupta împotriva ideologiei fasciste în anii 1933—1937* (asist. Doina Smârcea), *Lupta comună a maselor populare române și maghiare în județul Brașov pentru transformări revoluționare și democratice în perioada 23 august 1944—30 decembrie 1947* (asist. Elisabeta Alecu) și *Crearea și activitatea Uniunii Asociațiilor Studenților Comuniști din România* (asist. Ion Bălgrădean).

În domeniul științelor speciale ale istoriei și al metodelor istorice se află în faza de documentare cursul *Sigilografia românească* (asist. Aneta Boiangiu) și tema *Metodologia cercetării și predării istoriei* (lector Lucian Boia, conf. Florea Stănculescu, lector Ion Șendrulescu), din această temă fiind publicat de către Lucian Boia studiul introductiv *Théorie et méthode dans l'historiographie roumaine (1965—1979)*, Bibliothèque Centrale Universitaire de Bucarest, 1980.

În afara lucrărilor didactice menționate, au fost publicate următoarele manuale, cursuri și culegeri de texte incluse în planul editorial al Universității sau al Editurii didactice și pedagogice: prof. Radu Manolescu, conf. cons. Valeria Costăchel, lector Florentina Căzan, lector Stelian Brezeanu, lector Mihai Maxim, *Istoria medie universală*, Editura didactică și pedagogică, București, 1980; prof. Titu Georgescu, *Prelegeri de istorie contemporană a României și a Partidului Comunist Român*, Tip. Universității din București, 1980; conf. Ioan Scurtu, lector Gheorghe Z. Ionescu, lector Eufrosina Popescu, asist. Doina Smârcea, *Culegere de documente și materiale privind istoria României (1929—1933)*, Tip. Universității din București, 1980; prof. Aron Petric, prof. Gheorghe Ioniță, *Istoria contemporană a României, a mișcării muncitorești, democratice și revoluționare, a Partidului Comunist Român*, manual pentru clasa a X-a de liceu, ediția a II-a, Editura didactică și pedagogică, București, 1980. De asemenea, se află în curs de publicare: *Istoria României în anii 1918—1980* (prof. Aron Petric, prof. Gheorghe Ioniță, conf. Iulian Cârțână, conf. Ioan Scurtu, lector Gheorghe Z. Ionescu, asist. Vasile Budrigă), *Istoria României și a Partidului Comunist Român (1948—1981)* (prof. Gheorghe Ioniță), *Curs de istorie universală modernă*, fascicula II (lector Mircea Popa), *Prelegeri de istorie universală contemporană*, fascicula VII (prof. Zorin Zamfir, conf. Gheorghe Căzan, conf. N. Z. Lupu, lector Constantin Bușe, lector Ema Nastovici), *Clase și grupuri sociale în Grecia arhaică și clasică* (lector Zoe Petre și un grup de studenți), *Primul război mondial, culegere de documente și texte* (lector Mircea Popa și un grup de studenți).

În anul 1980 au fost publicate, de asemenea, lucrări monografice și studii apărute în lucrări colective, care poartă semnătura cadrelor didactice ale secției de istorie-filozofie și reprezintă îndeosebi realizări în afară de planul unitar de cercetare sau de cel editorial al Universității. Dintre cărți cităm: Titu Georgescu, *Scurtă istorie a României*, Editura științifică și enciclopedică, București, 1980 (edițiile în limbile engleză și franceză); idem, *Argumentele istoriei pentru o nouă ordine internațională*, Editura Meridiane, București, 1980 (edițiile în limbile engleză, franceză și spaniolă); Ligia Bârzu, *Continuitatea creației materiale și spirituale a poporului român pe teritoriul fostei Dacii*, Editura Academiei, București, 1980 (edițiile în limbile engleză și franceză), Adina Berciu-Drăghicescu, *O domnie umanistă în Moldova. Despot Vodă*, Editura Albatros, București, 1980; Iulian Cârțână, *Dunărea în istoria poporului român*, Editura științifică și enciclopedică, București, 1980 (ediția în limba germană); Nicolae Ciachir, *Hristo Botev în România. Noi cercetări*, Nauka i Iskusstvo, Sofia, 1980 (în limba bulgară); *Relații internaționale în perioada interbelică*, Editura politică, București, 1980 (Constantin Bușe, Gheorghe Căzan, N. Z. Lupu, Ema Nastovici, Zorin Zamfir), Dintre lucrările colective care cuprind și studii ale cadrelor didactice menționăm: *Documente străine despre români*, Direcția Generală a Arhivelor Statului, București, 1980 (Gheorghe Ișcu); *Mărturii ale trecutului. Album de documente*, Consiliul Culturii și Educației Socialiste, Direcția Generală a Arhivelor Statului, București, 1980 (Ștefan Ștefănescu); *Handbuch der europäischen Wirtschafts- und Sozialgeschichte*, Band 2, Klett-Cotta Verlag, Stuttgart, 1980 (Ștefan Ștefănescu); *Constituirea statelor feudale românești*, Editura Academiei, București, 1980 (Ștefan Ștefănescu); *Contribuții la studierea istoriei contemporane a României*, Editura politică, București, 1980 (Aron Petric); *România în anii socialismului (1948—1978)*, Editura politică, București, 1980 (Gheorghe Ioniță).

Cadrelle didactice au publicat, de asemenea, un mare număr de studii în periodicele de specialitate din țară și din străinătate din anul 1980, din care menționăm: „Analele Universității din București, Istorie” (*vezi mai jos*), „Anuarul Institutului de istorie și arheologie A. D. Xenopol” (Ioan Scurtu), „Crisia” (Vasile Dupoi), „Forum” (Gheorghe Ioniță), „Magazin istoric” (Aron Petric, Ioan Scurtu, Ștefan Ștefănescu), „Manuscriptum” (Nicolae Ciachir), „Revista arhivelor” (Ștefan Ștefănescu), „Revista Comisiei Naționale Române pentru UNESCO” (Ștefan Ștefănescu), „Revista de istorie” (Ligia Bârză, Lucian Boia, Stelian Brezeanu, Constantin Buse, Gheorghe Căzan, Nicolae Ciachir, Constantin Corbu, Gheorghe Ioniță, Radu Manolescu, Mihai Maxim, Ema Nastovici, Zoe Petre, Florența Preda, Ioan Scurtu, Florea Stănculescu), „Revista muzeelor și monumentelor” (Gheorghe Ioniță, Ștefan Ștefănescu), „Revista Muzeului Regiunii Porților de Fier” (Doina Smârcea), „Revue des études sud-est européennes” (Zoe Petre), „Revue roumaine” (Gheorghe Ioniță), „Revue roumaine d'histoire” (Nicolae Isar, Mihai Maxim, Zoe Petre), „Studia et Acta Musei N. Băleescu” (Nicolae Isar), „Studii și articole de istorie” (Gheorghe Ioniță, Eufrosina Popescu, Florența Preda, Ion Șendrulescu, Maria Totu, Matei Vlad), „Studii și cercetări numismatice” (Florența Preda), „Synthesis” (Lucian Boia), „Terra nostra” (Gheorghe Ioniță), „Transilvania” (Ștefan Ștefănescu), „Viitorul social” (Ștefan Ștefănescu); „Acta Antiqua Academiae Scientiarum Hungaricae” (Emil Condurachi), „Diogene” (Emil Condurachi), „Quaderni Catanesi di studi classici e medievali” (Emil Condurachi), „Revue internationale d'histoire militaire” (Ștefan Ștefănescu).

Cadrelle didactice ale secției de istorie-filozofie și-au adus, de asemenea, contribuția la numeroase manifestări științifice cu caracter intern și internațional.

Cu prilejul aniversării a 2050 de ani de la întemeierea statului condus de Burebista, secția de istorie-filozofie s-a îngrijit de alcătuirea și editarea volumului omagial *2050 de ani de la făurirea de către Burebista a primului stat independent și centralizat al geto-dacilor*, Tip. Universității din București, 1980, la care și-au adus contribuția cadre didactice (Emil Condurachi, Florența Preda, Zoe Petre, Vasile Dupoi, Ligia Bârză), absolvenți (Alexandru Avram, Cristian Troncotă) și cercetători de la Institutul de arheologie și de la Institutul de tracologie, precum și de organizarea, la 27 iunie 1980, a unei sesiuni științifice, la care au susținut comunicări cadre didactice (Ștefan Ștefănescu, Zoe Petre, Ligia Bârză), cercetători de la Institutul de arheologie și de la Institutul de studii sud-est europene și absolvenți (Alexandru Avram, Cristian Troncotă). Totodată, corpul profesional al secției a participat cu comunicări la manifestări științifice interne organizate de alte instituții, ca: sesiunea științifică „Gîndirea și activitatea revoluționară a tovarășului Nicolae Ceaușescu privind dezvoltarea învățămîntului, științei și culturii românești”, Universitatea din București (Ștefan Ștefănescu); sesiunile și simpoziioanele consacrate împlinirii a 2050 de ani de la crearea statului dac centralizat și independent condus de Burebista, organizate de Comitetul Municipal București al P.C.R. (Iulian Cârțână, Florența Preda), de Comitetul sectorului 2 București al P.C.R. (Florența Preda), de Institutul de tracologie (Vasile Dupoi, Florența Preda), de Muzeul de istorie a Republicii Socialiste România (Iulian Cârțână, Ștefan Ștefănescu), de Muzeul de istorie a orașului București (Florența Preda), de Societatea de Științe Istorice la București (Matei Vlad), la Lugoj (Gheorghe Ioniță, Florența Preda, Ion Șendrulescu), precum și de alte instituții la București (Ștefan Ștefănescu), Bacău (Ștefan Ștefănescu), Curtea de Argeș (Florența Preda), Slatina (Gheorghe Ioniță, Florența Preda, Matei Vlad), Succava (Ștefan Ștefănescu); al II-lea congres de studii clasice Ovidianum de la Constanța (Zoe Petre); sesiunile științifice prilejuite de aniversarea a 650 de ani de la victoria de la Posada, desfășurate la Rîmnicu Vlcea (Gheorghe Iscru), Slatina (Aneta Biangiu, Gheorghe Ioniță), Tîrgoviște (Ștefan Ștefănescu); sesiunile științifice închinete împlinirii a 200 de ani de la nașterea lui Tudor Vladimirescu organizată de Direcția Generală a Arhivelor Statului (Gheorghe Iscru) și de la Burebista (Ștefan Ștefănescu) și Tîrgu Jiu (Nicolae Ciachir, Ion Șendrulescu); sesiunea științifică consacrată împlinirii a 175 de ani de la nașterea lui Eftimie Murgu de la Timișoara (Ștefan Ștefănescu); sesiunile științifice consacrate aniversării a 100 de ani de la nașterea lui Ioan Lupuș, a Academiei R. S. România (Lucian Boia) și ale Societății de Științe Istorice de la Sibiu și Săliște (Ion Șendrulescu); sesiunile științifice omagiale închinete împlinirii a 40 de ani de la moartea lui Nicolae Iorga a Institutului de Istorie „N. Iorga” (Gheorghe Ioniță, Florea Stănculescu, Ștefan Ștefănescu) și de la Botoșani (Mihai Maxim); sesiunea științifică organizată la București cu prilejul împlinirii a 35 de ani de la alegerea primului guvern muncitoresc-fărănesc din România (Gheorghe Ioniță); sesiunile științifice ale Institutului de istorie „N. Iorga” și Institutului de studii sud-est europene (Stelian Brezeanu); dezbaterile metodico-științifice ale Societății de științe istorice de la Arad (Gheorghe Ioniță, Ion Șendrulescu), Buzău (Florea Stănculescu, Ion Șendrulescu), Drobeta-Turnu Severin (Florea Stănculescu, Ion Șendrulescu).

Sfintu Gheorghe (Gheorghe Ioniță, Ion Șendrulescu); simpozionul „Arc peste timp” de la Curtea de Argeș (Ștefan Ștefănescu); a VII-a sesiune de comunicări științifice „Ialomița” (Nicolae Ciachir) etc.

În cadrul manifestărilor științifice cu participare internațională, un loc deosebit a ocupat al XV-lea Congres mondial de istorie din august 1980. În întâmpinarea Congresului, comitetul de redacție al „Analelor Universității din București, Istorie” a pregătit numărul din anul 1980 pornind de la tematica Congresului, în sumar figurând cu studii Adina Berciu-Drăghicescu, Constantin Bușe, Florentina Căzan, N. Z. Lupu, Radu Manolescu, Mihai Maxim, Mircea Popa, Florența Preda, Ioan Scurtu, Florea Stănculescu, Maria Totu. Totodată cadrele didactice și-au adus contribuția la *Nouvelles études d'histoire*, vol. VI, părțile 1—2: Gheorghe Căzan, Nicolae Ciachir, Emil Condurachi, Gheorghe Ioniță, [Mihai Maxim, Ema Nastovici, Ioan Scurtu, Ștefan Ștefănescu, la „Revista de istorie”, „Revue roumaine d'histoire” și la alte periodice de specialitate, cu studii axate pe tematica Congresului.

Cadrele didactice au luat parte activă la lucrările Congresului, pregătind rapoarte și corapoarte, publicate în volumele tipărite în acest scop: Emil Condurachi (în colaborare cu Răzvan Theodorescu), raportul *L'Europe de l'Est, aire de convergence des civilisations*, în *Rapports*, vol. I; Aron Petric (în colaborare cu Eugen Stănescu), coraportul *Betrachtungen betreffend die Erneuerung und Vereinheitlichung des historischen Sprachgebrauchs*, ibidem; Ștefan Ștefănescu, coraportul *La place et le rôle de l'enseignement de l'histoire dans le cadre de l'enseignement secondaire, notamment pour la formation de l'homme du XXe siècle*, ibidem; Constantin Bușe, coraportul *Les villes roumaines — foyers culturels sud-est européens aux XVIIIe et XIXe siècles*, susținând comunicări (Constantin Bușe, Radu Manolescu, Mihai Maxim) și participând cu intervenții (Ligia Bărzu, Lucian Boia, Aneta Boiangiu, Stelian Brezeanu, Constantin Bușe, Gheorghe Căzan, Nicolae Ciachir, Vasile Curticăpeanu, Titu Georgescu, Gheorghe Ioniță, Gheorghe Iscru, Radu Manolescu, Mihai Maxim, Ema Nastovici, Zoe Petre, Ioan Scurtu, Florea Stănculescu, Ioan Șendrulescu, Maria Totu, Matei Vlad, Zorin Zamfir. De asemenea, numeroase cadre didactice și-au adus o contribuție apreciată la pregătirea și desfășurarea lucrărilor Congresului în calitate de membri ai Comitetului de organizare, de președinți și secretari de comisii naționale, de președinți și secretari de ședințe.

Cadrele didactice au participat, de asemenea, cu comunicări, referate și expuneri la sesiuni interne cu participare internațională, la manifestări științifice peste hotare și la întâlniri cu caracter științific cu istorici străini în țară și în străinătate, din care menționăm: sesiunea științifică cu participare internațională „2050 de ani de la crearea statului dac centralizat și independent pe teritoriul Românesc. Contribuția poporului român la dezvoltarea culturii și civilizației universale”, de la București (Ștefan Ștefănescu), sesiunea științifică prilejuită de centenarul stabilirii relațiilor diplomatice româno-italiene la nivel de ambasade, de la București (Ștefan Ștefănescu), simpozionul desfășurat cu ocazia centenarului stabilirii relațiilor dintre România și statele din America Latină, de la București (Constantin Bușe), colocviul româno-german de istorie (Stelian Brezeanu); al III-lea Congres internațional de tracologie, de la Viena (Emil Condurachi), colocviul organizat de Academia R.S. România și de Academia dei Lincei privind Dacia preromană și romană, de la Roma (Emil Condurachi), expuneri despre Dacia preromană la Universitățile din Atena și Pisa (Emil Condurachi), colocviul „Pământuri și oameni în sud-estul Europei în secolele XII—XVI” și „Cultura sud-est europeană în secolele X—XII”, de la Paris (Ștefan Ștefănescu), sesiunea științifică de la Geneva (Titu Georgescu), al V-lea seminar internațional de predare a istoriei Rusiei de la Brno (Nicolae Ciachir); întâlnirea reprezentanților comitetelor naționale de istorici din țările socialiste, de la Tihany (Ștefan Ștefănescu), a VII-a întâlnire a comisiei mixte româno-sovietice de istorie, de la Constanța (Ștefan Ștefănescu, Nicolae Ciachir), comisia mixtă româno-polonă de istorie privind manualele de istorie, de la Varșovia (Aron Petric), întâlnirea istoricilor români și cehoslovaci privind manualele de istorie, de la București (Matei Vlad) etc.

Catedrele au organizat, de asemenea, dezbateri teoretice privind „Procesul de formare și dezvoltare a națiunii române”, „Procesul de formare a statului național unitar român”, „Revoluția de eliberare socială și națională, antifascistă și antiimperialistă” (catedra de istoria României), „Africa între tradiție și contemporaneitate. Două decenii de la prăbușirea sistemului colonial în Africa” (Catedra de istorie universală).

Cadrele didactice au constituit, totodată, o prezență activă în domeniul răspîndirii cunoștințelor de istorie în rândul publicului, prin articole publicate în presa centrală și locală (Lucian Boia, Titu Georgescu, Gheorghe Ioniță, Gheorghe Iscru, Ștefan Ștefănescu), emisiuni la posturile de radio și televiziune (Vasile Budrigă, Emil Condurachi, Titu Georgescu, Ștefan Ștefănescu, Matei Vlad), expuneri la universitățile cultural-științifice și la casele de cultură (Florentina Căzan, Nicolae Ciachir, Florența Preda), participare la elaborarea unor filme didactice (Zoe Petre).

În cadrul perfecționării profesionale prin doctorat, Eugenia Florescu a susținut în iulie 1980 teza *Începuturile și evoluția mișcării fasciste din România pînă în anul 1933*, Adina Berciu-Drăghicescu și Doina Smârcea pregătesc teza, iar Elisabeta Alecu și Ion Bălgrădean prepară referatele.

De un stagiul de documentare de o lună la Vandoeuvres-Geneva, oferit de fundația Hardt pentru studii clasice, a beneficiat Zoe Petre.

În iulie 1980, cu prilejul decernării premiilor Academiei R.S. România pentru istorie pe anii 1977 și 1978, i s-a acordat premiul „Ștefan Gheorghiu” pe anul 1977 lui Titu Georgescu pentru lucrarea *Argumente ale istoriei pentru o nouă ordine internațională*.

Radu Manolescu

AL VI-LEA SIMPOZION NAȚIONAL DE ISTORIE AGRARĂ A ROMÂNIEI

În zilele de 20–22 noiembrie 1980 a avut loc o manifestare științifică devenită deja tradițională, al VI-lea Simpozion național de istorie agrară a României. După ce precedentele cinci ediții au fost găzduite de orașele Cluj-Napoca (1969), Iași (1971), Timișoara (1974), Slobozia (1976), Sfîntu Gheorghe (1978), cea de a șasea ediție a simpozionului s-a desfășurat în municipiul Buzău, sub egida Comitetului executiv al Consiliului popular al județului Buzău și a Direcției generale pentru agricultură și industrie alimentară a județului Buzău. Simpozionul și-a deschis lucrările printr-o ședință plenară, în sala de festivități a Comitetului județean de partid Buzău, în prezența organelor locale de partid și de stat și a unui însemnat număr de activiști de partid, cercetători științifici, agronomi, cadre didactice, arhiviști, muzeografi, istorici și economiști, bibliotecari, specialiști din diverse domenii ale agriculturii.

În prezidiu au luat loc: Ioan Tudor, prim vicepreședinte al Consiliului popular al județului Buzău, Maria Lazăr, secretar al comitetului județean de partid, dr. ing. E. Mewes, din Ministerul agriculturii și industriei alimentare, dr. Dumitru Dumitru, director adjunct al Institutului de economie agrară București, Ionel Gal, director general al Arhivelor Statului, București, dr. Vasile Bozga, conferențiar la Academia de Studii Economice București, dr. Liviu Ursuțiu, specialist la Biblioteca Academiei R. S. România din Cluj-Napoca.

Deschizînd lucrările, Maria Lazăr a adresat un cuvînt de salut participanților. A luat apoi cuvîntul Ioan Tudor care s-a referit pe larg la realizările agriculturii buzoiene, la eforturile ei actuale și de viitor de a se înscrie pe linia unei dezvoltări moderne, intensive și multilaterale, cu un ridicat grad de eficiență, în conformitate cu orientările trase de documentele Congresului al XII-lea al P.C.R., de Secretarul general al partidului, tovarășul Nicolae Ceaușescu. În continuarea ședinței plenare participanții au ascultat ampla comunicare a dr. Dumitru Dumitru, *Revoluția agrară socialistă în România*, în cuprinsul căreia autorul a făcut o cuprinzătoare sinteză a realizărilor acestei ramuri de bază a economiei noastre naționale în anii construcției socialiste, evidențiînd, totodată, dificultățile și lipsurile, obiective și subiective, care au trebuit să fie depășite în procesul edificării socialismului în agricultură. În continuare a fost prezentată problematica complexă a înfăptuirii noului mecanism economico-financiar și în domeniul agriculturii iar în partea finală au fost abordate direcțiile principale ale evoluției acestei ramuri în cursul deceniului următor, ca și în perspectiva anului 2000, așa cum rezultă ele din importante documente programatice ale Partidului Comunist Român, îndeosebi din documentele Congresului al XII-lea.

După ședința plenară, în zilele de 20 și 21 noiembrie lucrările simpozionului au continuat pe secțiuni. Cele 161 de comunicări înscrise în program s-au repartizat pe șase secțiuni: I — istorie agrară generală (9 comunicări), II — istoria agriculturii și silviculturii (62), III — istoria instituțiilor, relațiilor și ideologiilor agrare (48), IV — istoria vieții rurale (17), V — istoria învățămîntului agricol (7), VI — istoria apiculturii (18).

La secția I, „Istorie agrară generală” au fost prezentate comunicările: Ionel Gal, *Izvoare documentare străine privind istoria agrară a României (1848–1918)*; dr. E. Mewes, *Arta ca izvor al cercetării istorice agrare*; Al. Matei, Marin Oprea, *Documentele arhivistice și presa — principale izvoare pentru cercetarea istorică agrară*; Maria Dogaru, *Date privind activitățile agricole reflectate în izvoarele sigilare*; M. Lazăr, *Aportul studiilor filologice, etnografice, sociologice, agronomice și geografice la aprofundarea cercetărilor cu privire la creșterea animalelor în Moldova în epoca medievală*; dr. L. Ursuțiu, *Instruețiunile economice din Transilvania din secolul XVII*,

izvoare pentru istoria agrară; dr. A. M. Gherman, *Probleme de terminologie agrară în dicționarele românești din jurul anului 1700*; dr. Eugenia Zamfira Mihail, *Terminologia agricolă românească în perspectivă etnolingvistică comparată*; dr. V. Liveanu, *Factorii determinanți ai intensității răscoalei din 1907. O aplicație matematică*.

Dintre cele 62 de comunicări înscrise în programul secției a II-a, „Istoricul agriculturii și silviculturii”, menționăm: dr. Georgeta Moraru, *Comentarii etnolingvistice la istoria obținerii terenurilor agricole în România*; E. I. Emami, *Cadrul social-economic al așezărilor rurale din Bucovina în secolele XVII—XVIII*; Aneta Spiridon, *Contribuția agriculturii românești la războiul antifascist*; V. Teodorescu, *Potențialul economic al României exprimat în expoziția de la Iași din 1921*; dr. Ion M. Oprea, *Valorificarea cerealelor românești pe marile piețe europene în perioada interbelică*; Tatu Toma, *Evoluția concentrării și specializării producției agricole în județul Buzău*; Prof. univ. dr. V. Axenciuc, *Mecanizarea agriculturii României în perioada 1859—1914*; M. Cotenescu, *Introducerea măsurilor agricole în județul Ialomița în perioada 1862—1920*; D. Toma, *Instalații și amenajări pentru captarea energiei și vântului la sfârșitul secolului XIX*; dr. Tr. Udrea, *Agricultura județului Buzău în timpul celui de al doilea război mondial*; E. Săndu-lac, *Sistemele de agricultură din România*; dr. I. Csapo, *Evoluția metodelor de recomandare, ca factor determinant în procesul de chimizare*; dr. S. Hartia, *Mutații în repartitia teritorială a culturilor în agricultura României*; dr. Zoe Apostolache-Stoicescu, *Mariana Aftene, Denumiri populare ale unor dăunători agricoli*; dr. N. Brașoveanu, *Evoluția cultivării soiilor în România*; dr. G. Sandu-Ville, *Obiectivele cercetărilor viticole în nord-estul Moldovei*; A. Z. Lupe, *Cronica perdelelor de protecție în România de la începuturi pînă azi*; V. Fișean, *Argumente viticole în favoarea continuității pe teritoriul Banatului*; conf. univ. dr. V. Cireașă, *Pomul de-a lungul istoriei*; dr. E. Mewes, *O lucrare a domnitorului Nicolae Mavrocordat împotriva tutunului și fumatului*; Ligia Fulga, *Cultivarea plantelor tinctoriale în Țara Birsei în secolele XVII—XIX*; Gh. Sibechi, *Încercări de ameliorare a animalelor din Moldova în secolul XIX*; dr. I. Saizu, dr. C. Botiv, *Teoretizări interbelice cu privire la valorificarea rațională a patrimoniului silvic*, *Claudia Grămadă, Dezvoltarea prelucrării și industrializarea cărnii în România*; dr. Iosif Adam, *Comerțul de cereale și vite, factor important în crearea pieșii unitare românești*; conf. univ. dr. P. Panțru, *Dezvoltarea irigațiilor în agricultura României*; M. Albotă, *Hotărnicia în Moldova și Țara Românească pînă la școala lui Gheorghe Lazăr*; H. Popa, *Unele probleme privind evidența terenurilor agricole din județul Buzău*; S. Marcu, *Privire istorică asupra metrologiei în agricultura din România*; I. Solcanu, *Cultura plantelor în pictura murală din Moldova etc.*

Dintre comunicările cuprinse în secția a III-a, „Istoria instituțiilor, relațiilor și ideologiilor agrare”, menționăm: Maria Ursuțiu, *Pirădalabul pe domeniul Hunedoara în secolul XVII*; dr. V. Bozga, *Dezvoltarea agriculturii românești după încheierea cooperativizării (1962—1979)*; Lidia Mihăilescu, *Documente de arhivă despre crearea și organizarea Casei Autonome a Pădurilor Statului*; dr. V. Manole, *Legislația privitoare la camerele de agricultură din România (1925—1949)*; conf. univ. dr. I. Rîmnicianu, *Asigurările agricole în România*; Ana Dicu, *Mișcări sociale în fostul județ Rm. Sărat între 1878—1900*; V. Nicolescu, *Frământări și mișcări țărănești în județul Buzău, 1848—1907*; prof. univ. dr. C. Costea, *Problema pădurilor de protecție reflectată în legislația silvică din România*; Anca Ghiță, *Domeniul agrar în perspectiva geografiei istorice comparate sud-est europene*; Constanța Tănase, *Reforma agrară din 1945 în județul Buzău*; Elena Ciucă, *Aplicarea reformei agrare din 1945 în județul Ilfov*; Gh. Rađu, *Aplicarea reformei agrare din 1945 în județul Bacău*; Carmen Székely, *Unele aspecte ale reformei agrare din 1945 în județul Conasna*; dr. A. Loșonți, C. I. Toth, *Exploatarea țăranilor în secolele XV—XX pe domeniul contelui Banffy din Bonifida*; Maria Marin, *Frământări sociale în județul Ilfov în primii ani de aplicare a Regulamentului organic*; Venera Tudose, *1907, în Județul Buzău*, I. Alță, *Situația țăranimii din județul Neamț în perioada 1929—1933*; Georgeta Crăciun, *Ideologia agrară din Moldova la mijlocul secolului XIX*; prof. univ. dr. I. Nicolae-Văleanu, *Socialiștii din Transilvania și problema agrară*; conf. univ. dr. Gh. Ciulbea, *Gindirea agrară a marxiștilor din România în perioada interbelică*; V. Ciobanu, *Poziția Partidului Social-Democrat față de problema agrară în perioada 1927—1933*; Maria Mureșan, *Cu privire la concepția cooperatistă a lui Ion Răducanu*; dr. M. Scurtu, *Unele aspecte ale concepției cooperatiste a lui Gr. Mladenatz*; prof. univ. dr. Gh. Ioniță, *Politica P.C.R. de apărare a intereselor fundamentale ale țăranimii*; Valeria Picu, *Primele reviste de medicină veterinară din România*; Gh. Grădinaru, *Mișcarea cooperatistă prezentată în paginile revistei „Transilvania” (1868—1945) etc.*

La secția a IV-a, „Istoria vieții rurale”, dintre comunicările cuprinse în program menționăm: Florica Hidan, prof. univ. M. Nemeș, *Istoricul localității Ciucea, jud. Cluj*; G. Popescu, *Tradiții și perspective în dezvoltarea industriei mici din mediul rural*; Emilia Pavel, *Tradiție și inovație în șesăturile de interior din zona Iași*; dr. Elena Zaharia, *Dezvoltarea economico-socială a microzonei rurale Podul Iloaiei*; dr. O. Gheorghiu, *Dinamica forței de muncă în cooperativele agricole de producție*; I. Olteanu, A. Mehedintșu, *Aspecte ale integrării socio-economice a femeii*

din mediul rural; dr. Gh. Dumitrașcu, *Populația rurală a Dobrogei în prăjma reunirii cu România (1876)*; Lucreția Vasilescu, R. Georgescu, N. Georgescu, *Evoluția demografică în mediul rural din nordul Dobrogei (1879—1979)*; I. Bălan, *Mutații calitative în structura populației rurale din județul Prahova*; dr. Ana Teodoru, dr. V. Teodoru, *Factori ecologici și sociali ai gușii la populația rurală din România (1850—1950)*; F. Ciotea, *Influența proeesului de modernizare asupra familiei rurale*; Georgeta Țurcanu, *Viața rurală în dramaturgia românească* L. Gertrud Rabono, C. Juan, *Problemele satului bănățean reflectate în opera scriitorului Otto Alscher*.

Secția a V-a, „Istoria învățământului agricol”, a cuprins în programul ei comunicări precum: Margareta Spinu, *Școala lărănească „ASTRA” din Brașov*; M. Gherman, *Iacob Mureșianu, inițiator al învățământului agricol din Transilvania*; A. Vlădăreanu, *Evoluția învățământului agricol în județul Ialomița (1864—1916)*; prof. univ. dr. V. Florea, *Unitatea dintre învățămînt-cercetare-producție, tradiție a învățămîntului agronomic superior din România*; prof. univ. dr. O. Parpală, *Conceptul școlii românești de economie agrară cu privire la pregătirea cadrelor pentru agricultură*; Gh. Moraru, *Educația tehnologică în învățămîntul agricol mediu*; Elisabeta Negulescu, *Învățămîntul rural din județul Prahova în prima jumătate a secolului al XIX-lea*.

Secția a VI-a, „Istoria agriculturii”, a programat, între altele, comunicările: A. Mălai, *Viața și opera lui Florin Begnescu*; dr. M. Marin, *Florin Begnescu, precursor al cercetării în patologia apicolă din România*; prof. C. Palu, *Aspecte ale agriculturii în epoca medievală în țările române*; T. Mateescu, *Apicultura în Dobrogea în timpul stăpînirii otomane*; V. Popescu, *Din istoricul apiculturii bănățene*; V. Nițu, *Vechimea și continuitatea apiculturii în spațiul carpato-danubian-pontic*; dr. I. Ciuta, *Obligațiile Moldovei în produse apicole față de Poartă și dările asupra albinăritului în secolele XV—XVIII*; C. Antonescu, *Legende, fantezii și adevăr în apicultura veche românească*; E. Tarța, *Terminologia veche apicolă din România*; Gabriela Nițulescu, *Mărturii ale călătorilor străini privind apicultura în România*; T. Eșeanu, *Constatări și observații privind apicultura în județul Bacău în a doua jumătate a secolului XIX*.

De relevat este faptul că autorii comunicărilor proveneau de la 89 de instituții din toată țara, din care de la 20 instituții de învățămînt, de la 10 institute de cercetări, de la 18 arhive (centrală și filiale), de la 15 muzee. Prezența masivă a arhiviștilor a fost un element nou față de edițiile precedente. S-a observat în schimb — mai slabă prezență a etnografilor. Comunicările au stîrnit un viu schimb de opinii, animate discuții.

Desfășurarea celei de a VI-a ediții a simpozionului — alături de cele cinci precedente — a evidențiat, odată în plus, vastul cîmp de investigație ce stă în fața istoriei agrare, iar pe de altă parte, marea varietate a subiectelor ce se vor aborda. Clasificarea domeniilor de cercetare ale istoriei agrare — clasificare adoptată de cel de al V-lea simpozion, de la Sfîntu Gheorghe, pe baza referatului dr. E. Mewes — a contribuit și la stimularea cercetărilor.

Trebuie însă subliniat că cele 3 volume ale publicației „Terra nostra” (ca și al patrulea, în curs de apariție) n-au putut cuprinde decît în parte bogatul material al comunicărilor acumulate. Există serioase premise — după cum există și forțele științifice și organizatorice — pentru ca preocuparea de istorie agrară să devină mai sistematică, prin soluționarea a două deziderate mai vechi: (1) înființarea unei societăți științifice de istorie agrară; (2) apariția publicației „Terra nostra” la intervale mai dese (anual sau semestrial, pentru început).

■ În strînsă legătură cu simpozionul s-au organizat expoziții, s-a prezentat un spectacol, s-au vizitat monumentele și locurile cu care orașul se mîndrește, între care și cele două opere ale lui Constantin Brîncuși aflate (în reproducere) în cîmîtirul Buzăului. În ziua de 22 noiembrie a fost organizată o excursie documentară pe valea Buzăului, cu care prilej participanții au avut posibilitatea să vadă, între altele, ansamblul mînăstirii Ciolanu și tabăra de sculptură în aer liber de la Măgura, monumentele trecutului și operele prezentului reținîndu-le deopotrivă atenția.

Nu poate fi omisă informația că al VII-lea simpozion național de istorie agrară, preconizat a se ține în 1982, pentru care și-au pus, se pare, „candidatura”, Craiova și Suceava. Își propune să situeze în centrul problematicii sale aniversarea a 20 de ani de la încheierea cooperativizării agriculturii, analiza evenimentului și a problemelor legate de el în perspectiva a două decenii.

Vasile Bozga

SESIUNEA ȘTIINȚIFICĂ „PONTICA '80”

În zilele de 20—22 noiembrie 1980 s-a desfășurat sesiunea anuală de comunicări a Muzeului de istorie națională și arheologie din Constanța. Dăvenită o manifestare științifică tradițională în ultimul deceniu aceasta a grupat specialiști din toate colțurile țării (București, Cluj-Napoca,

Iași, Suceava, Sibiu, Galați, Craiova, Constanța, Tulcea, Slobozia) reprezentând un însuflețitor dialog între Dacia carpatină și Mare.

În prima zi a avut loc în sala de festivități a muzeului, în prezența unui public larg format din cercetători, muzeografi, cadre didactice etc. ședința plenară în cursul căreia Elena Borodi, secretar al Comitetului județean Constanța al Partidului Comunist Român a fost în curvint de salut în numele organelor de partid și de stat locale. Apoi dr. Adrian Rădulescu, directorul muzeului de istorie națională și arheologie a prezentat o dare de seamă asupra activității muzeului în perioada noiembrie 1979 — noiembrie 1980, prilej pentru a fi cunoscute realizările acestei instituții de știință și cultură. În continuare au fost expuse următoarele comunicări: A. Rădulescu, Maria Munteanu, *Din nou despre legații lui Traian în Moesia Inferior între 103—108 e.n.*; General-maior E. Bantea, *Noi documente ale fostului inamic despre insurecția română*; Col. N. Constantin, *Trecutul militar înaintat în conștiința națiunii române*. În prima au fost supuse unei analize științifice două descoperiri epigrafice de excepțională valoare documentară și anume un stîlp miliar amintind de guvernatorul Fabius Postuminus (anii 102—103) și o placă cu inscripție atestînd în Moesia Inferior în 106 pe guvernatorul Fabius Iustus menționat în celebrul papirus Hunt. Se poate aprecia că aceasta este cea mai importantă descoperire epigrafică din țara noastră din ultimile două decenii după aflarea în 1959 a primei diplome militare de la Gherla (care atestă existența Daciei Porolissensis încă de pe timpul lui Hadrian). În celelalte două s-au aflat noi materiale documentare de arhivă care confirmă odată mai mult tradiția luptei poporului român pentru independență și unitate statală atît în evul mediu și epoca modernă precum și în epoca contemporană.

Ședința plenară s-a încheiat cu expunerea prof. Radu Vulpe care a făcut o emoționantă evocare a vieții și operei lui Nicolae Iorga, istoric de renume mondial, patriot înflăcărat de la al cărui sfîrșit tragic s-au împlinit patru decenii.

În cursul aceleiași zile lucrările sesiunii s-a desfășurat pe secții după cum urmează: „Secția Arheologia comunei primitive”: M. Crciumaru, *Vegetația, schimbările climatei și cultura materială din pleistocenul superior de pe teritoriul României, în contextul situației europene*; Puiu Hașotti, *Prima fază a culturii Hamangia, în lumina studiului ceramicii din așezarea Medgidia—Satu Nou*; N. Harțușche, *Date privind culturile neoenolitice din sudul și sud-estul Munteniei*; E. Comșa, *Despre figurinele plate din os din perioada de sfîrșit a culturii Gumelnița*; Erșilia Tudor, *Date privind bronzul timpuriu carpato-danubian*; Mîrcea Ignat, *Depozite de bronz descoperite în podișul Sucevei*. „Secția Arheologie clasică greco-romană”: L. Buzoianu, *Considerații asupra stampilelor sinopeene de la Edificiul roman cu mozaic*; E. Bîrlădeanu, *În legătură cu începutul epocii romane în Dobrogea pe baza descoperirilor din necropola Calatis-ului*; Al. Suceveanu, *Un relief sabazic de la Fintînele (Constanța)*; V. Baumann, *Venus de la Iazurile*; O. Bounegru, *Reprezentări de ambarcațiuni pe monumentele din Scîția Mică în sec. II—III e.n.*; I. Mitrofan, *Cultul Nemeselor în Moesia Inferior și Dacia Porolissensis*; N. Vlăsca, *Despre inscripția unei geme magice de la Porolissum*; A. Opaîț, *O nouă unitate militară atestată la Aegyssus*. „Secția Arheologie și istorie medievală”: P. Diaconu, *Din nou despre Vicina*; Gh. Mănușcu Adameșteanu, *Noi descoperiri din sec. X—XIII de pe linia Dunării*; E. Oberländer-Tîrnoveanu, *Circulația monedei strabești și comerțul raguzan la Dunărea de Jos în sec. XIII—XIV*; G. Custurea, *Precizări cu privire la sfîrșitul așezării de la Păcuilui lui Soare în lumina descoperirilor monetare*; E. Oberländer-Tîrnoveanu, Gh. Mănușcu-Adameșteanu, *Monede din sec. XII—XIV descoperite la Nufăru (Tulcea)*; Tudor Mateescu, *Chilia veche în timpul stăpînirii otomane*; cpt. Dan Căpățîină, *Cetatea medievală Giurgiu. Săpăturile arheologice din anul 1980*; Gemil Tahsin, *O nouă știre despre Dobrogea românească în prima jumătate a secolului al XIII-lea*; I. Bitoleanu, *Un izvor istoric controversat: Îsemnările dobrogene ale abatelui R. G. Boscovich*; cpt. M. Ionescu, *O sursă străină recentă, despre secolele XVIII—XIX românești*; Georgeta Borandă, *Începuturile flotei comerciale românești, în prima jumătate a secolului al XIX-lea*.

În comunicările prezentate a căror contribuție la dezvoltarea științei istorice românești a fost subliniată în repetate rînduri la discuțiile angajate pe marginea lor au fost ridicate o serie de probleme ce urmează a fi adîncite în cercetările ulterioare. Totodată pe baza studiilor comparative efectuate de autorii lor a fost scos în evidență locul pe care l-a ocupat civilizația populației din Dobrogea în toate timpurile în cadrul civilizației europene, de ex. în problema cultelor orientale, a dezvoltării artelor plastice, a răspîndirii culturii romane în sud-estul continentului nostru. Un deosebit interes au trezit concluziile la care s-a ajuns în problema: localizării Vicinei, a dezvoltării așezărilor rurale și urbane, a evoluției orașelor pe timpul stăpînirii otomane, a proporțiilor lor pe care le-au luat comerțul, a dinamicii demografice, etc.; merita a mai fi remarcate și acele știri relativ la recente realizări ale istoriografilor turcești privind unele momente mai importante din istoria poporului nostru în evul mediu și în epoca modernă,

În ziua a doua a sesiunii științifice au fost prezentate comunicări în cadrul următoarelor secții: „Secția Civilizația traco-getică”: prof. Radu Vulpe, *Asemănările de aspect dintre daci și iranieni reprezentate în arta antică*; Elvira Ciocia, *Considerații asupra așezărilor și locuințelor Hallstattiene timpurii din spațiul extracarpatic*; A. Lazlo, *Noi date privind cultura Gaba Holihrad y de pe teritoriul României*; M. Irimia, *Date noi asupra ritualului și inventarului funerar din necropola geto-dacică de la Bugeac*; V. Vasilev, *O piesă scitică în stil animalier descoperită la Țelna*; Em. Moscalu, *Necropola de la Canlia și unele aspecte ale problemei scitice din aria tracică*; M. Mănușu-Adameșteanu, *Citeva observații preliminare asupra tezaurului de monede vrf de săgeată de la Vișina (comuna Jurilovca)*; V. Sirbu, *Relații comerciale între geți și greci din Bărăganul de nord*; C. Preda, *Unele probleme privind monetăria dacică de tip roman republican*; Maria Comșa, *Viticultura la traco-daci în lumina cercetărilor arheologice (sec. VI î.e.n. — I e.n.)*; V. Lica, *Profesorul N. Gostar despre inscripția „Decebalus per Scorilo”*; Secția Arheologie clasică-romană: M. Brudiu, *Castellum de pământ din cartierul Dunărea—Galași și semnificația lui*; V. Georgescu, T. Clianțe, V. Lungu, *Contribuții la urbanistica Tomis-ului în lumina săpăturilor de salvare din zona peninsulară*; A. Opaș, M. Zahariade, *Burgul roman târziu de la Topratchioli*; M. Bucovală, Gh. Papuc, *Noi date despre fortificația de tip quadrirburgium de la Ovidiu*; I. T. Dragomir, *O statuétă dionisiacă de marmoră descoperită în castrul de la Tirighina—Barboși*; R. Ocheșanu, *Portretul lui Constantin cel Mare în monetăria de la Tesalonik (320—324)*; col. C. Vlădescu, *Masca de coif roman de la Carsium*; Radu Florescu, *Moesia Inferior și războaiele dacice*; secția Istorie modernă și contemporană: Niculina Ursu, *Aspecte ale unor deplasări demografice din Țara Românească în Dobrogea în secolele XVII—XIX*; Actuan Murat, Ana Maria Diana, *Activitatea portului Constanța la mijlocul secolului XIX în lumina unor documente inedite*; Gh. Dumitrașcu, *Demografia nordului Dobrogei înainte de 1878 în lumina tradiției țrzii*; Constantin Șerban, Victoria Șerban, *Începuturi de modernizare în Constanța în anii 1873—1900*; Georgeta Lungu, *Dezvoltarea portului Constanța în perioada Anghel Saligny*; col. V. Alexandrescu, *Documente străine inedite referitoare la politica militară a României la sfârșitul secolului al XIX-lea*; Ș. Pascu, *Începutul activității filialelor partidelor politice din județul Constanța*; A. Pop, *Rapoarte consulare cu privire la regimul politico-administrativ al Dobrogei*; M. Luca, *Elemente alogene în structura populației dobrogene după 1878 — italianii*; Georgeta Tudoran, *Vechi tradiții ale mișcării muncitorești și socialiste din România*; Șerban Rădulescu-Zoner, *Comerțul maritim român la începutul secolului al XX-lea, implicații politico-diplomatice*.

În comunicările prezentate autorii lor au scos în evidență pe baza unor materiale arheologice recent descoperite și a documentelor de arhivă din țară și de peste hotare elemente noi privind: interdependența în domeniul artei dintre realizările artistice ale dacilor și iranienilor, strănsele legături comerciale ale dacilor cu popoarele vecine, nivelul atins de viticultura în Dacia preromană, o nouă interpretare a particulei „per” din cunoscuta ștampilă descoperită la Grădiștea-Muncelului, ritmul de creștere demografică în Dobrogea în epoca modernă și contemporană, lupta țărănimii pentru reforme sociale, activitatea partidelor politice, caracterul revoluționar al mișcării muncitorești și socialiste, evoluția vieții urbane în condițiile administrației românești în Dobrogea la sfârșitul secolului al XIX-lea, etc. În după amiaza aceleiași zile participanții la sesiunea științifică au efectuat o deplasare de studiu pe limesul dunărean la Capidava unde au fost vizitate: castrul militar roman și muzeul care adăpostește vestigiile arheologice din secolele II—XI, comuna Topalu unde a fost vizionat muzeul de artă din localitate cu 10 săli care adăpostește o colecție de peste 200 tablouri aparținând lui N. Grigorescu, N. Tonitza, I. Andreescu, Fr. Șirato, G. Petrașcu, I. Iser, St. Popescu, Marius Bunescu, etc. și sculpturi în bronz și marmoră aparținând lui D. Paciurea, I. Jalea, etc.; Hirșova unde s-a luat cunoștință de rezultatul recentelor săpături efectuate la cetatea bizantină din secolele VI—XI cu adatea geneveze din secolul al XIII-lea.

În ultima zi a sesiunii științifice au fost prezentate comunicări în cadrul următoarelor secții: secția de Arheologie romano bizantină: A. Panaitescu, *Date noi privind cetatea Ulmetum și zona ei extramurală în sec. V—VI î.e.n.*; A. Barnea, *Basilica Forensis din Tropaeum în lumina ultimilor săpături*; Z. Covacef, *Contribuții referitoare la ultima distrugere a cetății Capidava*; C. Chera, *Morminte creștine timpurii descoperite la Ostrov*; A. Sion, *Placaș de marmoră de la edificiile termale de la Histria*; C. Chiriac, *Citeva considerații asupra circulației monetare bizantine la nordul Dunării de Jos în sec. VI—VII*; secția „Istorie modernă și contemporană”: P. Zaharia, *Dezvoltarea economică a orașului Tulcea la începutul secolului XX*; S. Suceveanu, *Aspecte ale situației social-economice a țărănimii din județul Constanța la începutul secolului XX*; C. Atanasiu, *Înființarea și dezvoltarea Serviciului Maritim Român pînă la izbucnirea celui de al doilea război mondial*; C. König, *Mărturiile despre activitatea creatoare a inventatorului Ion Paulat realizator al primului hidroavion românesc (1911)*; M. Bădea, *Pacea și războiul în gîndirea și practica politică a socialiștilor dobrogeni (1910—1916)*; H. Rabinovici, *Tratatul de pace de la Paris (1920) —*

Consfințirea hotărârii și voinei poporului român; Ana Maria Diana, *Un moment din istoria aviației românești — hidroavionul Getta (1925)*; V. Ciorbea, *Aspecte ale colonizării rusele din Dobrogea în perioada interbelică*; O. Georgescu, *Periodice muncitorești și antifasciste din Dobrogea*; A. Marinescu, *Situația internațională anterioară declanșării celui de al doilea război mondial reflectată în documentele Căpităniei portului Constanța*; M. Vicol, M. Bălăbănescu, *Case și locuri istorice legate de mișcarea muncitorească în perioada interbelică*; M. Păvăloiu, *Luptele de apărare a malului dobrogean al Dunării, august-septembrie 1944*; Secția „Memorialistică, muzeologie”: D. Mindru, *Problematica conservării colecțiilor școlare*; C. Boghiță, *Importanța restaurării monumentului militar funerar în vederea integrării sale în complexul muzeal Tropaeum Traiani*; A. Răducănescu, *O filă din istoria învățământului constănțean — Școala normală de instituitori 1893—1896*; P. Țurlea, *Problema Dobrogei la Conferința de pace de la Paris în lumina corespundenței primite de Nicolae Iorga*; Zeno Rădulescu, *De la Marea Neagră la Carei, mărturiile generalului Costin Ionescu păstrate în fototeca Muzeului Militar Central*; col. rez. Ilie Dumitrescu, *Profesorul Alexandru Arbore*; F. Cruceru, *Cu privire la descoperirea Dobrogei de pictorii noștri*; A. Fărcașu, *Problematica peisagiului dobrogean în creația lui Nicolae Dărăscu aflată în patrimoniul muzeului constănțean*. În comunicările prezentate autorii lor au pus în circuitul științific noi date privind civilizația romano-bizantină la Dunărea de Jos, circulația monetară pe timpul stăpînirii bizantine, evoluția unor cetăți ca Ulmetum, Capidava, Histria pe timpul migrației popoarelor. Deosebit de interesante au fost și acele materiale relativ la: nivelul atins de tehnica românească în domeniul construcției de hidroavioane în epoca modernă și contemporană, contribuția diplomației românești la restabilirea păcii europene, participarea armatei române la operațiile militare din timpul celui de al doilea război mondial, lupta clasei muncitoare, dezvoltarea vieții rurale și urbane în Dobrogea în perioada interbelică. În fine au fost subliniate meritoriile realizări ale specialiștilor în domeniul valorificării materialelor cu caracter memorialistic și muzeografic pentru elucidarea unor aspecte mai puțin cunoscute din istoria poporului nostru.

La încheierea lucrărilor sesiunii științifice dr. Adrian Rădulescu directorul Muzeului de istorie națională și arheologie Constanța a făcut un bilanț al celor peste 80 de comunicări prezentate în plenară și pe secții scoțînd în evidență înalta valoare a materialelor arheologice și documentare care au stat la baza lor pe de o parte iar pe de alta concluziile noi la care au ajuns autorii lor, concluzii care îmbogățesc istoriografia românească actuală în domeniile cerute. Totodată s-au adus mulțumiri organelor de partid și de stat locale care au sprijinit și îndrumat în condiții optime această manifestare științifică de înalt prestigiu.

Constantin C. Petolescu și Constantin Șerban

ANIVERSAREA TRICENTENARULUI LICEULUI „NICOLAE BĂLCESCU”

În zilele de 11—14 decembrie 1980 a avut loc la București sărbătorirea tricentenarului liceului „N. Bălcescu”, continuatorul școlii domnești de la Sf. Sava, întemeiată de Șerban vodă Cantacuzino.

Sesiunea de comunicări științifice s-a desfășurat în ziua de 13 decembrie sub egida Institutului de istorie „N. Iorga”. Sesiunea a fost prezidată de prof. univ. Ștefan Ștefănescu, directorul Institutului, care a rostit cuvîntul de deschidere, în care a subliniat tradițiile luminoase ale vechii școli domnești, continuate astăzi de unul din cele mai prestigioase instituții ale învățămîntului bucureștean.

Comunicările ținute au urmărit să scoată în relief unele momente de seamă din istoria celei mai vechi școli superioare din capitala Țării Românești. Iată titlurile acestora:

Ariadna Cioran-Camariano, *Începuturile școlii de la Sf. Sava*; Paul Cernovodeanu, *Învățămîntul și dascălii de la Sf. Sava în timpul domniei lui Constantin Brîncoveanu*; Virgil Cîndea, *Academia domnească din București în cadrul învățămîntului umanist din Europa de sud-est în secolul al XVII-lea*; Radu-Ștefan Ciobanu, *Stolnicul Constantin Cantacuzino și începuturile bibliotecii de la Sf. Sava*; N. Stoicescu, *Unde a funcționat Academia domnească*; Anghel Manolache, *Momentul Lazăr în școala de la Sf. Sava*; Paul Oprescu, *Biblioteca Academiei domnești*; Prof. univ. V. Drăguț, *Școala de la Sf. Sava și începuturile istoriografiei de artă românești*; Ion Orghidan, *Considerații și aspecte privind iluminismul pedagogic românesc*; Prof. G. M. Rădulea, *Ion Heliade Rădulescu, continuator al operei lui Gh. Lazăr*; Prof. Ioana Cosma, *Liceul Sf. Sava în perioada 1864—1918*; Florin Constantin, *Omagiu adus profesorilor de istorie de la Sf. Sava*.

În încheiere a luat cuvîntul prof. Ion Giurgiu, directorul liceului „N. Bălcescu”, care a mulțumit vorbitorilor pentru contribuțiile aduse la lămurirea unor momente și probleme importante din istoria școlii domnești și a liceului, precum și Institutului „N. Iorga” pentru sprijinul acordat la organizarea acestei reușite sesiuni științifice. Comunicările ținute vor fi tipărite într-un volum festiv.

Nicolae Stoicescu

ȘEDINȚĂ PUBLICĂ DE COMUNICĂRI CONSACRATĂ ÎMPLINIRII A 100 DE ANI DE LA NAȘTEREA LUI ANDREI RĂDULESCU

Secția de științe istorice a Academiei R. S. România a organizat în ziua de 5 decembrie 1980 o ședință publică de comunicări prilejuită de centenarul nașterii lui Andrei Rădulescu, președinte al Academiei Române între anii 1946—1948. În aula Academiei s-au reunit academicienii, cercetătorii din domeniul științelor juridice și al istoriei, lucrători din sectorul editorial, cadre universitare, precum și un mare număr din foștii săi studenți.

Cuvîntul de deschidere a fost rostit de președintele Academiei R. S. România, acad. Gheorghe Mihoc, după care au fost prezentate trei comunicări ce au evocat personalitatea lui Andrei Rădulescu, om de vastă cultură, jurist și istoric deopotrivă.

Prima comunicare prezentată de acad. Ștefan Pascu, președintele Secției de științe istorice, intitulată *Istoricul și omul de cultură Andrei Rădulescu*, a subliniat mai întîi faptul că prin întreaga sa activitate științifică, Andrei Rădulescu s-a străduit să pătrundă și să adîncească tainele sufletului poporului român, să-i înțeleagă gândurile și năzuințele, să descifreze și să adîncească obiceiurile și datinile neamului nostru. Plecînd de la aceste preocupări, el devine întemeietor și îndrumător al școlii științifice de vechi drept românesc, precizîndu-i scopul și metodele de cercetare. În concepția juristului-istoric și istoricului-jurist a existat o legătură organică între dezvoltarea societății și a instituțiilor juridice din cele mai vechi timpuri pînă în vremurile moderne, o legătură continuă, chiar dacă este vorba de dreptul scris sau de dreptul cutumiar.

Istoria dreptului a arătat acad. Șt. Pascu — fiind socotită parte integrantă a istoriei și a științelor sociale, se înțelege cu ușurință interesul juristului Andrei Rădulescu pentru istorie încă din vremea studenției. A urmat Facultatea de drept, dar s-a înscris și la Facultatea de litere și filozofie, secția de istorie — unde a avut privilegiul de a avea profesori pe Nicolae Iorga și Dimitrie Onciul; s-a apropiat mai mult de acesta din urmă, atras de metoda sa critică în studierea și interpretarea fenomenului istoric. Pasiunea lui Andrei Rădulescu pentru problemele de istorie a dus la realizarea unor lucrări de debut tineresc, sub îndrumarea magistrului său, D. Onciul, lucrări ce și-au păstrat valoarea pînă în zilele noastre: *Stabilitatea supremației polone în Moldova, Relațiunile lui Petru Rareș cu Ungaria, Războaiele lui Ștefan cel Mare cu turcii*.

În comunicarea *Andrei Rădulescu istoric al vechiului drept românesc*, prof. Valentin Georgescu a evocat creația acestuia în domeniul istoriografiei juridice, amintînd cele trei mari perioade din activitatea sa. Perioada 1904—1919, „perioada de clasificare a vocațiilor savantului”, cuprinde opera de început pînă la alegerea sa la Academia Română. Perioada 1919—1948 este etapa cînd cercetările sale de istoria dreptului românesc vor cîștiga în importanță și răsunset, cînd o seamă de mari probleme de drept modern vor fi abordate dintr-o perspectivă complexă; activitatea acestuia este deosebit de fructuoasă în deceniul al patrulea cînd vîd lumina tiparului studiile: *Primele încercări de doctrină comercială în Țara Românească, Centenarul Regulamentului organic al Țării Românești, Izvoarele dreptului civil și comercial român, Organizarea statului în timpul domniei lui Cuza Vodă, Începuturile învățămîntului juridic în Țara Românească, Justiția în Țara Românească la 1840 și altele*. Anii 1948—1959 marchează o perioadă dominantă a activității sale. În cadrul Academiei Române, reorganizată prin Decretul nr. 76/1949, Andrei Rădulescu constituie un colectiv de vechi drept românesc pe care-l va conduce cu dăruire și autoritate pînă la sfîrșitul vieții; colectivul își propunea să publice în ediții științifice marile monumente de drept scris. Din valoroasele lucrări apărute la inițiativa și sub îndrumarea sa, în cadrul acestei colecții, amintim: *Legiunea Caragea, Îndreptarea legii* etc.

În ultima comunicare *Andrei Rădulescu omul și juristul*, Ovid Sachelarie a înfățișat activitatea la catedră, stăruind asupra prelegerilor sale ca profesor de drept civil la Academia de înalte studii comerciale și industriale (azi Academia de studii economice); activitatea în magistra-

tură — unde a ajuns pînă la funcția de prim-președinte al Curții de Casație; activitatea la Academia Română. În 1915 Andrei Rădulescu a primit premiul Academiei pentru lucrarea *Studiu de drept civil*, elogios susținută de Barbu Delavrancea; în 1919 a fost ales membru corespondent la Secția istorică, iar în 1920 la propunerea lui Vasile Pârvan a fost ales membru activ la aceeași Secție; deține funcția de secretar al Secției istorice, de vicepreședinte al Academiei în mai multe legislaturi, iar în 1946 a fost investit cu înalta funcție de președinte al Academiei Române. Model de analiză erudită și de sinteză a problemelor studiate, gândirea juridică a lui Andrei Rădulescu a fost minuțios și amplu reliefată de conferențiarul Ovid Sachelarie, grupînd lucrările acestuia în jurul citorva teme: Structurile fundamentale (drept, obicei, lege, legalitate, dreptate); Izvoarele dreptului; Interpretarea legilor (organe, metodă); Drept civil; Drept constituțional; Organizare judecătorească etc.

Personalitate proeminentă a culturii românești, Andrei Rădulescu a răspuns misiunii epocii în care a trăit prin întreaga sa activitate de profesor și om de știință. El are meritul de a fi pus problema locului ce revine culturii juridice în cadrul istoriei dreptului, devenind cel mai de seamă istoric al acestei culturi și întemeietorul școlii de vechi drept românesc. În întreaga sa operă a respectat adevărul istoric, inițiind editarea critică a izvoarelor juridice la noi; a îmbinat cercetările juridice cu cele istorice, folosind o metodologie modernă de studiu interdisciplinar, metodă de lucru transmisă elevilor și colaboratorilor săi.

Constantin Damian

STELIAN POPESCU — BOTENI, *Relații între România și S.U.A. pînă în 1914*, Edit. Dacia, Cluj-Napoca, 1980, 228 p.

Aparută cu prilejul comemorării împlinirii a 100 de ani de la stabilirea relațiilor diplomatice dintre România și S.U.A., monografia sintetică a lui St. Popescu-Boteni caută să înfățișeze pe plan politic, diplomatic, economic și cultural-științific legăturile înfruptate între țara noastră și îndepărtata republică de peste Ocean din cele mai vechi timpuri și pînă în ajunul primului război mondial. Și aceasta pentru a suplini un gol în studierea istoricului acestor relații, abordate în alte lucrări pînă la 1859¹ și apoi pentru perioada 1914—1920². După cum subliniază diplomatul Corneliu Bogdan în scurta dar sugestivă prefață a acestui volum, „nu încapă îndoială că trecutul influențează într-o măsură semnificativă prezentul și viitorul raporturilor dintre națiuni, că înțelegerea corectă a experiențelor, bune sau mai puțin bune, ale istoriei înlesnește considerabil traducerea în viață a principiilor” bazate „pe respectul pentru independență și suveranitatea națională, egalitatea în drepturi și avantajul reciproc, neamestecul în treburile interne, renunțarea la forță și la amenințarea cu forța, principiul a căror aplicare consecventă reprezintă, în zilele noastre, cheia bunelor relații între state, a păcii, cooperării internaționale în general” (p. 5).

Într-un „Cuvînt înainte”, conținînd unele „Considerații bibliografice”, St. Popescu-Boteni trece în revistă principalele izvoare și lucrări referitoare la istoricul relațiilor dintre România și S.U.A., arătîndu-se, în general, bine informat și cu referințele la zi. Desigur unel asemenea priviri de ansamblu i se pot aduce oricînd completări, așa încît îmi îngădui

¹ P. Cernovodeanu, I. Stanciu, *Imaginea Lumii Noi în țările române și primele lor relații cu Statele Unite ale Americii pînă în 1859*, București, 1977, 175 p. + il.

² I. Stanciu, *Aspecte ale relațiilor româno-americeane în anii neutralității României (1914—1916)*, în „Studii și materiale de istorie modernă”, vol. VI, 1979, p. 139—158 și Boris Rangheț, *Relațiile româno-americeane în perioada primului război mondial (1916—1920)*, Cluj-Napoca, 1975, 212 p.

să mai semnalez autorului, în cadrul aspectelor de sinteză, în afara unui studiu ce îmi aparține³, asupra căruia voi mai reveni, și altul mai recent, datorat istoricului american Paul D. Quinlan⁴, suprapunîndu-se exact perioadei tratate în lucrarea ce constituie subiectul recenziei de față.

În capitolul evocînd începuturile contactelor româno-americeane, autorul rezumă aspecte — în general cunoscute — ale făuririi imaginii Lumii Noi în țările române, odată cu ecurile descoperirii și colonizării Americii în veacurile XV—XVI și pînă la stabilirea celor dintii legături — indirecte — între S.U.A. și Principate, în primele decenii ale secolului trecut. În prezentul stadiu de cercetare a problemei — a cărei examinare continuă — se mai pot aduce unele informații, extrase din izvoarele vremii⁵,

³ *The image of the United States of America as viewed by the Romanians in the 19th Century*, în „Revue roumaine d'histoire”, XVII (1978), nr. 1, p. 141—151.

⁴ *Early American relations with Romania, 1858—1914*, în „Canadian Slavonic Papers — Revue Canadienne des Slavistes”, Ottawa, vol. XXII (1980), nr. 2, p. 187—207. Autorul aduce unele amănunte în plus față de lucrarea lui St. Popescu-Boteni cu privire la misiunea consulului american Peixotto în România între 1871—1875 și activitatea depusă în problema evreiască, apoi cîteva precizări în legătură cu ministrul american John B. Jackson la București și negocierile purtate în chestiunile economice și mai ales în disputele petroliere cu trustul lui Rockefeller „Standard Oil” din New Jersey la începutul secolului nostru. P. D. Quinlan mai este și autorul interesantei — dar controversatei — monografii *Clash over Romania. British and American foreign policy towards Romania (1938—1947)*, Los Angeles, 1977, 173 p.

⁵ Vezi, de pildă, printre altele, atestări — necunoscute — despre America la Dimitrie Cantemir, *Hronical vechimii Româno-Moldo-Vlahilor 1717* (ed. Gr. Tocilescu), București, 1901 (*Opere*, vol. 8), p. 184; sau la cărturarul

ce contribuie la întregirea și lărgirea subiectului abordat atît de St. Popescu-Boteni cît și de predecesori.

Cel de al doilea capitol al cărții recenzate tratează ansamblul relațiilor consular-diplomatice stabilite între cele două state cu începere de la 1850 și pînă la 1914. Americanii au beneficiat de o reprezentanță consulară — la început cu caracter comercial — stabilită la Galați la o dată relativ timpurie și apoi și-au dezvoltat rețeaua diplomatică printr-un consulat deschis la București, transformat ulterior în legăție, profitînd, astfel, de posibilitatea prezenței unor emisari pe pămîntul românesc, aproape neîntrerupt, cu începere din a doua jumătate a secolului al XIX-lea; în schimb țara noastră, cu excepția unor misiuni cu caracter temporar trînise în S.U.A. (cea mai importantă fiind aceea a colonelului Sergiu Voinescu din 1880 spre a face cunoscută cercurilor conducătoare de la Washington independența României), a fost lipsită de o reprezentanță diplomatică permanentă în America pînă la finele prînzului război mondial. Acest fapt a grevat în suficientă măsură relațiile româno-americane și a dăunat mai ales emigrației românești în S.U.A. lipsită de o protecție adecvată, limitînd, în genere, posibilitățile dezvoltării normale a legăturilor dintre cele două țări.

St. Popescu-Boteni se arată destul de bine informat în subiect, evocă unele încercări mai vechi ale S.U.A. de a stabili relații comerciale cu Principatele, amintește de misiunea lui George Sanders, leader al mișcării democratice „Young America”, în Moldova⁶, unde s-a dus cu recomandările lui N. Bălcescu în timpul revoluției de la 1848 și se referă în

transilvănean Ioan Piuariu Molnar, *Deutsch-Walachische Sprachlehre*, Wien, 1788, p. 394 (cf. Mircea Popa, *Ioan Molnar Piuariu*, Cluj-Napoca, 1976, p. 161); date despre primele contacte comerciale ale Sibiului și Brașovului cu S.U.A. la 1784 (ap. „Siebenbürger Zeitung”, I (1784) nr. 34, p. 265—266) ca și articole ale lui G. S. Botezat, *Wilhelm Penn și colonia sa*, în „Icoana lumii”, vol. I, 1841, p. 135—136, 138—139 și M. Kogălniceanu, *Vașington*, în „Almanah de învățătură și petreceri”, Iași, 1843, p. 64—73 (cf. Al. Zub, *Mihail Kogălniceanu istoric*, Iași, 1974, p. 374), etc.

⁶ Fac precizarea că despre trecerea lui Sanders prin Moldova, camuflat sub identitatea unui „Prussian Gentleman” interesat în convertirea evreilor la credința reformată, face mențiune și consulul englez din Iași, Samuel Gardner, în raportul său din 27 iulie 1848 adresat lordului Palmerston, cf. Public Record Office, Foreign Office, Turkey, dos. 78/745, f. 43—44.

general la legăturile pașoptiștilor români cu diplomații americani de la Constantinopol și la înființarea vice-consulatului S.U.A. de la Galați în 1850, ocupat pentru prima dată de un titular american Henry I. Romertze abea la 1858. De la această dată autorul evidențiază activitatea consulilor americani (stabiliți de la 1867 în București) pînă la războiul de Independență, insistînd asupra misiunii lui Benjamin Peixotto, căruia i se datorează și un amplu raport consacrat României și transmis Departamentului de Stat la 10 septembrie 1872⁷, nementionat în lucrare. Mărturiilor americane despre războiul de Independență⁸ și negocierilor purtate pentru recunoașterea diplomatică a neașteptării țării noastre precum și numirii primului consul general al S.U.A. la București în persoana lui Eugene Schuyler în 1880—1881, le sînt rezervate un spațiu destul de amplu, autorul dovedindu-se bine orientat în bibliografia problemei. Pe baza izvoarelor arhivistice, St. Popescu-Boteni reconstituie, în continuare, istoricul misiunilor diplomatice a diversilor miniștri americani, titulari ai legăției din București, ce s-au perindat în România pînă la începutul prînzului război mondial, insistînd și asupra diferitelor tratate încheiate. În această perioadă, între cele două țări cum ar fi printr-altele — cel privitor la protecția reciprocă a mărcilor de fabrică (1906), convenția de extrădare (1908) ș.a.

Alt capitol al lucrării este consacrat dezvoltării relațiilor economice româno-americane, de la primele contacte stabilite în 1843. După cum arată autorul, procesul de schimb a fost multă vreme unilateral, în sens unic dinspre S.U.A. în spre România, în portul de produse americane depășind net exportul celor românești peste Ocean. Pe piața noastră au fost desfăcute mai ales diverse piese mecanice agricole (pluguri, cositoare, batoze etc.), mai tirziu primele telefoane și automobile (în 1911—1912 existau chiar 107 proprietari de

⁷ Vezi *Papers relating to the Foreign relations of the United States ...*, Washington, 1873, p. 698—706, nr. 491.

⁸ La care se pot adăuga și cele amintite de Beatrice Marinescu și Șerban Rădulescu-Zoner, *American Consular Reports about Romania's struggle to win Independence (1877)*, în „East-European Quarterly”, Boulder (Colorado), vol. XII (1978), nr. 3, p. 349—358. Comunicarea cercetătorului american David B. Funderburk, utilizată de autor, a fost însă publicată sub titlul *United States Policy toward Romania, 1876—1878 (A Look at the time of Romania's Independence centennial celebration)*, în „Revue roumaine d'histoire”, XVI (1977), nr. 2, p. 309—317.

asemenea vehicule), utilaj petrolier și chiar armament, în special puști Peabody, livrate de firma „Providence Tool Co”, pentru dotarea armatei române înaintea războiului de Independență. Produsele cerealiere românești au avut foarte puține posibilități de desfacere în S.U.A., ele însăși mari producătoare de grâne⁹; mai târziu petrolul nostru a avut căutare, fiind exploatat de compania „Standard Oil” aparținând trustului Rockefeller prin intermediul Societății „Româno-Americana”. Cu toate că încă din 1881 s-a încheiat cu S.U.A. un tratat comercial și de navigație, el n-a fost ratificat, însă, de Senatul american și n-a fost aplicat din pricina puternicului curent protecționist din România; în pofida acestui fapt — subliniază St. Popescu-Boteni — volumul schimburilor a crescut iar S.U.A. s-a situat pe locul al 13-lea în rândul partenerilor comerciali ai țării noastre. La sfârșitul secolului al XIX-lea din rândul țărilor balcanice România era depășită doar de Grecia și Turcia la importurile din S.U.A. dar la exportul produselor pe piața americană se afla înaintea acestor țări și a Serbiei. După descrierea pe larg a împrejurărilor în care trustul american Rockefeller a izbutit să elimine concurența germană reprezentată de „Diskonto Gesellschaft”, autorul insistă asupra condițiilor în care a luat naștere societatea petrolieră anonimă „Româno-Americana” cu un capital de 2,5 milioane lei. Dacă în iulie 1904 societatea izbutise să dețină 12.000 hectare de terenuri petrolifere concesionate de la marii moșieri și capitaliști, în zece ani ea a reușit să controleze 23% din întreaga capacitate de prelucrare și 18% din producția de țiței, capitalul social crescând pînă la 25 milioane lei. În ajunul primului război mondial autorul constată o nelindolenică intensificare și diversificare a relațiilor economice cu S.U.A., cu toate că scoaterea profiturilor din țară — în special în industria petrolieră — nu avantaja statul român.

Al patrulea capitol al cărții este dedicat contactelor culturale și științifice româno-americane intensificate din a doua jumătate a

secolului al XIX-lea¹⁰. După ce relevă receptarea treptată a valorilor literaturii americane prin traduceri efectuate în limba română¹¹, în rândul cărora operele lui Franklin¹², Washington Irving, Edgar A. Poe, Mark Twain, Jack London ș.a. dețin un loc de frunte, autorul subliniază și impactul provocat în domeniul științei de marile descoperiri tehnice din S.U.A. ce au exercitat o influență hotărîtoare asupra evoluției vieții moderne, transformate prin răspîndirea iluminatului electric, a telefonului, fonografului, a mașinilor de scris și a automobilelor la noi în țară, precum și a primelor încercări în domeniul aviației, la al cărei progres au contribuit și frații Wright. St. Popescu-Boteni consemnează totodată primele legături științifice stabilite între România și S.U.A. prin participarea diferiților savanți români la congrese organizate în America, relațiile unor reprezentanți ai vieții americane cu Academia Română, contacte obținute în domeniul teatrului, muzicii, cinematografului și artelor. Găsec însă util să adaug în acest domeniu o completare, ce mi se pare interesantă, privind prezența apreciatului sculptor român Carol Storck (1854 — 1926) la Philadelphia, între 1876 — 1880, unde a urmat cursurile la „Academy of Fine Arts” și a făurit în S.U.A. mai multe lucrări cu care a îmbogățit patrimoniul artistic american¹³.

Al cincilea capitol al cărții se ocupă de emigrația română în America de Nord, autorul depășind aici sfera subiectului său consacrat Statelor Unite, deoarece face unele referiri și la

¹⁰ Pentru aportul publicistic adus de Mihail Eminescu, juristul Constantin Eraclide, economistul Demetriu B. Poenaru, pedagogul Elie Boican ș.a. privind unele aspecte socio-economice prezentate de S.U.A. în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, vezi P. Cernovodeanu, *op. cit.*, p. 146 — 149.

¹¹ Pe larg la Ileana Verzea, *Prime contacte românești cu literatura americană (în presa secolului XIX)*, în „Revista de istorie și teorie literară”, 25 (1976), nr. 4, p. 554 — 562 și P. Cernovodeanu — I. Verzea, *A Romanian Image of American Literature in the XIX-th Century*, în „Synthesis”, IV (1977), p. 191 — 210.

¹² Despre care vezi mai nou la Adrian Marino, *Benjamin Franklin in Romanian Literature*, în „Comparative Literature Studies”, Univ. of Illinois, XIII (1976), nr. 2, p. 132 — 142 și Demetrius Dvoichenko-Markov, *Benjamin Franklin and the first American — Romanian Relations*, în „Cahiers roumains d'études littéraires”, no. 2/1977, p. 61 — 69.

¹³ George P. Nedelcu, *A Romanian sculptor in America (1876 — 1880)*, în „Revue roumaine d'histoire de l'art”, Série Beaux-Arts XII (1975), p. 113 — 129.

⁹ Vezi în acest sens observațiile publicistului Alexandru Cantacuzino relatate în broșura sa *America vis-à-vis cu România*, București, 1876, p. 22 — 29; cf. și P. Cernovodeanu, *The image of the United States... in the 19-th Century*, p. 147 și Ion Stanciu, *Imaginea Americii în prefacere în viziune românească*, în vol. *România și America: interferențe culturale în perspectivă. Simpozion... la Biblioteca americană București, 16 — 18 mai 1979*, București, 1979, p. 202.

Canada. În materie de bibliografie se cuvenea însă să fie amintit aportul adus în această privință, în ultimii ani, de Lucian Boia¹⁴, Vladimir Wertsman¹⁵, Șerban Andronescu¹⁶ dar mai ales de Radu Toma¹⁷. Autorul posedă, totuși, o informare destul de bogată¹⁸ și tratează subiectul cu competență. Astfel el arată că în afara evreilor din vechiul regat, majoritatea românilor emigrați în S.U.A. — în proporții mai relevante după 1890 — proveneau din Transilvania, datorită asuprii naționale la care erau supuși de autoritățile reacționare monarhice austro-ungare. Emigranții și-au căutat șansa refacerii vieții lor în Lumea Nouă, aflată atunci în plină expansiune economică și oferind unele posibilități de calificare profesională în mediul urban, în special în centrele de la New York (cu precădere), Philadelphia, Boston, Baltimore, Detroit sau Chicago. Dacă bărbații și-au găsit locuri de muncă în industria extractivă, metalurgică sau chimică din statele puternic dezvoltate din nord-estul Americii, în schimb femeile s-au încadrat în industria textilă, alimentară sau în micul comerț. După cum indică St. Popescu-Boteni, numărul total al emigranților români în S.U.A. în perioada 1899—1914, conform datelor statistice celor mai demne de crezare, s-a ridicat la 119.016, din care numai 26.697 au părăsit teritoriul american în intervalul 1908—1914. Un alt element important pe care ține să-l releve autorul în această problemă constă în conservarea identității istorice a emigrației românești în S.U.A., păstrarea limbii, portului, confesiunii și obiceiurilor, legăturile strânse cu patria de origine și militantismul de care a dat dovadă în apărarea drepturilor naționale. Toate acestea s-au menținut cu ajutorul școlilor și

¹⁴ *On the History of Rumanian Immigration to America, 1900—1918*, în „Rumanian Studies”, Leiden, vol. III (1976), p. 61—76.

¹⁵ *The Romanians in America 1748—1974. A Chronology & Fact Book*, New York, 1975, 118 p.

¹⁶ *Who's Who in Romanian America*, New York, 1976, 188 p.

¹⁷ *Românii din America. Bibliografie comentată*, București, 1978, V + 234 p.; *Contribuția cetățenilor americani de origine română la dezvoltarea națiunii americane*, în vol. *România și America: interferențe culturale* ..., p. 50—61, și teza de doctorat *Emigrația română din America între cele două războaie mondiale*, București, 1980.

¹⁸ Printre autorii consultați figurează și Ioan Ciocrlan (1891—1978) care a fost medic igienist (nu doctor în sociologie) și beneficiar al unei burse de studii Rockefeller în S.U.A. În 1926—1927 împreună cu dr. Dimitrie Mezincescu, dr. Gheorghe Banu ș.a.

presei în limba natală, a societăților și ligilor cu caracter cultural, a organizațiilor religioase afiliate bisericii ortodoxe, a legăturilor cu personalități de frunte ale intelectualității din România ca N. Iorga, I. Slavici, R. Rosetti ș.a.

Un alt capitol al cărții este consacrat diverselor participări românești la viața americană plină în pragul primului război mondial unde sînt înglobate mai multe aspecte ce se leagă, structural, mai ales de conținutul capitolelor I și IV. Astfel, autorul evidențiază aici rolul jucat de voluntarii români înrolați în armata Uniunii a statelor din nord în timpul războiului civil din S.U.A. (1861—1865), luptînd împotriva confederaților secesionisti din sud pentru cauza dreaptă a eliberării negrilor din sclavie. St. Popescu-Boteni aduce în acest domeniu unele contribuții prețioase mai ales în privința căpitanului Nicolae Dunca, care și-a pierdut viața în bătălia de la Cross Keys (West Virginia) la 8 iunie 1862; am de făcut doar observația că în cadrul unui studiu publicat recent împreună cu Ion Stanciu¹⁹ am ajuns la concluzia necesității eliminării din rîndul voluntarilor români a lui Eugen Alcaz (1814—1892), care a călătorit într-adevăr în S.U.A. dar la o dată mult mai timpurie, în jurul anilor '40 al secolului trecut și n-a participat la războiul civil. St. Popescu-Boteni amintește apoi și de marinarul Constantin Teodorescu din Brăila care a servit ca tunar pe vasul de război „U.S. Maine” scufundat în rada portului Havana în preajma ostilităților hispano-americane din 1898.

În sfîrșit, în cadrul acestui capitol autorul mai consemnează și relațiile de călătorie în S.U.A. — între 1883—1898 — ale inginerului Julius Popper sau ale unor reprezentanți români, la cîteva manifestări științifice ori reuniuni internaționale, ca de pildă geologul Grigoriu Ștefănescu, inginerul (nu profesorul!) Constantin Chiru, director general al serviciului Poștelor și Telegrafului din București²⁰ și inginerul Basil Assan. În schimb nu mi se pare înspirată menționarea călătoriilor medicilor Ilarie Mitrea și Ion Arsenie în Mexic la 1863, plasîndu-se în afara subiectului.

¹⁹ *The Romanians and the American Civil War*, în „Revue roumaine d'histoire”, XIX (1980), nr. 4, p. 620—621.

²⁰ În afara articolului publicat, Constantin Chiru (1848—1933) a mai lăsat și o bogată corespondență inedită din 1897 cu impresii din S.U.A. și un jurnal de călătorie, tot inedit păstrate în arhiva familiei sale. Alte materiale legate de deplasarea sa în S.U.A., la Biblioteca Centrală de Stat, *Fondul Al. Saint Georges*, arhiva ing. C. Chiru, pachet CCCLXIII.

Ultimul capitol al cărții lui St. Popescu-Boteni tratează, pe scurt, ecoul mișcării muncitorești și a altor aspecte din S.U.A. în presa socialistă din România. Autorul relevă câteva articole din ziarele „Munca” sau „România muncitoare” — unele semnate de Ioan Nădejde — privitoare la ziua de lucru de 8 ore, munca copiilor în fabrici, salariul femeilor și dreptul lor la vot, sărbătorirea zilei de 1 mai în amintirea marelui greve de la Chicago din 1886 ș.a., evidențiind unele progrese înregistrate mai ales în mișcarea sindicală dar infierând totodată inegalitățile sociale și exploatarea la care era supusă clasa muncitoare din S.U.A. din partea patronatului.

În concluziile lucrării sale, autorul subliniază stadiul promițător atins în prezent de relațiile româno-americane dezvoltate la un nivel fără precedent mai cu seamă în ultimii 15 ani și importanța declarațiilor comune semnate în urma vizitelor de stat efectuate de Președintele Nicolae Ceaușescu în S.U.A. în 1973 și 1978 și de președinții Richard Nixon și Gerald Ford în România în 1969 și 1975.

La sfârșitul cărții este atașată o anexă utilă cuprinzând extrase din acordurile, convențiile și tratatele semnate de România și S.U.A. pînă la 1914, precum și enumerarea convențiilor

și acordurilor internaționale semnate de reprezentanții celor două state între 1864—1918. Mai figurează de asemenea o bibliografie selectivă (care ar fi trebuit însă să fie sistematizată pe izvoare, lucrări de referință generale și speciale), un rezumat în limba engleză și un indice de nume ce facilitează consultarea lucrării.

Emitînd, în final, o apreciere globală asupra cărții lui St. Popescu-Boteni, nu se poate nega efortul deosebit depus de autor pentru a se documenta cît mai temeinic — făcînd adeseori apel la izvoare arhivistice — și a trata subiectul în mod corespunzător. Autorul dă dovadă, în general, de seriozitate și competență în pofida carențelor de informare sau bibliografice semnalate, ce se pot remedia într-o viitoare ediție sau o eventuală versiune în limba engleză. Lucrarea este, așadar, utilă și interesantă, deși o condensare și o restructurare mai adecvată a conținutului în mai puține capitole n-ar fi fost de prisos; ea corespunde totuși scopului propus și înfățișează atît specialistului cît și cititorului obișnuit un tablou suficient de complet și corect al relațiilor româno-americane pînă la primul război mondial.

Paul Cernovodeanu

VALENTIN AL. GEORGESCU, *Bizanțul și instituțiile românești pînă la mijlocul secolului al XVIII-lea*, Edit. Academiei R.S.R., București, 1980, 296 p.

Această ultimă carte, din cele multe, publicate mai cu seamă în ultimii ani de către Valentin Al. Georgescu, reprezintă, din mai multe puncte de vedere, o sinteză a cercetărilor sale pe tărîmul istoriei vechiului drept românesc. Fcluritele părți ale volumului sînt destul de deosebite ca structură, însă, și, de aceea, se cuvin a fi înfățișate separat.

O lungă introducere prezintă, în liniile cele mai generale cu putință, părerile profesorului Georgescu asupra necesității de a încadra istoria dreptului și cea a instituțiilor feudale românești unei istorii generale a moștenirii bizantine în Peninsula Balcanică. Argumentele de bază ale acestei măiestrite pledoarii *pro domo* sînt tradiția și autoritatea. Într-adevăr, pe acest tărîm există o îndelungată și rodnică tradiție, astfel încît publicarea unui volum cu asemenea titlu este în chip îndestulător lămurită. Efortul profesorului Georgescu se explică altfel prin nevoia, adînc simțită, de a da încă o dată o replică solid argumentată unor păreri care, în sînul istoricilor, sînt, poate cu destulă nedreptate de altfel, socotite ca insuficient fundamentate științific.

Avem aici de a face cu o veche controversă, care depășește cadrul istoriei dreptului. O seamă de specialiști, mai ales etnografi, sociologi și juriști, socotesc astfel că elementul principal, caracteristic și definitoriu pentru istoria instituțiilor și dreptului românesc a rămas, pînă în vremea legiuirilor fanariote și habsburgice, o tradiție obștească, preistorică în esența ei, conservată și numai superficial modificată în antichitate și evul mediu. Fenomenul este real și, lăsînd deoparte exagerările, tezele lui H. H. Stahl, care descoperă permanența acestor instituții primitive pînă aproape de vremea noastră, sînt perfect plauzibile. Întrebarea este însă dacă putem încadra acest conservatism instituțional, ce poate fi, altminteri, aflat peste tot, iar nu numai la noi în țară, unei istorii a dreptului. Tomul întâi, recent apărut, dintr-o colectivă *Istorie a dreptului românesc* (București, 1980), redactată sub privegherea prof. Vl. Hanga, pornește de la o premisă afirmativă. Teza însăși refuză însă să se lase demonstrată ca atare, atîta vreme cît nu este supusă unor criterii cronologice oarecare. Este astfel într-

adevăr păcat că nici aici, unde întâlnim și părți semnate de Val. Al. Georgescu, faimosul *jus Valachicum* nu este încadrat unei realități istorice palpabile, astfel încât acest drept consuetudinar, moștenit din epoca ultimelor migrații (sec. XI—XIII) și fundamental modificat în sec. XVI—XVII prin constituții locale, pare condamnat să fie confundat în continuare cu așa zisa tradiție preistorică românească.

De cealaltă parte se află tabăra cercetătorilor, care nu pornesc de la teze, ci de la izvoare și nu pot să nu arate că, oficial cel puțin, dreptul epocii medievale a fost la noi cel bizantin, de tradiție romană. Terenul pe care se confruntă cele două concepții este cel al instituțiilor, pe care unii se străduiesc să le dovedească că autohtone, preistorice sau măcar dacoromane, iar ceilalți le arată ca bizantine în esența lor. Pentru un istoric argumentele acestei din urmă tabere, menite să-i vorbească pe limba lui, sînt singurele care contează, dar în snul sociologilor și juriștilor tezele celei dintîi se bucură încă de multă autoritate. Punctul slab al școlii istoriciste este concesiunea pe care o face celei etnografice, atunci cînd acceptă perpetuarea nelînteruptă a tradiției dreptului roman în snul comunităților românești de-a lungul veacurilor întunecate și escamotează prăpastia cronologică dintre secolele III și XIV printr-această ipoteză artificială. Ba, mai mult, unii, precum însuși Val. Al. Georgescu, admit în continuare, măcar teoretic, posibilitatea de a dovedi aceasta.

De fapt, acel drept al românilor de care vorbesc hrisoavele veacului al XV-lea nu are nimic comun cu *lex Romanorum* al Occidentului din secolele V—VIII, *lex* care se sprijinea pe Gajus și Codul Theodosian, ci reprezintă numai personalitatea juridică a obștilor libere (nu trebuie făcută în acest caz confuzie cu rumâni de mai tîrziu, așa cum pare înclinat însă autorul să creadă), ale căror cutume variau de la ținut la ținut, iar coincidențele constatate exprimă nu atît o tradiție comună, cît o evoluție sincronică. Așa cum chiar autorul a demonstrat în 1963, însăși frecvența apelului judiciar din trecutul nostru la obiceiuri poate și trebuie să fie corelată cu autoritatea conferită cutumii, înregistrate de altfel în scris, de către pravila bizantină.

Reținem deocamdată, așadar, că, atîta vreme cît acceptăm o structură comunitară pentru veacurile întunecate, a presupune o menținere oarecare a conceptelor și instituțiilor dreptului roman clasic pentru această epocă este o naivitate evidentă, iar cît privește originile dreptului consuetudinar românesc și variantele sale — care sînt deconcertant de multiple, intrucît și acesta a fost, orice s-ar spune, supus vicisitudinilor istoriei —, precum și sfera sa de aplicație, ceea ce contează foarte

mult, o confruntare a eficacității celor două demersuri este în continuare utilă, dar numai cu condiția să se țină seama de punctul de vedere al adversarului științific, altminteri vom avea de a face în continuare nu cu un dialog, ci cu două monologuri.

Prima parte a cărții, *Bizanzul și instituțiile românești pînă la 1453*, traduce la început (p. 37—84) cele deja înfățișate de autor, cu deosebită capacitate de sinteză, în raportul prezentat de el la cel de al XIV-lea Congres de studii bizantine din 1971. Socotim de aceea că nu este neapărat necesar să ne oprim prea mult asupra acestor pagini care arată, într-o formă sintetică, în ce mare măsură au fost încorporate conceptele juridice și administrative bizantine de către structurile feudale ale statelor românești de dincoace de Carpați: domnia — aspect prezentat și separat, într-un studiu publicat în 1971 —, dregătorii, organizarea agrară și cea bisericească. În ceea ce privește structura de stat, pentru care s-a demonstrat, încă din veacul trecut, o origine bizantină, credem că putem accepta integral concluziile autorului. Ceea ce mai trebuie făcut în acest domeniu este însă circumscrierea, altminteri lesnicioasă, pentru toate cazurile în parte, a verigilor de legătură, care sînt întotdeauna slabe, chiar și în Moldova. Structura agrară este aliniată de autor, cu argumente convingătoare, celei a obștilor bizantine. Într-adevăr, un bun cîștigat al istoriografiei noastre, care de la 1927 încooace și-a îndreptat stăruitor atenția asupra acestui aspect, într-adevăr esențial, al tradiției bizantine, este astăzi asemănarea pînă la identitate a regimului juridic de proprietate obștească din Țările Române celui din *Nomos georgikos*, apărut în sec. VII—VIII și modificat în sec. XI, așa cum apare acesta de obicei în variantele sale tîrzii (sec. XV), ca și dovada aplicării necurmate a acestor „pravile pentru plugari”, începînd din secolul al XV-lea și pînă la sfîrșitul epocii fanariote, în Moldova, Muntenia și Banat. În sfîrșit, pentru statutul și capacitatea juridică ale Bisericii, inclusiv aspectul de simbioză feudală al patronatului și caracteristicii, prezentarea sintetică a profesorului Georgescu îmbogățește substanțial concluziile, altminteri judicioase, dar lipsite de un orizont mai larg, ale regretatului Gh. Cronț, prin asimilarea rezultatelor, foarte importante, la care a ajuns critica istorică de peste hotare.

A constata paralelisme, similitudini și chiar identități între instituțiile bizantine și cele românești, este desigur un exercițiu folositor și chiar indispensabil pentru cine urmărește asemenea fenomen de aculturație, căci este într-adevăr vorba de aculturație, iar nu de tradiție, așa cum a subliniat în repetate rînduri chiar autorul. Să ne fie astfel îngăduit a constata, cu acest prilej, că tocmai în asemenea larg orizont, datorit de o vastă și multilaterală

experiență științifică și socială, ca și de o cultură într-adevăr enciclopedică, rezidă și incontestabila superioritate a profesorului Georgescu față de alți colegi ai săi de breaslă. Pentru a se face lumină deplină, trebuie ca, mai întâi, să ni se arate și care anume au fost codurile de legi bizantine care au dat această culoare romano-orientală instituțiilor și dreptului în evul mediu. Aceasta cu atât mai virtuos cu cât, dacă mai există încă atita confuzie la noi în acest domeniu, este pentru că nu se face încă, practic, nici un fel de legătură între cutare cod de legi și fenomenele economice și sociale ale evului mediu românesc.

Deplin conștient de această lacună, autorul, cu o rivină vrednică de admirație, acumulează la paginile 106—120 o impresionantă listă de vechi manuscrise, slavone, grecești și românești, care datează din secolele XV—XVIII și mărturisesc în sensul unei intense practicări a compilațiilor, manualelor și repertoriilor de drept bizantin de către vechii noștri juriști. Că această listă este incompletă, ea putând fi triplată, este ceva mai puțin important. Însemnat este, din păcate, faptul că se ignoră conținutul celor mai multe dintre acestea.

Să ne fie astfel îngăduit a preciza, în câteva cuvinte, despre ce anume este vorba. Odată cu întemeierea feudală a statelor românești, în sec. XIV, s-a căutat să se asimileze o minimă legislație scrisă, consonantă cu obiceiurile, menită să modereze excesele cele mai frecvente ale unei societăți aflate în plină transformare și care era departe de a înfățișa numai aspectele idilice indeobște evocate. Pentru aceasta s-a recurs, prin intermediul Bisericii, la felurite îndreptare și norme de factură penitențială, care înglobau numeroase elemente de drept civil și penal. În Transilvania, Maramureș și Moldova de miazănoapte modelele folosite au fost penitențialele galițiene din sec. XIII. Copiile păstrate datează din sec. XV—XVII, iar unele dintre ele cuprind *Nomos georgikos*, părți din Basilicale și serii de novelle din sec. X—XIII, precum și legislație patriarhală din sec. XIV. Exemplarele din sec. XVI urmează indeobște *Kormăța Kniga* și pe Malaxos. Aceste manuscrise n-au fost pînă acum niciodată studiate. În Țara Românească și Moldova s-a adoptat chiar de la început, sub Nicolae Alexandru și Petru Mușat, un cod destul de primitiv, identic în mare Pravilei de la Govora. Extraordinara răspîndire a acestei compilații, care a fost unul dintre primele texte traduse — și nu numai o dată —, în limba română, ca și menținerea sa pînă la începutul secolului trecut în uzul bisericilor sătești, grăește de la sine asupra adevăratului conținut al așa zisului drept tradițional românesc. Ea cuprinde precepte și indicații penitențiale, unele de origine occidentală (sec. VII—IX), care încă

din sec. X făceau autoritate în Europa de răsărit, din Balcani pînă în Rusia și Boemia, precum și, traduse în limba slavonă, elemente de disciplină și drept bizantin (sec. IX—X). Forma în care ea a pătruns la noi, în medio-bulgara de redacție srbescă, rusească și bulgărească, în cel puțin trei variante deosebite, nu este anterioară celei de a doua jumătăți a sec. XIV, deși în mare ea a fost pe deplin constituită, în Macedonia, încă din sec. XI—XII. La mijlocul sec. XV, sub Vladislav al II-lea, Țara Românească a adoptat o vastă compilație care cuprindea *Sintagma* lui Vlastaris — copiată, tot atunci, la noi, integral —, într-o formă prescurtată și adăugită cu elemente locale, apoi Codul lui Ștefan Dușan, două variante ale Pravilei de la Govora și o redactare trizie a lui *Nomos georgikos*. Urmasul lui Vladislav, Vlad Tepeș, s-a arătat preocupat mai ales de introducerea unui cod urban inspirat direct de cutumele Sibiului, ce reprezentau o variantă a lui *Sachsenspiegel* (sec. XIII). În urma sa aflăm, pe vremea lui Vlad Călugărul, o mărturie asupra aplicării unui adaos local la *Sintagma* lui Vlastaris în practica judiciară. În Moldova lui Ștefan cel Mare *Sintagma* făcea autoritate, așa cum arată atât numeroasele manuscrise, cât și sutele de glose păstrate în două copii ale sale. În Transilvania, legislația bizantină întrebuințată de Biserica românească cuprindea penitențialul amintit, Vlastaris, Malaxos și câteva coduri rusești ori, în Banat, athonite. Veacul al XVI-lea reprezintă, în pofida repetatelor invocări ale pravilei și legii divine, ori obiceiului și datinii, o vreme de justificare ipocrită a arbitrarului domnesc, supus unor reguli restrictive abia la începutul veacului al XVII-lea, odată cu afirmarea principiului controlului din partea stărilor privilegiate, așa cum sugerează de altfel și recent apăruta monografie închinată de Val. Al. Georgescu și Petre Strihan *Judecătii domnești în Țara Românească și Moldova (1611—1831)*, (București, 1979), carte ce elimină însă din capul locului criteriul cronologic pentru epoca cercetată, aducînd la același numitor cele două extreme ale ei, 1611 și 1740.

Revenind la cartea recenzată, ni se par deosebit de utile în schimb paginile următoare, unde ni se oferă, pe rînd, liste de cazuri din sec. XVI—XVII care ilustrează modul de aplicare a dreptului ctitoricesc și dedicatoriu (p. 154-179), trimiria bizantină întemeiată de legea lui Andronic I din 1306 (p. 207—219), principiu căruia autorul i-a închinat cîndva un remarcabil studiu, și, în sfîrșit, lista, plină de tilc, a cazurilor de defnire a legii bizantine în genere, iar nu numai a celei canonice, prin conceptul de *lex Dei* (p. 249—253), uzitat indeobște în societățile cu o evoluție încă nedesăvîrșită,

Partea a doua a cărții, *Bizanț după Bizanț și dezvoltarea instituțiilor românești 1453—1750*, este împărțită în două secțiuni. Cea dintîi (p. 87—124), sub titlul *Cadrul social și cultural al influenței instituționale post-bizantine* cuprinde liste de manuscrise și de ediții, după lucrări mai vechi, precum și o încercare de sinteză istorică. Este atinsă aici, bineînțeles, și chestiunea audienței și autorității reale ale culegerilor de drept bizantin în limba greacă și, în primul rînd, ale Basilicalelor, pe linia unor preocupări deja tradiționale la noi, ilustrate de C. A. Spulber (1944—1945), Gh. Cronț (1964—1965, 1969) și autor (1969, 1970, 1971, 1979). Compilația lui Eustatie, *Cele șapte taine și Cîrja arhierescă*, manuale și repertorii de drept care au fost folosite la noi în sec. XVII și, în ceea ce privește opera lui Iacov din Iannina, și în veacul următor, se bucură de mai puțină atenție din partea profesorului Georgescu.

Mai însemnată este secțiunea a doua, *Impactul post-bizantin asupra instituțiilor românești* (p. 126—219), unde autorul, reluînd

uneori demonstrațiile din lucrările sale mai vechi, înfățișează sistematic organizarea de stat, puterea domnească, divanul și dregătorii, apoi iarăși cîtitoriile, dreptul de proprietate, trimiria și preemțiunea — instituție căreia i-a închinat acum cincisprezece ani cea dintîi carte a sa.

Partea a treia și ultimă a cărții, *Aspecte instituționale în practica judiciară a dreptului bizantin receptat* (p. 224—289) este și cea mai originală, înfățișînd cazuri răzlețe și amestecate, care sînt însă prezentate cu vioiciune, claritate, argumente solide și convingătoare, pentru a ilustra, lucru ce-i reușește autorului pe deplin, tezele destul de generale și absolute expuse în părțile precedente. Nu ne îndolm de aceea că aceste pagini, care se cuvin a fi citite în întregime de toți medievistii noștri, vor trezi un justificat interes tuturor celor pasionați de istoria vechilor noastre instituții juridice și sociale.

Radu Constantinescu

EMILIA DORUȚIU-BOILĂ, *Inscripțiile din Scythia Minor*, V, Edit. Academiei R.S.R., București, 1980, 327 p., 1 hartă + 32 pl.

Cu acest volum a debutat cea de-a doua serie, *Inscripțiile din Scythia Minor (Inscriptio nes Scythiae Minoris)*, din culegerea națională *Inscripțiile antice din Dacia și Scythia Minor (Inscriptio nes Daciae et Scythiae Minoris antiquae)*, sub redacția prof. D. M. Pippidi și I. I. Russu; el grupează inscripțiile descoperite în zona limes-ului dobrogean între Seimeni (în amonte de Capidava) și Salsovia (aproape de vărsarea brațului Sf. Gheorghe al Dunării în mare).

Cum se știe, în anul 1975 a fost inaugurată culegerea de inscripții latine și grecești din țara noastră, prin publicarea seriei I: *Inscripțiile Daciei romane*, din care au apărut pînă acum patru volume: I (1975), *Diplomele militare. Tăblițele cerate* (I. I. Russu); II (1977), *Ottenia și Muntenia* (Gr. Florescu, C. C. Petolescu); III/1 (1977), *Dacia Superior — Zona de sud-vest* (I. I. Russu, V. Wollmann, N. Gudea, Milena Dușanić); III/2, (1980), *Dacia Superior — Ulpia Traiana Dacica (Sarmizegetusa)* (I. I. Russu, I. Piso, V. Wollmann). Cea de-a doua serie este consacrată inscripțiilor provinciilor dintre Dunăre și Mare într-o ordine dinainte stabilită, în care vol. I va cuprinde inscripțiile de la Histria și din teritoriul său, II pe cele de la Tomis și împrejurimi, III pe cele de la Callatis și împrejurimi, iar IV pe cele din zona sudică a limes-ului dobrogean

(Durostorum — Axiopolis). După volumul publicat de Emilia Doruțiu-Boilă (V), este de așteptat ca în anii următori să vadă lumina tiparului și celelalte volume — unele din ele fiind în stadiu avansat de pregătire (I, IV).

Deosebit de acestea, dar în cadrul aceleiași colecții naționale, Em. Popescu a publicat, în 1976, *Inscripțiile grecești și latine din secolele IV—XIII descoperite în România*.

În volumul cu inscripțiile din Dobrogea recent apărut, ordinea prezentării materialului epigrafic este cea adoptată în volumele publicate anterior, cele ale primei serii, adică pornind de la sud spre nord; spre est au fost cuprinse inscripțiile pînă la limitele teritoriilor orașelor grecești. Întrucît malul stîng al Dunării maritime a aparținut teritorial-militar provinciei Moesia Inferior, au fost incluse în volum și inscripțiile descoperite în zona Barboși-Galați. Urmind criteriul topografic, au fost cuprinse toate inscripțiile descoperite într-o localitate, chiar dacă acestea se refereau la altă așezare.

Din punct de vedere cronologic, volumul cuprinde inscripțiile din epoca romană timpurie, de la pătrunderea romanilor în Dobrogea pînă la Dioclețian (aproximativ secolele I—III); după cum se știe, inscripțiile din epoca imperiului tîrziu au fost publicate de Em. Popescu în volumul citat mai sus.

Fiecare localitate este precedată de o scurtă introducere istorică, care cuprinde totodată și o serie de indicații cronologice și bibliografice privind cercetarea arheologică a acesteia.

În cadrul fiecărei localități, inscripțiile au fost prezentate tematic — începând cu inscripțiile de pe monumentele publice și onorifice, continuând cu cele votive și funerare și încheind cu cele din categoria *instrumentum* (inscripții tegulare, grafiți, ștampile pe amfore și opaițe). Prezentarea fiecărei piese cuprinde denumirea (stilp miliar, altar votiv, monument funerar etc.), locul și condițiile descoperirii, descrierea piesei și starea de conservare, dimensiuni, loc de păstrare (muzeu, colecție), bibliografie (vezi și lista abrevierilor, p. 7—13), date; urmează transcrierea textului epigrafic în caractere cursive (cu întregirile și restituirile conform regulilor de publicare a textelor epigrafice; vezi lista semnelor diacritice la p. 13), *variae lectiones*, traducere în românește și comentariu (epigrafic, istoric și lingvistic).

Aceste probleme sînt prezentate pe scurt în introducere (p. 16—17); urmează un scurt istoric al cercetărilor epigrafice, cu multe referiri la întreg teritoriul dintre Dunăre și Mare (p. 16—19).

Inscripțiile sînt grupate sub 37 de localități, dintre care 14 sînt cu numele antic cunoscut (Capidava, Ulmetum, vicus Clementiani, Carsium, Cius, Beroc, Troesmis, vicus Petra, Ibida, Arrubium, Dinogetia, Noviodunum, Aegyssus, Salsovia).

Corpus-ul propriu-zis debutează cu prezentarea inscripțiilor de la Seimeni — unde s-au descoperit o așezare civilă și un turn de pază (acesta din urmă din secolul al IV-lea); numele antic nu ne este cunoscut. De aici provin trei stilpi miliari din timpul lui Antonius Pius, Septimiu Sever și Dioclețian, atestînd activitatea de refacere a drumurilor pe *limes*-ul Dunării pe timpul acestor împărați. Se mai cunosc o inscripție votivă și un fragment de monument funerar.

De la Dorobanțu provine un alt stilp miliar, probabil din timpul lui Hadrian, reutilizat și rescris pe timpul lui Dioclețian. O inscripție votivă este pusă de un anume *M. Coc(ceius) Hilus*, se pare [*?mag(ister) vijci Hi*]; pe baza acestei inscripții, s-a propus localizarea la Dorobanțu a unui *vicus* cu acest nume.

De la Băltăgești ni se prezintă inscripția funerară a unui veteran, fost *sesquiplicarius*.

Urmează un important lot de inscripții de la Capidava (p. 30—76, nr. 8—54). Acesta a reprezentat cel mai important centru militar și civil roman pe malul drept al Dunării între Axiopolis și Troesmis, aflat la un important vad de trecere spre Cîmpia Munteniei. Numele

conține o rădăcină autohtonă, getică. Cea mai mare parte a inscripțiilor descoperite aici datează din secolele II—III; doar două sau trei sînt de la sfîrșitul secolului al III-lea — începutul celui următor (aducînd însă informații importante privitoare la reorganizarea *limes*-ului în epoca lui Dioclețian). Inscripțiile din epoca imperială timpurie sînt votive și funerare. Ele nu ne fac însă cunoscută organizarea acestei așezări. Dar dintr-o inscripție de la Ulmetum cunoaștem numele lui *C. Iulius Quadratus, quinquennalis territorii Capidavensis* — de unde rezultă că această așezare romană, *pagus* sau *vicus*, era centrul unui teritoriu rural; acesta cuprindea teritoriul străbătut de drumul ce trecea prin interiorul Dobrogei spre Capidava. Ca și în cazul Sucidavei din Dacia Inferior (*Malvensis*), acest teritoriu era organizat civil, avînd desigur un consiliu de *curiales* și un *quinquennalis* — magistrat ales o dată la cinci ani. O altă inscripție, pusă în cinstea lui *T. Iulius Saturninus, cond(uctor) Illyrici [u]ltriussqu(e) et ripae Thraciae* (nr. 10), arată că aici se afla o stațiune vamală (vezi și nr. 12). Dar inscripția funerară a unui *beneficiarius consularis* nu pare a fi totuși indicul existenței unei stații de *beneficarii* la Capidava (nr. 41). De la Capidava avem o altă dovadă a grijei autorităților imperiale pentru menținerea rețelei rutiere a provinciei: un fragment de stilp miliar, nedatabil.

Date importante prezintă inscripțiile pentru populația Capidavei. Alături de cetățenii romani — mulți purtînd gentilicul *Cocceius*, de la împăratul Nerva —, întîlnim o serie de nume traco-getice precum *Auluporis*, *Tsinna*, *Zura*, *Tsiru* etc. Inscripțiile de la Capidava prezintă, de asemenea, multe particularități de limbă și scriere — prin caracterul lor mai rustic, dar tocmai de aceea mai original.

De la Topalu — aflat la jumătatea distanței dintre Capidava și Carsium — provin un fragment de inscripție funerară, precum și un altar de calcar dedicat lui Iupiter cel prea bun și mare (*Iupiter Optimus Maximus*), Iunonei și zeiței *Ceres Frugifera* („cea dătătoare de roade”), de către un *magister vici*; inscripția ne dă deci informații și despre statutul acestei așezări în secolele II—III e.n. În secolul al IV-lea, aici s-a construit o cetate.

Un alt lot important de inscripții provin de la *Ulmetum* (azi com. Pantelimonu de Sus, jud. Constanța) (nr. 59—91). Această așezare se afla la o importantă întretăiere de drumuri — legînd Histria cu Capidava și Tropaeum Traiani cu Noviodunum. Numele antic a fost identificat încă de la sfîrșitul secolului trecut cu localitatea amintită de Procopius în lucrarea sa *Despre zidiri* grație inscripției puse de *cives Romani et Bessi consistentes*

vico Ulmeto. Așadar, în epoca imperială timpurie, Ulmetum a avut un caracter rural, civil — un *vicus* aparținând teritoriului Capidavei; așa rezultă din inscripția lui C. Iulius Quadratus, *loci princeps, quinquennalis territorii Captidavensis*. Îndeosebi termenul *loci princeps* a provocat o vie discuție (sintetizată de autoare la p. 103—104, în comentariul la rindul 7); dar, așa cum se face observația *loc. cit.*, „prin *princeps loci* nu se exprima o magistratură anume, ci doar o poziție socială, de frunța local”. În această calitate, el a ajuns *quinquennalis* al teritoriului Capidavei. În afară de organizarea administrativă și populația acestui *vicus*, inscripțiile ne dau știri, de exemplu, despre viața religioasă; astfel, deosebit de interesantă este dedicația pusă de *Consacrani Silvani Sato* [r]i[s] (nr. 66), la 1 iunie 178 — cu prilejul sărbătoririi anuale a lui Silvanus și a Rosaliilor.

Sub Constantin cel Mare, la Ulmetum a fost ridicată o cetate în zidurile căreia au fost folosite multe inscripții și alte monumente sculpturale; în secolul al VI-lea, lucrările de reconstrucție s-au făcut de către o unitate de *lanctarii iuniores*.

Pe baza unei inscripții descoperite la M. Kogălniceanu (CIL, III, 7 565), s-a propus identificarea în această localitate a unui *vicus Clementiani*. Ulterior au fost descoperite alte două inscripții (nr. 92, 93), păstrind numele satului în două forme diferite, cea mai firească fiind cea de *vicus Clementianensis*.

În continuare (p. 119—136, nr. 94—114), sînt prezentate inscripțiile de la Carsium (Hîrșova). Aici a existat în epoca imperială timpurie un castru, situat în dreptul unui important vad spre Cîmpia Munteniei, la gura Ialomiței. Centrul de aici a fost locuit din cele mai vechi timpuri pînă în epoca feudală. Numele antic este păstrat de mai multe izvoare, începînd cu Ptolemeu, precum și de o inscripție din anul 272. Istoria acestui centru ne este cunoscută numai din sursele antice și descoperirile epigrafice. În anul 103, *ala II Hispanorum et Aravacorum* a construit castrul (nr. 94); pe acest loc Constantin cel Mare a ridicat o cetate, distrusă de huni, dar rezidită de Iustinian în secolul al VI-lea. De la Carsium se cunosc și cîțiva stilpi miliari atestînd activitatea de refacere a drumurilor pe timpul lui Septimiu Sever, Maximin Tracul, Gordian III, Gallienus și Dioclețian.

La *Cius* (com. Gîrlăciu, jud. Constanța) — identificat ca atare pe baza informației din *Itinerarium Antonin* —, a existat un *castellum* roman, avînd în garnizoană *cohort I Lusitanorum Cyrenaica*. O inscripție mai tîrzie (vezi Em. Popescu, *op. cit.*, nr. 233), descoperită în ruinele castelului, consemnează victoria împăratului Valens contra goților în anul 369; atunci, cetatea a fost refăcută din temelii, folosindu-se în construcție monumente mai

vechi, unele aduse de mai departe (Tomis sau Histria). Prin cercetările sale, autoarea a eliminat unele confuzii din literatura epigrafică mai veche privitoare la locul de descoperire a citorva inscripții. O contribuție importantă a autoarei este îmbinarea a două fragmente, considerate pînă de curînd drept inscripții separate: în aceasta se vorbește de un veteran *natus vico Rami* (nr. 117). O altă așezare rurală, *vicus Vergobritiani*, este menționată într-o inscripție votivă (nr. 115), tot așa precum *vicus Secundini* (din teritoriul histrian) apare se pare într-o a treia inscripție (nr. 122). Cum se vede, cele mai multe din inscripțiile publicate sub *Cius* nu provin din această localitate.

Tot așa, o inscripție greacă găsită la Ciobanu (nr. 126) a fost adusă probabil dintr-o cetate de pe litoral.

O problemă ridică inscripția descoperită pe malul stîng al Dunării, la Gura Ialomiței (nr. 127), pusă de un militar din *numerus Sutorum sagittariorum*. Avînd în vedere că o unitate cu acest nume a staționat în Dacia Inferior (iar alta omonimă nu se cunoaște în Moesia Inferior), unii istorici moderni sînt de părere că piatra provine de fapt din Oltenia. Cum însă existența unei fortificații romane la Pîua Petrii este după cite se pare asigurată, sîntem de părere că la lucrările de construcție va fi participat și un detașament din formațiunea de sirieni din Dacia Inferior — după cum un detașament din legiunea XI Claudia din Moesia Inferioară a luat parte la începutul secolului al III-lea la lucrările militare de la Pietroasele (jud. Buzău).

Cite o inscripție latină și greacă provin de pe cuprinsul localităților Dulgheru (jud. Constanța) (nr. 128—129) și Casimcea (jud. Tulcea) (nr. 131—132). De la Beroc (Frecăței, jud. Tulcea), important centru militar și episcopal în antichitatea tîrzie, se cunoaște o singură inscripție.

Lotul cel mai important de inscripții de pe această porțiune a *limes*-ului provine însă de la Troesmis (Iglița, jud. Tulcea) (p. 154—237, nr. 133—217). Aici se cunosc ruinele a două cetăți (cea de vest și cea de est, la care se fac deseori trimiteri cînd este vorba de locul de descoperire). A fost un important punct strategic încă înainte de cucerirea romană, menționat ca atare într-una din epistolele lui Ovidiu; o amintesc și alte izvoare antice, începînd cu Ptolemeu.

Inscripțiile de la Troesmis au furnizat date foarte importante privitoare la acest centru militar (sediul al legiunii V Macedonica de la Traian la Marcus Aurelius, cînd legiunea a fost transferată în Dacia la Potissa), la organizarea municipală, la prosopografia imperiului roman.

Privitor la activitatea legiunii V Macedonica, există un număr foarte mare de inscripții menționând ofițeri și comandanți ai legiunii, militari și veterani. Cu totul remarcabilă este marea bază cu inscripție închinată împăratului Hadrian în anul 134 de cei „lăsați la vatră” (*missi honesta missione*); autoarea a adus o contribuție extrem de valoroasă la prezentarea în ordine corectă a diferitelor fragmente ale inscripției (publicate separat de editorii anteriori), precum și la studiul epigrafic și istoric al acestui document. De remarcat este și inscripția nr. 160 menționând un veteran originar din Troesmis care făcuse serviciul militar în Dacia, după transferarea legiunii la Potaisa; el își manifestă bucuria de a se fi văzut *revers(us) ad Lares suos*. Istoria militară a castrului de legiune de la Troesmis ne este cunoscută și din numeroase epigrafe tegulare menționând nu numai legiunea V Macedonica (nr. 215), dar și alte unități: legiunea I Italica (nr. 216), ala I Pannoniorum (nr. 214) și classis Flavia Moesica (nr. 217).

Pe lângă legiune s-a înfiripat cu timpul o așezare dependentă de castru: *canabae*. O inscripție din anul 142–144 amintește de *c(ives) R(omani) cons(istentes) canab(is) leg(ionis) V Mac(edonicae)* (vezi și nr. 134–135). Despre organizarea canabelor ne dau știri alte inscripții: aveau în frunte doi *magistri* (nr. 154, 156), precum și un *quinquennalis* (nr. 155, 158).

Paralel a existat și o așezare civilă, având în frunte un *ordo Troesensium* (nr. 143–145), „senatul” așezării civile; cele mai multe atestări ale acestui *ordo* sînt din anii 165–170 (nr. 144–145).

Într-o inscripție din anii 139–161 sînt amintiți *c(ives) R(omani) Tr(oesmi) cons(istentes)* (nr. 157), denumind comunitatea de cetățeni romani din această așezare și fiindînd paralel cu comunitatea din *canabae*.

Existența paralelă a celor două așezări ne este documentată de o inscripție din anii 159–160 în care apare un veteran al legiunii V Macedonica drept *[q(uin)q(uennalis) c]anab(ensium) et dec(urio) Troes(ensium)* (nr. 158); pînă la editarea acestei inscripții se presupunea că *Troesmis* și *canabae* denumeau aceeași așezare.

După retragerea legiunii V Macedonica, sub Marcus Aurelius, Troesmis a fost ridicat la rangul de *municipium* (nr. 148–150, 163, 164, 166 etc.); el avea în frunte un *ordo* cu *duumviri*, *quinquennalis*, *aediles* și *quaestores*.

Este posibil ca Troesmis să fi fost, cel puțin o vreme, și sediul guvernatorului provinciei. Tot așa, o inscripție amintind un *sacerdos provinciae* lasă să se presupună cu maximă certitudine că Troesmis era sediul ofițerilor cultului imperial (nr. 151), după cum nu este exclus ca o inscripție fragmentară

(nr. 135) să comemoreze ridicarea însăși a templului Romei și al împăratului.

Se impune a remarca și cu acest prilej calitatea documentelor de la Troesmis ca realizare paleografică — indiciu al unei vieți romane deosebit de intense sub toate aspectele.

Din apropiere de Troesmis, provin cîteva inscripții — de la Cerna (nr. 218–219) și Mircea Vodă (nr. 220–221) (amîndouă în com. Cerna, jud. Tulcea); remarcabilă întru totul este dedicația către Iupiter Optimus Maximus Dolichenus a unui preot, după nume sîrlian. O altă inscripție, de la Camena (com. Baia, jud. Tulcea), pusă de *vicani Petrenses* (nr. 222), ne păstrează numele antic al acestei așezări — *Petra* sau *vicus Petra*; numele actual al satului (Camena) este traducerea în limba slavă a denumirii antice — dovadă că la venirea lor slavii au găsit aici populația locală, latinofonă, cu care au conviețuit.

Mai multe inscripții provin din așezarea de la Slava Rusă, identificată — pe baza scrierii amintite a lui Procopius — cu Ibida (încercarea lui A. Aricescu de a emenda numele acestei așezări în *Libida* este rezultatul unor combinații false: „Buletinul Monumentelor Istorice”, 40, 1971, 3, p. 58–60; cf. Emilia Doruțiu-Bollă, în „Studii clasice”, 18, 1979, p. 145–149) (în volumul pe care îl prezentăm, sub nr. 225). De aici provin încă un stîlp millar, atestînd refacerea drumului din centrul Dobrogei pe timpul lui Maximin Tracul (nr. 223) și cîteva inscripții funerare (nr. 224–232).

În continuare, se prezintă alte inscripții descoperite pe teritoriul jud. Tulcea: de la Babadag (nr. 233) — inscripție votivă pusă de *c(ives) R(omani) (et) vet(erani) vico Nov(ioduni?)*; Topolog (nr. 234), Simbăta Nouă (nr. 235), Turda (nr. 237), Cloșca (nr. 238), Horia (nr. 239, dedicație către zeii medicinei a unui *centurio frumentarius* al legiunii V Macedonica — cu totul remarcabilă ca sistem de abreviere a acestei funcții militare; nr. 240–241, ștampile ale legiunii V Macedonica și classis Flavia Moesica); Nalbant (nr. 242–243), Cataloi (nr. 244), Valea Teilor (nr. 245, templu al lui Iupiter Dolichenus, ridicat în anii 218–235), Nifon (nr. 246–248). La Niculițel, o coloană cu inscripție dedicată lui Iupiter Optimus Maximus Dolichenus, pentru sănătatea împăratului Caracalla și a împărătesei Iulia Domna, a fost ridicată de trei *sacerdotes Iovis Dolicheni* (nr. 249), probabil preoți ai templului de la Valea Teilor; din această localitate mai provine și un fragment de stelă funerară (nr. 250). În apropiere de minăstirea Saun a apărut un stîlp millar din timpul lui Maximin Tracul (nr. 250 bis); el a fost pus probabil pe drumul roman care unea Noviodunum cu Aegysus. Acest

monument își găsea mai bine locul, credem, în economia cărții, între inscripțiile din cele două localități.

Înainte de unirea celor două brațe ale Dunării care închid între ele marea baltă a Brăilei, se afla cetatea de la Arrubium (Măcin), avînd ca unitate de garnizoană ala I Dardanorum (vezi inscripția nr. 251); de aici mai provin o dedicație către împărăteasa Iulia Domna (nr. 252), un fragment de inscripție funerară (nr. 253) și cîteva țigle cu ștampila legiunii V Macedonica (nr. 254).

Prezentarea inscripțiilor din sectorul de nord al *limes*-ului dunărean începe cu cele de la Dinogetia (Bisericuța-Garvăn; Ptolemeu o menționa pe malul stîng al Dunării, aproape de gura Siretului, la cotul pe care îl face spre est Dunărea: vezi opinia lui Gheorghe Ștefan, consemnată de Emilia Doruțiu-Boilă la p. 272). Vestigiile arheologice sînt destul de sărace pentru secolele II—III; cele mai importante descoperiri datează din antichitatea tîrzie (vezi Em. Popescu, *op. cit.*). Din perioada imperiului timpuriu datează în special ștampile tegulare — ale legiunilor I Italica și V Macedonica, cohortelor I Cilicum și II Mattiacorum și classis Flavia Moesica); dar se cunosc și trei miliarii (nr. 256—258, din anul 162), precum și o inscripție greacă adusă probabil de la Histria (nr. 259).

În sectorul nordic al Dunării, centrul militar cel mai de seamă a fost Noviodunum (p. 279—294, nr. 268—285). În primele secole ale imperiului, la Noviodunum se afla principala stațiune a flotei dunărene, probabil încă din timpul lui Vespasian. Totodată este atestată o așezare civilă, un *vicus* (nr. 268). În antichitatea tîrzie, pe locul vechii așezări s-a construit o cetate, refăcută sub Iustinian; aici și-a avut sediul o fracțiune a legiunii I Iovia Scythica. Deosebit de interesantă este o ștampilă tegulară, care, după întregirea plauzibilă a editoarei, s-ar referi la *P(raefectura) C(lassis) R(ipae) Σ (cythicae)*, datînd deci din perioada imperiului tîrziu.

Aegyssus, atestat de mai multe izvoare antice (consemnate, ca de obicei, de autoare în introducerea la această localitate), a dat la lumină numai cîteva inscripții referitoare la perioada imperiului timpuriu: o dedicație pentru împăratul Titus și trei inscripții funerare (una în limba greacă) (nr. 286—289). Cum arată autoarea, o parte din inscripțiile publicate inițial ca descoperite la Tulcea provin din alte centre ale Dobrogei. Aegyssus a avut un rol militar și religios deosebit în antichitatea tîrzie.

Ultima localitate romană de pe *limes*-ul dobrogean al Dunării în care s-au făcut descoperiri epigrafice este Salsovia (Mahmudia). Cea mai veche descoperire epigrafică este un fragment de diplomă militară din anul 97, referitoare la trupele Moesiei Inferioare. Se

mai cunoaște o inscripție funerară a unui centurion dintr-o legiune al cărei nume cade în lacuna textului epigrafic (nr. 290); ulterior, placa de marmură a fost refolosită ca bază a unui *simulacrum* al lui Sol Invictus închinat din porunca împăratului Licinius în 322—323 (cf. Em. Popescu, *op. cit.*, nr. 271).

Prezentarea inscripțiilor din sectorul inferior al *limes*-ului dunărean mai cuprinde cîteva descoperiri din așezarea romană de la Barboși (-Galați), pe malul stîng al Dunării. Aici a fost înălțat la începutul secolului al II-lea un *castellum* de pămînt, apoi altul de piatră. O inscripție din anul 112 (transmisă de Dimitrie Cantemir și Nicolae Costin) se referă probabil chiar la ridicarea acestuia din urmă. De la Barboși mai provin și alte inscripții: una din timpul lui Hadrian (nr. 293), alta din timpul lui Commodus (nr. 294) — amîndouă amintind probabil construirea sau refacerea unor edificii nenumite; o listă de veterani din anii 172—173 (nr. 295); două inscripții votive și alte cîteva funerare (nr. 296—304). Deosebit de importantă este, dintre acestea, dedicația lui *L. Iulius Iulianus qui et Rundacio, q(uin)q(uennalis)*, pusă *ex de(creto) or(dinis)* (nr. 296); el era deci magistrat pe cinci ani (*quinquennalis*) al așezării civile dezvoltate lângă castru, avînd în frunte un *ordo* care emitea decrete. Între alte materiale epigrafice de la Barboși mai sînt de amintit ștampile tegulare (cu numele legiunilor I Italica și V Macedonica, al cohortei II Mattiacorum și classis Flavia Moesica; nr. 305—308) și alt *instrumentum* (opaițe, un *mortarium*, amfore și alte fragmente ceramice, înseosebi cu ștampilă; nr. 309—342).

Trebuie menționat că fiecare inscripție este însoțită de ilustrația adecvată: planșe cu fotografii grupate la sfîrșitul cărții și desene în text (cu excepția celor pierdute cu mulți ani în urmă).

În încheiere, volumul cuprinde *Indices* (indici) (p. 328—351) — un bogat și substanțial conspect al volumului, a cărui utilitate reiese din simpla enumerare a conținutului: I. *Nomina virorum et mulierum*; II. *Cognomina*; III. *Imperatores et domus eorum* (în ordine cronologică, cu notarea numelui și titlaturii exacte din fiecare inscripție); IV. *Consules. Anni determinationes* (indicarea anilor pe baza numelor consulilor); V. *Honores publici* (gubernatori ai Moesiei Inferior și Daciei, procuratori, diverși *officiales*, precum și *vectigalia*); VI. *Res militaris* (trupe, comandanți, *munera*: foarte diferențiat și concret); VII. *Dii deaeque. Res sacra et sepulcralia*; VIII. *Geographica*; IX. *Res municipalis*; X. *Notabilia varia* (diferiți termeni, cu consemnarea expresiilor în care apar). Prezentarea conținutului indicilor ilustrează o dată în plus bogata informație ce o va găsi în acest volum cel ce se va ocupa de aspecte diverse ale anti-

chităţii romane: istorie politică şi militară, viaţă social-economică, religii, prosopografie etc.

Foarte utilă ni se pare întocmirea unei liste de concordanţe bibliografice (*Opera quae priorum loco afferuntur*) — cititorul reuşind extrem de uşor a găsi în acest volum o înscrispţie sau alta apărute în diverse publicaţii de epigrafie (CIL, ILS, Année épigraphique etc.).

Corpus-ul întocmit de Emilia Doruţiu-Boilă — reputată cercetătoare în domeniul epigrafiei şi anticităţilor clasice ale Dobrogei, cu preocupări speciale în domeniul istoriei militare, prosopografiei şi onomasticii

antice — este una din cele mai de seamă realizări ale istoriografiei româneşti privitoare la istoria noastră veche. Este destul a aminti că volumul ce se înfăţişează specialiştilor este rezultatul unei îndelungate activităţi de investigaţie deopotrivă în muzee şi biblioteci, în ţară şi în străinătate. În efortul de publicare a tuturor inscripţiilor antice din ţara noastră un rol nu dintre cele mai mici are Editura Academiei, care şi-a asumat sarcina să pună la îndemna cercetătorilor istoriei anticităţii o nouă colecţie de izvoare antice, care se bucură de pe acum de un binemeritat prestigiu.

Constantin C. Petolescu

JAMES CHAMBERS, *The Devil's Horsemen. The Mongol Invasion of Europe*, Weidenfeld & Nicolson, London, 1979, XIV + 190 p.

Licenţiat al Universităţii din Oxford şi specializat în istorie militară, autorul, originar din Irlanda de Nord, şi-a propus să redea, într-o sinteză scrisă într-un stil deosebit de alert, şi pe baza unei documentaţii fundamentale şi la zi, condiţiile complexe în care a avut loc cel dintâi contact militar între mongoli şi societatea Europei medievale.

Expansiunea către apus a statului mongol întemeiat de Gingis-han a început, după cum se ştie, prin campaniile din 1219—1220, în urma cărora au fost cucerite formaţiile politice din Asia centrală, mai ales statul Horezm, al cărui şah, Muhamed, s-a refugiat pe o insulă din marea Caspică. Cavaleria mongolă a întâmpinat însă o puternică rezistenţă atunci când a voit să cucerească ţinuturile de nord-vest ale Indiei. Renunţând deocamdată la velleităţile de expansiune spre oceanul Indian, Gingis-han a hotărât atunci să sondeze posibilitatea unei năvăliri masive spre apus, prin stepa caspico-pontică, spre Europa.

După obiceiul lor, mongolii au pregătit terenul printr-o expediţie de recunoaştere, lansată în luna februarie 1221 spre Caucazul de Nord. Aici se constituise o puternică monarhie creştină cîrmuită la acea dată de regele Gheorghe al IV-lea Laşa, care dispunea de o oştire puternică, alcătuită din călăreţi înzăoaţi şi dintr-o gardă personală în care slujeau treizeci de mii de călăreţi cumani. Mesteşugarii georgieni deveniseră vestiţi în tot Orientul pentru armurile şi armele albe făurite de ei. Regele Gheorghe tocmai se pregătea să intervină în Cruciada a VI-a, când îi sosi vestea expediţiei mongole de recunoaştere, care înainta rapid spre capitala georgiană, Tbilisi, sub conducerea vestiţilor comandanţi Gebe şi Subedei. Oştirea regelui a fost zdrobită în câmpia Kuman, pe ţărmurile râului Berduj; dar, pe când regele se pre-

gătea să reziste în capitala sa unui eventual asediu, cavaleria mongolă a trecut mai departe spre stepele din sudul Rusiei unde s-a lovit de triburile nomade ale cumianilor care se întindeau între Volga şi Dunăre. Hanul cuman Kotian a izbutit să încheie atunci o coaliţie în care, alături de cumani, au intrat rămăşiţe ale altor popoare nomade din regiune: bulgari, khazari şi alani; şi, cu o armată combinată de peste cincizeci de mii de călăreţi, i-a aşteptat pe mongoli la poalele trecătoarei Bab al-Abuab, străjuită de cetatea Derbend. Iniţial prin viclenie şi ulterior prin vitejie Gebe şi Subedei izbutesc să zdrobească oastea coaliţiei şi să-i ucidă căpeteniile, Iuri, fratele hanului Kotian, şi Daniel, fiul hanului. După bătălie, cei doi generali mongoli şi-au despărţit forţele, Subedei îndreptându-se împotriva rămăşiştelor cumianilor, pe ţărmurile mării de Azov, iar Gebe pornind spre cotul Donului. Subedei întâlni în cale neguţători veneţieni cu care afectă să întreţină relaţii amicale, pentru a obţine ştirile necesare privind organizarea statelor europene. El nimici însă înfloritoarea cetate genoveză Soldaia (Sudak), ai cărei supravieţuitori fură cei dintâi care transmiseră Europei, la sosirea lor în Italia, ştiri înspăimântătoare asupra cruzimii mongolilor.

Autorul menţionează apoi, evident pe baza unor vechi izvoare slave, o alianţă încheiată de Gebe cu brodnicii de pe ţărmurile Donului şi cu căpetenia lor Ploskinia (Ploscinea). Întărit cu cinci mii de călăreţi ai brodnicilor, Gebe se uneşte iarăşi cu Subedei şi împreună trec Nistrul, ferind între Nistru şi Prut în 1221—1222, nehotărâţi dacă să atace regatul Ungariei sau Imperiul latin de la Constantinopol. Ca în toate expediţiile mongole din acea vreme, statul lor major cuprindea o secţie ştiinţifică de mandarini

proveniți din China de Nord, și care aveau misiunea să centralizeze și să interpreteze informațiile culese, să întocmească hărți ale ținuturilor spre care urmau eventual să se îndrepte cavaleria mongolă (în speță, Ungaria, Polonia, Silezia și Cehia) și să întocmească rapoarte pentru curtea lui Gingis-han.

Între timp, hanul cuman Kotian se străduia să încheie o alianță împotriva mongolilor cu cneji ruși din Kiev, Cernigov și Galitia, acesta din urmă — Mstislav — fiindu-i ginere. Aflind de aceasta, Subedei și Gebe își îndreaptă călăreții spre nord, cu atât mai mult cu cât Gingis-han le trasase sarcina să lichideze statul bulgarilor de pe Volga superioară. La 31 mai 1223, pe malurile râului Kalka, mongolii, cu ajutorul brodnicilor, au cștigat o biruință hotărtoare asupra cnejilor ruși uniți cu cumanii. A urmat zdrobirea bulgarilor de pe Volga și Kama, îmbogățiți prin negoțul lor cu miere și blănuri, și a cumanilor kangliși din munții Urali. După aceste biruințe, cavaleria mongolă s-a înapoiat la capitala lui Gingis-han, pe țărmurile fluviului Irțiș. După moartea hanului (1227) și împărțirea uriașului imperiu cucerit de generali săi între fiil săi Tolui, Ceagatei, Ogedei, și nepoții săi Orda și Batu, fiul lui Giochi, cancelarul Yeh-Lu Ciu-Ţai a continuat să coordoneze politica și administrația giganticului imperiu mongol. Un consiliu de război a avut loc și a hotărât cucerirea Europei, pe baza unui raport întocmit de Subedei, care prevedea pentru aceasta o serie de campanii durând opt-sprezece ani. Ogedei, care exercita asupra celorlalți hani o certă preeminență, voia să conducă personal această campanie, dar Yeh-Lu Ciu-Ţai-l-a convins să lase această sarcină pe seama lui Batu-han, a cărui stăpânire cuprindea stepele vestice ale împărăției mongole. S-au făcut mari și minuțioase pregătiri începând cu anul 1236, la acea epocă oștirea mongolă fiind cu mult cea mai bine organizată din Lumea Veche. Virful ei de lance o reprezenta cavaleria, extrem de mobilă, sub conducerea *noianilor* și a *bahadurilor*, în care autorul vede echivalentul cavalerilor europeni. Triburile mongole erau împărțite în clanuri de structură patriarhală, și fiecare clan constituia o formație militară proprie, o *tabără* (*ordu*, hoardă), în care se înălțau corturile (*yurt*), pe familii. Geniul politic al lui Gingis-han prefăcuse o confederație de hoarde într-o națiune omogenă, prilejuind astfel o coeziune și o permanență pe care nu o putem întâlni la niciuna din celelalte formații politico-militare ale stepei (scitii, hunii, avarii, cumanii, pecenegii, etc.), cu excepția turcilor, care au beneficiat însă de pe urma coerenței islamice.

Hoardele mongole cuprindeau subunități divizate zecimal, în ordine: *tumen* (10.000),

minghan (1.000), *giagun* (100) și *arban* (10). Căpeteniile fiecărei formații erau alese de ostași sau căpeteniile formației respective (de pildă, căpetenia unui *arban* era aleasă de cei zece ostași ai formației, cele zece căpetenii de arbane dintr-un *geagun* alegeau căpetenia *geagunului*), dar căpeteniile *minghanurilor* și ai *tumenelor* erau alese de han și intrau în rindul *noianilor*. O mare unitate mongolă (*orlok*) cuprindea de obicei trei sau mai multe *tumene* de cavalerie și mai multe *minghane* de tehnicieni. Ofițerii purtau semne distinctive și unii dintre ei erau folosiți ca *iurcii*, având funcțiuni logistice (campament, aprovizionare, comunicații, informații). Ostașii aveau un fel de uniforme, tunici (*halate*) de culoare albastră sau cenușie. Cavaleria grea purta zaje. Toți călăreții purtau scuturi și arcuri. Remonta dispunea de cai rezistenți și luți, inițial mongoli, apoi pur-stngi arabi. Un antrenament neobosit făcea caii și călăreții să fie destoinici pentru orice marșuri și manevre, tactica preferată a mongolilor fiind aceea a folosirii unui corp de „sinucigași” (*mangudai*) însărcinat să pătrundă în rindurile dușmanului și apoi să simuleze retragerea în panică, pentru a atrage grosul inamic într-o ambuscadă unde să fie șarjat de cavaleria grea mongolă cu rezultate sigure. Tehnica mongolă, împrumutată în mare măsură de la chinezi, și apoi de la arabi, folosea instrumente de asediu, catapulte grele și ușoare, baliste și chiar bombe incendiare de proveniență chineză. Se foloseau și săgeți incendiare și grenade umplute cu naft. Există un excelent serviciu cartografic. Formula napoleoniană (masa înmulțită cu rapiditatea mișcărilor unei oștiri) a constituit cheia marilor biruințe mongole. Mongolii, observă autorul, au știut să folosească și două formule strategice preconizate ulterior de Clausevitz (cheia victoriei este nimicirea oștirii dușmane) și de Jomini (cheia victoriei este stăpânirea progresivă a teritoriului inamicului). În 1927, marele critic militar britanic Basil H. Liddell Hart nu se va sfil să scrie că tancul și avionul constituiau de fapt urmașii călăreților mongoli în ceea ce privește funcționalitatea și finalitatea strategică și tactică.

În secolul al XIII-lea, față de oștirile europene rămăse la stadiul medieval al cavalerismului, oștirea mongolă era o oștire cu totul modernă, stăpână pe o artă militară desăvârșită, față de care s-au putut face progrese exclusiv în știință și tehnică, nu și în arta militară.

★

Pentru a-și asigura securitatea uriașelor linii de comunicații implicate într-o campanie europeană, hoardele mongole trebuiau să lichideze orice inamic virtual organizat între munții Urali și cursul inferior al Volgăi. Aici

rămăseseră formații bulgare și cuman. În primăvara anului 1237, statul bulgar de pe Volga mijlocle a fost silit să accepte suzeranitatea mongolă, după ce capitala i-a fost nimicită și peste cincizeci de mii de locuitori ai ei măcelăriți. În iarna aceluiaș an, Batu și Subedei trecuseră Volga, pe gheață, cu 120.000 călăreți și începură pustierea cnezatelor rusești. Rînd pe rînd, Riazanul, Vladimirul, Tverul, Rostovul, Iaroslavul și Suzdalul au fost cucerite și jefuite. Novgorodul singur a izbutit să reziste, dar Kievul a fost cucerit, uliță după uliță, și nimicit, la 6 decembrie 1240. În tabăra lui Batu-han, la Przemysl, Subedei și-a expus planul invaziei în Europa, pentru care se mai dispunea de 100.000 de călăreți. Primul obiectiv urma să fie regatul Ungariei, al cărui rege, Bela IV, prevăzînd de multă vreme primejdia, convoacă un consiliu de război la Buda pentru 17 februarie 1241 la care, pe lângă baronii regatului, a luat parte și hanul cuman Kotian, refugiat la curtea regelui. În prima jumătate a lunii martie 1241 însă, mongolii trec pasurile Carpaților de nord și prind în clește trupele maghiare în fața Budei, în vreme ce alte formații conduse de Baidar și Kadan pătrund în Polonia și ard Lublinul și Sandomirul, înaintînd spre Cracovia. La 18 martie, palatînul Sandomirului și Cracoviei, Vladimir, este înfrînt și ucis la Śmiełnik și mongolii cuceresc și ard capitala Poloniei, înaintînd spre Wrocław pe care încep să-l asedieze. Cînd însă o oștire polonă, sileziană și cehă, sub conducerea regelui Wenceslaw al Boemiei, se apropie de Wrocław, Baidar ridică asediul și se îndreaptă spre Lignica, unde înfruntă trupele dușmane sprijinite de cavalerii templieri, hospitalieri și teutoni și obține o victorie hotărîtoare. În timp ce regele Wenceslaw obține o victorie de avangardă la Kłozko, căpeteniile mongole Baidar și Kadam fac o fentă și se strecoară prin Moravia, arzînd toate orașele în calea lor, pentru a se uni cu grosul forțelor mongole în Ungaria. Kuluk-han pătrunseseră în Transilvania și cucerise Sibiu, în vreme ce Subedei, Mangku și Batu-han se concentrează împotriva principalei oștiri maghiare și o înconjură în ziua de 10 aprilie, la localitatea Mohi, la confluența râului Sajo cu Tisa. Tactica și tehnica mongolă sînt și de data aceasta biruitoare, într-o luptă dată cu efective egale (cite o sută de mii de ostași de fiecare parte). Cavalerii templieri și-au făcut și aici datoria plină la capăt și au căzut plină la unu. Urmărin-du-l pe regele Bela, mongolii trec Dunărea, ard Pesta și răspîndesc un manifest fals — pecețluit cu pecetea regatului maghiar căzută în mîinile lor după marea bătălie de pe Sajo — prin care-i îndeamnă pe localnici să nu dea urmare chemărilor la oaste. Mongolii urmăresc oastea regală în {derută, trec Dunărea

pe gheață și cuceresc și pradă capitala eclesias-tică a Ungariei, cetatea Gran (Esztergom), după care trec în Austria și chiar la Udine, pîrînd că ameninșă Veneția, deși neguțătorii venețieni li înlesniseră considerabil operațiile lui Subedei, prin bogatele știri politice, militare și geografice furnizate mongolilor. Regele Bela se ascunsese în insula adriatică Rab, pe cînd mongolii cucereau Zagrebul și se pregăteau să asedieze Spalatro și Ragusa (Dubrovnik), cînd a sosit în tabăra mongolă știrea că la 11 decembrie 1241 murise Oghedei-han și că regența fusese asumată, pînă la alegerea unui nou han, de către văduva lui, Toreghene, care pregătea în mare grabă propriul ei plan de succesiune la tron în favoarea fiului ei Kuyuk. În acest scop, sfetnicii chinezi (mandarini) erau în mare grabă înlocuiți cu ulemale mahomedane.

Tradiția politică mongolă impunea prezența tuturor principilor din familia hanului, precum și a conducătorilor de oști, la capitala Karakorum, în vederea alegerii noului han. Mangku, Kuyuk și Buri se înapoiaseră, de altfel, în Mongolia, de îndată ce trupele mongole trecuseră Dunărea. Pretextul pare a fi fost acela că-și îndeplîniseră, prin trecerea Dunării, îndatoririle militare față de Batu, inițiatorul și beneficiarul prezumat al expediției împotriva Europei. Motivul real a fost însă necesitatea prezenței lor în capitala mongolă la prezumata deschidere a succesiunii, Mangku, prieten cu Batu, urmînd să-l supravegheze pe favoritul regentei, Kuyuk.

Astfel a fost mintuită Europa de cea mai cumplită primejdie pe care i-a profilat-o istoria. Hoardele mongole au părăsit Ungaria, nimicind și jefuînd totul în retragerea lor, măcelărînd fără milă populația orașelor și satelor și dînd foc hambarelor și prăvăliilor pretutîndeni, dar mai ales în sudul Ungariei și în Transilvania, prefăcute în pustie.

Între timp, Kadan pătrunseseră adînc în Bulgaria și ajunsese aproape de Scutari. Țarul Ioan Asan II murise și rezistența locală a fost șovăielnică. Noul țar, Căliman (autorul 11 numește Koloman!) l-a recunoscut pe Batu drept suzeran și s-a angajat să-i plătească tribut. Cavaleria mongolă s-a concentrat în retragere la gurile Dunării, de unde s-a îndreptat spre tabăra de etapă pregătită din vreme la Sarai, pe Volga, la 60 de leghe nord de Astrahan. La Sarai fusese lăsat fratele lui Batu, Sinkar. Batu a rămas și el la Sarai și din noua lui capitală a purces la organizarea și administrarea uriașului imperiu cucerit atît de repede, folosînd uriașele comori cucerite prin jefuirea țărilor înfrînte. Dispunînd de numeroase cadre militare mongole și de mulți recruți turcmeni, Batu putea acționa acum de unul singur, indiferent de ce se putea petrece la alegerea noului han. Împărăția lui Batu se

întindea acum din munții Urali la munții Carpați. *Hoarda de Aur*, cum va fi numită oștirea și, apoi și împărăția lui Batu și a urmașilor acestuia, dispunea de o capitală care, în cîțiva ani, va întrece în strălucire și în prosperitate capitala imperială de la Karakorum.

★

Pustiite și înspăimîntate, statele feudale europene au revenit la certurile lor mărunte și la problemele lor fideiste. Cu toate acestea, conștiința că Europa fusese surprinsă, cu totul nepregătită și neinformată, de o invazie atît de minuțios calculată și planificată, a determinat inițierea unei politici europene de informare mai corectă în problematica Astei mongole, care-și proiectase, prin *Hoarda de Aur*, o tentaculă înspăimîntătoare spre marginile Europei, tentaculă gata oricînd să recldivizeze.

Se aflase că mongolii, sub influență intelectuală chineză, respectau soliiile și ambasadorii. Ca atare, sinodul de la Lyon — convocat de papa Inocențiu IV în luna iunie 1245 — pe baza depozițiilor unor martori oculari ai invaziei mongole (patriarhul Aquileiei și episcopul rus pribeg Petru) a hotărît trimiterea unor solii la hanul tătarilor. Primii solii au fost doi dominicani, Ascelinus Lombardul și André de Longjumeau și un franciscan, Lorenzo Portughezul, care trebuiau să ajungă la Karakorum prin Orientul Mijlociu. Un al patrulea sol, franciscanul italian poliglot Giovanni de Plano-Carpini, în vîrstă de 60 de ani, a pornit din Lyon în Dumineca Paștelui (1245) împreună cu un ceh, fratele Ștefan, prin Cehia, Silezia, Mazovia și Rusia, unde a făcut propuneri de unirea Bisericiiilor cnejilor-frați Vasilco al Volhniei și Daniil al Galitiiei. Trecînd prin ruinele Kievului, cei doi misionari (Ștefan, obosit și înspăimîntat, fusese înlocuit cu franciscanul polon Benedictus) au străbătut împărăția Hoardei de Aur, ale cărei oștiri se desfășurau atunci dealungul marilor fluviu ale stepei: Niprul, Donul, Volga și Uralul. Kuyuk fusese ales mare-han, cu toată împotrivirea lui Mangku și a lui Batu-han. Cancelarul chinez Yeh-Lu Ciu Ţsai fusese înlocuit cu mahomedanul Abd al-Rahman. Misiunea franciscană sosi la Sarai și fu primită de Batu-han, după care se îndreptă spre Karakorum sub escortă. Aici aflară că noul cancelar fusese executat și înlocuit cu mongolul Ialavaci. Kuyuk le acordă solilor papali o audiență (noiembrie 1246). Solii aflară multe detalii de la clericii creștini nestorienii, aflați în mare număr la curtea hanului, care mărturiseau că preferă confesiunea acestora celei islamice. La 13 noiembrie 1246, solii au părăsit capitala mongolă, cu teama că hanul pregătea o nouă expediție împotriva Europei. La 18 noiembrie 1247, pe același cale, misionarii au revenit la

Lyon și numai deocît și-au întocmit bogatul și prețiosul raport.

Regele Ludovic IX (cel Sfînt) își pregătea la acea dată cruciada sa (a VII-a) spre Cipru. Știrile aduse de misionari au fost folosite și dominicanul André de Longjumeau, care se oprise la Tabriz și se înapoiasă cu o scrisoare a patriarhului nestorian Simeon către papă, însoți expediția franceză cruciată. Regele Franței pare a fi nădăjduit o coordonare a campaniei sale în Siria cu o năvălă a mongolilor spre Bagdad. Ascelinus Lombardul adusese și el știrea că hanul Kuyuk trecuse la creștinism și se botezase, informație transmisă și de cronicarul musulman Giuvaini. În orice caz, Ludovic cel Sfînt îl însărcină pe André de Longjumeau, la 27 ianuarie 1249, cu o nouă solie către marele han. Între timp însă, Kuyuk, după ce primise jurămîntul de credință din partea lui Batu, a murit pe neașteptate, în vîrstă de 42 de ani, astfel încît solia creștină, sosită la Karakorum la începutul anului 1250, și-a predat darurile și mesagiile regentei Oghul-Ghaimiș, văduva fostului mare han. La 1 iulie 1251, Mangku a fost ales mare han și în curînd, în urma descoperirii unui complot, fosta regentă Oghul-Ghaimiș a fost executată, împreună cu mulți alții printre care și Buri.

Numeroase alte misiuni au urmat calea astfel deschisă și călugări sau neguțători armeni s-au însărcinat să-i țină pe cruciați la curent cu evenimentele politice și militare din Asia centrală. Ceia mai importantă solie a fost aceea a lui Guillaume de Rubruck, care a putut predica evanghelia la Karakorum, — unde s-a lovit însă de opoziția nestorienilor — și s-a înapoiat prin Sarai în Europa, tocmai în vremea în care o uriașă oștire mongolă, sub conducerea lui Hulagu, îhan al Persiei și fratele lui Batu-han și al lui Mangku-han, se pregătea să intre în acțiune în Asia anterioară. După nimicirea misterioasei puteri a *Așășinilor*, Hulagu a cucerit Siria (1257) și apoi Bagdadul (1258) lichidînd califatul arab de acolo. Marele plan al cruciaților părea pe cale de realizare: Hulagu, regele armean Haytun și contele Bohemond al Antiohiei se pregăteau să opereze o ofensivă concentrată împotriva Ierusalimului, cînd sosi în tabăra mongolă știrea că marele-han Mangku murise la 12 august 1259 de dizenterie. Islamul fu astfel mîntuit prin acest eveniment neașteptat, întocmai cum fusese mîntuită Europa, în 1242, prin sosirea știrii morții marelui-han Oghedel. Doi frați ai lui Mangku, Kublail-han și Arık-Boké, și-au disputat succesiunea, întrucît Batu-han murise în 1255, fiind înlocuit în 1258 de fratele său Berke, care înclina spre islamism și fusese înspăimîntat de nimicirea Bagdadului. *Hoarda de Aur* pregătește acum o nouă campanie în Europa, inițial împotriva unor cnejii ruși și poloni care

căutau să scuture jugul mongol (Daniil al Galitiei, fiul său Roman și aliatul lor, principele lituan Mendovg). Pustiirile făcute și de data aceasta de cavaleria mongolă, sub conducerea căpeteniei ei, Burundai, au fost atât de cumplite, încât papa Alexandru IV, renunțând la orice velleitate de înțelegere cu mongolii, a proclamat o cruciadă împotriva lor în anul 1260 și l-a excomunicat pe contele Bohemond care se aliase cu ei în Siria. La 3 septembrie 1260 a avut loc în Galileea, lângă sătulețul Ain Jalut (Fîntîna lui Goliat), una din cele mai decisive bătălii din istorie, în care oștirea islamică a mamelucilor, condusă de Baibars, a înfrînt în chip hotărîtor oștirea mongolă de sub conducerea lui Kedboga, care a pierit în luptă. Mitul invincibilității mongolilor s-a spulberat și islamul a putut astfel supraviețui și înflori din nou.

Disensiunile dinastice vor fi contribuit la înfrîngerea mongolilor, ca și cele profesionale. Kubilai-han și Arik-Boghe s-au luptat vreme de patru ani pentru domnia supremă; Berké trecu la islamism și cotropi noua formație politică înghesbată de Hulagu — favorabil creștinilor — în Caucazia, trimițînd acolo o hoardă condusă de nepotul său, Nogai, și aliindu-se cu mamelucii împotriva lui Hulagu, care a murit la 8 februarie 1265. Mamelucii au trimis numeroși misionari, care au islamizat curînd Hoarda de Aur, și arhitecți egipteni care au înălțat moschei în porturile Crimeei și la Sarai. În 1285 Nogai a atacat Ungaria, pentru a-l sprijini pe regele Ungariei Ladislav IV Cumanul, fiul unei principese cumane și căsătorit cu două principese cumane de la curtea lui Nogai. De data aceasta însă planul de campanie n-a mai fost la înălțime. Nogai a putut ocupa Transilvania, în timp ce o altă hoardă opera în nordul Ungariei; dar operațiunile combinate ungaro-polone au dovedit că europenii învățaseră multe în privința tacticii mongole. De altfel, mongolii, ghiftuți de prăzi, nu mai dispuneau de artileria chineză și persană care le îngăduise să cucerească atât de repede cetățile Ungariei și Poloniei, în campania din 1241¹. Regele Vladislav IV a fost astfel părăsit și a putut fi asasinat în 1290 de doi

ucigași cumani puși la cale de baronii regatului său. Cumplita amenințare mongolă, care plutise asupra Europei vreme de 46 de ani (1241—1287), a luat astfel sfîrșit, cel puțin în ceea ce privește Europa centrală și apuseană, care nu vor mai suferi impactul năvălirilor mongole.

Hoarda de Aur și-a risipit de-acum înainte energiile în lupte cu haniii mongoli ai Persiei, și a suferit impactul bigot al puritanismului islamic reprezentat de misionarii mameluci. Contribuția mongolilor la civilizația Lumii Vechi a fost foarte redusă, deși uriașele lor raiduri modificaseră cursul istoriei, consideră autorul, mai ales prin regimul introdus în stepele rusești. Polonia și Ungaria au fost cumplit pustiite de aceste raiduri și n-au mai putut evolua în același ritm ca țările Europei occidentale, ferite de năvăliri. Tot mongolii au determinat pornirea spre apus a turcilor osmanlii și au prefăcut Persia și Asia centrală în pustiu, unele ținuturi pentru multe veacuri mai apoi. Campaniile mongole au fost cele de pe urma năvăliri pe scară mare inițiate de nomazii stepei eurasiatice. Ele au izbutit să cucerească, în mai puțin de jumătate de veac, mai bine de jumătatea lumii cunoscute, de la oceanul Pacific pînă la Dunăre și la marea Adriatică. E foarte probabil că, fără disensiunile dinastice și tribale, nimeni n-ar fi izbutit să-i împiedice pe mongoli să desăvîrșească cucerirea și stăpînirea lumii vechi și să ajungă la Atlantic. Civilizația creștină și cea islamică au fost mîntuite astfel, ca urmare a unor pricini lăuntrice ale statului mongol, de pe urma cărora n-a rămas, în ținuturile pustiite, decît amîntirea jafului și prigonirii, este concluzia autorului.

¹ Autorul nu ține seama aici de faptul că, în 1241, orașele Poloniei, Ungariei și Transilvaniei nu erau fortificate și, dacă erau, erau mai ales cu întărituri de lemn. Abia după prima mare năvălire mongolă asupra Europei centrale s-a început edificarea cetăților și castelelor de platră, mult mai anevoie de cucerit de masele de cavalerie mongolă.

Dan A. Lăzărescu

ISTORIA ROMÂNIEI

* * * *Marea Unire din 1918*. Studii economice, București, 1979, 175 p.

Sărbătorirea a 60 de ani de la realizarea unității naționale a fost un prilej deosebit de rememorare a unui eveniment fundamental al istoriei noastre și în această perspectivă, de subliniere a realizărilor perioadei socialiste. Volumul de față se înscrie pe această linie și el reprezintă o culegere de comunicări prezentate într-o sesiune festivă la Academia de Studii Economice București, volum apărut sub egida instituției organizatoare.

Volumul se deschide cu comunicarea a doi cunoscuți istorici dr. M. Mușat și dr. Gh. Zaharia: *Marea unire din 1918 — moment epocal în istoria poporului român*. Punctând momentele anterioare unirii din 1918, autorii subliniază ideea că unitatea deplină nu era numai o dorință de veacuri a românilor de pretutindeni, ci o necesitate istorică.

Anul 1918 aducând cu el și destrămarea imperiului habsburgic a însemnat, așa cum pe bună dreptate arată autorii că „prin actele plebiscitare de la 27 martie, 28 noiembrie și 1 decembrie s-a încheiat procesul multi-secular de făurire a statului național unitar aproximativ în fruntariile Daciei din timpul lui Decebal” (p. 15).

Prin aceasta, poporul român și-a impus voința încă odată, tratatele internaționale nefăcând decât să confirme această voință și s-o recunoască. În același timp, evenimentele anului 1918, ca de altfel și ale altor momente ale istoriei greu încercate a românilor, dovedesc că „în toate orînduirile imperiile se desfac sub loviturile popoarelor care vor să trăiască libere și independente și știu să-și impună voința” (p. 21).

A doua comunicare cu o întindere mai largă îl are ca autor pe prof. dr. doc. N. N. Constantinescu, fiind intitulată *Formarea și dezvoltarea istorică a complexului economic național românesc*. Se analizează aici principalele elemente structurale ale complexului economic național român, care prin caracteristicile lor reprezintă tot atâtea elemente care au asigurat unitatea generală a națiunii române.

În continuare, autorul analizează și delimitează formele prin care „în cadrul istoriei se constată un proces de stringere a legăturilor social-economice dintre diferitele zone și regiuni ale țării . . .”. Dintre acestea sînt luate în discuție păstoritul, mai ales cel transhumant, schimbul între țările române, complementaritatea economică a Transilvaniei cu restul teritoriului românesc, construcția de căi ferate etc.

Autorul se ocupă pe scurt și de unele caracteristici ale complexului economic capitalist, după realizarea Unirii din 1859.

O a treia parte a comunicării se ocupă de crearea și caracteristicile complexului economic socialist, care a avut ca elemente constitutive ce l-au ridicat pe o treaptă superioară: făurirea bazei economice a socialismului, a economiei socialiste unitare, crearea bazei tehnico-materiale a socialismului și perfecționarea ei permanentă, ritmul înalt de creștere economică, dezvoltarea planică proporțională, avînd ca element esențial industrializarea, creșterea participării României la diviziunea internațională a muncii.

A treia comunicare aparține unui grup de istorici dr. V. Smlrcea, dr. A. Simion și C. Olaru și se intitulează *Actul istoric din 1918 rezultat al luptei maselor populare; mișcarea socialistă, factor activ în lupta pentru unitate statală și independența națională*. Autorii au analizat modul cum mișcarea socialistă s-a înscris în istoria țării ca un element activ al luptei pentru desăvîrșirea unității naționale. Mișcarea socialistă din România a condamnat izbucnirea primului război mondial, însă a avut în vedere „dreptul imprescriptibil și inviolabil al tuturor națiunilor la viață liberă”, după cum se exprima M. Gh. Bujor.

După încheierea războiului și a desăvîrșirii unității de stat, la 13 februarie 1919, Comitetul Executiv provizoriu al Partidului Socialist — arată autorii — a salutat „cu bucurie” dezrobirea națională a poporului român din provinciile subjugate pînă acum”, angajîndu-se să respecte „legăturile de unire hotărîte”.

Un grup de trei autori, prof. dr. V. Marcu, conf. dr. I. Puia și conf. dr. V. Bozga au scos în relief în comunicarea lor *Făurirea statului*

național unitar român, etapă nouă în dezvoltarea economică și social-politică a României, importanța avută de aceasta pentru dezvoltarea ulterioară a țării noastre. Se arată astfel că a avut loc o creștere a industriei, a rolului ei în structura economică generală a țării, atît sub aspectul ponderii sale în produsul social total și al venitului național, cît și al structurii populației active, diversificarea producției, acoperirea într-un grad mai mare a necesarului intern de pondere industrială etc.

De asemenea s-au produs modificări și în ceea ce privește agricultura, ca și pe plan social, unde s-a înregistrat o creștere a rolului burgheziei, o întărire numerică și calitativă a clasei muncitoare.

Prof. dr. I. Nicolae Văleanu și conf. dr. D. Mureșan au prezentat comunicarea *Gîndirea economică progresistă militantă pentru independența și desăvîrșirea unității statului român*. Mai întîi se subliniază principalele argumente utilizate în susținerea acestei idei de reprezentanții gîndirii economice progresiste din secolul al XIX-lea. Sînt avute în vedere părerile exprimate de M. Kogălniceanu, N. Bălcescu, C. Bolliac, Al. Papiu Ilarian, I. C. Brătianu, precum și de unii reprezentanți ai mișcării muncitorești și socialiste C. Mille, M. Gh. Bujor.

În continuare sînt analizate pe scurt argumente ale socialiștilor români și în special ale socialiștilor transilvăneni în sprijinul independenței și unității statului român.

Cu această comunicare se încheie ceea ce am putea numi secția istorică a sesiunii. Următoarele comunicări au menirea de a scoate în relief diferite aspecte importante ale realizărilor obținute în anii construcției socialismului.

Această parte este deschisă de prof. univ. dr. I. Văduva, care împreună cu prof. dr. M. Petrescu și prof. dr. M. Iovanelli au prezentat comunicarea *Partidul Comunist Român — centru vital al națiunii noastre socialiste. Democrația socialistă și suveranitatea națională — coordonate ale politicii Partidului de făurire a societății socialiste multilateral dezvoltate și înaintare a României spre comunism*.

Avînd de parcurs și realizat un proces istoric complex, P.C.R. a dovedit competență și capacitate de acțiune, înscriindu-se în mod nediscutabil ca principala forță conducătoare a acestui proces.

În același timp, a avut și are loc un permanent proces de îmbinare între conducerea unitară și inițiativa de jos, creîndu-se astfel cadrul adecvat adîncirii extinderii democrației socialiste. Prin aceasta „se instalează poporul muncitor în demnitatea exercitării suveranității sale...” (p. 89). Un aspect important pe această cale este perfecționarea continuă a noului mecanism economic, eliminîndu-se acele elemente care îl pot frîna.

Merită subliniată ideea finală a acestei comunicări care sintetizează întreaga problematică: „rolul conducător al P.C.R., democrația socialistă și suveranitatea națională se conjugă într-un tot și configurează într-o triadă fundamentală, principiile praxisului politic revoluționar românesc...” (p. 96).

Conf. univ. dr. D. Clucur și lect. univ. I. Gavrilă prezintă în comunicarea lor una din coordonatele esențiale ale construcției socialismului în România: *Industrializarea socialistă — condiție indispensabilă a asigurării independenței și suveranității naționale*.

Se arată astfel, dezvoltîndu-se această idee, că „industrializarea socialistă a țării noastre constituie coordonata fundamentală a modului de creștere economică pe termen lung, elaborat încă din primii ani de după eliberare” (p. 100).

Industrializarea s-a etapizat, fiind pregătită și privită ca un proces de durată. Ea asigură independența economică într-o lume a interdependențelor. Autorii analizează apoi cîteva din efectele mai importante ale procesului de industrializare, subliniîndu-se în final că „mutațiile profunde în viața economică și socială... confirmă pe deplin faptul că opțiunile politicii partidului de industrializare socialistă... constituie o concepție politică complexă, unitară, realistă” (p. 116).

Prof. dr. P. Avramescu și conf. dr. I. Stănescu au publicat comunicarea *Realizarea unei agriculturi intensive moderne de înaltă productivitate — coordonată fundamentală a dezvoltării economiei naționale*. Se arată de la început că „în viziunea P.C.R., agricultura nu este o ramură complementară a complexului economic ci... ea este o ramură de cea mai mare importanță pentru progresul rapid al întregii economii naționale...”, ea ocupînd „un rol major în creșterea economică” (p. 118). Mai mult chiar, un fapt important în conjunctura actuală, agricultura reprezintă un consumator de energie relativ modest, prin comparație cu alte ramuri, ceea ce ar trebui să-i acorde un rol prioritar în orientările economice viitoare.

Un alt aspect al politicii promovate de P.C.R. în perioada construcției socialismului, îl reprezintă problema națională. În comunicarea *Unitatea și frăția tuturor oamenilor muncii — factor de seamă în dezvoltarea României socialiste*, cei trei autori prof. dr. L. Tövissi, conf. dr. C. Vîlsan și conf. dr. A. Andriș abordează modul creator și superior prin care P.C.R. a reușit să rezolve una din marile probleme ale dezvoltării istorice a României: problema națională.

Bazîndu-se pe munca și lupta comună, poporul român are tradiții de conștientizare cu minoritățile naționale, maghiare și germane, aflate, datorită condițiilor istorice, pe teritoriul național. Se subliniază în mod deosebit ideea

că reprezentanți de frunte ai maghiarilor, precum Ady Endre și Bartok Bela au sprijinit necesitatea și dreptatea existenței statului național român. De asemenea, cercuri democratice maghiare și germane și-au exprimat adevărată clară la actul de la 1 decembrie 1918.

Dar numai anii construcției socialiste au găsit soluțiile cele mai adecvate și viabile în problema națională. S-a produs o egalitate deplină, într-un cadru instituțional democratic.

Dr. D. Cruceanu și lect. M. Birlea prezintă în comunicarea lor *Cultura socialistă și aportul ei la formarea construcției socialiste și a unității morale politice a întregii noastre națiuni*, principalele elemente prin care se caracterizează transformarea socialistă a culturii. Se subliniază că existența unui înalt nivel de pregătire de cultură reprezintă „cheia de boltă a construcției societății industriale contemporane” (p. 149). Umanismul socialist, care caracterizează construcția noii orânduiri și care are în centrul ei omul „ca scop major al tuturor deciziilor”, are drept componentă esențială, cultura socialistă.

Volumul se încheie cu comunicarea dr. P. Ignat și lect. univ. B. Ștefănescu: *România socialistă promotoare a principiilor independente și suveranității naționale în relațiile dintre state*, în care se analizează rolul activ jucat de România pe plan internațional, în susținerea acestor două principii a independenței și suveranității naționale. În acest context, autorii trec în revistă principalele realizări ale demersurilor pe plan internațional de România, subliniindu-se rolul în orientarea acestei activități al președintelui țării tovarășul Nicolae Ceaușescu.

În încheiere, se poate aprecia că acest volum colectiv, deși are un caracter jubiliar, prin calitatea conținutului comunicărilor sale este o realizare științifică ce trebuie semnalată istoricilor cât și economiștilor. De asemenea, el trebuie să reprezinte începutul unui drum parcurs cu mai multă consecvență.

Radu Vasile

THOMAS NÄGLER, *Die Ansiedlung der Siebenbürger Sachsen* (Colonizarea sașilor în Transilvania), Edit. Kriterion, București, 1979, 259 p.

Cartea — Colonizarea sașilor — un subiect în egală măsură al istoriei României și al celei universale, reprezintă un interes deosebit cu atât mai mult cu cât istoriografia mai veche nu a prezentat colonizarea sașilor în întregul context istoric, fiind prea puțin cercetat specificul ei față de colonizarea germană din

răsărit, în general, după cum nu a fost tratat în mod convingător nici specificitatea așezării sașilor în Transilvania.

Analiza efectuată de autor în ceea ce privește cauzele emigrării germane în răsăritul Europei, fenomen îndelungat petrecut mai cu seamă în secolele XII—XIII, duc, în mod logic, spre aserțiuni, sintetizând la un nivel superior, elementele istoriei germane, combătând totodată vechile cercetări, mai ales cele ale istoriografiei săsești. Cauzele emigrării germane din secolele XII—XIII rezidă din specificul feudalismului german din acea vreme, definitorii fiind cele de ordin economic și social. Cauza primordială a constituit-o trecerea de la sistemul economiei naturale la relațiile marfă — bani ca urmare firească a adâncirii diviziunii muncii între agricultură și meșteșuguri. Valul general al colonizării cuprindea țărani, meșteșugari, negustori, noblimea laică și ecleziastică. Factorilor de ordin economic și social li s-a adăugat, favorizând acțiunea de emigrare și situația politică internă din Germania ca și cea externă, europeană, a vremii.

Alături de tratarea colonizării germane în Transilvania, pagini valoroase sînt dedicate fenomenului general al colonizării germane care s-a desfășurat și în Boemia, Moravia, Slovacia, Silezia, Polonia Mare, Polonia Mică, Ungaria și Croația.

Capitolul cel mai substanțial ni se pare cel care tratează originea sașilor, care, după afirmația lui Th. Nägler, au venit din diverse zone ale Germaniei și chiar din afara acestora, de la Oceanul Atlantic și pînă pe cursul mijlociu al Elbei. Cei mai numeroși, balanța etnică înclinînd spre ei, sînt franconii al căror grai a determinat structura și evoluția graurilor săsești din Transilvania. Alături de franconi, la colonizarea germană din această zonă, au participat saxoni, alamanii, bavarezi, flamanzi și valoni. Rezultatele cercetărilor dialectologice permit a trage concluzii de seamă privind caracteristicile graurilor săsești din Transilvania, ca și date notabile, concrete, privind teritoriile de origine ale coloniștilor.

Atenția ne este reținută, în mod deosebit, de capitolul ce tratează habitatul în Transilvania secolelor X—XIII, autorul aducînd noi dovezi științifice privind prezența și continuitatea românilor în zonele în care au fost colonizați sașii. Colonizarea sașilor în Transilvania a avut loc în etapa finală a pătrunderii feudalismului maghiar în această țară. Cauzele pentru care ei au fost chemați în Transilvania — cum relevă înșeși documentele sînt multiple. Regii Ungariei au recurs la colonizarea germană în primul rînd din motive politice. Pătrunderea maghiară întîmpinase obstacole în interiorul Transilvaniei, populația de rînd a românilor opunîndu-se desigur, din dorința de a-și păstra obștea

sătească care în general era încă liberă. În condițiile atacurilor ultimelor popoare migratoare, pecenegii și cumanii, ca și a deselor incursiuni întreprinse de tătari spre Ungaria și Transilvania, puterea centrală maghiară era interesată să cîștige forțe care să apere regatul în răsărit. În noua lor patrie, sașii, alături de populația autohtonă și a diferitelor naționalități, vor contribui în mod substanțial la dezvoltarea agriculturii, meșteșugurilor și comerțului, cu deosebire la formarea civilizației urbane medievale.

Reluînd studiul documentelor de specialitate, într-un alt capitol, autorul jalonează etapele colonizării săsești din Transilvania ce a început în jurul anului 1100 în zona Albei Iulia, proces încheiat în secolul al XIV-lea în teritoriul cuprins de cele două Tîrnave. Etapizarea colonizării germane corespunde, în viziunea autorului, însuși procesului de feudalizare din Transilvania.

În spațiul rezervat ultimului capitol al lucrării, autorul abordează problemele privind contribuția sașilor la dezvoltarea economiei Transilvaniei, stratificarea socială și organizarea administrativ-juridică a acestora pînă în secolul al XIV-lea.

Cartea este însoțită și de un excelent aparat documentar, desene, hărți și fotografii, de o bibliografie selectivă de specialitate în problema abordată ca și de un indice al localităților amintite în lucrare.

Impresia finală care se degajă după lectura volumului este aceea că autorul a reușit să ducă la bun sfîrșit ceea ce și-a propus, evidențiind și argumentînd just, de pe pozițiile istoriografiei marxiste, problemele tratate. Lucrarea se înscrie astfel în seria unor necesare restituiri, cu care istoriografia noastră din ultima vreme ne-a obișnuit, în sensul prezentării analitice și detaliate a unui fenomen social-politic esențial al istoriei patriei.

Carol Göllner

VASILE TOMESCU, *Musica daco-romana*, I, Edit. Muzicală, București, 1978, 472 p.

După apariția, relativ recentă, a citorva lucrări referitoare la „istoria muzicii la români”, Editura Muzicală ne oferă un voluminos tom asupra muzicii din perioada străveche și veche a istoriei țării noastre.

Respectivul tratat, redactat de către binecunoscutul critic și istoric muzical dr. Vasile Tomescu, se vrea a fi o prezentare exhaustivă a izvoarelor istorice, arheologice, lingvistice și etnografice referitoare la începuturile preocupărilor muzicale în zona nord-balcanică.

Volumul, împărțit în patru părți, începe cu o *Prolegomena* (p. 9—28) în care se face o prezentare istorică a preocupărilor diversilor muzicologi și istorici asupra vechimii și caracteristicilor muzicii românești. Autorul insistă în a prezenta, ca de altfel și în restul paginilor volumului, dese referiri făcute de istorici, al căror șir este deschis de către Constantin al VII-lea Porphyrogenetul, asupra originii geto-dace și romane a poporului român,

Pentru epoca contemporană se arată importanța studiilor lui George Breazu care a expus pentru prima dată ideea că la baza civilizației muzicale române rezidă muzica traco-dacă.

În continuare se fac citeva referiri la descoperirile arheologice, din neolitic și epoca bronzului, ce aduc mărturie asupra diferitelor practici rituale — dansuri sacre — care indirect, sînt dovezi ale existenței unei muzici de cult.

Partea I-a, intitulată *Premise* (p. 29—102), cuprinde mai întîi un prim capitol ce prezintă *Muzica la traco-geți. Miturile și realitățile sale* (p. 30—70). Pe baza izvoarelor istorice scrise, și făcînd în același timp dese trimiteri la tradiția consemnată în folclorul muzical, autorul în mai multe paragrafe face referiri la faptul că Tracia este considerată „patria legendară a muzicii”. Pentru justificare sînt prezentați cîțiva din muzicanții și muzicienii traco-geți — Thmyris, Museo, Eumolpe, Philammon, Orpheu. Totodată, pornind de la cultul celor nouă muzee precum și de la cel orphic, sînt prezentate supraviețuirile lor în folclorul român.

Analizînd diferite lucrări — literar-istoriografice dar și artistice (vase, statuete, monezi, reliefuri votive, sarcofage etc.) — datorate unor autori de origine tracă, se fac unele referiri la muzica antică.

În aceeași ordine de idei sînt prezentate documente referitoare la muzicografia și arta spectacolului în epoca elenistică, insistîndu-se asupra activității istoriografilor originari din Callatis — Satyros Callatianos. Heracleides Lembos și Istros Callatianos.

Capitolul al doilea se ocupă de „*Musica romana în Dacia traiană*” (p. 71—102), aici ființînd, ca dealtfel și în restul Imperiului Roman, legi și instituții romane ce căutau să asimileze și să supună tradițiile locale la legislația oficială. Pentru aceasta este descrisă activitatea muzicală din Roma antică, „regina musicae” și sînt prezentați diverși teoreticieni și muzicieni romani ce fac uneori referiri la manifestările muzicale geto-dace.

Partea a II-a este consacrată *Muzicii la daco-romani și tradițiilor moștenite din antichitate de către români* (p. 104—226). Primul capitol tratează *Sărbătorile oficiale și populare din Dacia și rolul lor într-o societate ce cultiva muzica* (p. 104—131). Subiectele pe care

autorul le dezbat, pe baza izvoarelor literare, cuprind mai întâi perioada preromană. Este vorba de sărbătorile și ceremoniile legate de cultul autohton consacrat lui Zamolxis, dar și de intensa activitate culturală, religioasă și gimnastică din epoca greco-elenistică. Strinsele relații dintre băștinașii geto-daci și lumea elenistică se manifestă cu pregnanță și în vremea lui Burebista, când Acornion, fost ambasador la regele geto-dac, devine protector al serbărilor dionisiace.

De o largă prezentare se bucură diferitele ceremonii și manifestări din epoca romană — rosalia, brumalia, lupercalia, saturnalia etc. — ale căror urme se observă în numeroase colinde și obiceiuri populare. Ori tocmai originea traco-mediteraneană cu puternice influențe latine a binecunoscutelor colinde românești constituie problemele ce se dezbate în continuare. Este vorba de capitolul al doilea (p. 132—163) consacrat colindelor de stea și de Anul Nou, pentru ca mai apoi, în al treilea capitol (p. 164—171) să fie prezentate obiceiurile legate de cultul vegetației, ale căror obârșii se pot observa în anticele Floralia.

Capitolul al patrulea (p. 172—184) cuprinde atât referiri antice cât și moderne asupra incantațiilor și practicilor magice, în timp ce în capitolul al cincilea (p. 185—219) asupra cultului morților. Multe dintre aceste obiceiuri — și în special unele dintre lamentații și dansurile funebre — sînt de origine precreștină.

Ultimul capitol, al șaselea (p. 220—226), descrie ritualul nupțial și cutumele legate de el.

A treia parte a volumului se intitulază *Cîntecul*, „sămînța miraculoasă” a muzicii românești (p. 228—356) și este împărțită în opt capitole. Primul este consacrat *Domeniului mitologiei* (p. 228—248) urmărindu-se ideea conform căreia cîntecul este expresia specifică a sensibilității artistice naționale, îmbogățită prin aportul a numeroase generații de creatori și virtuozii din antichitate pînă în zilele noastre. El, „cîntecul este însuși istoria poporului român, transmisă oral”.

Mărturii istorice și literare asupra cîntecului în viața de curte și în activitatea militară a traco-geților, precum și valoarea etică a muzicii la traci și agatyrși, sînt înmănușiate în capitolul al doilea (p. 249—255).

Capitolul al treilea (p. 256—268) se ocupă de dovezile referitoare la utilizarea cîntecului în perioada stăpînirii romane a Daciei, în timp ce în capitolul al patrulea (p. 269—287) intitulat *Carmina* se trece în revistă viața muzicală din Dobrogea romană, precum și existența a numeroase mărturii epigrafice și iconografice din Dacia referitoare la cîntece.

De un deosebit interes sînt *Supraviețuirile daco-romane* prezentate în capitolul al cincilea (p. 288—314) care dovedesc continuitatea

caracterelor etice ale muzicii daco-romane și protoromâne în cîntecul popular românesc, iar cîntecul care se impune prin profunzimea sentimentelor și bogăția melodică este *Doina*, simbolul ethosului român.

Tot o supraviețuire daco-romană în melosul românesc o reprezintă „autoritatea sacră” a Dunării.

Un capitol special, al șaselea (p. 315—328) este consacrat *Caracteristicilor metro-ritmice ale cîntecului popular românesc în lumina prozodiei latine*, comparîndu-se melosul românesc cu celelalte muzici de origine latină și mediteraneană.

Unele aspecte filologice și istorice ale cîntecului la români formează subiectul capitolului al șaptelea (p. 329—336) arătîndu-se că pe lângă numele proprii sau comune, de origine traco-dacă și care au o semnificație sincretico-muzicală, fondul principal este de origine latină.

Iar în capitolul al optulea (p. 337—356) denumit *Convergențe* autorul se ocupă de diferiți termeni cum sînt: orație, vers, a striga etc. cu derivatele lor.

Partea a patra a volumului (p. 358—470) este dedicată *Artei coregrafice*. În primul capitol sînt descrise *Dansurile cu funcție magică* (p. 358—392) făcîndu-se o incursiune din perioada neolitică pînă în zilele noastre. Autorul insistă asupra prezentării a numeroase descoperiri arheologice ce au scos la iveală vase și figurine cu reprezentări de personaje în timpul dansului.

De o deosebită atenție se bucură prezentarea dansului *călușarilor* a cărui obârșie este extrem de veche. Cu asemănări în Anglia, Majorca, și Spania el este un dans pur magic executat de către o asociație închisă de bărbați. Dansul este o combinație de totemism cu tradiționalism.

Capitolul al doilea (p. 393—413) se referă la *Dansurile de caracter dionisiac* a căror primă reprezentare, în zonele noastre, datează din a doua jumătate a sec. VI î.e.n. În toate reprezentările cu scene dionisiace dansul are un rol strict funcțional, atât de divertisment cât și magic.

Un amplu capitol trei (p. 414—429) este dedicat *Horei* al cărui prim sens este bucurie și abia apoi de cor (choras) de dansatori.

Capitolul al patrulea (p. 430—445) prezintă *Arta mimilor*, tot atât de veche ca și dansul magic, iar capitolul al cincilea (p. 446—470) se referă la *Cele trei cuvinte românești care înseamnă dans* — „salt”, „joc” și „dans”.

Prin toată această vastă problematică, prezentată foarte succint în rîndurile de mai sus, prezentul volum constituie un instrument de lucru deosebit de util. Bazîndu-se în exclusivitate pe izvoare istorice și arheologice, făcînd dese referiri și prezentări de creații folclorice

din vremurile mai noi, autorul demonstrează fără putință de tăgadă cele două filoane ale muzicii românești: substratul autohton tracogeto-dac și cel suprapus de origine latină.

Volumul redactat în limba franceză — toate textele epigrafice și din autorii antici fiind

redate atit în limba greacă sau latină cit și în franceză (fapt care poate ar fi trebuit făcut și pentru textele românești) — beneficiază de o bogată ilustrație și de un amplu aparat critic.

George Trohani

ISTORIA UNIVERSALĂ

* * * *Kniha počtů Královského města Louny z let 1450—1472 a 1490—1491* = Liber rationum regalis civitatis Lunae ad annos 1450—1472 et 1490—1491 pertinetes (Registru de socoteli al orașului regal Louny din anii 1450—1472 și 1490—1491). Institutul pentru studiul istoriei cehoslovace și universale, Praga, 1979, 968 p. + 7 reproduceri. Volum pregătit pentru tipar de dr. Jaroslav Vaniš.

Nimeni nu și-ar fi putut închipui că socotelele, din cursul a peste două decenii, ale unui oraș din sec. al XV-lea — chiar bucurându-se de privilegiile unui oraș regal — să umple aproape o mie de pagini format mare. Materialul propriu-zis e precedat de o Introducere istorică succintă a orașului Louny din a doua jumătate a sec. al XIV-lea, precum și a structurii societății louneze din 1454. Urmează o expunere a socotelilor acestui oraș (descrierea registrului, conținutul, importanța, păstrarea registrului, roluri fiscale, impuneri, încasările fiscale). Cum a evoluat factura unui atare registru la Louny, analiza paleografică a însemnărilor despre pisari. În al treilea rând, autorul se ocupă de situația economică a orașului (venituri, cheltuieli, comerț, moneda, lucrări de investiții, schimb, măsuri și greutăți, consumul).

Despuind întregul material, Jaroslav Vaniš descoperă o seamă de elemente și valori instituționale, privind dezvoltarea economică și structura socială a unui oraș feudal din Cehia, la mijlocul sec. al XV-lea. E vorba, în primul rând, de constatări și considerațiuni cu caracter general. Orașele medievale cehe erau adevărate centre de comerț și meșteșugari care produceau înăuntrul cetății pentru necesitățile orașului și nevoile așezărilor din împrejurimi. De obicei, produsele se desfăceau la târgurile săptămânale, pentru care orașele obțineau din partea suveranului anumite privilegii. Dezvoltarea progresivă a producției a avut drept urmare o simțitoare specializare a diferitelor meșteșuguri, — ceea ce înseamnă că volumul produselor începe să depășească limitele consumului local. Meșteșugarii din orașe dispuneau, evident, nu toți, de cite o bucată de pământ, pe care o cultivau pentru nevoile lor personale.

Iată, de pildă, ocupațiile meșteșugărești, din cuprinsul orașului Louny, consemnate de registrul socotelilor exact pe la mijlocul sec. al XV-lea (1454): potcovari, armurieri, aurari, postăvari, croitori, cojocari, șelari, dogari, rotari, teslari, timplari, arcași, brutari, parlăgii, morari, pescari, berari, pantofari, cismari, blănari, pălărieri, olari, zidari, pietrari, negustori, băcani, precupeți, circiumari, fringhieri, pisari, ungători, grădinar, băbieri, vopsitori, ciobani, slujitori de rînd, hingheri, pisari ș.a.

Deoarece produsele-marfă trebuiau să acopere, în primul rând, consumul intern, desfacerea lor peste hotare se făcea în cantități foarte reduse și în general într-o formă „intermediară”. În această privință, Praga fiind cea mai interesată, oferea cele mai bune condiții pentru efectuarea unui atare comerț. Dezvoltarea relațiilor economice din sec. al XV-lea a dus, în mod firesc, la formarea unor tipuri de orașe meșteșugărești specializate, înăuntrul cărora predominau cele care aveau și caracter agricol.

Din punct de vedere social, populația orașelor era împărțită în trei straturi sociale. În primul rând, *patriciatul*, — o grupă de orașeni, desigur cei mai bogați, din sinul cărora se alegeau membrii consiliului orașenesc. Urma pătura mijlocie, a *meșteșugarilor*, foarte diferențiată și în sfârșit *sărăcimea orașelor*. Această diferențiere structurală internă a orașenimii, foarte vizibilă încă înainte de perioada taborită a continuat să existe și în timpul mișcării revoluționare husite. Evoluția ei a fost însă influențată de evenimentele și transformările social-politice. Aceste mutații s-au petrecut atit în orașele regale, cit și în cele feudale. Din aceste motive, cunoașterea socotelilor, privitoare la economia acestor așezări citadine medievale, prezintă o deosebită importanță. Studiul lor înlesnește și face posibilă determinarea structurii sociale și economice ale orașului respectiv.

Concentrându-și atenția asupra rolului și acțiunii desfășurate de Louny în perioada conflagrațiilor husite — asta înseamnă prima jumătate a sec. al XV-lea, ca și în timpul domniei lui Jiří Z. Poděbrad (1458—1471) — autorul definește cu numeroase detalii pozițiile și implicațiile, produse de participarea activă

a acestui oraș la desfășurarea evenimentelor. Cercetarea atentă a registrului ne dezvăluie fazele economice și social-politice, prin care a trecut orașul Louny în perioada cercetată.

Registrul constituie o sursă bogată pentru cunoașterea economiei particulare și publice a orașului. El oglindește situația financiară, în cifre relative la veniturile ordinare și extraordinare ale orașului. Aflăm apoi informații privitoare la organizarea cancelariei orașului, metodele de lucru ca și modul de funcționare al acesteia. Din veniturile și cheltuielile comunale, consemnate în registru, se poate vedea și oscilația prețurilor. Știri interesante se referă și la moneda cehă, mai ales că orașul Louny acționează ca un adevărat feudal, care acaparează sate și moșii, fie cu bani sau fără. Registrul mai cuprinde date privind topografia orașului, solvabilitatea contribuabililor și poziția lor socială.

Chiar și elemente din viața politică a țării se oglesc în aceste consemnări. De pildă, se pot urmări pregătirile în vederea campaniilor militare, aprovizionarea oștirii cu proviant, atunci când era vorba să se urnească trupele împotriva orașului Most, contra Vienei sau chiar a lui Matei Corvin. Încasările impozitelor se făceau pe cartiere, însă cea mai mare parte din veniturile numite *buna specialis*, intra în visteria regală.

Foarte interesante sînt datele privitoare la nevoile comunității. Capitolul cheltuielilor era foarte variat și destul de înaintat din punct de vedere social. De pildă, erau prevăzute în buget sume privitoare la: salariile angajaților permanenți, achiziționarea de diferite obiecte pentru spitale, școli, biserici, ajutoare sociale, construcții, reparații, pentru vărării, bere, mori ș.a. În același timp, veniturile proveneau din vamă (de ungerte), podărit (de theloneo), de la mori (de molendinis) și de la uzina de apă (de rouru). Într-un act din 1.I.1389, Vaclav al IV-lea acorda orașului privilegiul de a încasa vamă pentru caii care intrau în urbe înhămați sau neînămați, ca și pentru cornute. Venitul rezultat de pe urma acestor taxe erau folosite la reparația turnurilor, întăriturilor sau la săparea șanțurilor de apărare în caz de primejdii. Ba chiar mai înainte, sub primul Luxemburg, un act emis la 19.XII.1335, permitea orașului Louny ca, pe temeiul acestui privilegiu, să încaseze o anumită taxă pentru transportul mărfurilor în trecere prin oraș. Venitul era utilizat la lucrările pentru pavarea străzilor. Această taxă răminea în vigoare atita timp cît găsea de cuviință consiliul comunal, dar la nevoie putea fi și sporită.

La aceste date și realități relevate de noi pentru o sumară și utilă comparație, s-ar mai putea adăuga sistemul de organizare al relațiilor financiare și economice, care legau orașul de așezările rurale din împrejurimi. Pe la 1450,

Louny dispunea de 20 sate de iobagi, la care se mai pot adăuga și altele, acaparate de la diferite mănăstiri din cuprinsul ținutului: m-reă Magdalenenlor, benedictinilor, cistercienilor, augustinienilor ș.a. De la aceste sate, administrația orașului încasa felurite impozite care sporeau tezaurul comunității. Din lipsă de spațiu, nu putem reda în continuare valorile instituționale care constituiau, în primul rînd, organizarea socială a acestui mare feudal, orașul Louny.

★

Materialul imens e alcătuit în general din însemnări de plăți și venituri, care se înregistrau săptămînal, de obicei simbăta, sau la diferite sărbători calendaristice. Limba folosită e latina medievală, presărată ici-colo cu bohemismele epocii. Coloane întregi de statistici completează cu cifre precise problematica socială și economică a unei perioade caracteristice din istoria sec. al XV-lea.

Jaroslav Vaniš ne informează că lucrarea este mărturia evidentă a interesului, tot mai viu, manifestat de istoriografia cehă față de evoluția economică și socială a orașelor medievale și din epoca modernă. Două seminarii (22—23.IV.1969 și 15—16.IV.1971), la care s-au dezbătut problemele legate de evoluția și istoria orașelor cehe din evul mediu— precum și conferința istoricilor slovaci din 5—7.X.1971— organizată în același scop — au trasat ca sarcină prioritară publicarea unor atari materiale, atît de necesare pentru studii parțiale, cît și pentru cele de sinteză.

Tr. Ionescu-Nișcov

* * * *Monumenta Cartographica Jugoslaviae. vol. II. Strednjovekovne Karte.* Selected and prepared Dr. Gavro A. Škrivanč, Editor Dr. Danica Milič, Narodna Knjižnica, Belgrad, 1979, 95 p. + 53 pl. (Historical Institute. Monographies, vol. 17).

La cinci ani de la apariția primului volum al seriei de surse cartografice privitoare la Iugoslavia¹, cercetătorii Institutului de istorie din Belgrad au publicat o nouă selecție de izvoare, de această dată aparținînd cartografiei medievale. Culese și interpretate științific de mai mulți autori (Gavro Škrivanč, Gordana Tomović și Milič Nikolich), hărțile și portulanele cuprinse în volum sînt prezentate într-un tot unitar, după o metodă clară, vizibilă pe tot parcursul lucrării. Izvoarele sînt prezen-

¹ *Monumenta Cartographica Jugoslaviae*, vol. 1, Belgrad, 1974 (ed. Relja Novaković).

tate concis cu datele privitoare exclusiv la istoria teritoriului medieval care formează obiectul seriei, criteriile analizei vizînd identificarea localităților, hidronimelor și toponimelor incluse de hărți și compararea lor pe baza unor tabele finale.

Practic volumul este împărțit în trei părți, fiecare dedicată unui grup de izvoare distincte: hărțile globale (incluzînd aceea alcătuită de Idrisi și Mamamondul lui Fra Mauro, ultimul din 1459), hărțile maritime (începînd cu Petrus Vesconte, 1318 și încheind cu Gratius Benincasa, 1480) și hărțile renascentiste (cuprînzînd intervalul de timp 1439—1513). Așa cum o subliniază editorii, lucrarea este doar o selecție a celor mai importante izvoare istorice de acest tip și calitatea sa principală apare evidentă în concizia prezentării ca și în claritatea expunerii problemelor, elemente susținute permanent de prezentarea grafică superioară a deseneilor și clișeeilor.

În identificarea denumirilor înscrise pe hărți se folosește o gamă bogată de izvoare istorice complementare, între care remarcăm volumul de note și extrase al lui Nicolae Iorga. În mod tangențial lucrarea atinge domenii ale cercetării istorice românești cu opinii ce merită a fi relevate. În acest sens de interes ne apare discuția asupra hărții maritime a lui Angellinus de Dalorto, din 1325. Pe fragmentul de hartă reproduș de editori apare fluviul denumit *Drinago* (*Dinago*), afluent al Dunării, izvorit din munții Epir și o localitate omonimă. Aceasta din urmă a fost variat localizată, între altele și cu Brăila medievală². Gordana Tomović reia argumentele localizărilor anterioare, acordînd un spațiu mai larg aceleia aparținînd lui P. Koledarov³, potrivit căruia emblema heraldică de pe steagul desenat la *Drinago* ar reprezenta monograma lui Mihail Șișman (1323—1330) orașul putînd fi identificat cu Tirnovo. Discuțînd opțiunea, se propune și o posibilă identificare cu Vidinul medieval.

De asemenea prezintă interes reluarea discuțiilor asupra datării hărții cuprinse în *Codex Latinus Parisinus — 7239*, recent editat de Ion Dumitriu-Snagov⁴. Autoarea capitolului despre hărțile renascentiste, Mi-lița Nikolić, reia argumentele unor studii an-

terioare, care datau harta într-un interval relativ larg, între 1388 și 1453. La larga bibliografie cuprinsă în ediția recentă a *Codex-ului*, se poate adăuga lucrarea lui E. F. Jomard⁵ (amintită în trecăt în studiul introductiv al lui I. Dumitriu-Snagov) ca și studiul, deja citat, al lui P. Koledarov. Autoarea aduce o opinie proprie în discuția asupra datării hărții, propunînd intervalul post 1430 ante 1453, argumentul său fiind apariția fortificației de la Smederevo, inclusă între cetățile dunărene, abia în anii 1428—1430 (p. 83). Faptul este, fără îndoială, demn de reținut.

În ansamblul său volumul de izvoare cartografice pentru istoria Iugoslaviei, bogat ilustrat, cu expunerea susținută de tabele comparative și cu un rezumat final în limba engleză, reprezintă o realizare istoriografică remarcabilă, relevînd încă odată utilitatea unui corpus de izvoare cu caracter istorico-geografic și care își face resimțită necesitatea și în istoriografia românească actuală.

Victor Eskenasy

VALTER ROMAN, *Fenomenul militar în istoria societății*, Edit. militară, București, 1980, 364 p.

Problema raportului dintre armată și societate reprezintă în prezent una din temele de predilecție în literatura de specialitate consacrată fenomenului militar. Emananție a societății, armata este într-un sens sau altul, indisolubil legată de aceasta, suferînd impactul evenimentelor care se petrec în planul social sau, dimpotrivă, influențînd ea evoluția unor factori sau episoade cu pondere majoră în viața colectivității umane.

Piesă importantă a mecanismului de apărare pe care și l-a făurit orînduirea capitalistă, sau — ca în cazul societății socialiste — instrument de apărare a cuceririlor revoluționare ale poporului, armata și activitatea ei au constituit — și continuă să reprezinte — un atractiv cîmp de investigație pentru istorici, politologi, teoreticieni militari, sociologi ș.a.

Aceste reflecții ne-au fost prilejuite de apariția, în Editura militară, a volumului *Fenomenul militar în istoria societății*, ce grupează eseuri, studii sau articole asupra subiectului amintit aparținînd prof. dr. doцент ing. Valter Roman, recunoscută personalitate a publicisticii românești contemporane.

⁵ E. F. Jomard, *Les Monuments de la Geographie*, Paris, 1862.

² V. Eskenasy, *Izvoare cartografice medievale despre teritoriul românesc. Observații pe marginea unei lucrări recente*, în „Revista de istorie”, 33, 1980, 4, p. 762 și nota 16.

³ P. Koledarov, *Vtorata bălgarska dărvava v starinite karti ot XIII — XIV vek*, în „Vekove”, 4, Sofia, 1978.

⁴ I. Dumitriu-Snagov, *Țările române în secolul al XIV-lea. Codex Latinus Parisinus*, București, 1979.

Consemnările pe această temă ale autorului, realizate de-a lungul unei perioade de circa 3 decenii și grupate pentru prima oară sub un asemenea generic, sînt redată într-un stil alert, incitant, oferind cititorului competente opinii asupra unora din conflagrațiile militare pe care le-a înregistrat istoria omenirii.

Fie că ele privesc campaniile lui Napoleon sau bătăliile primului război mondial, înclștările din timpul războiului național-revoluționar al poporului spaniol (1936—1939) sau marile confruntări de forțe din al doilea război mondial, războiul din Vietnam sau cel din Coreea caracteristic microeseurilor este bogata documentație, spiritul de sinteză, analiza judicioasă a momentelor alesc pentru studiu.

Structura volumului pe care îl comentăm în aceste rinduri nu este însă pur cronologică, căci autorul, operînd el însuși selecția materialelor cuprinse în volum, a preferat o compartimentare a acestuia mai curînd pe principii tematice: I, „Pagini din perioada celui de-al doilea război mondial” (p. 17—81); II, „Unele probleme ale teoriei militare” (p. 83—213); III, „Politica și războiul” (p. 215—245); IV, „Corelația dintre revoluția științifică-tehnică și revoluția tehnică-militară” (p. 247—351).

Deși scrise cu mult timp în urmă, o parte din consemnările autorului își păstrează și astăzi actualitatea și învederează justețea analizei întreprinse de autor. Astfel Valter Roman relevă în chip pertinent existența ra-

portului de interdependență și interinfluențare între revoluția științifică-tehnică și revoluția tehnică-militară, evidențiază subordonarea tot mai accentuată a științei față de puterea politică în capitalism, rolul tot mai determinant al așa-zisului complex științific-industrial-militar în luarea deciziilor politice de către marile puteri occidentale.

Deși consacrată fenomenului militar, antropologia de față reflectă opțiunea manifestă, angajată a scriitorului în favoarea unei dezangajări militare globale ca premisă importantă în înfăptuirea destinderii și cooperării pașnice pe continentul european și în întreaga lume. Este semnificativă în acest sens și autorul o utilizează în lucrare — luarea de poziție a președintelui României socialiste comandantul suprem al forțelor noastre armate, tovarășul Nicolae Ceaușescu, care a afirmat cu fermitate că „România se angajează să-și intensifice eforturile conlucrînd activ cu toate statele, pentru realizarea deziideratului primordial al zilelor noastre — făurirea unei lumi fără arme și fără războaie”.

Cu toate că unele din judecățile din lucrare sînt astăzi mai nuanțat tratate, la capătul parcurgerii volumului se poate aprecia că el reprezintă o apariție notabilă în cadrul producției de carte a Editurii militare, iar înfîlnirca cu stilul atractiv, adesea incisiv al publicistului Valter Roman, un prilej de reală satisfacție pentru cititorii de toate virstele.

Marian Stroia

SUMARUL PERIODICELOR ROMÂNEȘTI DE ISTORIE ÎN LIMBI STRĂINE

„REVUE ROUMAINE D'HISTOIRE”

No. 1/1980

ÉTUDES

VALERIU ȘOTROPA: Coutumes préromaines dans l'ancien droit roumain.

VASILE LIVEANU, IRINA GAVRILĂ: Mathematics and History. The study of historical time sequences with missing data.

NOTES ET DISCUSSIONS

M. V. BIBICOV (U.R.S.S.): Istočnicovedčeskie problemy izučeniija istorii kočevnikov v Nijnem Pođunav'e v XII veke.

RADU R. FLORESCU (U.S.A.): Myth and reality: captain John Smith and Romania.

MIHAI MAXIM: L'héritage scientifique d'un grand orientaliste roumain.

COMPTES RENDUS

LA VIE SCIENTIFIQUE

BIBLIOGRAPHIE HISTORIQUE

LISTE DES PÉRIODIQUES REÇUS EN ÉCHANGE EN 1980

No. 2—3/1980

ETUDES

2050e anniversaire de la formation de l'État centralisé indépendant Gêto-Dace de Burébista.

HADRIAN DAICOVICIU: Burébista, roi des Daces.

OCTAVIAN ILIESCU, Questions d'iconographie monétaire gêto-dace: origines et signification de l'effigie à double face.

PROBLÈMES DU XVe CONGRÈS INTERNATIONAL DES SCIENCES HISTORIQUES

ZOE PETRE: Astoxenoi. À propos du statut des femmes dans la cité d'Eschyle.

DING WEIZHI (People's Republic of China): Confucius and the Reform Movement of 1898.

DAMIAN HUREZEANU: Théories et pratiques des réformes agraires dans le Sud-Est européen à l'époque moderne.

VICTOR AXENCIUC: Le capital étranger et national dans le sud-est de l'Europe dans la période de l'entre-deux-guerres.

ION CALAFETEANU: The Last Conference of the Balkan Entente and the Problem of Territorial Status Quo in Southeast Europe.

MIRCEA RUSU: Aspects des relations entre les autochtones et les migrants, IIIe—IXe siècles).

- PAUL CERNOVODEANU et PAUL BINDER: Répères à une histoire de la climatologie roumaine.
- VALENTIN AL. GEORGESCU: Les survivances du droit romano-byzantin dans la coutume roumaine (XIVe—XIXe siècles).
- DAN BERINDEI: Nation et État national chez les Roumains. Un exemple de renaissance nationale.
- GHEORGHE CRISTEA: L'expansion économique austro-hongroise en Roumanie et la réaction de la bourgeoisie autochtone (1886—1891).
- RADU VASILE: L'évolution démographique en Roumanie au cours des trois dernières décennies du XIXe siècle (I).
- VIORICA MOISUC: La Roumanie et le problème de la sécurité entre les deux guerres mondiales.
- ILIE CEAUȘESCU: Le rôle de l'armée dans l'histoire du peuple roumain. Son impact sur les facteurs politique, social et culturel en Roumanie et sur les relations avec d'autres pays (XXe siècle).
- NICOLAE DASCĂLU: Le régime de la presse de Roumanie pendant la période de l'entre-deux-guerres.
- NICOLAE JURCĂ: Le mouvement socialiste et social-démocrate dans la vie politique de la Roumanie (1934—1944).
- GHEORGHE I. BODEA: Aspects de la lutte antifasciste et antirévissionniste de Roumanie entre les années 1934—1937.
- LADISLAU BĂNYAI: Présences hongroises dans le mouvement antifasciste de Roumanie.

THÉORIE DE L'HISTOIRE

- ANDREI SILARD: Hope in History (An Essay).
- ALEXANDRUZUB: A. D. Xenopol and the New „Serial History”.

NOTES ET DISCUSSIONS

- IOAN NISTOR: Nouvelles recherches et conceptions sur les Lumières roumaines.
- ALEXANDRU NICULESCU: Une histoire tendancieuse de la langue roumaine.
- MIHAIL E. IONESCU: The People's War in the History of the Romanians.

No. 4/1980

ÉTUDES

- CONSTANTIN REZACHEVICI: Les luttes pour l'indépendance menées par les pays roumains dans la zone du Bas-Danube et de la Mer Noire à l'époque de Michel le Brave.
- PAUL CERNOVODEANU et ION STANCIU: The Romanians and the American Civil War.
- TRAIAN IONESCU: Informations françaises touchant les rapports économiques entre la Roumanie et la France durant la période 1871—1883.
- DAN A. LAZARESCU: Sir William White, le premier ministre plénipotentiaire de la Grande-Bretagne à Bucarest (1880—1885) et ses observations sur les Roumains.
- ANDREI SILARD: Factory councils in Italy: An insight 60 years later.
- EUGEN BANTEA: Possibilités d'un débarquement allié aux Balkans dans la vision du commandement allemand de la zone à l'été de 1944.

NOTES ET DISCUSSIONS

- CARMEN LAURA DUMITRESCU: À propos d'un titre bien trouvé: „Histoire de l'art — Histoire par l'art”.
- VENIAMIN CIOBANU: Aspects du trafic commercial fluvial dans la zone de la Mer Noire dans la 2e moitié du XVIIIe siècle.

COMPTES RENDUS

LA VIE SCIENTIFIQUE

BIBLIOGRAPHIE HISTORIQUE

INDEX ALPHABÉTIQUE

LISTE DES PÉRIODIQUES REÇUS EN ÉCHANGE EN 1980.

**«DACIA» REVUE D'ARCHEOLOGIE ET D'HISTOIRE ANCIENNE,
Tome XXIV (1980)**

ÉTUDES

- ION HORAȚIU CRIȘAN, L'Etat dace conduit par Burebista.
D. A. ALEXANDRESCU, La nécropole gète de Zimnicea.
CONSTANTIN PREDĂ, Über die geto-dakischen Münzen vom makedonischen und römisch-republikanischen Typus.
SILVIA TEODOR, Das Werkzeugdepot von Lozna (Kr. Botoșani).
ȘTEFAN FERENCZI, Die Voraussetzungen für die Verarbeitung des Eisens im Gebirge südlich von Orăștie.
GH. BICHIR, Chronologie et datation de la civilisation Militari-Chilia
VIRGIL MIHĂILESCU-BÎRLIBA, Un nouveau group culturel sur le territoire de Roumanie.
Les fouilles de Branîște-Nemțișor (comm. de Vinători, dép. de Neamț)
NICOLAE MIRITOIU et M. ST. UDRESCU, Considérations anthropologiques préliminaires sur la nécropole de Branîște-Nemțișor (dép. de Neamț)
EMILIA CĂRCIUMARU et MARIN CĂRCIUMARU, Analyse chimique et spectrographiques d'un échantillon de Branîște
VASILE PALADE, Eléments gèto-daces dans le site Sintana de Mureș de Birlad-Valea Seacă
NICOLAE GUDEA, Das Getäß mit christlicher Inschrift aus Moigrad

NOTES ET DISCUSSIONS

- MARIA ALEXANDRESCU VIANU, Sur la diffusion du culte de Cybèle dans le bassin de la mer Noire à l'époque archaïque
KONRAD ZIMMERMANN, PETRE ALEXANDRESCU, Steingeräte griechischer Zeit aus Histria
CRIȘAN MUȘEȚEANU, VASILE CULICA, DAN ELEFTERESCU, Lampes à estampille de Durostorum
NICOLAE GOSTAR, Études epigraphiques (IV)
MARIA COMȘA, Die Keramik vom byzantinischen Typus aus den Siedlungen von Bucov-Ploiești
EUGENIA NEAMȚU, Le trésor d'objets de parure et de monnaies découvert à Sihleanu (comm. Scortaru Nou, dép. de Brăila) ...
CHRONIQUES-COMPTES RENDUS-ABRÉVIATIONS

REVUE DES ETUDES SUD-EST EUROPÉENNES

No. 1/1980

RELATIONS POLITIQUES ET CULTURELLES : SOURCES ET DOCUMENTS

- OCTAVIAN ILIESCU: Les plus anciennes préoccupations de numismatique chez les Roumains.
CRISTINA FENEȘAN: Codex Vidobonensis Palatinus 7803, eine wenig bekante Quelle über die Eroberung von Lipova durch die Habsburger (1551).

- PAUL BINDER: Eine Siebenbürgische Quelle über die Gliederung und die Ausbreitung des Osmanischen Reiches (1606).
 LUCIA DJAMO-DIACONIȚĂ: Le chronographe slavon d'Arad.
 ADOLF ARMBRUSTER: Johann Filstich und Südsteuropa.
 ARIADNA CAMARIANO-CIORAN: Aides pécuniaires fournies par les pays roumains aux écoles grecques (II).

CULTURE ET POLITIQUE À L'EPOQUE DE JUSTINIAN

- JOHANNES IRMSCHER (Berlin—DDR): Christliches und heidnisches in der Literatur der Justinianischen Zeit.
 SOFIA PATOURA HATZOPOULOS (Thessalonique): L'œuvre de reconstitution du Limes danubien à l'époque de l'empereur Justinien 1er.

NOTES BRÈVES

- DUMITRU TUDOR: Un fragment épigraphique du IVe siècle découvert à Romula Malva.
 CONSTANTIN C. PETOLESCU: L'apport de la province de Pannonia Secunda à la fortification de la rive septentrionale du Danube en Dacia Ripensis.
 CATALINA VELCULESCU: Possible Starting Points of Dimitrie Cantemir's „Hieroglyphic History”.
 ILJAZ KADRIU (Prishtina): L'emploi de quelques emprunts lexicaux roumains dans l'albanais de Kërçovë (Kicevo) Macédoine.
 CHRONIQUE — COMPTES RENDUS — NOTICES BIBLIOGRAPHIQUES — LIVRES REÇUS.

No. 2/1980

MÉLANGES DÉDIÉS AU XVe CONGRÈS INTERNATIONAL DES SCIENCES HISTORIQUES

La Roumanie dans le Sud-Est de l'Europe: histoire et actualité.

CONVERGENCES CULTURELLES

- MIHAI BERZA: Quelques remarques sur la culture roumaine du Moyen-Âge.
 ZOE DUMITRESCU BUȘULENGA et ALEXANDRU DUȚU: L'étude comparée des littératures du Sud-Est européen. Problèmes et méthodes (XVe—XXe siècles).
 ALBERT B. LORD (Harvard): Tradition and Innovation in Balkan Epic. From Heracles and Theseus to Digenis Akritas and Marko.
 ALEXANDRU ROSETTI: Invocation du soleil dans le folklore roumain.
 CATHERINE KOUMARIANOU (Paris): Tendances humanistes dans les littératures du Sud-Est européen au 19e et au début du 20e siècles. La littérature neohellénique.
 ELENA SCĂRLĂTOIU: Les emprunts serbo-croates du lexique roumain.
 MICHÈLE BALARD (Reims): Un document génois sur la langue roumaine en 1360.
 SYLVIA AGEMIAN (Beyrouth): Deux manuscrits ciliciens du XIVe siècle dans les archives d'Etat de Cluj-Napoca.
 ZAMFIRA MIHAIL: Nicolae Milescu, le spathaire—Un „encyclopédiste” roumain du XVIIe siècle.
 PIRIN BOIAGIEV (Silistra): Vlad Boțulescu et Pertenij Pavlović.
 PAUL CERNOVODEANU: Jérémie Cacavela et le protestantisme.
 VALENTIN ANTONOV (Șiștov): Manuscrits et vieux livres roumains dans la bibliothèque de Șiștov.
 MISKOLCZI AMBRUS (Budapest): Projects of the Vienna State Printing — House (Staats-druckerei) for the Publication of Romanian Books in the 1850's.
 CORNELIA PAPACOSTEA-DANIELOPOLU: La fonction idéologique de la littérature en langue grecque des Principautés Roumaines au XVIIIe siècle.
 ALEXANDRU ZŪB: Sur la modernité de l'historiographie roumaine au XVIIIe siècle.

PROBLÈMES ACTUELS DE L'HISTORIOGRAPHIE CONTEMPORAINE

AURELIAN PETRE: Dix années de recherches au sujet de la continuité (1970—1979). Monographies archéologiques concernant les IVe—Xe siècles et l'éthnogenèse du peuple roumain.

RICHARD FRUCHT (Indiana University): Romanian and the „Statut définitif” of the Danube (1921): a reappraisal.

COMPTES-RENDUS

No. 3/1980

RELATIONS POLITIQUES ET DIPLOMATIQUES]

ANDREI BREZEANU: „Quirinus narravit”: Nicolaus Olahus and Sir Thomas More's Background Information on the Turkish Question and Buda in the „Dialogue of Comfort”.

ȘERBAN RĂDULESCU-ZONER: Romania and Straits Question at the Beginning of the 20th Century.

CONSTANTIN IORDAN-SIMA: Un diplomate roumain sur la victoire de la révolution kémaliste à Istanbul.

PROBLEMES ACTUELS DE L'HISTORIOGRAPHIE

AURELIAN PETRE: Dix années de recherches au sujet des problèmes de la continuité (1970—1979), II.

MARIA HOLBAN: Peut-il être question d'une seconde occupation roumaine de Vidin par Radu Ier?

LUCIA TAFTA: Les États balkaniques à l'époque moderne jusqu'en 1878, dans la vision de Nicolae Iorga.

HISTOIRE DES TEXTES-CORRESPONDANCE

FELIX KARLINGER (Salzburg) La fuzione del „Märchen”¹ nel cantu popolare della Romania esemplificata in base alle ballate popolare rumene.

ION DEJAN (Vișeț): Fragments de la correspondance inédite de Ion Bianu avec Vladan Georgević.

DORU MIHĂESCU: La plus ancienne synthèse roumaine des chronographes néo-grecs et vénitiens au XVIIe siècle, I.

CHRONIQUE-COMPTES-RENDUS — NOTICES BIBLIOGRAPHIQUES — LIVRES REÇUS.

No. 4/1980

UN DÉBAT: LES MENTALITÉS COLLECTIVES

ALEXANDRU DUȚU: Sources, Dynamics, Structures, Explanations of Change.

VALENTIN AL. GEORGESCU: Psychohistoire et histoire des mentalités sud-est européennes au niveau de l'histoire du droit; LUCIAN BOIA: The History of Mentalities — a Way to an All-Comprising History; PAUL CERNOVODEANU: Image „de l'autre”: réalités balkaniques et roumaines à travers des récits des voyageurs étrangers.

ERIC D. TAPPE and TREVOR J. HOPE (London): A Cambridge Don and His Companions in the Balkans (1794); Some Unpublished Correspondence of Robert Stockdale, J. B. Morritt and Randle Wilbraham.

ZOE PETRE: Mentalités, idéologies et histoire sociale: le domaine grec; Mustafa Mehmet: La pensée socio-politique ottomane et les mentalités collectives.

FLORENTINA CĂZAN: La tradition populaire—forme de manifestation de la mentalité collective; CĂTĂLINA VELCULESCU: Village Mentality and Written Culture.

- ELENA TOMA: Mentalité et langage; JURGEN ERFURT (Leipzig): Zur Mentalität einer Generation. Untersuchung zum politisch-sozialen Wortschatz des Rumänischen um die Zeit der Vereinigung der Fürstentümer Moldau und Walachei.
- ZAMFIRA MIHAIL: Romanian Socio-Political Terms in the Language of the Bulgarian Periodicals Issued in Romania; CĂTĂLINA VĂTĂȘESCU: Remarks on the Romanian Influence of the Albanian Social-Political and Cultural Vocabulary (in the newspapers published in Romania between 1888—1912).

RELATIONS POLITIQUES

- GEORGE ISCRU: Tudor Vladimirescu, l'homme et sa formation.
- NESTOR CAMARIANO: Rhigas Velestinlis. Compléments et corrections concernant sa vie et son activité.
- KONSTANTINOS K. HATZOPOULOS (Thessaloniki) An Unpublished Document about the Greek Revolution of 1821.
- EMIL BOLDAN: L'attitude de la Porte ottomane envers l'Union des Principautés Roumaines, telle qu'elles a été vue par Arthur Baligot de Beyne.
- CHRONIQUE — COMPTES-RENDUS — NOTICES
- BIBLIOGRAPHIQUES — TABLE DES MATIÈRES.

„REVISTA DE ISTORIE” publică în prima parte studii, note și comunicări originale, de nivel științific superior, din domeniul istoriei vechi, medii, moderne și contemporane a României și universale. În partea a doua a revistei, de informare științifică, sumarul este completat cu rubricile, Probleme ale istoriografiei contemporane (Studii documentare), Viața științifică, Recenzii, Revista revistelor, Însemnări, Buletin bibliografic, în care se publică materiale privitoare la manifestări științifice din țară și străinătate și sînt prezentate cele mai recente lucrări și reviste de specialitate apărute în țară și peste hotare.

NOTĂ CĂTRE AUTORI

Autorii sînt rugați să trimită studiile, notele și comunicările, precum și materialele ce se încadrează în celelalte rubrici, dactilografiate la două rînduri, trimiterile infrapaginale fiind numerotate în continuare. De asemenea, documentele vor fi dactilografiate, iar pentru cele în limbi străine se va anexa traducerea. Ilustrațiile vor fi plasate la sfîrșitul textului.

Numele autorilor va fi precedat de inițială. Titlurile revistelor citate în bibliografie vor fi prescurtate conform uzanțelor internaționale.

Autorii au dreptul la un număr de 30 de extrase.

Responsabilitatea asupra conținutului materialelor revine în exclusivitate autorilor. Manuscrisele nepublicate nu se restituie.

Correspondența privind manuscrisele, schimbul de publicații se va trimite pe adresa Comitetului de redacție, B-dul Aviatorilor nr. 1, București — 71261.

REVISTE PUBLICATE ÎN EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

- REVISTA DE ISTORIE
- REVUE ROUMAINE D'HISTOIRE
- STUDII ȘI CERCETĂRI DE ISTORIE VECHĂ ȘI ARHEOLOGIE
- DACIA. REVUE D'ARCHÉOLOGIE ET D'HISTOIRE ANCIENNE
- ANUARUL INSTITUTULUI DE ISTORIE ȘI ARHEOLOGIE CLUJ-NAPOCA
- ANUARUL INSTITUTULUI DE ISTORIE ȘI ARHEOLOGIE „A. D. XENOPOL” — IAȘI
- STUDII ȘI CERCETĂRI DE ISTORIA ARTEI
 - SERIA ARTĂ PLASTICĂ
 - SERIA TEATRU—MUZICĂ—CINEMATOGRAFIE
- REVUE ROUMAINE D'HISTOIRE DE L'ART
 - SÉRIE BEAUX-ARTS
 - SÉRIE THÉÂTRE—MUSIQUE—CINÉMA

LUCRĂRI APĂRUTE ÎN EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

- DAN BERINDEI, *Epoca Unirii*, 1979, 272 p., 16 lei.
- DUMITRU VITCU, *Diplomații Unirii*, 1979, 186 p., 24 lei.
- ILIE CORFUS, *Documente privitoare la istoria României culese din arhivele polone. Secolul al XVI-lea*, 1979, 448 p., 29 lei.
- * * * *Independența României. Bibliografie*, 1979, 307 p., 31 lei.
- VICTOR AXENCIUC, IOAN TIBERIAN, *Premise economice ale formării statului național unitar român*, 1979, 322 p., 27 lei.
- MIRCEA PETRESCU DÎMBOVIȚA, *Depozitele de bronzuri din România*, 1978, 390 p., 51 lei.
- ION BARNEA și colab. *Tropaeum Traian, I, Cetatea*, 1979, 258 p., 38 lei.
- LIGIA BĂRZU, *Continuitatea creației materiale și spirituale a poporului român pe teritoriul fostei Dacii*, 1979, 138 p., 10 lei.
- RADU POPA, MONICA MĂRGINEANU CÎRSTOIU, *Mărturiile de civilizație medievală românească*, 1979, 162 p., 28 lei.
- * * * *Documente privind revoluția de la 1848 în țările române, C, Transilvania, vol. II*, 1979, LXI + 475 p., 35 lei.
- ION I. RUSSU, *Daco-geții în Imperiul Roman*, 1980, 115 p., 8,75 lei.
- MIRCEA MUȘAT, *Izvoare și mărturiile strălune despre strămoșii poporul român*, 1980, 158 p., 11 lei.
- MUSTAFA A. MEHMET, *Cronici turcești privind Țările Române. Extrase III, Sfârșitul sec. XVI—Începutul sec. XIX*, 1980, 444 p., 37 lei.
- ȘERBAN BOBANCU, SAMOILĂ CORNEL, EMIL POENARU, *Calendarul de la Sarmisegetusa Regia*, 1980, 191 p., 11 lei.
- VIRGIL MIHĂILESCU BÎRLIBA, *La monnaie romaine chez les Daces orientaux*, 1980, 312 p., 19,50 lei.
- * * * *Nouvelles études d'histoire, VI/1 + VI/2*, 1980, 326 + 340 p. 26 + 28 lei.
- * * * *Revoluția din 1821 condusă de Tudor Vladimirescu. Documente externe*, 1980, 496, p., 32 lei.
- * * * *Inscripțiile Daciei Romane, III/2*, 1980, 484 p., 34 lei.
- * * * *Inscripțiile din Seythia Minor, vol. V*, 1980, 351 p. + 317 fig., 35 lei.
- CONSTANTIN PREDA, *Callatis. Necropola romano-bizantină*, 224 p., 36 lei.
- VALENTIN AL. GEORGESCU, *Bizanțul și instituțiile românești pînă la mijlocul secolului al XVIII-lea*, 1980, 296 p., 22,50 lei.

RM ISSN CO — 3870

